

Máté Ágnes

Fabula és história határán. Vándormotívumok- és anekdoták magyar történelmi alakokra vonatkozó itáliai elbeszélő forrásokban

Tartalomjegyzék

Előszó.....	2
Petrarca üzen a magyar királynak és más mesék az Anjou-korból.....	8
A bőkezűségről és engedékenységről 47 a-b.....	20
A szemérmességről és tisztaságról 50 a.....	20
Bölcs és súlyos mondásokról vagy tettekről 52 b.....	21
Bekezdés a hálátlanokról 53 a-b.....	22
A görgről 54 b.....	23
Családi csetepaték, avagy az éles nyelv örökletes.....	25
Természetes fiúk és impostorok: a házasságon kívül született utódok anekdotikus szerepe.....	29
Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római császár alakja vándoraneidotákban és a szűkebb itáliai hagyományban.....	38
A szerelmes uralkodó.....	39
Intermezzo: Lucretia e familia Camillorum és Lucrezia d'Alagno.....	43
A <i>Decameron</i> és a <i>Facetie</i> „Zsigmond-aneidotái”.....	47
Zsigmond római királyról.....	51
Filippo Scolari: Zsigmond király tanácsadója, mecénás és rablólovag.....	58
A Kövér ács novellája.....	62
A Kövér ács története – a vulgata verzió alapján (részlet).....	67
Filippo Scolari Friuliban.....	67
Olasz művészek magyar földön avagy két nemzeti öntudat, ha összecsap.....	69
Az Albertiek édenkertje – More és Berto novellája.....	71
Sebastiano Erizzo novellája Szapolyai János királyról.....	81
Jagelló Anna magyar királyi hercegnő majd magyar királyné Matteo Bandello egy udvari(as) történetében.....	84
Matteo Bandello XLV. Novella (I 45).....	89
Meghalt a király! Éljen a király!.....	101
Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal.....	112
Régi rokonok, új keletű érdek.....	112
Magyarok és saluzzóiak Padovában.....	123
Akiket Grizeldának hívtak.....	125
Ál-magyar királynék és magyar királyok leányai: Magyarország a keresztény világ széle.....	132
Oda-vissza: dinasztikus házasságok az Árpád-korban.....	132
A vegyes házi királynék híre.....	140
Walter Scott magyar hősei: a magyar király lánya (és Galeotto Marzio).....	143
Bibliográfia.....	152
Névmutató.....	164

Előszó

A jelen kötet témája akkor ötlött fel bennem, amikor évekkal ezelőtt megláttam Lackfi János *Milyenek a magyarok?* című kötetének P. Szathmáry István által készített, igen sokatmondó borítóját.¹ A magyarok férfiak. Bajuszosak, klottgatyában a tükör előtt állva is azt hiszik, hogy a Szent István koronáját hordják a fejükön.² Utóbbi talán abból adódhat, hogy mind a Szent Korona tagjainak tartják magukat, örökségként abból az időből, amikor a magyar még nemesi nemzet volt. Sommás összegzése ez az illusztráció ezer év nemzeti sztereotípiáinak.

2013 körül kezdett tehát foglalkoztatni a gondolat, hogy az általam kedvelt és valamennyire ismert olasz kultúra tükrében vizsgáljam a magyarság képét. Először megpróbáltam elképzelni, hogy egy P. Szathmáryhoz hasonló illusztrátor milyen borítót tervezne arra a kötetre, amelyen ez a cím állna: *Milyenek az olaszok?* Az én benyomásom az, hogy egy konyha képét látnánk, ahol az asztalt sok gyerek veszi körül, az asztalfőn bort kortyoló apa ül, a szoknyát és tökéletes sminket viselő *mamma* pedig épp egy nagy tál spagettit szolgál fel ebédre, miközben mindenki láthatóan egyszerre beszél és gesztikulál; esetleg mindez napernyők alatt egy tengerparton történék. Hiszen nagyjából ezek a sztereotípiák élnek bennünk ma az olaszokról: sok és jó evés, napfény, divat, nagy család – jóllehet egy-két gyereknél többet ma már náluk sem vállalnak a fiatalok, akik egyébként a megélhetési gondok miatt családot is mind később és hazájuktól mind messzebb alapítanak, ha alapítanak egyáltalán.

Mivel azonban irodalomtörténész vagyok, nem történész, szociológus vagy filmesztéta, úgy döntöttem, hogy szűkítem a témát, és nem térek ki a magyarok és olaszok olyan modern történelmi találkozásaira, mint az olasz fasizmus vagy a magyar nyilaskeresztes mozgalom, nem vizsgálom az Olaszországba férjhez menő magyar nők jelenségét, akiket megbélyegzően „dígózók”-nak hívott a köznyelv, s azon sem töprengem el, hogy Árpád fejedelmet miért épp egy olasz színész, Franco Nero alakította a vegyes megítélésű *Honfoglalás* című filmben.³

¹ LACKFI János, *Milyenek a magyarok? Útikalauz kül- és belföldieknek*, P. SZATHMÁRY István rajzaival, Budapest, Helikon, 2012.

² Hogy a ma Szent Koronának tartott fejékszer nem teljesen azonos első uralkodónk hatalmi jelvényével, arról a Pálffy Géza által vezetett Lendület Szent Korona-kutatócsoport munkáiból mindenki értesülhet; e tekintetben az olvasót az ő publikációikhoz irányítom.

³ Az efféle, nemzetek közötti találkozások és az általuk kiváltott sztereotípiák jelenségét alaposan elemzi: SZTANÓ

Könnyebbnek láttam koncentrálni a témát az általam jobban ismert régi magyar és olasz irodalomra, így lett vizsgálódásaim kiindulópontja a magyarság középkori és részben kora újkori képe az itáliai elbeszélő források alapján. 2014-ben a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori ösztöndíjára pályáztam, amelynek keretében végül el is készült ez a könyv. A kutatás gerincét néhány olyan, a XIV-XVI. századból származó anekdota- és novella-jellegű szöveg adta, amelyekről korábbi tanulmányaimból tudomásom volt: például Conversini, Piccolomini és Bracciolini művei, vagy a Castiglionenál olvasható Galeotto-anekdota. Ezeket egészítettem ki elsősorban a XIX. században kiadott, unikális olasz nyelvű kódexek anyagát (*Commissione per i testi di lingua* kiadásai), illetve híres vagy kevésbé ismert szerzők írásait megőrző, azokat gyakran kritikai kiadásban közlő sorozatok (*I novellieri italiani* kötetei) szisztematikus átnézésével.

A kutatás gerincét adó szövegek azért is fontosnak bizonyultak, mert tartalmuk Pirnát Antal egy számomra meghatározó tanulmányának a címét idézte fel: *Fabula és história*.⁴ Ezek a történetek többségükben ugyanis a két kategória határán állnak, valahol a történelmi tények és kitalált mesék között; jellemzőjük a Pirnát által elemzett *valószerűség*, amelyhez didaktikus célzat is társul, máskor azonban a pusztán szórakoztatás a céljuk. Jellemzően didaktikusak például az első fejezetben elemzett magyar tárgyú történetek Giovanni Conversini da Ravenna tollából, vagy Matteo Bandello novellája Jagelló Anna magyar királyi hercegnőről. Nehezen találhatnánk azonban erkölcsi célzatot Poggio Bracciolininek az asztalra vizező magyar ifjúról szóló faceziájában. Más forrásaim kifejezetten a történetírás körébe tartoznak, anekdotikus igényük, illetve a kortárs szóbeszédet (olykor rosszindulatú pletykát) megőrkítő jellegük azonban vitathatatlan. Ide sorolhatók Eneas Silvius Piccolomini Zsigmond király és császár életét összegző fejezete a *Híres férfiakról* című művében, vagy Antonio Bonfini *Tizedeinek* idézett részei V. László és I. Ulászló magyar királyokról.

Az anyag rendező elve kezdetben az volt, hogy a magyar történelem híres alakjaival kapcsolatos történeteket időrendben tárgyaljam az Anjou-kortól Szapolyai János uralkodásának végéig, illetve az Erdélyi Fejedelemség megalakulásának első évtizedeiig. Ezt az időrendiséget azonban megtöri az a tény, hogy az Árpád-ház nőtagjainak története a „magyar király leánya”-motívum segítségével egészen a XIX. századi angol irodalomig vezet, s ezért jónak láttam ezt a hosszú kifutású fejezetet a kötet végére tenni. Ha közelebről szemügyre vesszük az egyes fejezeteket, többször előfordul, hogy egy-egy történet magyarázata hosszú időtávlatot fog át: ez a probléma jelentkezik például a Grizelda történetéhez is kötődő *Szent Istvántól Báthory Istvánig* című fejezetben. Mégis azt

László, *Taljánok, olaszok, digók: a nemzeti sztereotípiák fogságában*, Budapest, Corvina, 2014.

⁴ PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, Irodalomtörténeti Közlemények, 88(1984), 137-149.

remélem, hogy az egymással összegabalyodó szálakat sikerült kibogoznom és világos narrációba állítanom.

A kötet egyes fejezetei tehát a történelmi események sorrendjében követik egymást, de a témák motivikus egyezése sokszor kitérőkhöz vezet, vagy visszautal a korábbi fejezetekben már említett történelmi figurákkal kapcsolatos más történetekre. Elengedhetetlennek tartottam például, hogy a Zsigmond császárról szóló fejezetben szót ejtsek az ő alakjával is összefonódó Lucretiák történeteiről, hiszen ez az összefonódás jól példázza, hogyan működött a korabeli történelmi emlékezet, s hogyan változtak meg az események viszonylag rövid időn belül egy olyan narrációban, amelynek írott változatai az 1470-es években is még csak elterjedőben voltak a nyomdászatnak köszönhetően. Aragóniai Beatrix királyné összességében szomorú történetét és a magyar történelmi emlékezetben megmaradt rossz hírét sem akartam egyetlen fejezetben, lineárisan bemutatni: így szó van a királynéről Corvin János kapcsán a törvénytelen gyermekekről szóló fejezetben, illetve a magyar királylányokról/királynékról szóló utolsó fejezetben is.

Munkám során igyekeztem kimutatni azt is, hogy a kortárs olvasó számára teljesen külön kezelt tények és személyek (mivel korábban a közoktatás más tantárgyaiba sorolva találkozott velük), gyakran jóval közelebb állottak egymáshoz, mint azt ma elképzeljük. Ilyen tény és személy például az egykor a nápolyi Anjou-udvar körébe tartozó Giovanni Boccaccio, az ő fiktív származástörténete, s ennek összefüggése a magyar Anjouk egy állítólagos rokonával, Jancsi királlyal, akiről a harmadik fejezetben mesélek.

A kötet történeteit végigolvasva fel fog tűnni az olvasónak, hogy a források földrajzi eredetét tekintve túlterjeszkedtem Itálián: az egykor összefoglalóan *Latinus*nak nevezett, újlatin nyelveket beszélő népek írott forrásain kívül tematikai okokból latinul alkotó lengyelek és csehek, illetve népnyelven író francia és angol szerzők munkáiból is merítettem.

A rövidebb szövegrészletek fordításait a szövegközbe ékeltem sűrűbb sorközzel jelezve idézet-jellegüket, a hosszabb, újonnan lefordított novellákat és egyéb forrásrészleteket pedig a fejezetek végére helyeztem.

A kötetből szándékosan kihagytam a Hunyadi Mátyás királyra vonatkozó írott források elemzését. Ennek a döntésnek két fő oka volt. Az egyik ok, hogy nem szerettem volna, ha Mátyás király fénye ebben a kötetben is elhomályosítja más történelmi szereplőink jelenlétét, így alakját csak más uralkodók és történetek kapcsán érintem. A másik ok, hogy a 2008-as Reneszánsz Év után 2018 ismét Mátyás-év Magyarországon, s ennek számos új eredménye az egy évtizeddel korábbiakkal

együtt külön monográfia témája lehetne.⁵ Önálló kutatást érdemelne például a Magyar Zoltán által nemrég összeállított Mátyás motívum-index szisztematikus vizsgálata az itáliai elbeszélő hagyományban.⁶ Szintén új eredményeket várhatunk az Országos Széchényi Könyvtár égisze alatt működő Corvina-kutatócsoporttól. De külön figyelmet és saját finanszírozást igényelne a padovai magyar diákság környezetének alaposabb vizsgálata a fennmaradt városi jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok alapján, hogy megtudjuk, milyen híret keltették országunknak a Studium hallgatói a Mátyás utáni évtizedekben, vagy akár a teljes XVI. századon át.

A restanciák megvallása után lássuk, e könyv alapján kik és milyenek tehát a régi olaszok által bemutatott magyarok?

Főképpen az előkelők és az uralkodócsaládok tagjairól szólnak az alább bemutatott történetek, vagy olyan névtelen emberekről, akiknek az azonosítására ma már aligha lehet mód. A történetek főszereplői azonban mind a társadalom átlagánál mozgékonyabb rétegek tagjai, akik státusuknál fogva eljutnak távoli helyekre is: uralkodók, királyi menyasszonyok, főurak, hadvezérek, de itáliai iparosok, kereskedők, és a két ország viszonylatában rokonsággal rendelkező személyek, illetve külföldi peregrinációra ment egyetemi hallgatók. Nem kapunk hírt e történetekben azonban például magyar zarándokokról, jóllehet tudjuk, hogy a Magyar Királyság területéről is szép számmal kerekedtek fel a hívek Rómába, főként a szentévek idején.

A magyarok e históriák alapján is jórészt férfiak, két vonatkozásban azonban szó esik nőkről is: egyrészt a Magyar Királyságba házasodott asszonyok sorsáról adnak hírt e történetek, másrészt pedig a magyar szent királyok vérért hozományként magukkal vivő, néha csak fiktív királyi hercegnők jelentősége rajzolódik ki.

Összességében a magyarokról kevesebb általános benyomást kapunk, bár kihüvelyezhető az anekdotákból például, hogy sokat isznak (Poggio Bracciolini), pártoskodók (Piccolomini, Jacopo Bracciolini), büszkék és általában nem tudnak olaszul (Vasari), valamint féltékenyek (Carafa) és hálátlanok (Bandello). Az uralkodóik azonban sokfélék: a legfontosabb, hogy szentek vannak köztük (saluzzói krónikások és általában az európai híradások); Anjou Nagy Lajos dévaj, illetlen (L'Acquila-i krónika) és bosszúálló (Długosz), máskor azonban kegyes (Conversini); Luxemburgi Zsigmond nagyszájú, humoros, költekező, élvhajász, rossz hadvezér (Piccolomini); I. Ulászló

⁵ Ízelítő a témához tartozó fontosabb kiadványokból: KRÍZA Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Budapest, Akadémiai, 2007. *Italy & Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance*, ed. by PÉTER Farbaký and Louis A. WALDMAN, Firenze, I Tatti, Milano, Officina Libraria, 2011. *Mattia Corvino e Firenze: arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*, a c. di Péter FARBAKY e altri, Firenze, Giunti, 2013. PÓCS Dániel, *A Didymus-corvina: hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában*, közread. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2012.

⁶ MAGYAR Zoltán, *Mátyás király narratív hagyományköre, Típus- és motívumindex*, Budapest, Balassi, 2017.

fiatal és vakmerő (Bonfini), illetve remete (Leo de Rozmital et Bratna); V. László hitszegő (Bonfini), és szűzies (Balbinus); Mátyás fényes és híres; II. Lajos meghalt a csatában és ő Mária férje (Bandello); Szapolyai János vajda pedig kegyes, mert nem áll bosszút (Erizzo).

A kötet lapjain ismertetett itáliai eredetű elbeszélések többségét hazánkban vélhetőleg nem ismerték, magyar forrásokban a XVIII-XIX. századi tudományos kutatások előtt jó részüket nem említették, kisebb részükről pedig itt történik először híradás. A földrajzi távolság az oka, hogy a L'Acquila-i vagy saluzzói krónikák szövegei nem kerültek be a magyar köztudatba, bár utóbbi magyar vonatkozásairól, mint ezt a maga helyén bemutatom, lehetett tudomása a Padovát járt magyar értelmiségnek. E történetek között tehát felszínre kerültek olyanok is, amelyek elődeink számára (ez alatt egy szűk, elit, művelt réteget érve) ismertek lehetek, de írásos nyom nélkül elsüllyedtek. Más elbeszélések, például a Jagelló Anna királyi hercegnő neveltetésének idejéből való, kifejezetten az udvari viselkedés példázatát hordozó Bandello-novella pedig kulturális okokból maradhatott ismeretlen: Magyarországon az ellenreformáció nem vetett be a tömegek számára szánt, nagy mennyiségű világi, de mégis épületes olvasmányokat, mint például a franciáknál, s nálunk a nyugat-európaihoz hasonló udvari kultúra sem létezett.

Az is feltételezhető, hogy Itáliában is csak egy-egy lokális hagyományhoz kötődtek e történetek, Firenze, Nápoly vagy a Pápai Állam vonzáskörébe tartozó területeken ismerték őket, de a magyarokról általánosan kialakított képet mégis inkább a nagyszabású hadjáratok (Nagy Lajos két hadjárata és itáliai politikája általában) és politikai események (Zsigmond császári menete Itálián át) közvetlen hatásai befolyásolták.

Sajnos arra nem volt mód, hogy megállapítsam, a kortárs olasz kultúra milyen mértékben ismeri ezeket a magyarokról szóló históriákat, egy néhány évvel ezelőtti kezdeményezés, a *Külföldi tankönyvek magyarságképe* című konferencia és az abból készült kötet⁷ anyagában az olasz tankönyvek, mint a tömegek gondolkodását befolyásoló munkák ugyanis nem kaptak helyet. A régi magyarságképnek a kortárs benyomásokkal való összevetésére, akárcsak a XVII-XIX. századig tartó időszak áttekintésére nem vállalkozhattam – erre más kötetek adhatnak majd lehetőséget.

Végezetül, az olvasók szíves figyelmébe ajánlva a könyv lapjain található szórakoztató történeteket, szeretném megköszönni tanárom, és MTA Posztdoktori ösztöndíjas időszakom témavezetőjének, Szörényi Lászlónak az ötleteit, és baráti lelkesedését, amellyel e kötet munkálatait végigkísérte, és amelyekért nem lehetek elég hálás. Szintén köszönetemet fejezem ki Lázár Istvánnak, Markó Veronikának és Todero Annának, akik más-más szakterület képviselőiként, de egyforma

⁷ *A külföldi tankönyvek magyarságképe: Tanulmányok*, szerk. Csík Tibor, Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2016.

lelkedéssel olvasták a kötet kéziratát és adtak baráti tanácsokat a javításokra.

Budapesten, 2018. áprilisában

Máté Ágnes

Petrarca üzen a magyar királynak és más mesék az Anjou-korból

Magyarországi Mária nápolyi királynénak, Árpád-házi V. István király leányának a leszármazottai, Károly Róbert és Lajos királyok, valamint Mária királynő uralkodása töltötte ki a Magyar Királyság XIV. századi történetét. Mivel Itáliából származtak és sorsuk erősen összeforrt a Nápolyi Királyság belviszályainak és magának az Appennini-félszigetnek a hatalmi viszonyait alakító folyamatokkal, feltételezhetjük, hogy az olasz népek e magyar királyi családról hallhattak a legtöbbet, s ekkor volt alkalmuk arra, hogy a legtöbb közvetlen tapasztalatot szerezzék velük kapcsolatban. A család nápolyiból magyarországi Anjou-ággá fejlődése és a már magyar uralkodók folyamatos visszakacsintása az egykori dél-olasz szülőföldre olyan sűrű konfliktusokkal terhelt történet, amelynek egy-egy epizódjáról is önálló rémregényeket lehetne írni: a különböző trónokért folytatott küzdelem meséjét a pápa által kiátkozott és/vagy az öröklésből kizárt királyok, unokatestvérek között kötött, gyilkossággal végződött házasság, megtorló hadjáratok, kibékülések, túszként tartott, majd örökösként idegenben nevelt gyermekek, egy koronás király meggyilkolása, királynői és királynői intrikák, és végül az egész család kihalása színezi, amely házasság útján és jogán adja át uralkodói hatalmát a szintén francia származású Luxemburgi famíliának. Nem csoda, hogy történetük nemzeti epikává alakításával Arany János is sokat küzdött. Arany a *Toldi-trilógia* középső részének munkálatai során, amelyet ekkor még *Daliás idők* címen tervezett kiadni, ezt írta egy 1854-ben Gyulai Pálnak küldött levélben: „E nápolyi történeten a művészet átka fekszik, azért, hogy rajta már annyi novella, tragédia etc. hajótörést szenvedett, legujabban Toldi der Zweite [...]. A tárgy olyan, miből semmit se lehet csinálni: Endre egy silány fráter, Johanna 100 esztendeig él, Lajos portyázásai semmi eredményre nem vezetnek: ki csinál ebből valamit?”⁸

Ilyen biztató felütés után tekintsük át e család történetét inkább úgy, mint röviden elmesélhető epizódok sorozatát!

Először is, a magyarországi Anjouk hatalomra jutásához mintegy háromszáz év után ki kellett halnia a magyarok ősi uralkodódinasztiájának, Árpád leszármazottainak 1301-ben. Ne feledjük, a XI. század második felétől ezek az Árpád-háziak már nem az államalapító Szent István, hanem rokonának, Vazulnak a fiaitól származó uralkodók voltak, mondhatjuk tehát, hogy az utókor szemében oly simának tűnő, békés Árpád-házi öröklési rend igazából az első király halála után

⁸ ARANY János *Összes művei, V. Toldi szerelme, A daliás idők első és második dolgozata*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1953, 450.

megettört. A testvérvizsoly nem volt ismeretlen már ebben a később, és a mai napig is óriási kultusszal övezett, a katolikus egyház által szentként tisztelt férfi és főleg női szenteket adó családban sem.

A középkori hatalmi harcok közepette nem történt semmi szokatlan tehát, amikor Magyarországi Mária férje idős korában kétszer is megerősítette, hogy Martell Károly nevű fiát kizárja a nápolyi örökösödési rendből, egyedül azt hagyva meg neki, hogy megpróbálja az édesanyjától már 1292-ben ráruházott leányági örökösödési jogát érvényesíteni a magyar trónra.⁹ Ezt a hiúságán és hatalomvágyán esett csorbát azután Martell Károlynak nem volt ideje kiküszöbölni, mert hiába koronázta őt kétszer is magyar királlyá VIII. Bonifác pápa, 1295-ben elhunyt, még mielőtt ténylegesen uralkodhatott volna Magyarországon.

A nagy feladatot, a magyar korona birtoklását így kiskorú fiára, Károly Róbertre hagyta, akinek nagykorúvá válása és 1309-ben illetve 1310-ben történt koronázásai után is még egy jó évtizedébe telt, amíg az oligarchák hatalmát végleg megtörte. Károly Róbert a nagyanyai jogon és hosszú harcok árán szerzett magyar trón után a már apja generációjában elvesztett nápolyit is szeretete volna biztosítani örökösei számára. Tervei szerint idősebb fia, Lajos a Kárpát-medencében, fiatalabb sarja, András pedig Dél-Itáliában a vér jogán és házasság révén lett volna király. A szépen kidolgozott terv azonban a nápolyiak ellenállásába ütközött, s amellet, hogy András hercegről az impotencián át a barbárságig (olaszok szájából mely más problémák merülhetnének is fel fő vádként) mindent elhíreszteltek, a családi örökség visszaszerzésének vágya végül az ifjú herceg életébe került, amikor felesége, Johanna királynő tudtával vagy a nélkül, de Aversában 1345-ben megfojtották, majd testét kihajították az ablakon.

Az 1342-ben magyar királlyá vált Lajos véres bosszút hirdetett Nápoly és az általa mindvégig bűnrészesnek tartott Johanna ellen, ezért két ízben hadat indított Itáliába. Első dühében 1348-ban kivégeztette Durazzói Károlyt, akit ma sokan ártatlannak tartanak az András elleni merényletben, s ezzel egy csaknem negyven évvel későbbi konfliktus magvait is elhintette. 1350-es második hadjárata Nápoly ellen ismét sikertelen volt, a pápa ártatlannak ítélte Johanna királynőt, s Lajos végül nagy összegű kártérítésért mondott le Nápoly birtoklásáról. Amikor Lajosnak jó másfél évtizednyi házasság után sem született még gyermeke második feleségétől, Kotromanić Erzsébettől, másodunokatestvérét, az általa kivégeztetett Durazzói Károlynak későbbi vejét, az alacsony termete miatt Magyarországon Kis jelzővel emlegetett Durazzói Károlyt udvarába vette, és trónörököséként neveltette, az ország déli részein méltóságokat is bízott rá. Amikor azonban Erzsébet királynénak

⁹ Az események összefoglalása a következő alapján: *Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1979.

egymás után lányai születtek (Katalin, Mária és Hedvig), Lajos király megváltoztatta terveit. Nagyjából egy évvel halála előtt, 1381 augusztusában Lajos király hozzásegítette Durazzói Kis Károlyt a nápolyi trónhoz. Halála előtt kb. két hónappal pedig életben maradt idősebb leányát, Máriát, és annak vőlegényét, Luxemburgi Zsigmondot tette meg a magyar és a lengyel trón örököseinek.

Lajos halála után a még nem kanonikus korú, csupán 11 éves leánya nevében Erzsébet királyné gyakorolta a hatalmat a Garaiak vezette bárók egy részének támogatásával, míg a Horvátiak és a dalmát városok egy része a nápolyi Anjou-ágból származó Kis Károlyt hívta meg a trónra 1384-ben. Horváti Pál zágrábi püspök hajózott Nápolyba, hogy pártja meghívását tolmácsolja, és Károly hajlott is elfogadni az ajánlatot. Károly felesége azonban az a Durazzói Margit volt, akinek apját, Durazzói Károlyt Nagy Lajos első hadjárata idején kivégeztette, így az asszony érthetően nem akart még egyszer a magyar korona érdekkörébe tartozó ügybe keveredni, annál jobban féltette övéi életét. Állítólag Károly a családon belüli erőszak eszközétől se riadt vissza, hogy az asszonyt jobb belátásra bírja, de Margit nem változtatott elhatározásán, és kiharcolta, hogy férje legalább László nevű gyermeküket ne vigye magával Magyarországra.¹⁰

Bölcs előrelátás volt ez Margit királynétól, aki férjét többé nem látta élve, viszont fiát se tudta lebeszélni róla, hogy 1390 és 1403 között ne próbálja újra és újra megszerezni a magyar trónt, Mária, illetve Zsigmond ellenében, az éppen aktuális pápa támogatásával. Ezt a harcot Lászlónak végül 1403-ban kellett feladnia, amikor Zsigmond ügyes politikai taktikájának köszönhetően a dalmát városok is meghódoltak neki, mire László novemberben visszatért Nápolyba, és Dalmáciát 300 ezer aranyért Velencének engedte át. Magyar király nem lett belőle, de legalább a kaland nem is került a fejébe. Nápolyi László visszavonulásával véget ért a hosszú nyúló, vérgőzös hercehurca, s az Anjouk nápolyi és magyar ága is kivonult a magyar történelem színteréről.

Durazzói Kis Károly azonban eljött Magyarországra, s miután 1385 karácsonyán Mária királynő legalább színleg lemondott a trónról, december 31-én Károlyt megkoronázták. Alig öt hét múlva azonban a Garaiak merényletet szerveztek ellene, amelynek kieszelője Garai Miklós nádor, végrehajtója pedig Forgács Balázs volt.

Csaknem másfél évtizeddel ezelőtt Süttő Szilárd¹¹ alapos forráskritikának vetette alá a merényletről fennmaradt különböző beszámolókat, amelyek alapján az események, amelyek a *commedia dell'arte* kissé nevetséges verekedős-véres jeleneteit sem nélkülözik, a következőképp játszódhattak

¹⁰ BERTÉNYI Iván, *Magyarország az Anjouk korában*, Bp., Gondolat, 1987, 242.

¹¹ SÜTTŐ Szilárd, *Anjou-Magyarország alkonya, Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384-1387. évi belviszályok okmánytárával, I.*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2003, 101-142.

le. 1386. február 7-én Budán Károlyt egy fontos megbeszélésre Erzsébet királyné magához kéreti, s amíg ő várakozik, Forgács Balázs a valószínűleg ülő királyra lecsap egy *bicellus* nevű fegyverrel, amely egy kétélű, közepes hosszúságú tör, kétoldalt szarvszerűen felhajló markolattal. A támadás a király bal szemébe kerül, de a közbelépő Horváti Pál bán kardot rántva megsebzti Forgácsot, aki kimenekül a teremből. A király életét nem féltve saját hálószobájába vonul vissza. Eközben az olasz testőrsége eliszkol, mert azt hiszik, hogy magyar túlerő veszi őket körbe a várban, a merénylők pedig éppen az olasz testőrségtől tartanak. A terembe megérkező Erzsébet királyné állítólag elájul, mikor megtudja, hogy a merénylet nem sikerült. Kevéssel a merénylet után, talán ugyanaznap éjjel, amikor az olasz testőrség nem jelentkezik, a merénylők új erőre kapnak és Mária királynőt éltetve rendeznek egy kis pogromot az olasz kereskedők házai ellen, ezzel állva bosszút a „csöcseléken”, amely Károlyt királyi rangra emelte. Azután körülbelül egy héttel a merénylet után átszállítják a királyt a hadászatiilag sokkal jobban védhető Visegrádra, ahol nem ápolják sebeit, és végül az uralkodó vagy ebbe hal bele 1386. február 24-én, vagy pedig megfojtják, esetleg méreggel végeznek vele. Mivel Károly pápai kiközösítés alatt állt, egyházi szertartásos igazi temetést csak évekkel később kapott.¹²

A hatalomféltésből elkövetett gyilkosság után Erzsébet királyné úgy vélte, hogy Károly halálával kellőképpen megerősödött, ezért merészen a Délvidékre ment, az ellenpárt területeire. 1386. július 25-én Gyakovár mellett azonban a Horvátiak elfogták a királynékat és kísérőiket, köztük a Kis Károly elleni merénylet főkolomposait, Garai nádort és Forgács Balázst megölték. A királynékat Nápolyba akarták szállítani, de a Zsigmonddal szövetséges Velence ezt megakadályozta, így a novigrádi várban őrizték őket. Nápolyba csak Garai nádor, Forgács Balázs és talán Garai Bánfi Pál levágott feje jutott el, ahol egy kordén körbehurcolták az akkorra már vélhetően rettentően rothadó testrészeket a városon, majd a piactéren tették közszemlére.¹³

A fogságban az ifjú Mária királyné tanúja volt, ahogy anyját 1387 januárjában megfojtották. Ennek hírére a fivéreinek segítségét kereső Zsigmond visszatért Budára, ahol királlyá választották, és megkezdte a leszámolást ellenfeleivel, illetve próbálta egyesíteni az országot, ami hosszú éveket vett igénybe. Mária királyné néhány jó év után várandósan, egy a Vértesben tartott vadászat során leesett a lováról, és koraszülött magzatával együtt elhunyt 1395. május 17-én.

Amikor pedig 1403-ban Nápolyi László is feladta a magyar trónért vívott harcát, az Anjouk kivonultak a magyar történelemből, Zsigmondnak pedig már csak a magyar főurak megnyerése volt a feladata. Annak ellenére és azzal együtt is, hogy Zsigmond király az ország javainak nagyobb

¹² BERTÉNYI, *i. m.*, 246.

¹³ SÜTTŐ, *i. m.*, 142.

százalékát és ezzel a hatalmat tulajdonképpen maga felett is az ő kezükbe adta, mégis sikerült végigevickélnie ötven évet a Magyar Királyság trónján (1387-1437).

Az Anjou-magyarországi trónok harcát végül egy Luxemburgi nyerte.

A kötet későbbi fejezeteiben fel fognak még bukkanni a magyarországi Anjoukhoz, s közülük is kiemelten Nagy Lajoshoz kapcsolódó, nem csak itáliai forrásokban fennmaradt történetek, a jelen fejezet fő témáját azonban a részben magyarországi kötődésű Giovanni Conversini da Ravenna magyar vonatkozású anekdotái adják. Giovanni Conversini da Ravenna személyéről és életéről először Kardos Tibor írt,¹⁴ majd jó egy évtizede Solymosi Milán¹⁵ frissítette fel a róla szóló tudásunkat. Az olasz kutatás Conversinit az itáliai humanisztikus novella fejlődésében betöltött szerepe miatt értékelte az elmúlt évtizedekben,¹⁶ művei egy részének kritikai kiadását pedig angolszász és olasz kutatók végezték el az 1980-as évekkel bezárólag,¹⁷ de például leveleinek kiadása még várat magára.

Giovanni Conversino da Ravennának, Lajos király olasz orvosának fiaként látta meg a napvilágot Budán 1343-ban. A kisfiú édesanyja hamar elhunyt, és abból, hogy Conversini saját elbeszélése szerint még maga Giovanni Boccaccio is tudta róla, hogy őt Chis Johannesnek becézték,¹⁸ arra következtethetünk, hogy a gyermeknek magyar dajkája volt, illetve tudjuk, hogy nevelője, Michele da Zagabria szólította így. Kétéves korában a fiút nagybátyjához küldték Itáliába tanulni, és mai tudásunk szerint nem is tért vissza a Kárpátok közé, viszont egész életében nosztalgiával gondolt Magyarországra. Édesapjával, aki a király mellett élt, Nagy Lajos első itáliai hadjárata idején találkozott még egyszer, két évvel később azonban ő is elhunyt. Ezután Giovanni megjárta a főbb itáliai egyetemeket előbb hallgatóként, majd tanárként, két ízben volt udvari szolgálatban

¹⁴ KARDOS Tibor, *Magyartárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában*, Egyetemes Philológiai Közöny 40(1936), 284-297.

¹⁵ Milán SOLYMOSI, *Note su Giovanni Conversini da Ravenna, sui suoi rapporti con l'Ungheria e sul suo epistolario inedito = A piè del vero. Studi in onore di Géza Sallay*, pubbl. da Giampaolo SALVI e József TAKÁCS, Íbisz, 2001, 264-273.

¹⁶ Gabriella ALBANESE, *Da Petrarca a Piccolomini: codificazione della novella umanistica = «Favole parabole istorie». Le forme della scrittura novellistica dal Medioevo al Rinascimento. Atti del Convegno di Pisa, 26-28 ottobre 1998*, a cura di Gabriella ALBANESE, Lucia BATTAGLIA RICCI e Rossella BESSI, Roma, Salerno, 2000, 257-308.

¹⁷ Giovanni di CONVERSINO DA RAVENNA, *Dragmalogia de eligibili vite genere*, ed. and transl. by Helen LANNEAU EAKER, with introd. and notes by Benjamin G. KOHL, Lewisburg, Bucknell University Press, London, Associated University Press, 1980. *Dialogue between Giovanni and a letter*, ed. and transl. by Helen LANNEAU EAKER, introd. and notes by Helen LANNEAU EAKER, Benjamin G. KOHL, Binghamton, N.Y., Center for Medieval and Early Renaissance Studies, 1989. *Two court Treatises: De Primo eius introitu ad aulam, De dilectione Regnantium, Giovanni Conversini da Ravenna*, ed. with transl., introd. and notes by Benjamin G. KOHL and James DAY, München, Fink, 1987. *Giovanni Conversini da Ravenna, Rationarium vite*, introd., ed., note a c. di Vittore Nason, Firenze, L. S. Olschki, 1986. *Giovanni Conversini's Consolatio ad Donatum on the Death of Petrarch*, ed. by Benjamin G. KOHL and James DAY, The Renaissance Society of America, 1974.

¹⁸ SOLYMOSI, *i. m.*, 265.

Padovában az idősebb, illetve a fiatalabb Francesco da Carrara mellett, kancellárként állt Ragusa élén, tanított Udinében és végül az istriai Muggiába visszavonultan halt meg 1408-ban. Idős korában írt leveleit átlapozva¹⁹ egy törődött ember képe rajzolódik ki előttünk, aki Petrarcahoz hasonlóan elfogadta az élet végességét, tudatosan készült a halálra, és ebben a szellemben biztatta barátait is, hogy nyugodjanak bele a csapásokba.

Giovanni Conversini da Ravenna alább, most először magyarul is olvasható anekdotái indítottak arra, hogy tíz évvel ezelőtti olasz szakos diplomamunkámban áttekintsem azt a Padova-Velence és Magyarország között fennálló, Francesco Petrarca és Nagy Lajos király személyéhez köthető kapcsolatrendszerrel, amelynek legszebb kifejeződése a padovai *Il Santo*, azaz a Szent Antal-bazilika ma Szent Félixről elnevezett oldalkápolnájának falán látható freskósorozat. A sorozat középső darabján, amelynek címe *A tanács ülése*, Nagy Károly képében ábrázolják Nagy Lajos királyt, akit a korabeli Padova legfontosabb katonai és szellemi vezetői, köztük maga Petrarca vesznek körbe királyi tanácsosokként ábrázolva. A diplomamunkámból készült magyar nyelvű cikkem publikálása óta²⁰ Padovában megkezdték a sokáig börtönnel használt kastély restaurálását,²¹ amelynek falain a történelmi emlékezet szerint a Padova életében fontos személyek között Nagy Lajos is helyet kapott. Ezeknek a feltárásoknak az eredménye számos új adattal szolgálhat majd a magyar-olasz kapcsolatok e korai szakaszát illetően.

Ha Conversini magyar vonatkozású történeteit olvassuk, a történelmi valóság és az erkölcsi tanítás vegyítésének évszázados tradícióját láthatjuk keveredni bennük. Mint Kardos Tibor kimutatta, már a címadások is Valerius Maximus emlékezetre méltó dolgainak gyűjteményét (*Rerum memorandarum libri*) idézik, amely hagyományt a Conversini által is tisztelt és ismert Boccaccio és Petrarca is folytatott.

A sikkasztó Saraceno da Padova vagy Saraceno da Cugania ellen felhozott vádakra Conversini beállításában a jóságos király megbocsátással felel, s nem hajlandó az általa kiválasztott és felemelt embert tisztségéből kihajítani. Conversini ezt az uralkodó nagylelkűségével indokolja, s megkímél minket az afféle pikírt megjegyzésektől, hogy Lajos inkább megtartotta saját káderét, és több jövedelemhez juttatta,²² mint hogy a magyar urak kezébe adja át a gazdálkodást – az arisztokrácia olyan mentalitású tagjainak a kezébe, akiknek utódairól még II. Lajos és Mária királyné idején is tudható, hogy egyáltalán nem értettek a pénzgazdálkodáshoz, és a Fugger bankárcsalád

¹⁹ Zágráb, Akadémiai Könyvtár, ms. II C 61. A kötetben olvasható levelek között van egy barátja gyermeke halálára írt vigasztalás, orvosi tanácsok, művei megküldésére vonatkozó ígérek.

²⁰ MÁTÉ Ágnes, *Petrarca és Nagy Lajos*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XXIX(2006), 177-184.

²¹ Padovai kollégám, a magyar szakos és művészettörténész Patrizia dal Zotto közlése, amelyet ez úton is köszönök neki.

²² KARDOS, *Magyartárgyú fejezetek...*, i. m., 290.

magyarországi kölcsöneiben is az ország kirablását látták, holott az uralkodó éppen az általuk is preferált régi dicsőségnek legalább a látszatát próbálta fenntartani abból a pénzből.

A Lajos király bőkezűségéről és engedékenységről szóló anekdota második részében Conversini megint kissé egyoldalú az uralkodó pozitív megítélésében: természetesen nagylelkű az a gesztus, ahogyan Lajos visszahelyezi Stracimir bolgár fejedelmet tisztségébe, de azért a sorok között olvasva kiderül az is, hogy a reálpolitikus király kénytelen volt felülvizsgálni saját korábbi döntését, mert időközben rájött, hogy a bolgárok nyakáról levette azt a személyt, aki kordában tudta tartani őket, és ezzel saját életét is megnehezítette. Ugyanakkor Lajos király kétségkívül jobban magához tudta kötni Stracimirt azáltal, hogy ő maga adta vissza neki hatalmát, és ezzel lekötelezettjévé tette. Az uralkodói bőkezűség és nagylelkűség ebben az olvasatban tehát alig több, mint a káderpolitika gyakorlata.

A szüzességét mártírium által megőrző magyar lány története Kardos szerint a legendairodalom vonulatába kapcsolható be. Ezzel a véleménnyel egyetérthetünk, ugyanakkor Conversini szerintem egy idealizált képet is ad arról, hogyan viszonyult a még csak kezdődő török támadásokhoz egy olyan terület kultúrája, amely attól távol élt. Akárcsak a korai kereszténység időszakában, amikor a társadalmi valóságnak nem volt része Itáliában az, hogy a betörő barbárok asszonyokat rendszeresen megerőszakoltak, a római Lucretia történetét egyértelműen úgy magyarázták, hogy a római matróna helyesen járt el, amikor saját meggyalázott testét megfosztotta az élettől. Amikor azonban a különböző hordák betörésével ez a jelenség mindennapossá vált, és egyszerűen nem maradt volna asszony a környéken, ha minden erőszakot szenvedett eldobja az életét, a helyes magatartásról szóló állásfoglalás is megváltozott Lucretia legendája kapcsán. Ugyanígy Conversini is könnyen példálózik a nagyon okos és jó retorikai képességekkel megáldott lánnyal, aki ráadásul be tudja csapni a babonás barbár törököt egy varázsfózet meséjével; ő távol él attól az egyre erősödő tendenciától, amely miatt a következő évszázadban Mátyás királynak már Rómához kell fordulnia jogorvoslatért.²³ Mátyás egy levele szerint a török olyan sok lányt-asszonyt rabolt el, illetve annyi férfi halt meg vagy került rabságba a határok mentén, hogy sokan a fizikai fennmaradás érdekében, nem várva tovább házastársukra, új házasságot kötöttek, vállalva akár a bigámia kockázatát is – amely egyébként felségsértésnek számított Mátyás Magyarországon, tehát halálbüntetés járt érte.

Megjegyzendő az is, hogy ez az anekdotikus történet másik két szempontból sem vesz tudomást a realitásokról. Egyrészt háború idején még a „baráti” országok katonáitól is tartania kell a női

²³ ERDÉLYI Gabriella, *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*, Budapest, Libri, 2011, 194.

lakosságnak (lásd a „felszabadító” szovjet hadseregről szóló második világháborús történeteket hazánkban, vagy a balkáni háborúk történeteit csak két évtizeddel ezelőttről), s ezek a katonák általában nem bonyolódnak beszélgetésbe kiszemeltjeikkel. Ma legalább a nemzetközi jog szerint már népirtásnak (genocídium) számít az ellenséges népek nőtagjainak a megerőszakolása is, tehát a Hágai Nemzetközi Bíróságon kell felelni érte. Ez azonban mit sem segít azokon a nőkön, akik e gyakorlat áldozataivá válnak.

Másrészt talán Conversini is tisztában volt azzal, hogy a genovai és firenzei kereskedők²⁴ a Balkánon és a görög szigeteken keresztül ezerszámra hurcolták be a különböző nemzetiségű személyeket, köztük magyarokat is Itáliába rabszolgának. Annak érdekében, hogy a keresztényekre vonatkozó kötelező felszabadítás törvényét ne kelljen betartaniuk, sokszor eltitkolták a rabszolgák származását, s nyoma csak olyan eseteknek maradt, amikor a rabszolga vagy rabszolganő képes volt felszólalni saját érdekében, köztörvényes bűnt követett el, vagy megszökött. Tardy Lajos egyik kötetében a XIV-XV. századból származó adatokat találhatunk genovai magyar rabnőkről, köztük egy mindössze nyolc év körüli kislányról, akiket elraboltak, eladtak, majd továbbadtak, s volt, hogy felszabadításuk érdekében hivatásos ágyasságra léptek egy férfival, vagy a felszabadításuk árát kifizető személynek évtizedekig ingyen szolgáltak.²⁵

Conversininek a szüzességét a varázsfőzet meséjével megvédő lányról szóló anekdotája hasonló változatokban, a szentté lett lányt, máskor apácát különböző neveken említő történetek sorához kapcsolódik. Szörényi László egy XIX. századi jezsuita gyóntatási kézikönyvet vizsgálva hívta fel a figyelmet a történet rokonságára,²⁶ amely a XI. századi bizánci történetíró Georgios Kednéros művétől, a XIV. századi lengyel Martinus Cromerus *De origine et rebus gestis Polonorum* című, szintén történeti művén át a már Conversini után egy századdal élő Francesco Barbaro *De re uxoria* című nőnevelési kézikönyvéig és Ariosto *Őrjöngő Lóránt (Orlando furioso)* című eposzáig, illetve a jezsuita kazuisztikáig felbukkan. Egyetlen példaként idézzük Ariosto eposzának XXIX. énekéből a 25. versszakot, amikor az Isabella nevű hősnő szerelmeséhez, a halott Zerbinóhoz csatlakozik ezen a fondorlatos módon, hogy elkerülje a pogány király, Rodomonte iránta táplált mocskos szerelmét:

Megmosta testét benne, és vidám volt,

²⁴ A toszkán rabszolga-kereskedelem tényéből kinövő egyik legenda az, hogy Leonardo da Vinci Caterina nevű édesanyja is rabszolga lehetett. Vö. Francesco CIANCHI, Carlo PEDRETTI, Agnese SABATO, *La madre di Leonardo era una schiava? Ipotesi di studio di Renzo Cianchi*, Strumenti, Memoria, Territorio, 2008.

²⁵ TARDY Lajos, *A tatárországi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 85-87.

²⁶ SZÖRÉNYI László, *Szexualitás és erotika a 18. századi gyóntatási kézikönyvekben = Ámor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia, Sátoraljaiújhely, 1999. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, 502-504.

úgy adta meztelen nyakát a mit sem
sejtő mórnak, kinek a bor is ártott,
mert nincs oly vért, mely ellene segítsen.
S a férfi hitelt adva neki, rántott
kardot, sújtott a lány nyakába, nyisszent,
s vált máris, íme, e gyönyörűszép fej
s a törzs csonkultan már egyszerre széjjel.²⁷

A harmadik Conversini történet az igazán csípős nyelvű és vénségére harapós kedvű Francesco Petrarca egy állítólagos üzenetéről szól a magyar királynak: tessék kevesebb pénzt költeni a kutyákra és többet a kancelláriai írnokokra. Hogy az éles megjegyzést valóban egy pécsi püspöknek, s ha igen, melyiknek tehette Petrarca, vagy, hogy egyáltalán megtörtént-e az eset, arról korábban már idézett tanulmányomban írtam.²⁸ Annyi valószínű, hogy ha el is hangzott a maró megjegyzés, üzenetét a püspök nem továbbította, mert a magyar krónikákban nem maradt nyoma, és még csak nemzetközi konfliktus se kerekedett belőle, nem úgy, mint abból a IV. Károly császár száján kicsúszott megjegyzésből, amelyet Nagy Lajosnak szó szerint tolmácsoltak diplomatái (erről a következő fejezetben lesz szó).

Kardos Tibornak igaza lehet abban, hogy az anekdota Nagy Lajos álarca alatt minden olyan főurat kritizál, aki mást vár el írástudó udvari embereitől, mint amit azok szívesen csinálnának (innen születik a *De curialium miseria*-típusába tartozó írások tömege, amelyek tehát az udvari szolgálat szűkös és szerencsétlen voltáról panaszkodnak), ráadásul meg sem fizetik őket rendesen. Másfelől viszont az anekdota véleményem szerint tökéletes jellemrajzot ad az idős Petrarcáról, nagyjából két sorba sűrítve. Történeti tény, hogy a már életében is legendává váló Petrarcát Conversini személyesen is felkereste 1373 Karácsonyán. Lévén Conversini maga is Itália-szerte és az egyetemi körökben is forgolódo személy, hallhatott valamicskét arról, hogy Petrarca kíméletlenül és makacsul össze tudott veszni akárkivel, aki az ő ízlésével és meggyőződéssel ellentétes nézeten volt. E. H. Wilkins, Petrarcának a mai napig talán legjobb biográfusa ezt írta róla: „Petrarch was a man of powerful and active mind, of strong personal desires, of generous enthusiasms, and of violent antipathies.”²⁹ Petrarca, sosem méltatva ellenfeleit arra, hogy megörökítse, azaz halhatatlanná tegye nevüket saját munkáiban, invektívát írt egy orvos ellen (*Invective contra medicum*, 1353), egy nemesnek született, de minden lelki nemességet nélkülöző úr ellen (*Invectiva contra quendam*

²⁷ Ludovico ARIOSTO, *Az eszeveszett Orlandó, I-II*, ford. SIMON Gyula, Budapest, 1994, II, 789.

²⁸ MÁTÉ, *Petrarca és Nagy Lajos, i. m.*, 181-182.

²⁹ „Petrarca egy erőteljes és aktív szellemű ember volt, erős személyes vágyakkal, nagymérvű lelkesedéssel és erőszakos ellenszenvvel megáldva.” Ernest H. WILKINS, *A History of Italian Literature*, London, Cumberledge, 1954, 83.

magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis, 1355), illetve van egy látszatra öngúnyos írása saját és mások tudatlanságáról, amelyben vádlói érveit elismerve mégis ellenük fordítja saját fegyverüket (*De sui ipsius et multorum ignorantia*, 1367-1370),³⁰ míg végül élete alkonyán megvédelte az itáliai műveltséget az avignoni pápai udvar franciás kultúrájával szemben (*Invective contra eum qui maledixit Italie*, 1373).³¹

Nemrég Gur Zak mutatott rá arra,³² hogy a meggyökeresedett legendával ellentétben bizony még Petrarca és Boccaccio viszonya sem volt mindig felhőtlen, s nézeteltéréseik poétikai és kultúrpolitikai kérdésekre egyaránt kiterjedtek, s jöllehet nem igaz, hogy csak Boccaccio tanult Petrarcától, azért az idősebb költő végig fenntartotta magának a tanítómester pozícióját. Zak elemzése bemutatja, hogy Petrarca szerint Boccaccio túlságosan kiszolgáltatta magát a szerencse forgandóságának, s túl sokat foglalkozott a pénzzel. Zak felfogása szerint³³ Petrarca végső intése Boccacciónak az emberi életben bekövetkező csapások könnyű elviselésére nem más volt, mint Petrarca Griseldis fordítása, vagyis a *De insigni obedientia et fide uxoria* címen önállósult és európai karriert befutott neolatin novellája. Én azonban Gur Zak véleményével ellentétesen azt gondolom, hogy Petrarca végül akkor mondta ki az utolsó szót az ügyben, amikor végrendeletében mindössze egy bundakabátra való ötven aranyat hagyott barátjára – mintha így egyrészt figyelemmel lett volna barátja szükségére, másrészt csak annyit adott, hogy figyelmeztesse Boccacciót: nem ezek az igazán fontos dolgok az életben, hiszen mint addigra már maga Petrarca is, elmúlnak.

Amíg Conversini a *Bölcs és súlyos mondásokról vagy tettekről* szóló részben Petrarca álarcába bújva ostromozza a nagyurak írástudókkal szembeni nemtörődömségét, addig a hálátlanokról szóló részben teljesen a maga nevében mennydörög Durazzói Kis Károly és a záraiak Nagy Lajos halála utáni tettei ellen. Conversini tömören utal rá, hogyan kerül Durazzói Kis Károly Magyarországra, de jelzésértékű félmondatai hosszabb kifejtést igényelnek. Először is, Károly édesapja, Durazzói Lajos egyike volt azoknak a hercegeknek, akiket Lajos első nápolyi hadjárata után visegrádi várfogságra vetett, de 1352-ben visszatérhetett Nápolyba. Nagy Lajos második nápolyi hadjárata után hátramaradt magyar csapatokkal és nápolyi támogatókkal Durazzói Lajos fellázadt a városba visszatérő Johanna királynő ellen, amiért várfogságba vetették, és 1360-ban talán maga Johanna

³⁰ Magyarul: Francesco PETRARCA, *Önmagam és sokak tudatlanságáról*, ford. LÁZÁR István Dávid, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2003.

³¹ Ezekről általánosságban, illetve elemzőleg lásd a *Petrarch, A Critical Guide to the Complete Works*, ed. by Victoria KIRKHAM and Armando MAGGI, University of Chicago Press, 2009, című kötet 1., 15. és 16. fejezetét.

³² Gur ZAK, *Boccaccio and Petrarch = The Cambridge Companion to Boccaccio*, edited by Guyda ARMSTRONG, Rhiannon DANIELS and Stephen J. MILNER, Cambridge University Press, 2015, 139-154.

³³ ZAK, *Boccaccio and Petrarch*, i. m., 151.

végzett vele. Ekkor vette pártfogásába V. Orbán pápa kérésére Nagy Lajos a 17 éves Károlyt. Magyarországon sokáig trónörököséként neveltette az ifjút, a rangjának megfelelő házasságot is szervezett neki, és 1371-től a szlavón hercegi címet, 1373-76 között pedig a hovát-dalmát báni tisztséget is ráruházta. Ezek tehát azok az egyre magasabb pozíciók és az a királyi kedvezés, amelyekben Conversini szerint Lajos király Károlyt részesítette. Azt azonban már kissé más fényben ábrázolja Conversini, hogy miért kerül Károly Nápoly trónjára a Magyar Királyságé helyett. Az olasz elbeszélése szerint Károly törekedett erre, de arról nem szól, hogy ez inkább kárpótlás lett számára, hiszen Lajos király időközben született és felcseperedő lányát, Máriát és annak férjét szánta a magyar trónra, s hogy ez az eljárás elfogadható legyen, bevezette a magyar jogrendbe a fiúsítás gyakorlatát, amellyel Mária a királyi, nem csupán a királynéi címre lett jogosult. Lajos király idős korában már jobbnak látta, ha a nápolyi és a magyar trónon két külön családtag ül a család különböző ágaiból, ezért támogatta Károly törekvését csupán a nápolyi trónra. Károly Magyarországra kerülése idején még Johanna királynő is örökösének tekintette Károlyt és feleségét, Margitot, aki Johanna királynő húgának, Máriának volt a lánya.

Az avignoni pápaság körüli zűrzavar azonban a nápolyi hatalomátvételt is befolyásolta: miután XI. Gergely Avignonból visszatért Rómába, és ott érte a halál, a nép kényszerítette a konklávé, hogy végre olasz bíborost emeljenek Szent Péter trónjára. Az új pápa a nápolyi származású Bartolomeo Prignano lett VI. Orbán néven, aki Kis Károlyt szerette volna hadvezéréként használni a rendteremtésre Itáliában. Erre utal Conversininek az a mondata, hogy a pápa megnyerte a gázságra amúgy is hajló ifjút magának. Conversini azon állítása pedig, hogy a pápa és Johanna királynő összevesztek, azt takarja, hogy a királynő a pápa terveit megghiúsítandó az Avignonba visszamenekült bíborosokkal 1378-ban a fondi zsinaton érvénytelenítette VI. Orbán megválasztását és VII. Kelemen néven Róbert genfi bíborosból új pápát csinált. VI. Orbán azonban kiátkozta mind a lázadó bíborosokat, mind a királynőt, akit trónjától is megfosztott. Johanna az egyre súlyosbodó helyzetben a trónöröklésre vonatkozó terveit is megváltoztatta, és 1380-ban fiává és örökösévé fogadta V. Károly francia király öccsét, Anjou Lajost, akinek fegyveres támogatására is számított. Durazzói Kis Károlyt azonban a pápa Rómában 1381-ben Nápoly és Jeruzsálem királyává koronázta, aki ezután legyőzte Johanna királynő negyedik férjének, Braunschweigi Ottónak seregeit, diadalmenetben vonult be Nápolyba, és egy hónapig ostromzár alatt tartotta a Castel Nuovóba bezárkózott nagynénjét. Conversini is említi ezt az ostromot, és azt is, hogy azután Johanna királynőt végül is Károly megölte – miután nagyjából egy évig Muro várában fogságban tartotta, s a királynő megpróbált segítséget szerezni francia szövetségeseitől. Conversini ironizál,

amikor a könyörületeség első áldozatának mondja Johannát, hiszen a királynő halálát első fokozatnak állítja be azon a hűtlenségi skálán, amelyen haladva Károly minden jóttevőjét, előbb a pápát, majd Lajos király holtá után annak jogos örököseit elárulja. Tény, hogy a nápolyi trónt megszerezve Károly nem óhajtott beleszólást saját ügyeibe még a pápától, illetve annak rokonától sem, így konfliktusuk elkerülhetetlenné vált. Conversini helyesen mondja, hogy Nocerában kétszer ostromolta meg a pápát Károly, előbb 1383-ban majd 1385-ben, s végül VI. Orbánt Anjou Lajos hadai menekítették Genovába. Ezeknek az eseményeknek lett a következménye, hogy a pápa kiátkozta Károlyt és feleségét az egyházból, s ezért nem kaphatott Károly évekig hivatalos egyházi temetést.

Conversini beállításában Zára lakói szintén a hálátlanok közé sorolhatók, amiért Nagy Lajos akarata ellenében Kis Károlyt támogatták a magyar korona megszerzéséért, és még ha nem is várjuk el tőle, hogy megértse, a tengerparti város miért egy általa már ismert és a déli részeken kedvelt politikai személyiséget támogat az ismeretlen Luxemburgi Zsigmonddal és a királynékkal szemben, kicsit csodálkozhatunk azon a két diadalmas, kárörvendő megjegyzésen, amellyel Kis Károly halálát, illetve a dalmaták velencei uralom alá kerülését kommentálja. Conversini rosszabbnak látta Durazzói Károly tetteit a nápolyi és magyarországi Anjouk cselekedeteinél, jóllehet az ambíció és a hatalomfűtés senkiből sem hiányzott azok közül, akiknek akár a legcsekélyebb esélye volt hazájuk politikai életét befolyásolni. Kardos Tibor szerint Conversini nem vádolható meg Nagy Lajos király és családja iránti hízelgéssel, hiszen amikor ezeket a feljegyzéseket írta, „hősei” már nem voltak az élők sorában – inkább egy nagy, mitikus jelleget öltő korszak iránti nosztalgia érződik szavaiból, amelyben voltak egyértelműen pozitív szereplők, mint Lajos király, vagy a mártíromságot szenvedő leány, és a helytelenül viselkedők hoppon maradtak, vagy bűnük mértékében elnyerték büntetésüket, mint a szemtelen Konstantinos Palaiologos konstantinápolyi császár, akiről Conversini utolsó története szól, vagy a vérnősző török katona, akinek nem sikerül megszereznie az okos szüzet.

Giovanni Conversini da Ravenna anekdotái nem nyújtanak átfogó képet az Anjou-kori Magyarországról Itáliában élő közvéleményről, de tanúskodnak arról, hogy Lajos király tevékenységét élénken figyelték, kül-és belpolitikájáról is tájékozódni igyekeztek, hiszen a magyar uralkodó tettei gyakran közvetlenül is befolyásolták az Appennini-félsziget folyton változó politikai életét.

A bőkezűségről és engedékenységről 47 a-b.³⁴

Mindenütt dicséretes dolog a jóindulat, de annál inkább dicséretes az a fejedelemben, mennél bőségesebben tudja annak gyümölcsét szaporítani, és amely jóindulat olyannyira eltöltötte ez egykor legyőzhetetlen Lajosnak, a magyarok királyának királyi szívét, hogy a benne lévő jóindulatot még az elítélt bűnök sem tudták korlátozni. Hiszen amikor a legalacsonyabb sorból származó Saraceno da Padova visszaélt a királyi barátsággal és a kincstárból hatalmas összeget lopott, amellyel a királyság előkelőit feljelentésére sarkallta, és elítélték, a király még akkor is napokig védelmezte a dolog okát, és a feljelentőknek ezt mondta: „Legyen bár, hogy kár érte a kincstárat, legyen bár, hogy a vádak megállnak, de hallgassatok ide: ezt az embert én emeltem föl a szennyből és porból erre a tisztségre, és sosem vesztek rá, hogy az embert, aki az én kegyem és védelmem alatt állt, kivessék onnan, és leromboljam, amit felépítettem.” Égi nagylelkűséggel és engedékenységgel átítatott lélekre vall ez, ha tekintetbe veszed a lopás nagyságát, a vádlók tekintélyét és mindenekelőtt magát az embert, akinek sem a fajtája nem adott okot a kegyelemre, sem pedig az erényei kiválósága. De a királyi engedékenység egyaránt számba vette az elbukottak felemelését és a felemeltek megtartását.

Lajos, akinek élete a dicsőség minden fényével van telehintve, ismét megköveteli, hogy helyet kapjon az emberiség és a bőkezűség szentélyében. Bizonyára a legigazságosabb fegyverrel ment Strazonurus, a bolgárok császára ellen, és háborúban a hatalmasabb ellenséget legyőzte, akit ikerlányaival együtt királyságába hurcolt, a bolgároknak pedig a magyarok közül évenként választott ispánt szánt vezetőül. Hanem valamennyi idő múlva felötlött benne, hogy a bolgároknak az ő akaratából lett császára és a magyarok ispánsága ellenállást fog szülni, és isteni előrelátással előhívatta foglyát és megkérdezte tőle: „Meddig bízhatok tebenned, ha visszahelyezlek országodba?” Erre ő emelt hangon válaszolta: „Örökre, és megszolgálom mostani jószágodat, legszentségesebb király, és mindent meg fogok tenni azért, hogy a legnagyobb engedékenységed jótéteményéért cserébe örökké tartó hittel és szolgálattal mindazok közül, akit téged tisztelnek és szolgálnak, nálad érdemeket szerezzek. Mire a király így szólt: menj tehát, és uralkodj régi birodalmadban. De azt akarom, hogy lányaid gondját, mintha én is szülőjük lennénk, ajándékozd nekem.” Így adta vissza Strazonurusnak birodalmát, lányait pedig boldog házasságokkal szerencsésítette meg. Lajos égi bölcsességéből úgy történt tehát, hogy a bolgárok, akiknek a birodalma a királyi rendelkezések miatt zűrzavarba látszott süllyedni, a régi császárukat megköszönték neki, és a király ily nagy bölcsességgel teli jótéteményéért Strazonurus hittel és töretlen engedelmséggel, lelkesen hódolt neki. A király tehát ismét levetette a külső fegyelmelés legtöbb zavart keltő terhét, és hatalmas bőkezűségének dicsérete által az utókor szemében örök hírnévre tett szert.

A szemérmességről és tisztaságról 50 a.

Hallgassatok ide, szüzek, és egyaránt azok is, akik mértéktelenül tisztelik a hús ártatlanságát, figyeljetelek és velünk együtt a szűzies ragyogást, a személyt, aki az égi bárány társa, az angyalok párja, százszorosan boldog jutalmú, a legfényesebb glóriával díszített, a szentléleknek legmegengeszteltebb keble, hogy milyen jutalmú, milyen tisztaságú ő, akit értékelni lehet és kell: tanuljátok meg azt, dicsőítsetek, csodáljátok és utánozzátok őt, ha tetszik, legalábbis tetszenie kellene, ha szégyellitek utánozni a leányok, idősek és fiatalok számos boldog seregét, akiknek

³⁴ A fordítás alapjául szolgáló szöveg: Fondazione Querini Stampalia, Classe IX. Codex XI. Giovanni da Ravenna: Opuscole varie. Rerum Memorandarum Liber. Kardos Tibor közlését követve.

egykor nyilvános versengése után a szüzesség dicsősége még a jelen századunkat is beragyogja sugaraival. Abban a háborúban, amelyben kevéssel ezelőtt a magyarok királya és más keresztények a támadó török miatt a Szerémség bejáratát ostromolták, úgy mondják – de ki ne mondaná el, aki hazai földjén beszámolhat róla, hogy szinte bizonyosan egy égi dicsőségű mártír és szűz volt ott – tehát az ellenséges csapatoktól elfogott leány fajának és népének kiváló példája, de a dicsőítendő erény koszorújának és a hallatlan erőnek és bölcsességnek még kiválóbb példája lett. Az állati rablót megragadta prédájának szépsége, és az elrabolt és bezárt leányt a győztes hol hízélgéssel, hol fenyegetéssel, máskor erőszakkal próbálta rávenni, hogy elégítse ki vágyát, és erőszakot akart tenni a szűzön. Ő leányi ékesszólásával könnyörgött, szüziességét siratva próbálta csillapítani az ifjú támadását, és próbált gátat vetni saját teste beszennyezésének esedezésével, jajveszékélésével és könnyei árán, és viaskodott, könnyörgött és kitartott a mellett, hogy zsákmányként ne rabolja el az ő erényét, mivel az ifjú múlandó vágyának ostorcsapásai hamar csillapodnak, az ő ékességén azonban helyrehozhatatlan kár esik. És ahogyan a vágytól égő és fékezhetetlen ellenség bujaságát felmérte, hogy vagy tisztaságának harcos védelmezője, de legkevésbé szűzlány lesz, vagy hogy mártíromságot szenved, de nem lehet mártír, ha épségét veszni hagyja. És mivel el volt szánva rá, hogy ebben a kegyben részesüljön, gyors észjárása lett a segítségére. „Ide hallgass – mondta legyőzőjének – van a családomnak egy különleges kincse, amelyet, ha szeplőtelen hagysz engem, megosztok veled. Ismerek olyan növényeket, amelyeknek a leve sebezhetetlenné teszi a testet.” A hallottak csodájától meggyőzve a barbár megígérte, hogy érintetlenül hagyja a leány tisztességét. A leány tehát a füves földről egyfajtát, majd mindenfelől másokat, mintegy csokorba szedett fel. Kinyomva belőlük a nedvességet, „nehogy – mondta – csalásnak tartsd a dolgot, az én nyakamon próbáld ki!” Szándékosan feltárva tehát nyakát és türelmesen odatartva így szólt: „Rajta, ide szúrd a vasat!” Azután rettenthetetlenül várta a pengét. Egy ilyen nagy csoda várásától hajtva a férfi, aki hihetetlenül bátornak látta a lányt, olyan erővel vágott, hogy kardjának egyetlen csapásával lefejezte őt. Ő, szűz, a legfényesebb szemérmesség emlékműve, boldog a halálban, bölcs tanáccsal bíró, nagylelkű, tette kész, méltó és hírnöki lelkeddel a gyaláztató magadat az idegen könnyelműségéből saját magán ejtett csúfsággal bosszultad meg. Ez egy mennél ritkább, annál inkább csodálatra méltó tett, ez örök ünneplésre és ünneplő örökkévalóságra és ájtatos figyelemre méltó, amelynek méltósága minden őt dicsérő ember erőlködését meghaladja. Ahányszor tehát ennek a legtisztább testnek és szentséges léleknek a diadalmas győzelme szemünk elé fog tárulni, legyen nyilvánvaló, hogy semmilyen árral nem lehet jól és eléggé megfizetni azt a szüzességet, amelyért ő olyan könnyen meg tudta vetni ezt a földi életet, és hogy [a szűzek] ne tűrjék el, sem a sok és csábító arany okán, sem pedig csodált, de gyorsan hervadó, érintetlen tisztaságú húsnak felette mocskos díjért való kiárusítását, és ne tűrjék el azt méltatlan kicsapongással megkárosítani, mert az érintetlen tisztaság a legkitűnőbb méltósága a női nemnek.

Bölcs és súlyos mondásokról vagy tettekről 52 b.

Petrarcha Ferenc méltán kapott bele éles fogával Lajosba, a magyarok királyába, amiért az nem fordít elég figyelmet az írástudók alkalmazására. Amikor ugyanis kézbe vette a király levelét, és az írónak a sorokban és a szórendben megnyilvánuló parasztságát meglátta, a pécsi püspöknek, aki a király képviselőjében meglátogatta: „Mondd meg – mondta – a királynak, hogy vadászskutyáinak számát, melyekből megszámlálhatatlant nevel, csökkentse, és abból a kis nyereségből vegyen maga mellé egy élénkebb szellemű és ékesebben szóló tollnokot.” Igen éles hangot üt meg, ha jelentését megfontolod. Ugyanis a királynak, vagy inkább a királyban az uraságok összességének elméleti vakságát, amellyel az életben és a dolgokban választanak, törrel sebezte meg. A leghatalmasabb szerencsében ugyanis, igazi gyötrelmet, hamis és kárhóztatandó

kívánságok csábítanak. És mivel a hazugságra fegyverkeztek fel az emberek, a hülyék hazug módon, a hazugok pedig megfontoltan nagy fáradságot, de még nagyobb erkölcsi ráfordítást költenek arra, – csodálkozz ezen a teljesen ostoba megfontoláson – hogy a legszemérmertlenebbek előtt híresek legyenek, az ékesen szólókról pedig tudomást se vegyenek; következésképpen az erkölcsösek igaz és méltó kritikáival nem törődnek, és ami még inkább kárhozzátandó, a tudósokat és a jóindulatúakat semmibe se veszik. Az egyik vadállatot, a másik megszámlálhatatlan oroszánt gyűjt. Felesleges, hogy ne mondjam, kárhozzátandó holmit etetnek. A harmadik, elfeledkezve Atheon káros gondoskodásáról,³⁵ vadászkutyákat gyűjt. És mennyivel bölcsőbb és üdvösebb az – ezek növendékek, amazok oktalanok, tehát a rossz emberekre kell lesújtani inkább, mint az oktalanokra –, aki képes az isteni dolgok érzékelésére, aki igyekszik az igaz művészetek ismeretét elsajátítani, aki a tettek emlékeitől ékesszóló és vele az egész élet nehézségét elüzi, aki hétfőn kezdi és egyetlen napot sem hagy gyümölcs nélkül eltelni, hogy kisebb veszteséggel tudja azt megszerezni. Mert valóban mekkora az ékesszólás haszna, mennyire tetézi be a királyok dicsőségének és hírének fényét, és a kijelentésben nálad jobban rágalmaz. És sok olyan együgyű teremtést láttam már, akinek a tudós beszéd csodálatosan, mint egy fűszer, javára vált, amikor a másik fél gyakran még a jó ügyét is lenézte a stílusa szárazsága miatt. Összességében tehát Ferenc szava arról mennydörgött, hogy az uralkodók a legkisebb költséggel becsülik csak meg a tudósokat.

Bekezdés a hálátlanokról 53 a-b.

Mit mondjak rólad, te földre lesújtó villám, a hálátlan lélek haszontalansága, az emberi nagylelkűség ellensége, a jóindulat mostohaanyja, a barátsági kötelék eloldozója, nemcsak cselekedetként, de már példaként is ragályos kór, az ékesszólás mely fegyverével döfjelek keresztül, a gyalázat miféle viharával töröljelek el! A vadállatok felismerik jótévőjüket, és amennyire jelét tudják adni, a jótéteményre érzelemmel válaszolnak. A hálátlanság még a legdühöngőbb vadállatot sem viszi rá, hogy ki ne fejezze háláját, csak akkor, ha egyenesen faképnél is hagyja jótévőjét. Ennek a főbenjáró és átkozandó igazságtalanságnak a legfőbb bűnével telt el Durazzói Károly, aki kevéssel ezelőtt Szicília királya volt, úgy, hogy bűnében annak az országhatárait tört, aki, miután Johanna nápolyi királynő meggyilkolta az atyját, elragadván az ellenség kardjait, a bujdosókat saját keblébe rejtette, megoltalmazta méltóságát. És jól ismervén az anyai gyengédséget, a fiút örökösének mondta, elvitte és a leghalmozottabb kegyek között taníttatta, a felnőtt fiút azután, akit a királyi jog elnyerésének reményében nevelt fel, Lajos magyar király akaratából rokonai kíséretében és felszerelve más vidékre küldte. A király legnagyobb mérvű jóindulatából és atyai gondoskodásából azután, előrehaladva a méltóságok fokozatainak a király utáni második személy méltóságába helyezkedett. Hanem Orbán pápa, aki összeveszett a királynővel, felbujtotta Károlyt a királyság kívánására, és annak gázságra hajló elméje okán könnyen társává tette a bűnben. Folyamatosan Szicília királyának állította magát, és a magyar királytól csapatokat kért a királynő megbuktatására. Benyomult tehát a királyságba és szolgálólányának, nevelőjének és jótévőjének úgy mint szülőjének életét, kegyetlen ostrom után, mind a szentek neveiről, mind a jótéteményekről megfélelkezve, könyörgésére sem volt hajlandó megkímélni, hanem megölte. Ő [Johanna] volt tehát a könyörületesség első áldozata.³⁶ Hamarosan magát Orbánt ismerte el, mint a királyság megtérítésre méltó nehézségeinek okozóját. A mi korunknak volt ez a szörnyetege, aki felől kérdezzenek az utódok, kétszer került fogságba és kétszer zárta be Károly a pápát, a pápát, mondom, aki őt királlyá tette, és arannyal kétszer váltotta meg a pápa a szabadságát. Harmadjára

³⁵ Atheon görög mitológiai figura, aki egy vadászat során megleste Artemisz istennőt fürdés közben. Büntetésül a szűz istennő szarvassá változtatta a fiút, akit saját kedvenc vadászkutyái téptek szét.

³⁶ DÜMMERTH Dezső, *Az Anjou-ház nyomában*, Panoráma, 1982, 491.

azután megszállta Nocerát, de minden készletéből kifogyva, amikor Nola grófjától megsegítve felszabadult, a zárai katonákat Apuliában hagyva Záraba menekült. Ezen felül pedig a firenzeiek gondoskodása, kedvezése és hatalmas anyagi segítsége által jelentősen gyarapodott, és az egész királyságban sokaknak, akik a kereskedés sokszínűségére törekedtek, elkobozta vagyonukat és óriási igazságtalanságokat követett el. Egyébként a szerencse, amely hízelkedik a bűnösöknek, míg Károlynak bőséges teret adott, hogy hálátlanságát tovább növelje, addig Lajos király a halálba távozott. A vak nagyravágyás és a bűnös akarat óhajta mire nem vetemedik! Aki kevéssel azelőtt bizonyosságtól fosztva másnak a dicsőségétől, másnak a földjén és másnak a segítségével koldulta a szerencsét, most nem elégedett meg Apuliával, hanem bűnös reménnyel magát szánta a magyar trónra. Hogy azt a királyságot, mint gyarapodásának forrását használhassa! Hogy annak gazdagságával, legnyájásabb tiszteletével és dicsőségével tündökölhessen! Hogy annak mind királyi örökségére, mind hatalmára hághasson! A bűnös szándéktól eltelve még azt is, a király lányát, akit (ha igazságos fiúi érzülettel eltelve viseltetett volna iránta) oltalmaznia és védenie kellett volna, inkább megtámadni és ostrom alá venni akarta. Ó, a jótéteményeket elfelejtő rettenetes bűn! Hogy röviden jellemezzem azokat a hálátlan és erőszakos cselekedeteket, amelyeket, ha elegendő szemrehányást akarnánk tenni miattuk, hosszan és éles fogalmazással sem fejezhetnénk ki eléggé. Amikor pedig még a magyar királyságot is elorozta, és a legszentségesebb király leányát és hitvesét a legszokatlanabb módon megvetette, és lelkének a legbüszkébb ellenségre jellemző gögjét gyalázzal súlyosbítva hálátlanul arra készült, mivel vele dacolni főként nem akart, hogy Miklós nádort, a férfit, aki hitében mindig állhatatos volt és a királyné számára kitartásával és tanácsával egyedülálló segítség, elveszejtse. Elfoglalva a várat, elküldte embereit, hogy rontsák le a biztos leshelyeket. Egyszóval végrehajtotta bosszúját mindezen végtelen gaztettek felvállalásával Szicília és Magyarország ikerbirodalmain, amelyekben a pusztulás kezdeteit Károly sok helyütt már akarattal indította el. Mindez annyit ért számára, hogyha már nem tudott nem csak egyszer meghalni, akkor legalább csak annyi méltósággal halt meg, éppen amennyire szelleme szörnyűséges hálátlanságával saját évszázadát beszennyezte.

Immár az ugyanúgy az aljasság nemébe tartozó királyi gaztettekről a köznép könnyelműségére térek át. Zára ugyanis, amelyet Lajos király az emberi nem óriási áldozatait befektetve, a királyság minden erejével, a különböző népek hallatlan számával, megfeszített munkával a velenceiek nehéz és folyamatos igájától, amely alatt hosszan lenyomva és elnyomatva nyögött, megszabadított, és visszaadva neki szabadságát, minden kegy és kedvezés tömegével ellátta azt, a királyt úgy gyászolta el, hogy azon túl, amelyről fentebb megemlékeztünk, Károlyt a Lajos királyságának megtámadására és elfoglalására irányuló bűnös terveiben biztatta, haddal, pénzzel és szabad átjárással segítette úgy, hogy Zára vezérei és vezetői előre tudták, hogy Károly a királyság széléig nyomul. Ami a záraiakat illeti, nemcsak azért tettek erőfeszítéseket, hogy a királyságot a legszentségesebb és náluk is kiváló érdemeket szerzett király örökösének kezéből kiszakítsák, hanem még azért is, hogy szent nevét eltöröljék, s mind a királyi kegy ellen elkövetett méltatlanság bűnével, mind a hálátlanság hibájával kiérdemelték, hogy megfosztassanak szabadságuktól és a tirannus szigorúságának örök igája alatt szolgáljanak.

A görgről 54 b.

Most az elbeszélés közepén azt hozzuk napvilágra, milyen fegyverrel kell a gög ragályos betegségét átdöfni. Hogy mennyire türelmetlen, társait letaposó, feljebbvalóit semmibe vevő a gög, amely a gyűlöletre hajlik, és amelyet szeretni nehéz, arra Konstantinos Palaiologos konstantinápolyi császár esete fogja az olvasókat figyelmeztetni. Amikor ugyanis a legkényyszerítőbb háborúban a törökkel, saját eszközei a végsőkig kimerülve és saját ereje elégtelenségétől kétségbe esve arra kényszerült,

hogy külső segítségért könyörögjön, Lajos magyar királynál elérte, hogy az kíséretével fegyverrel és hadtáppal. A legbőkezűbb király kíséretének legnagyobb pompájában, Konstantinos Palaiologos pedig királyi fényűzés közepette adtak egymásnak találkozót. Amikor megpillantotta, Lajos felfedte a fejét, leszállt lováról és királyhoz méltó tisztelettel köszöntötte amazt. Konstantinos Palaiologos azonban nem hajolt meg, nem fedte fel fejét, sőt valójában ülve maradt a lován, és a legfenségesebb Lajos méltóságát makacs dölyffel fogadta. Az arrogancia ilyen szokatlan vakmerőségétől megsértve a király ezután a császárt sem pillantására, sem segítségére, amelyet oly nagylelkűen adni készült neki, nem méltatta. Tehát a király legnagyobb jóindulatának gyümölcsét, amelyet alázattal viselve kellett volna fogadnia, felsőbbbséges viselkedésének tüzes tébolyával elszarította.

Családi csetepaték, avagy az éles nyelv örökletes

A következő részben sok szó esik majd Luxemburgi Zsigmond alakjáról az itáliai és a magyar hagyományban, ám a jelen fejezetben meg kell emlékeznünk egy olyan történetről, amely rávilágít arra, honnan örökölte Zsigmond gyorsan pörgő nyelvét.

Arany Jánosnak a *Toldi szerelme* című elbeszélő költeményében van egy rész, amely arról szól, hogy Toldi Lajos király mellett Prágában csellel veszi be a várost, még hozzá igen tisztességtelen módszerrel: embereivel cefetül leitatják az egész lakosságot, s így IV. Károly császár szinte védtelenül várja Lajos királyt rezidenciáján, s a megváltozott erőviszonyok között a két fél, akik korábban követek és levelek útján iszonyú sértéseket váltak egymás fejébe, végül is kibékül egymással. A történet eredetijét Karel Krejčinek³⁷ sikerült azonosítania az Arany epikájában található cseh motívumokat vizsgálva, csak hogy nem cseh, hanem lengyel történeti munkában. Johannes Długosius azaz Jan Długosz krakkói prelátus latin krónikája az 1363. évnél³⁸ meséli el a családi összetűzésből csaknem európai méretű háborúvá dagadó, majd nagy összeborulással, és egy lakodalommal végződő történetet. Długosz beszámolója szerint a magyar követek Krakkóban keresték fel IV. Károly császárt, hogy elrendezzék a két ország közti határvitát, de a császár, felmérgesedve a magyarok szerinte büszke és szemtelen stílusán, valami olyasmit válaszolhatott nekik, hogy „A jó kurva anyját Lajosnak”³⁹ — igaz, első dühe elszállva meg is bánta szavait, és próbálta enyhíteni a helyzetet. A követek azonban inkább büszkéek voltak, mint jó diplomaták, és magukra vették a sértést, illetve visszatérve Lajoshoz, Visegrádon szó szerint tolmácsolták neki a császár szavait, sőt biztatták is, hogy fegyverrel vegyen elégtételt a sérelemért. Erre Lajos nemcsak országa embereit gyűjtötte egybe, de bosszúra hívta édesanyja testvérét, Kázmér lengyel királyt is, aki a maga részéről litván, rutén és tatár alattvalóit is összetoborozta, valamint II. Atterdag Valdemár dán királyt, és V. Bogusław herceget is, akik szintén közeli rokonai voltak. A másik részről Károly császár pedig felszólította a választófejedelmeket, illetve Ausztria és a német föld hercegeit, hogy jöjjenek támogatására, és mind keleti, mind nyugati irányból gyülekezzenek a harcra. Szerencsére ez a dolog a pápának, az V. Orbán néven egy évvel korábban megválasztott Szentatyának is fülébe jutott, és nem akarván, hogy keresztények és közeli rokonok egymás véré

³⁷ Karel KREJČI, *Cseh motívumok Arany János trilógiájában*, Filológiai Közöny 11(1965), 292-314.

³⁸ *Ioannis Dlugossi Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber nonus*, Varsaviae, 1978, 313-321.

³⁹ Długosz rubrikája szerint „ob verba quaedam de *impudicitia* Elisabeth matris Ludovici” tört ki a háborúság, a főszövegben pedig ez olvasható: „matrem Ludowici Hungarie regis *parum pudicam* asserendo”. *Ioannis Dlugossi Annales ...*, i. m., 313. illetve 314.

ontsák, elküldte sorra mindegyikhez Prágába, Budára majd Karkkóba a ferences rendi Firenzei Péter pápai nunciust, aki meggyőzte őket, hogy rokonvérben való fürdés helyett inkább fordítsák erejüket a pogányok ellen. Károly császár tudta, és kellemtelennek érezte, hogy az egész botrány az ő túl gyors és éles nyelve miatt tört ki, ezért alávetette magát a pápai nuncius akaratának, aki ismét körbejárva a másik két királyt is, végül elsimította ezt az úgymond „a Sátán által közélük vetett viszályt”.⁴⁰ A béke megpecsételésére egy váratlan fordulat is alkalmat hozott: Károly császárnak 1362-ben elhunyt már harmadik felesége, Schweidnitzi Anna is, s ezért azt találták ki, hogy a császár méltóztassék feleségül venni Erzsébetet, a fent említett V. Bogusław herceg és Erzsébet királyi hercegnő, Kázmér király leányának szűz leányát. Ezzel az új házassággal Lajos és Károly császár, akik eddig is többszörösen rokonságban álltak, most még egy szállal fognak kapcsolódni egymáshoz: egyrészt a két férfi vő és após voltak, mert Lajos első házasságát Margittal, IV. Károly császár és Valois Blanka leányával kötötte, de Margit elhunyt 1349-ben. Másrészt Schweidnitzi Anna, Károly császár harmadik felesége unokahúga volt Lajosnak lengyel édesanyja, a lekurvázott Łokietek Erzsébet idősebb királyné révén. Ezzel az új friggyel pedig Károly Lajos királynak egy másodunokahúgát (unokatestvérének, Erzsébetnek a lányát) vette el feleségül. Végül is azokat a királyokat, akik családirag bele voltak keveredve a háborúskodásba, köztük a megsértett, most kiengesztelendő Erzsébet királynéval, farsang idejére lakodalomba hívták Krakkóba, s rajtuk kívül a vendéglistán voltak még további lengyel hercegek, a bajor V. Ottó herceg, valamint a ciprusi és a jeruzsálemi király, Péter is, aki az ünnepség után indítandó keresztes hadjáratot volt hivatalosan szavatolni. Károly császár érkezéskor a magyar, a lengyel, a dán és a ciprusi királyok elé mentek, és mindannyian leszálltak lovukról, gyalog, és tárt karokkal közelítették meg egymást, és mindannyian sírtak és csókot váltottak a kibékülés örömeiben. A pápai nuncius jelenlétében megkötötték a békét, majd a teljes pompájában díszelgő Krakkóba vonultak be, ahol megkezdődtek a menyegzői ünnepségek. Szó szerint folyt a bor az utcákon, a köznép is ihatott annyit, amennyit akart, s három nap múlva került sor az esküvőre. Minden király bőséges ajándékot kapott, a Wierzynek nevű krakkói kereskedő rendezte a dáridót és a számlát is, amely körülbelül százezer aranyforintra rúgott, s végül is húsz napig tartott a trakta. Ezt követően írták alá a kölcsönös együttműködési szerződéseket, s az öt királyra szóló lakodalmat, amelyet Kázmér király ilyen szépen megrendezett, évekig emlegették a keresztény és a barbár népek körében is – csak éppen a keresztes hadjáratból nem lett semmi.⁴¹

⁴⁰ „quod Sathane superseminaverat calliditas” *Ioannis Dlugossi Annales...*, i. m., 317.

⁴¹ A királytalálkozókról szóló modern teóriák legújabb összefoglalása: Stanisław A. SROKA, *Congress of Monarchs in Cracow in 1364 = La diplomatie des états angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13-16 septembre 2007*, sous la direction de Zoltán KORDÉ et István PETROVICS, Roma-

Krejči elmés megjegyzése szerint⁴² az egész kalamajka a francia vérmérsékletnek volt betudható, amelyen a Luxemburgiak és az Anjouk osztoztak egymással, s Európa örülhetett, hogy még idejében észbe kaptak, s végül a tekintélyük csorbulása nélkül meg tudták állítani a háborút. Ha felidézzük, hogy IV. Károly apja, Luxemburgi János cseh királyként alig tartózkodott Prágában, hanem helyette kíséretével az európai udvarokat járta, és bajvívó lovagként tett szert hírnévre, majd pedig a francia király oldalán az angolok ellen vívott crécy-i csatában hunyt el vakon, 1346. augusztus 26-án, mint igazi lovag, elképzelhetjük, hogy honnan örökölte Zsigmond, János unokája és IV. Károly legfiatalabb fia Európát bejáró kósza és intézkedő természetét. A fenti, IV. Károly „szájaskodó” jellemére valló történet pedig talán indítéka volt annak is, hogy Zsigmond megtanulja minden helyzetből lehetőleg gyorsan és inkább szavakkal, mint fegyverrel kivágni magát – ez utóbbihoz, mint alább majd Piccolomini róla szóló életrajzából is látjuk, nem is igen volt tehetsége. Több mint egy évszázaddal később a Jagellók is egy nagy család egyesítési találkozót tartottak Lőcsén, amelynek az igazi célját olyan titokban tartották, hogy a közel kortárs lengyel krónikák, Maciej z Miechowa és Bernard Wapowski sem tudnak többet annál, mint hogy nyugtázzák a résztvevők nevét és az esemény idejét. Lőcsén, kb. 1494. április 6. és május 4. között találkozott egymással, az egy Sándor litván nagyfejedelem kivételével, aki a nagy távolság miatt nem jött el, a többi, még életben lévő Jagelló fiú. Ott volt tehát János Albert lengyel, és II. Ulászló cseh és magyar király, valamint öccseik, Frigyes gnieznói érsek és Zsigmond glogauai herceg, illetve a sógoruk, Frigyes brandenburgi nagyherceg. Bernard Wapowskinak az esemény után néhány évtizeddel készült krónikája⁴³ azt a feltételezést fogalmazza meg, hogy a találkozó egyrészt kibékülés volt János Albert és Ulászló között (akik a magyar korona megszerzése miatti vetélkedés óta voltak haragban), másrészt a tanácskozást egy törökellenes hadjárat céljából hívták össze eredetileg, hogy kb. ötvenöt év elteltével családilag álljanak bosszút az 1444-ben Várnánál elesett III. (a magyar trónon I.) Ulászló királyért. Pár sorral később⁴⁴ azonban Wapowski azt is megemlíti, hogy a valódi cél Sándor román gróf kiverése lehetett Oláhország és Moldva területéről, hogy azt a lengyel koronához csatolják, és benne Zsigmond herceget tegyék meg fejedelemnek (aki aztán

Szeged, 2010, 319-324. Sroka véleménye szerint a találkozóknak két fő célja volt: az egyik, hogy elrendezze a Luxemburgi-Anjou konfliktust, a másik pedig, hogy tárgyaljanak Lengyelország trónörökléséről arra az esetre, ha Nagy Kázmér lengyel király fiú utód nélkül halna meg. A következmények ismertek: Nagy Lajos lett Lengyelország királya is, aki e jogát a fiúsítás jogi eljárásának bevezetésével Hedvig nevű leányára ruházta, aki törvény szerint tehát rex, nem pedig regina Polonie volt. Persze a nőuralmat akárcsak a magyarok, a lengyel főurak sem túrték el, így Hedvignek férjet kerestek a pogány Jagiełło litván herceg személyében, aki a maga részéről ezzel koronához jutott, s egy európai dinasztia ősatya lett.

⁴² KREJČI, *Cseh motívumok...*, i. m., 308.

⁴³ *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480-1535*, Cracoviae, Typus Universitatis, 1874, 19. [Scriptores Rerum Polonicarum, II.]

⁴⁴ *Chronicorum Bernardi Vapovii...*, i. m., 20.

János Albert 1507. évi halála után végül is lengyel király lett, és I. Öreg Zsigmond néven ismeri a történelem). A találkozó részleteinek agyonhallgatása a történészeket is foglalkoztatta, s mint kicsivel alább látni fogjuk, talán a nép fantáziáját is megmozgatta. A XX. század elején Divéky Adorján lőcsei iskolaigazgató és történész két cikket szentelt a Jagelló királytalálkozó témájának,⁴⁵ s mindkettőben furcsállja, hogy ennyire nem lehet semmi konkrétumot találni az 1494. évi tanácskozásról. Egyik hipotézise az volt, hogy a téma Ulászlónak Margit brandenburgi hercegnővel kötendő házassága lehetett, a másik pedig a Wapowskinál is olvasható Moldva-ellenes hadjárat terve. Sem Divéky, sem pedig a lőcsei tanácskozást érintőlegesen említő legfrissebb publikáció⁴⁶ nem tud azonban egy, az 1363. évi krakkói 20 napos ünnepségekhez hasonló borfűrdőről, amelyről ráadásul e sorok írója is csupán az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének *oral history*-jából hallott. A történet forrása Szörényi László, aki szerint az Intézet egykori munkatársa, a polonista Pirnát Antal professzor mesélt egy szepesvármegyei, a nagykállói Kállay családból származó kanonokról, aki a Jagelló királytalálkozó alatt állítólag Krakkóból 70 kurvát szerzett, és a jelenlévők szórakoztatására meztelenül végighajtotta őket Lőcse utcáin. Állítólag ezért a tettéért lefokozást is szenvedett, majd áthelyezték, és egri kanonok lett, ahol pedig egy cselédjével egy lovon véghezvitt, akrobatikus képességekre valló szexuális mutatvány miatt keveredett megint bajba. A történet igen kerek, de sajnos sem a Pirnát Antaltól nyomtatásban megjelent írásaiban (bár ő elképesztő lexikális tudása ellenére híresen keveset publikált), sem kéziratos hagyatékában⁴⁷ nincs nyoma ennek a sztorinak. Az én gyanúm szerint Pirnát esetleg a bécsi Staatsarchiv Polonica állományának kutatása közben találkozhatott ezzel a történettel, hiszen az ott megismert, főként Jagelló Zsigmond Ágost lengyel király és Izabella magyar királyné udvaráról szóló pletykákat hivatkozva akadémiai doktori értekezésének jegyzeteiben, illetve annak könyv változatában.⁴⁸ A lőcsei orgiára vonatkozóan tehát egyelőre nem áll rendelkezésemre írott forrás, de jövőbeni kutatásaim során igyekezni fogok meggyőződni a legenda igazságáról.

⁴⁵ DIVÉKY Adorján, *Az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus*, Közlemények Szepesvármegye Múltjából, 1913. illetve DIVÉKY Adorján, *Újabb elmélet az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszusról*, Századok, 54(1920), 371-379.

⁴⁶ NEUMANN Tibor, *A gróf és a herceg magánháborúja. (Szapolyai István és Corvin János harca a lipői hercegségért)*, Századok 148(2014), 387-426.

⁴⁷ Ez úton köszönöm meg Ács Pál és főként Balázs Mihály tanár urak segítségét, akik a Pirnát-hagyaték ma Szegeden őrzött, épebb részéből két kötetet fognak publikálni, s akik biztosítottak arról, hogy a hagyaték ma létező részében semmi ilyen zaftos történetre utaló feljegyzés nincs. Balázs Mihály szerint Pirnát Antal egy Horváth János nevű felvidéki papról szeretett mesélgetni, de ő a Szörényi által elmondott történetet sosem hallotta Pirnáttól.

⁴⁸ PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Bp., Balassi, 1996.

Természetes fiúk és imosztorok: a házasságon kívül született utódok anekdotikus szerepe

Az ún. Jancsi király történetét egy olasz nyelvű kézirat őrizte meg *L'Istoria del re Giannino di Francia* címmel a Vatikáni Könyvtárban.⁴⁹ A XIV-XV. század fordulóján keletkezett toszkán nyelvű történet egy Sienába elkerült, elcserélt francia trónörökös, a Capeting-házból való I. János sorsát meséli el, akinek az ügyébe az akkor Avignonban székelő pápán és a római néptribunus Cola di Rienzón kívül belekeveredik Nagy Lajos magyar király is, a korabeli Európa több uralkodójával együtt. A valóságban az 1316-ban Capeting X. (Civakodó) Lajos és Magyarországi, azaz Anjou Klemencia fiaként, apja halála után született I. János mindössze öt napig élt, és keresztelője napján hunyt el. A kisfiú tehát Nagy Lajos magyar királynak az unokatestvéreként jött a világra, mivel Klemencia királyné⁵⁰ Lajos apjának, Károly Róbertnek a húga volt. Innen érthető az, hogy amikor magát I. Jánosnak kiadó/annak vélő Giannino di Guccio Baglioni nevű férfi, aki egy francia hölgy és egy sienai kereskedő fiaként nevelkedett apja házában, felkereste a magyar királyt, számíthatott volna annak családi segítségére.

A szövevényes részletek elmesélése előtt érdemes emlékeztetni rá, hogy a francia X. Lajos király majd az újszülött I. János halála után alig 12 év leforgása alatt a Capeting-ház főága is kihalt, mivel X. Lajos öccsei, V. Fülöp (meghalt 1322-ben), majd X. Károly francia királyok is elhunytak 1328-ra, s ezzel a Valois-ház került trónra. Az uralkodócsalád tagjainak ilyen gyors pusztulása magával hozta az ún. százéves háború kitörését 1337-ben az angolok és a franciák között. Ez a politikailag zilált helyzet alkalmat adhatott a zavarosban halászásra egy hirtelen feltűnő trónkövetelőnek, de a Giannino di Guccio Baglioni történetét feltáró források olyan beállításban mondják el a férfi sorsát, mint akit különböző személyek tulajdonképpen rábeszéltek, hogy kezdjen el hinni saját királyi származásában, és ekképpen lépjen fel. Mire Giannino története elérte tragikus végkifejletét, az elbeszélés szerint ezek a személyek vagy nem éltek, vagy Európától távol jártak szentföldi zarándoklaton – ilyen módon tehát az események igazi elindítóinak hírmondója sem maradt, ami tovább növeli a történet kuszaságát.

Giannino egy illegális kapcsolatból született, apja, a sienai kereskedő Guccio Baglioni ugyanis elcsábította, és a korabeli szokás szerint állítólag egy gyűrűvel titokban el is vette anyját, Carsi

⁴⁹ Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 3958. A szöveg kritikai kiadása: *Istoria del re Giannino di Francia*, a c. di Latino MACCARI, Siena, 1893.

⁵⁰ Róla lásd: PROKOPP Mária, HORVÁTH Zoltán György, *Nápoly középkori magyar emlékei a XIII-XV. századból*, Romanika Kiadó, Budapest, 2014, 46. és a kötet belső borítóján található családfát.

urának Marie nevű lányát. Amikor a lány terhes lett, a férfi elszökött, Marie-t pedig a családja egy kolostorba küldte, ahol egy rokonuk volt a zárdafőnöknő. Ez abban az időben történet, amikor X. Lajos király már elhunyt, s felesége, Klemencia királyné még teherben volt. A királyné szerencsésen egy kisfiúnak adott életet, aki a János nevet kapta, s valahogyan a szintén frissen szült, megese Marie lett az újszülött szoptatós dajkája. A főurak féltették az ifjú trónörökös életét, ezért a kisfiú hivatalos bemutatásakor Marie gyermekét öltöztették díszbe, és koronázták meg, magának az ágyban fekvő királynénak se szólva a cseréről. A trónörökösnek hitt kisfiút Artois grófnője mutatta be az országnak, s a főurak úgy gondolták, hogy méreggel vagy más módon ő „gondoskodott” a kisfiú haláláról, mert vejét, Fülöpöt akarta hatalomhoz juttatni. Végül is Marie elemésztett gyermekét temették el királyi pompával, a mit sem sejtő Klemencia királyné zárdába vonult, a dajka pedig sajátjaként nevelte fel az igazi trónörökösöt, megesküdve, hogy titkáról örökre hallgat. A fiúért 1325 körül eljött Sienából Guccio Baglioni, és magával vitte, ahol a kis Gianninóból rendes polgár, posztókereskedő lett, Marie pedig ismét kolostorba vonult. Azután a történet egyik verziója belekever a dologba két gyóntatót, akik Marie titkát megtudva végül is jóhiszeműségből, Franciaország felfordult állapotának orvoslására, vagyis a jog szerinti király visszahelyezésére gondolva, és magukat az isteni gondviselés eszközeinek tartva felfedik Gianninónak származása titkát, és rábeszélnek, hogy juttassa érvényre jogait. A lényeg, hogy egy idő után Giannino már maga is hisz származásában, gyermekeit is a Capetingek hagyományosan viselt neveire keresztelteti, és valóban bejelentkezik a római néptribunus Cola di Rienzónál. Rienzo hitelt ad a történetének, és segíteni akarja a sienait a pápával való találkozásban is, csak hogy ekkor már közel az idő, amikor Cola di Rienzót a római nép meggyilkolja és darabokra tépi. A sienai férfi tehát (ma már nem hitelesen Cola di Rienzótól származónak tartott) leveleket kap Rienzótól, azokkal azonban a pápához már nem jut be, viszont felkeresi velük Budán Lajos királyt. Saját városában, Sienában a lakosság egy része hisz Giannino történetében, és támogatja, még királyi jelvényeket is csináltatnak neki. Később azonban a város francia párti része kiszolgáltatja őt a franciáknak, Provence-ban elfogják, bebörtönzik, itt kínzást és egyéb megaláztatásokat kell elszenvednie, például szodómiával és jogtalan pénzveréssel vádolják, majd Tarantói Lajos parancsára Nápolyba viszik, ahol enyhébb körülmények között tartják fogva, de végül is fogságban hal meg 1362 körül.⁵¹

⁵¹ A történet hosszabb-rövidebb összefoglalása magyarul: PÓR Antal, *Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz*, *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből* 1892, 4-31. illetve KULCSÁR Zsuzsanna, *Rejtélyek és botrányok a középkorban*, Gondolat, Budapest, 1978, 307-319. Francia nyelvű összefoglalás: Gilles LECUPPRE, *Continuité Capétienne, monarchie univeselle et martyre rédempteur: la royauté fantasmatique du Siennoise Giannino Baglione (1316-1362) = Royautés imaginaires (XIIe-XVIe siècles)*, textes réunis par Anne-Hélène ALLIROT, ed. Giselle LECUPPRE et Lydwine SCORDIA, Brepols, 2005, 103-118. [Culture et société médiévales, 9.]

Giannino di Guccio Baglioni esetének az olasz kutató, Tommaso di Carpegna Falconieri egy kismonográfiát szentelt, amelyet angolra is lefordítottak,⁵² de magyarul sajnos még nem elérhető. Carpegna Falconieri egy későbbi tanulmányában⁵³ röviden összegzi monográfiájának fő eredményeit, cáfolva például a Pór Antaltól hitelesnek tartott oklevelek eredetiségét, amelyeket állítólag Nagy Lajos állított volna ki Gianninónak. Carpegna Falconieri szerint a Magyarországon tartózkodó olasz kereskedők segítették hozzá (értsd: fizettek le megfelelő embereket az elkészítésükért) Gianninót azokhoz a francia királyi családtól származó oklevelekhez, amelyek alapot adtak a magyarországi oklevelek kiállítására, de ez utóbbiak sem Lajos magyar király jóváhagyásával készültek, hanem maguk is hamisítványok.⁵⁴ Az olasz kutató cikkében további irodalmat találhatunk az ál-trónkövetelők és egyéb imposztorok hosszú történetére a francia Vasálarcos legendájától az állítólagos Anasztázia Romanovig, akinek a legendájából még Disney-rajzfilm is készült.

Jancsi király esete részben tehát hamisított dokumentumokon (hamis oklevelek a magyar királytól, hamis levelek Cola di Rienzótól), részben utólagosan konstruált elbeszéléseken alapszik, nehéz tehát kihüvelyezni, mennyi volt igaz belőle. Érdekes azonban felhívni rá a figyelmet, hogy a korban egy másik, utólag európai hírre vergődő személy is saját mitológiájának részévé tette a francia királyi származást. Ez a valaki pedig nem más, mint Giovanni Boccaccio, a nemzeti nyelvű próza megteremtője az olasz, s tulajdonképpen az egész európai irodalomban is.

Boccaccio házasságon kívül született gyermek volt, amelyről leghitelesebben a számára 1360-ban kiállított pápai diszpenzáció tanúskodik.⁵⁵ Ez a körülmény, illetve az, hogy kiskorában apja és mostohaanyja hatalma alatt élt Firenzében, valószínűleg lelkileg megterhelő lehetett az ifjú Giovanninak, ezért írói fantáziája egy kalandosabb és romantikusabb származási történetet alkotott meg a saját maga számára. Anyja eredetéről és sorsáról semmilyen hiteles adat nem maradt fenn, de Boccaccio fiktív életrajzi változatai szerint egy francia asszony adhatott életet neki, akivel apja kereskedelmi útjai során ismerkedhetett meg, majd a megszületett kisfiút magához vette és elvitte Firenzébe. Korai, *Filocolo* című művében Boccaccio azt állítja, hogy édesanyja a francia király leánya volt, akit apja, Boccaccio elcsábított Párizsban, a középkori európai kultúra és kereskedelem fellegvárában. A királyi sarj édesanyából, a gyönyörű és szerelmes leánykából, aki a *Filocolo*-ban egy mesebeli ikerpárnak ad életet, azután a *Comedia delle Ninfe* lapjain már egy kisebb

⁵² Tommaso DI CARPEGNA FALCONIERI, *L'uomo che si credeva re di Francia. Una storia medievale*, Roma-Bari, 2005. illetve Uő., *The Man Who Believed he Was King of France*, transl. by W. MCCUAIG, Chicago, 2008.

⁵³ Tommaso DI CARPEGNA FALCONIERI, *Giannino „roi de France” et Louis le Grand: un cas de diplomatie imaginaire = La diplomatie des états angevins...*, i. m., 235-249.

⁵⁴ DI CARPEGNA FALCONIERI, *Giannino „roi de France” ...*, i. m., 239-240. a hamis oklevelek szövege: 246-249.

⁵⁵ Vittore BRANCA, *Giovanni Boccaccio: profilo biografico*, Firenze, Sansoni, 1977, 118.

nemes özvegyasszony lesz, aki magányos ágyát megosztja csábítójával, életet ad egy fiúnak, hogy azután szeretője elhagyja; végül Villani krónikájában, amely talán Boccaccio saját *Fiammettájából* veszi az ötletet, az anya már csak egy akármilyen párizsi leányka („quandam iuventulam parisinam”), akit Boccaccio állítólag elvett feleségül – jóllehet ennek a ténynek teljesen ellentmond a fent említett pápai oklevél.⁵⁶

A kereskedelmi utazó apa, aki megejt egy leányt, majd magára hagyja, később pedig visszatér gyermekükért, és az a motívum, hogy ez a megesett leányka még királyi sarj is, mintha a Jancsi király történetének egyes részeit visszhangozná. Talán Boccaccio fantáziáját is megindította a posztumusz született és gyermekágyában elhalt I. János francia trónörökös története, aki egyébként csak 3 évvel volt fiatalabb nála (hiszen Boccaccio 1313-ban látta meg a napvilágot), meg azok a szexuális botrányok és a korban Isten büntetésének tekintett Capeting tragédiák, amelyek az ő születése körüli időben és ifjú éveiben történtek Franciaországban. Ne feledjük, hogy I. János édesanyja, Magyarországi Klemencia csak a második felesége volt X. Lajos királynak, akinek első feleségét és két lánytestvérét házasságtörés, illetve az abban való segédkezés miatt még Lajos apja, IV. Fülöp király ítélte várfogságra 1314 elején. Az ügy kipattanásakor, amely a korban a Nesle-torony botrányaként híresült el, Burgundiai Margit és Blanka állítólag már három éve tartott fenn viszonyt két normandiai nemessel, akiket ki is végeztek 1314 áprilisában. Amikor IV. Fülöp meghalt, és X. Lajos király, Burgundiai Margit pedig törvény szerint királyné lett, az asszony végképp nemkívánatos személlyé vált, s így történhetett, hogy 1315. augusztus 15-én megfojtva találták cellájában; augusztus 19-én pedig Lajos elvette Klemenciát feleségül. Egy ilyen kezdet után jogos csapásnak tűnhetett, hogy Lajos saját fia születését sem érte meg, majd másfél évtized múlva már a család többi férfitagját is sírba tették. A Capetingek ilyen szerelmi életével a háttérben, nem lehetett nehéz Boccacciónak elképzelni, hogy ő is valamelyik buja királykisasszony kalandjának eredménye lett.

Dokumentumokkal még nem tudom alátámasztani, de lévén Firenze politikai életének egyik vezető alakja, az 1350-es évek második felében valószínűleg Boccaccio is tudott Giannino di Guccio Baglioni „felforgató tevékenységéről”, és talán ez is arra ösztönözte, hogy az ifjúkori, 1338-1344 között papírra vetett, bár egyre inkább redukált eredetfantáziáit francia anyjáról és házasságszedelgő apjáról ne ismétlje meg idősebb kori műveiben. Ahogy édesanyjáról, úgy a saját házasságon kívül született gyermekeinek életet adó egy vagy több nőről sem közöl semmit Boccaccio, de tudunk például egyik leánya, Violante haláláról.⁵⁷

⁵⁶ BRANCA, *Giovanni Boccaccio...*, i. m., 7.

⁵⁷ ZAK, *Boccaccio and Petrarch*, i. m., 146.

A magyar történelemben is találkozhatunk néhány érdekes, törvénytelen fiúkhöz kapcsolódó esettel.⁵⁸ A legfontosabb, amely tulajdonképpen Hunyadi Mátyás és az ő természetes fiának, Corvin János hercegnek a trónöröklési terveit volt hivatott mintegy posztumusz hitelesíteni, az az a híresztelés, hogy a nagyapa, Hunyadi János vajda valójában Luxemburgi Zsigmond császár gyermeke volt. A már Bonfinitől is ismert felvetésnek Heltai Gáspár tollán született „nemzetiesítéséről” Kulcsár Péter írt,⁵⁹ ennek részletezésétől tehát itt eltekintek. Felhívnam azonban a figyelmet arra, hogy ezt a legendaképzést a Hunyadi Mátyás király-Corvin János herceg *versus* Aragóniai Beatrix királyné között zajlott, a magyar trón örökléséért vívott politikai harc kontextusában is érdemes értelmezni, annak reprezentációs gesztusaival együtt. A közfelfogás szerint⁶⁰ Antonio Bonfininek a *Symposion de pudicitia atque virginitate coniugali* (1484-85) című műve azt a politikai üzenet hordozta, hogy Mátyás király nem várt tovább az Aragóniai Beatrixtól születendő törvényes gyermekre, hanem házasságon kívül született fiát, Corvin Jánost tekintette örökösének, és a későbbiekben arra törekedett, hogy a magyar arisztokrácia is elfogadja ezt a szándékát, és halála után János herceget emelje a trónra. Beatrix királyné azonban a következő években igyekezett elérni, hogy Mátyás hivatalosan társuralkodónak nyilvánítsa, és ezzel lehetővé váljék számára, hogy a király halála után az övé legyen a magyar trón. A királynénak erről a szándékáról, és az általa felhasznált érvelés logikájáról Mátyás királynak sógorához, Alfonzhoz, Calabria hercegéhez írott levele számol be.⁶¹ E levél tanúsága szerint Beatrix királyné Anjou Mária királynő és Luxemburgi Zsigmond házasságának jogi következményeit szerette volna a saját

⁵⁸ Az MTA BTK ITI oral history-ja szerint (a forrás ismét Szörényi László) Klaniczay Tibor egy cikkében (KLANICZAY Tibor, *Attività letteraria dei francescani e dei domenicani nell'Ungheria angioina = Gli Angoini di Napoli e di Ungheria*, Roma, Accademia nazionale dei Lincei, 1974, 27-40. [Problemi Attuali di Scienze e di Cultura, 210.]) kellett volna bekerülnie egy anekdotának Nagy Lajos egy természetes fiáról, akit egy L'Acquila-i prostituált szült neki. Az anekdota Klaniczay előadásában elhangzott, de az írott verzióba nem került bele. A történet szerint Nagy Lajos király az András herceg halálát megbosszuló hadjárata során Nápoly felé ejtette teherbe a nőt, az úton visszafelé pedig annyiban elismerte a gyermeket, hogy az asszonyt nemességre emelte, az anyáról és a fiáról való gondoskodást pedig mint hűbéresének, L'Acquila városának hagyta meg. A történet Klaniczay cikkébe így nem került bele, és csak a város verses krónikájának egy olyan részletére bukkantam rá, amely arról számol be, hogy a király nyíltan egy prostituáltat tartott maga mellett („menava una puttana”), és összességében L'Acquila lakói nem voltak elragadtatva Lajos király személyiségétől. A történetnek tehát lehet némi alapja, de további írott forrásokra lenne szükség az alátámasztására. Buccio DI RANALLO, *Cronaca aquilana rimata*, 1907, 168, 9-16 skk. „Sette di stette in Aquila, et fece tale cose / Che non foro regali, ma foro abominose; / Ser Lalle lo invitao ad vidanne pretiose; / Magnato lo primo misso, da tavola levose. / Et anche fece pegio, ché a Bagnno si ne gia, / Menava una puttana; quella era la compagna, / Questo fecea nascosi, ma poy se resapia. / Geva lo se cercanno tuata soa baronia.” Lásd még: Bernardino CIRILLO, *Annali della città dell'Aquila con l'istorie del suo tempo*, Roma, 1570. rist. anast. Arnaldo Forni Editore, 1974, 30. Ezúton is előre megköszönöm, ha valaki az esettel kapcsolatban újabb adatokkal tud szolgálni.

⁵⁹ KULCSÁR Péter, *Heltai Gáspár Krónikája*, in UŐ. *Humanista történetírás Magyarországon*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2008, 167.

⁶⁰ PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, Irodalomtörténeti Közlemények, 86(1982), 511-534.

⁶¹ Alberto BERZEVICZY, *Beatrice d'Aragona*, a c. di Rodolfo MOSCA, Milano, Corbaccio, 1931, 233-234.

esetében is érvényesíteni. Mint ismeretes, Máriát apja, Nagy Lajos király fiúsította, így ő hivatalosan a *rex Hungariae* címet viselte, házastársa, Zsigmond pedig eredetileg *iure uxoris* vagy *iure coniugis* (a feleség, illetve a házastárs jogán) lett magyar király. Beatrix úgy gondolta, hogy Luxemburgi Zsigmondhoz hasonlóan ő is megkaphatná *iure coniugis* a társuralkodói rangot, és ezzel a trónörökös pozíciót. Egyes vélemények szerint Beatrixnek ezen a törekvésén gúnyolódik (királyi megrendelésre) az 1488-ban megjelent Thuróczy-krónika Mária-ábrázolása, az egy évszázaddal korábbi magyar király-királynő ugyanis az éppen aktuális királyné, Aragóniai Beatrix vonásait viseli magán (a teltkarcsú alak, és kimondottan szőke haj a krónika színezett példányaiban lennének a Beatrixre utaló jelek). A Mátyás-levél tanúsága szerint nagy veszekedések és síróshisztériás jelenetek is lejátszódhattak a király és a királyné között, viszont, ha a Zsigmond császár és Hunyadi János közötti állítólagos apa-fiú viszony már ekkor is része volt a Hunyadi propagandának, az szépen kiúthette Beatrixnek a szintén Zsigmondra alapozott *iure coniugis* jogi érvét: egy császári fattyú fiaként a saját törvénytelen fiadnak átadni a trónt ugyanis még mindig „jogosabb”, mint *iure coniugis* lépni hatalomra – a vérségi kötelék ebben az esetben ugyanis erősebb a házassági köteléknél.⁶² Szegény Beatrix még azt a ma is közkeletű olasz szidalmat se vághatta igazán jogosan Mátyás fejéhez („Bastardo!”), amely apjának, Hunyadi Jánosnak a nem legális származására utalt volna, Beatrix saját édesapja, Ferdinánd ugyanis szintén házasságon kívül született fiúból lett Nápoly trónörököse.⁶³ Arra azonban nagy az esély, hogy amikor a kis János herceg került szóba, Beatrix már nem tartóztatta magát, hanem saját anyanyelvén illetve olyan jelzővel a gyermeket, amelyre akkor hazánkban a nagyon durva *bestye kurva* kifejezés járta. Ha a Thúróczy Krónika róla szóló illusztrációjával Beatrix kezéből ki is vettek egy propagandaeszközt, a királyné tanácsadói segítségével ismét másikat szerzett: megrendelte Jacopo Foresti da Bergamo atyától a *De claris selectisque mulieribus*⁶⁴ című életrajzgyűjtemény összeállítását, amelyben a királyné az első magyar királyi család két tagjának álarcát veszi magára. Beatrix királyné ebben a kötetben azonosítódik Bajor Gizellával, Szent István király feleségével, valamint Szent Kunigundával, aki Gizella fivérének, II. Henrik császárnak a felesége volt, és akivel a hagyomány szerint ura szűzházasságban élt.⁶⁵ Bonfini *Symposion*­jában Beatrix szintén ezt a két

⁶² Nem mintha valójában bármelyik érvelésnek is lett volna igazi súlya a trónöröklés szempontjából. Végül is Corvin János herceg mögött sem állt megfelelő politikai erő, hogy megválasszák királynak, Beatrix királynét pedig a II. Ulászlóval kötött látszatházasság se tartotta meg a magyar trónon.

⁶³ Az 1423-ban született Ferrante/Ferdinánd édesanyja egy Giralda Carloni nevű hölgy volt, V. Alfonz király 1440-ben törvényesítette a gyermeket a pápával.

⁶⁴ SZILÁGYI Emőke Rita, *De plurimis claris selectis/scelestisque mulieribus. Boccaccio nőgyűjteményének újraindítása egy politikai propaganda szolgálatában = Boccaccio Etal.on. Fiatal kutatók konferenciája*, szerk. DOBOZI Nóra Emőke, LOVAS Borbála, SZILÁGYI Emőke Rita, Budapest, 2009, 55-61.

⁶⁵ Antonio BONFINI, *Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról*, ford. jegyz. MURAKÖZY Gyula, Bp.,

női figurát, valamint Szent Imre hercegnek a példáját emlegeti érvként a házasságban is megőrzött szüzesség mellett.⁶⁶ Foresti tolmácsolásában azonban Gizella élettörténete Beatrix propagandacéljainak megfelelően módosult: eszerint a magyar királyné élete végéig választott hazájában marad, majd Székesfehérvárott férje mellé temetik, a nép pedig úgy siratja, mintha nem is csak uralkodóját, hanem tulajdon édesanyját helyeznék éppen örök nyugalomra. A valóságban, mint ismeretes, Gizella királyné férje halála után visszatért német földre, és Passauban egy apácakonvent priorisszájaként fejezte be életét. Beatrix királynénak egy, a pápához küldött leveléből úgy tűnik, hogy Mátyás halála után egy rövid ideig az asszony kész lett volna Gizella királynéhoz hasonlóan visszavonulni a világtól, de a sok elmúltával végül mégis visszaállt a politikai küzdőterre, és ez vezetett a II. Ulászlóval kötött házasságához. A sors iróniája, hogy Beatrix királyné végül nem az első magyar királynénak a Foresti által megalkotott fiktív, hanem a valós sorsában osztozott, amennyiben el kellett hagynia Magyarországot, sőt utolsó éveiben Nápolyban családja végromlásának is a tanúja lett.

A Hunyadi-dinasztia építésében és legitimációjában tehát a Zsigmond királytól való törvénytelen származás csak egy azok közül az elemek közül, amelyeket a politika szimbolikus hadszínterén a felek felhasználhattak egymás ellen, mint láttuk, a magyarok Árpád-házi szentdinasztiájához visszanyúlni, barbárokat katolizáló és szűzházasságban élő családtagokra hivatkozni szintén hasznosnak bizonyult, s hogy utóbbinak mekkora jelentősége volt a XV-XVI. század fordulóján európai viszonylatban is, arról a Grizelda motívum közép-európai vonatkozásai kapcsán lesz szó egy későbbi fejezetben.

Hunyadi Mátyás halála tulajdonképpen meglepetésként, de mindenképpen politikailag felkészületlenül érte az országot; a trónöröklés legalábbis nem Mátyás király tervei szerint alakult. Mátyás személye és uralkodása az utána következő kb. ötven év történelmi eseményeinek fényében felértékelődött, igazi aranykornak tűnt, viszont még az ő halála körülményei sem versenyezhetnek a húsz éves korában Mohácsnál odaveszett II. Lajos király legendájával. A legfrissebb kutatások is sokat foglalkoznak a mohácsi csata körülményeivel és értelmezésével,⁶⁷ így e kötetben nem szükséges erről részletesen írni. Számunkra most az, a Cserei Mihály *Históriája* nyomán elterjedt

Szépirodalmi, 1985, 181-182. Antonius de BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. S. APRÓ, Bp., Egyetemi Nyomda, 1943, 851-852.

⁶⁶ Jacobus Philippus DE BERGAMO, *De plurimis claris selectisque mulieribus*, Lorenzo de Rubeis, Ferrara, 1497, *De Geisilla Ungarie Regina*, ff. CLXVr-CLXVIr.

⁶⁷ „Nekünk mégis Mohács kell...”: II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetési” (*Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása*), szerk. FARKAS Gábor Farkas, SZEBELÉDI Zsolt, VARGA Bernadett, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ; Országos Széchényi Könyvtár, 2016.

mondás a fontos, mi szerint Lajossal minden túl korán történt: idő előtt született, idő előtt lett szakálla, idő előtt házasodott és idő előtt távozott az élők sorából („ante diem natus, ante diem barbatus, ante diem uxoratus, ante diem mortuus”). A mondás első részének az az alapja, hogy a trónörökös koraszülöttként jött a világra, és hetekig úgy tartották melegen, hogy levágott disznók testébe tették, mintegy inkubátorként. A királyfi a koraszülöttség ellenére korán érő kamasz lett, s 14-15 éves korára Arany János szép kifejezésével szólva már „legénytoll pelyhedzett az állán”. A túl korán nősülés megjegyzése arra vonatkozott, hogy Lajost az ún. Habsburg-Jagelló házassági szerződés keretében még 1506 márciusában, tehát hónapokkal születése előtt eljegyezték Habsburg Mária spanyol infánső és osztrák főhercegnővel. Magyarországon a nyugat-európai dinasztiaszervező eljárással szemben nem volt szokás a csecsemők egymás mellé fektetésével kísért szimbolikus gyermekházasság,⁶⁸ s a jobbágy fiúkat legalábbis a társadalom csak 18-20 éves koruktól tartotta elég érettnak arra, hogy nősülésre gondoljanak, így Lajos tulajdonképpen magzatkori eljegyzése nagyon szokatlannak tűnhetett a kortársak szemében. 1526. augusztus 29-én, a mohácsi csata napján pedig II. Lajos még csak hét héttel volt túl huszadik születésnapján, így halála korán és váratlanul következett be. A XVI. század második felében, Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* című munkájában olvasható az első híradás arról, hogy II. Lajos király életében még egy meghatározó életesemény idő előtt következett be („ante diem coitus”), amelyből egy fiú, Wass vagy Lanthos János született.⁶⁹ A fiú édesanyja Wass Anghelita, Candale-i Anna királyné, majd II. Lajos udvarának tagja volt, aki 1521 körül, tehát Lajos 15. életében hozhatta világra a gyermeket. A király hivatalosan sosem ismerte el a fiút, de a kutatások szerint I. Ferdinánd és II. Miksa kincstárából is rendszeresen segélyezték a már felnőtt Jánost, így királyi eredetének legalábbis részben hitelt adhattak.⁷⁰

Végezetül egy kései, XVIII. századi példa egy, a hatóságok értelmezésében magát Rákóczi Ferenc fejedelem, saját elmondása szerint azonban több magyar király közvetlen utódjának tartó emberről, Császár Györgyről. Petneki Áron rekonstrukciója szerint⁷¹ a férfi, akit 1781-től többször is bíróság hallgatott ki felforgató tevékenység gyanújával, nagy valószínűséggel egy családi trauma, talán a családnak az Andrássyak miatt bekövetkezett elszegényedése következtében bolondult meg, és

⁶⁸ PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon: 16-17. század*, L'Harmattan Kiadó, 2008.

⁶⁹ „Egy bolondos Pozsonyban, Lajos király fia, amint mondják tréfában, midőn álmában sok pénzt talált volna egy hegyben, sokáig ásatta hiába.” BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, Bp., 1955, 184.

⁷⁰ TARDY Lajos, *Rémmesék II. Lajos és „természetes fia” körül = Kis magyar történetek*, Kronosz, 1986, 40-53.

⁷¹ PETNEKI Áron, „Rákóczi redivivus” vagy „Mátyás király successora”? (*Egy bolond ál-Rákóczi a jozefinus Magyarországon. Mentalitástörténeti revízió*) = *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1993, 231-240.

kevés olvasottságát a saját életeseményeivel kevert téveszmékké alakította át, amelyekhez minden vallatás során ragaszkodott. Többször bebörtönözték pár napra, de miután a kihallgatások során világossá vált, hogy elmebeteg, mindig elengedték. Császár György II. András, Szapolyai János és Mátyás király utódának gondolta magát, a köztük lévő időbeli távolságok és a sorrend visszássága ellenére számára teljesen következetesen, s egy korabeli ponyvakiadvány alapján még a Luxemburgi János cseh király (mint korábban volt róla szó, ő Luxemburgi Zsigmond magyar király nagyapja volt) vitézeit, Brunsvik és Stilfrid lovagokat is a képbe tudta hozni.

Az a tünetegyüttes, amelyet ez a Császár György nevű férfi produkálhatott, talán a megalomán doxasma, vagyis a saját személy túlhangsúlyozása egyik alete lehetett, amely a skizofrénia egyik megjelenési formája. Ilyen tévképzetei vannak például Agatha Christie *They Do it with Mirrors* (Tükrökkel csinálják) című regényében az Edgar Lawson nevű szereplőnek is, aki azt állítja magáról, hogy ő Winston Churchill fia, és szerinte bizonyos emberek megakadályozzák, hogy az igazságnak megfelelően elfoglalja helyét a híres politikus mellett.

Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római császár alakja vándoranekdotákban és a szűkebb itáliai hagyományban

Zsigmond császár alakja az általam vizsgált anekdotikus jellegű írott anyagban nagyjából két csoportra osztható: egyrészt Zsigmond a főszereplője bizonyos eseteknek, illetve neki tulajdonítanak olyan mondásokat, amelyek részben már évszázadokkal korábban más uralkodók neve kapcsán is ismertek voltak; vagy nagyon helyzetspecifikusak, de történeti alapjukat mégis nehéz konkrét idővel és eseménnyel párosítani. Másrészt Zsigmond császár nőfaló híre Itáliában és Magyarországon is elterjedt, de különböző felhangokkal.

A Luxemburgi Zsigmond alakja körül kikristályosodó legenda egy humoros, nagystílű, a politikában összességében sikeres, s igen aktív uralkodót mutat be. A közhiedelem szerint azonban Zsigmond egy olyan „jellemhibával” is küzd, amelyet még egy olyan (császár)hű krónikás, mint Eberhard Windecke sem hallgathat el,⁷² nem beszélve az 1440-es évek közepén még rút világiasságokban tobzódó Eneas Silvius Piccolominiről. A sienai humanista az *Eurialus és Lucretia* széphistóriája alapjául szolgáló latin novellájában és *De viris illustribus* című művében is hasonlóképpen emlékezik meg Zsigmondról: a császár idős korában is Venus nagy hódolója volt. A Zsigmond császár tetteiről Ilosvai Péter tollán/lantján születő históriás ének Tar Lőrinc pokoljárásának látomásába építi a császár szexuális étvágyának büntetését: tüzes ágyon ördögök sütogetik Zsigmondot cserébe a „sok megmért köldökért”.⁷³ A magyar (irodalom)történet egyik legjobb pletykája, amely propaganda értékre emelkedik, szintén Zsigmond férfierejével kapcsolatos. A Heltai Gáspártól⁷⁴ megörökített – Kulcsár Péter szerint inkább kitalált⁷⁵ – történet a szép morzsina lányról, aki a császártól teherbe esve Hunyadi János anyja, s Corvin Mátyás nagyanyja lesz, szép bizonyítéka annak, hogy, még ha nem is volt igaz az olaszok által imádott Törökverő effajta genealógiája, bárki elhitte neki, vagy annak, aki kitalálta, annyira közmondásos volt Zsigmond császár viszonya a szebbik nemhez. Erre mondanánk olaszul: *se non è vero, ben trovato* (ha nem is igaz, jól van kitalálva). Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Hunyadi János születésének története az egyéjszakás kalanddal, a fogantatással, az ismertetőjegyként az apa

⁷² Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról, Bp. MTA Történettudományi Intézete, 2008, 55. A király tiszteletére rendezett táncmulatságon meggyaláznak egy hajadont, s a királyt vádolják az erőszakkal, de persze bebizonyosodik, hogy nem ő volt, mert az áldozat szerint a szakála nem olyan, mint Zsigmond császáré.

⁷³ Tar Lőrinc pokoljárása: Középkori magyar víziók, közread. V. KOVÁCS Sándor, ford. BELLUS Ibolya et al., illusztrálta MESZLÉNYI Attila, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 251-252.

⁷⁴ HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s. a. r. KULCSÁR Margit, bev. KULCSÁR Péter, Magyar Helikon, 1981, 197-202.

⁷⁵ Kulcsár, *Heltai Gáspár Krónikája, i. m.*, 167.

által hátrahagyott gyűrűvel, s a fiú udvarba kerülésével együtt egy elterjedt folklórszűzsé felbukkanása a Kárpát-medencében.⁷⁶ A Zsigmondról kialakuló kép tehát sok esetben más uralkodók kapcsán is elmesélt történetek füzére, ugyanakkor találunk kifejezetten az ő életéhez és politikai működéséhez köthető anekdotákat, mint például az alább olvasható, a cseh rendek vele szemben tanúsított viselkedéséről szóló történetecskét.

A szerelmes uralkodó

Zsigmondnak a Sienában eltöltött körülbelül kilenc hónapja (1432-33), mialatt a császári koronázásáról szóló tárgyalások zajlottak, örökre összekötötte alakját Eneas Silvius Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című latin novellájával. Ennek a műnek a császár látszólag csak apropója vagy mellékszereplője, a szerző mégis egy minduntalan emlegetett tulajdonságával jellemzi Zsigmondot. „Ő ideje szerint jóllehet az császár immár ifjú nem vala, / De az bujaságra természeti szerint gyors és hajlandó vala”⁷⁷ – mondja a sienai humanista szavait magyarul tolmácsoló Pataki Névtelen, s Piccolomini alább olvasható Zsigmond-portéjában is kiemeli, hogy a császár „a Venus dolgában égő, ezer paráznaságban bűnös” volt. Véleményem szerint valójában Piccolomini Luxemburgi Zsigmond szexuális étvágyát némileg neoplatonista filozófiai alapon a fogantatása körülményeinek tulajdonítja.⁷⁸ *A híres férfiakról* lapjain ugyanis Piccolomini fontosnak tartja megkülönböztetni, hogy Zsigmond császár ugyan Csehországban született, de Siena városában fogant: „Zsigmond római király, IV. Károly német-római császár fia, Sienában fogant, azonban Csehországban született, hiszen édesapja cseh király is volt.”⁷⁹

Abban a Sienában történt tehát a későbbi császár fogantatása, amely nemcsak, hogy Piccolomini saját szülővárosa volt, de szabados életvitele miatt igen hírhedt is. Olyannyira hírhedt, hogy az az obszerváns ferences szerzetes, Sienai Bernardin (1380-1444), akinek sikerült kiprédikálnia a várost megátalkodottságából és az asszonyokat cifra cafrangjaikból, egészen a szentté avatásig vitte

⁷⁶ Az alábbi kötet 873. számú típusával (*The King Discovers His Unknown Son*) mutat rokonságot: Hans-Jörg UTHER, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, III. vols., Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2004, 492 (FF Communications 284.).

⁷⁷ *XVI. századbeli magyar költők művei: 1567–1577 (Valkai András, Görcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Görcsöni Ambrus históriájához)*, szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 9; a továbbiakban: RMKT XVI/9), 406.

⁷⁸ Arezzo városában például a mai napig megtekinthető a híres festő, Giorgio Vasari háza, amelynek olyan módon festették ki a hálósobáját, hogy az a gyermekek fogantatásnak kedvezzen. Ez a hit később is előjön például Mátyás király elmés mondásaiban, vagy az Attila fogantatása körüli mondában is. Ez utóbbiról lásd alább.

⁷⁹ „Sigismundus Cesar, Caroli IV Romanorum imperatoris filius, *Senensis conceptus fuit*, in Bohemia vero natus; nam et pater eius rex Bohemorum fuit.” *Eneae Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De viris illustribus*, edidit Adrianus VAN HECK, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1991, 45.

(1450). Zsigmond császár 1432-33-as látogatásának idején azonban még jóval az őszi megérkezés előtt állt a város, s Piccolomini elmés szójátékával élve, Siena Szűz Mária városából⁸⁰ már Venus városává züllött, vagyis *civitas Virginis*-ből *civitas Veneris*-szé alakult át.⁸¹ A gazdag városi milió nyilván nem kedvezett az asszonyok szerény öltözködésének és a csendes életvitelnek, hiszen tellett drága posztókra és bőséges lakomákra. E mellett, bár adataink elsősorban a XVI. századból vannak erre nézvést, az előkelő sienai családok asszonyai között meglepően nagy volt az anyanyelvű írástudás és többen próbálkoztak petrarkista költészettel is.⁸² Amikor tehát Zsigmond császár kb. kilenc hónapig Siena vendégszeretét élvezte, bizonyos értelemben hazatért egy olyan közegbe, ahol az általa is kedvelt szórakozások dívtak és a szerelem sem volt idegen az újdonságra vágyó asszonyoktól.

Zsigmond maga is adott ki privilégiumokat bizonyos hölgyeknek, hogy különlegesen drága posztókat hozhassanak be a városba,⁸³ és többször bankettet is adott néhány kiválasztott szép leány tiszteletére.⁸⁴ Piccolomini latin novellájában megemlíti, hogy a városi fogadóbizottság is kiállított néhány előkelő és különleges szépségű hölgyet a császár fogadására, köztük a Lucretia néven emlegetett hősnőt, és a saját nevén szereplő Caterina Petruccit. Nemrégiben E. Kovács Péter rekonstruálta, hogy milyen történeti események állhattak a különleges szépségű, bár Lucretiánál így is alább való külsejű asszony története mögött, akinek a temetésén később a császár is megjelent.⁸⁵ A novellában tulajdonképpen a császár minden gesztusa, szava és jelenlétének pusztán ténye a városban általában a hölgyekre, valamint konkrétan a két szerelmes kapcsolatára való hatására

⁸⁰ A sienai Szűz Mária-kultuszról és kapcsolatáról az 1260 óta máig is létező Palio szokásával, és a *Civitas Virginis/Veneris* toposzról lásd: Cecilia M. ADY, *Pius II (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*, London, Meuthen, 1913, 18-21.

⁸¹ „Civitas Veneris est.” - mondja Piccolomini saját városáról a Kaspar Schlicknek szóló bevezető levelében is.

⁸² Konrad EISENBICHLER, *The Sword and the Pen. Women Politics and Poetry in 16th Century Siena*, University of Notre Dame Press, 2012.

⁸³ E. KOVÁCS Péter, *Zsigmond király Sienában*, Bp., Corvina, 2014, 173-174.

⁸⁴ E. KOVÁCS, *Zsigmond király... i. m.*, 124. Bálók Sienában. 160. Más városokban is bálakat rendez a császár. 163-164. Sienában asszonyok vonulnak fel előtte. Vö. *Historiae Senenses* di Sigismundo TIZIO, Vol. III., Tomo IV., a c. di Petra PERTICI, Roma, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 1998, 197. skk. 120-126. [Rerum italicarum scriptores recentiores 12.]: „Vesperis autem et turbarum et campanarum sonitus tota urbe audibatur. Ignes et fero et torribus, nec non ante civium hostia accensi et hylaritas ingens celebrata est, ut non inmerito multis postea elapsis annis Eneas Silvius Piccolhomineus, qui ad pontificatum inde fuit erectus, libello quem de duobus amantibus composuit hoc principium dedit: «Urben Senam intranti tibi Sigismundo quot honores impensi fuerint, iam ubique divulgatum est.»” „Altera pretera die episcopi atque prelati, tertia vero domine atque domicelle, pedisseque et anicille eunuchique custodes accessere cum lixis.” TIZIO, *Historiae Senenses, i. m.*, 198., skk. 171-181.: „Magistratus vero cunctorum Senensium non sine omagii atque fidelitatis iusiurandum fecere. Choreas interea saltatiunculasque in aula palatii magna ad hylaritatem ea tum die instituta imber interruptit. Postera tum die Lune imperator proceresque universi, magistratus et honoratiores cives in aulam convenientes iuenculas cum moribus, tum venustate conspicua decoratas numero ducentas coreas et saltatiunculas ducentes mora non parva conspexere. Euriali tum formosi iuvenis et Cesaris curialis, nec non Lucretie senensis iuencule tam venuste tamque decore amor tam insanus hinc sumpsit initium, unde Enee Silvii Senensis de duobus amantibus libellus postea materiam sumpsit.”

⁸⁵ E. KOVÁCS, *Zsigmond király... i. m.*, 149-152. Caterina története.

vonatkozik. Az ünnepélyes bevonulás után Zsigmond leugrik lováról, és szinte karjaiba szalad az őt fogadó sienai szépasszonyoknak;⁸⁶ lovagjaival együtt csodálja Lucretia szépségét;⁸⁷ egy alkalommal kalapjával eltakarja Eurialus szemét, hogy az ne láthassa az ablakban pironkodó Lucretiát.⁸⁸ Később, amikor Eurialus álrühában tart hazafelé Lucretiától az első szerelmes együttlét után, a férfi konkrétan azt mondja magában, hogy ha a császár meglátná abba a maskarába bújva, azt kellene hazudnia, hogy másik nőnél járt, mert a császár is szereti Lucretiát.⁸⁹ E. Kovács Péter Lucretia=Caterina Petrucci felvetésétől⁹⁰ eltérően az olasz szakirodalomban⁹¹ az az ötlet is felmerült, hogy Lucretiában Mariano Sozzininek, Piccolomini egykori tanárának és a novella egyik címzettjének feleségét kellene látni, de a kérdést máig sem sikerült megnyugtatóan megoldani. Lehetséges, hogy a női álnév mögött rejlő hölgy azonosítása az utókor számára örökre lehetetlen marad, mindenesetre a novella 1444-es keletkezése után kb. három évtizeddel, 1478 körül egy rimini krónikában Gaspare Broglio már ténynek veszi, hogy a hermelinész császár sienai tartózkodása idején beleszeretett egy Caterina nevű nőbe, s hevülésének csak az asszony halála vetett véget: „A fent említett Császár már körülbelül kilencven(!) éves volt, s egészen fehér, mint egy hermelin, és ilyen öregén a hajában egy arra méltó koszorút viselt;⁹² és minden nap két vagy

⁸⁶ „Ut ergo has vidit, desiliens equo, inter manus earum exceptus est et ad comites versus ait: Similesne unquam his feminas vidistis? Ego dubius sum, an facies humane sint; angelici vultus sunt, celestes certe.” Enea Silvio PICCOLOMINI, *Historia de duobus amantibus*, a cura di Donato PIROVANO, Edizioni dell’Orso, 2001, 22.

⁸⁷ „omnis de Lucretia sermo audiebatur. Hanc Cesar, hanc ceteri commendabant intuebanturque.” PICCOLOMINI, *Historia...*, i. m., 24.

⁸⁸ „sed erubuit semper Lucretia, cum Eurilaum vidit, que res Cesarem dedit amoris conscium. Nam cum ex sua consuetudine nunc huc nunc equitaret illuc et hac sepe transiret, animadvertit mutari feminam Eurilai adventu, qui sibi quasi Octaviano Mecenas astabat. Ad quem versus: En, Euriale, siccine uris feminas? Mulier illa te ardet. Semel vero, tamquam invideret amanti, ubi ad edes Lucretie ventum est, Eurialo oculos pileo contexit.” PICCOLOMINI, *Historia...*, i. m., 30.

⁸⁹ „O si nunc, inquit, obvium mihi se daret Cesar meque agnosceret, quam illi habitus in suspicionem faceret, quam me rideret? Fabula omnis essem et illi iocus, nunquam me missum faceret, donec sciret omnia, dicendum esset, quid sibi hec rustica vestis vellet. Sed fingerem, non hanc, sed aliam me dicerem adisse matronam. Nam et ipse hanc amat nec ex usu est, meum sibi amorem patere.” PICCOLOMINI, *Historia...*, i. m., 72.

⁹⁰ Itt hívnám fel a figyelmet, hogy E. Kovács téved, amikor 1279. jegyzetében azt állítja, hogy már a történetíró Isidoro Ugurgieri Azzolini azonosította volna egymással Lucretiát és Caterinát, az olasz forrásban ugyanis csak ez áll a 412. oldalon: „Caterina Petrusici (forse è corrotto il testo d'Enea Silvio e si deve dire Petrucci) fu un'altra delle sopradette quattro Gentil Donne, la quale se bene cedeva nella bellezza a Lucrezia; nondimeno fu stimata da Enea Silvio da particolare menzione, ed essendo morta pochi giorni dopo la ventura dell'Imperatore, le sue esequie furono onorate dalla presenza di Sua Maestà, la quale fece ancora Cavaliere un figliuolo di lei bambino avanti alla sepoltura di detta Dama!”

⁹¹ Arsenio FRUGONI, *Enea Silvio Piccolomini e l'avventura senese di Gaspare Schlick*, *Rinascita* 4(1941), 229–249. E. Kovács Péter kötete nem ismeri ezt a tanulmányt.

⁹² A koszorúviselés és egészen konkrétan a kurvázás Enguerrand de Monstrelet krónikás VI. Károly francia királyhoz intézett levelében is említésre kerül Zsigmond császár kapcsán: „Ez az eszelős öreg bármilyen országba, bármilyen vidékre jöjjön is, nem mulasztja el, hogy ne szeretkezzék a nőcskékkal, hogy ne játssza a szerelme. Kackiásan ifjú módjára két koszorút tesz ősz fejére, kíséretével énekszóval járja az utcákat, és ami még jobban növeli aljasságát, az utcasarkon leszáll a kocsijáról, a nyilvános szajhákat kezével megérinti, mégpedig olyan barátságosan, mintha ezek a némberek Pénélopéhoz vagy a római Lukréciahoz hasonlítanának, pedig minden tekintetben erre a vénségre ütnek.” E. KOVÁCS Péter, *Hétköznapi élet Mátyás király korában*, Corvina, 2011, 98. Az ebben a levélben megörökített jelenet engem erősen a Piccolomini novella azon részére emlékeztet, amikor a császár leugrik lováról,

három alkalommal meglátogatta az ő szépséges asszonykáját, amíg csak a nőt a szerencse a halálba nem vezette; s erre a császár kijózanodott.”⁹³ Mint látható, negyven évvel az események feltételezett ideje után a krónikásnak már mindegy volt, hogy Zsigmond a hatvanadik életévét haladta meg, vagy épp kilencven volt,⁹⁴ a lényeg, hogy idős korában is szerelmes, és a történetben szerepelt egy Caterina nevű asszony is. Piccolomini azon állítását tehát, hogy a császár idősen is szerette a nőket, nem hogy kétségbe vonta volna a rimini krónikás, hanem egyenesen érvként használta fel, hogy egy másik híres öreg szerelmest mentegessen: Aragóniai Alfonz királyt, aki ezen a néven Aragóniában az V., Nápolyban pedig az I. volt, és nem melleleg ő lett a későbbi Aragóniai Beatrix magyar királyné nagyapja.⁹⁵

Ezen a ponton tehát, Gaspare Broglio rimini krónikájában kereszteződik a sienai Lucretia históriája – amelyet egyébként később olyan történetírók is megtörtént eseménynek fogadtak el, mint Antonio Bonfini⁹⁶ vagy Hartmann Schedel⁹⁷ – és Aragóniai Alfonz, valamint Lucrezia d'Alagno viszonyának szerteágazó története. Hogy megvilágítsam, milyen az oralitásban és a komplációk révén az írott forrásokban is egymásba vegyülő és egymásból elágazó történetek természete, az alábbiakban teszek egy kitérőt az Aragóniai Alfonz és Lucrezia d'Alagno kapcsolatáról szóló történetek felé, amelyeknek egy pontján szó lesz arról is, mely klasszikus motívumokat, anekdotaszerű történeteket szerette beleszőni Eneas Silvius Piccolomini történeti műveibe.

Intermezzo: Lucretia e familia Camillorum és Lucrezia d'Alagno

Aragóniai Alfonz király és hajadon alattvalójának, Lucrezia d'Alagnónak a viszonya nyílt titok volt

hogy a köszöntésére kirendelt szépasszonyokat, akik ráadásul a Paris által álmában látott istenasszonyokra emlékeztetnek (akik, mint tudjuk, meztelen voltak), kvázi magához ölelje. Nem tudom bizonyítani, hogy a sienai asszonyok is hiányos öltözékben jelentek meg a császár előtt 1432-ben, de felhívnam a figyelmet néhány későbbi példára: 1461-ben XI. Lajos bevonulásakor Párizsba, Merész Károly bevonulásakor Lille-be 1468-ban és V. Károly 1520-i antwerpeni látogatásakor is voltak meztelen leányok, és nem csak hivatásosok, hanem előkelő hölgyek is, a fogadtatásukra rendezett felvonulásukon, akik különböző élőképeket jelenítettek meg. Vö. *Fejezetek a szexualitás történetéből*, Bp., Gondolat, 1986, 186-188.

⁹³ „El dicto Imperadore aveva delli anni appresso di novana, tutto bianco como armellino, e, cosí vecchio, sopra li suoi capelli portava una ghirlandetta degna, e ogni dí, due o tre volte, andava a visitare la sua vaga damisella, per forma che la fortuna lo condusse a morte; per ditta cagione fu attossicato.” Idézi: Benedetto CROCE, *L'amorosa storia di madama Lucrezia in un'inedita cronaca quattrocentesca = Aneddoti di varia letteratura*, vol I., Napoli, 1942, 166-170.

⁹⁴ Valami miatt Itáliában úgy gondoltak vissza Zsigmondra, mint idős emberre: Filippo Scolari életrajzírója, Jacopo Bracciolini (vagy a művét latinból olaszra fordító személy, akinek köszönhetően legalább olaszul fennmaradt a szöveg) már az 1403-as(!) események leírásakor említi, hogy Zsigmond „kora miatt nem könnyen” ment Budára, amikor nápolyi Lászlót behívták az országnagyok. A szöveg modern kiadója, Agostino Sagredo némiképp meglepve meg is jegyzi, hogy ekkor Zsigmond még csak 40 éves múlt, így a korára vonatkozó megjegyzés kissé furcsa. Vö. Agostino SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari*, Archivio Storico Italiano IV(1843), j. 4., 166.

Itália-szerte, de a viszony természetéről idő múltával megoszlottak a vélemények.⁹⁸ Fent említett rimini krónikásunk azért is idézte be Zsigmond király gáláns kalandját a sienai Caterinával, hogy rámutasson, Alfonz király szerelme mindvégig tiszta maradt, hiszen a lángja sosem csillapodott. A korban közkeletű felfogás szerint ugyanis, amelyet például Piccolomini Lucretiája is képvisel a *Historia de duobus amantibus*ban, a szerelem kevésbé intenzíven ég, ha lángját az elhálás csillapítja.⁹⁹ Az alábbi olasz anekdota szerint azonban a firenzeiek, aki szerettek mindenről első kézből értesülni, másfajta módon tudakozódtak ennek a királyi románcnak a jellegéről – hogy úgy mondjam, kiugrasztották a nyulat a bokorból:

Niccolò d'Andrea Giugni, a firenzeiek követeként Alfonz királynál tartózkodott Nápolyban, s őfelsége akkor egy Lucrezia úrnő nevű nápolyi nemesasszonyt szeretett; és szerelmének igencsak jelét adta ünnepélyekkel s egyéb módokon, mindig azt mondva és állítva, hogy kedvességéért szerette és soha nem lépett vele testi kapcsolatra; megtörtént azután, hogy a fent mondott király az említett Niccolò társaságában lovagolt, és szembetalálkoztak Lucrezia úrnővel, aki szívélyes módon

⁹⁵ Alfonz király életéről és jelentőségéről magyarul lásd: Gemma COLESANTI, *V. Alfonz és a nápolyi Aragón Királyság = Királynők messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 407-418.

⁹⁶ Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 563. „(335) Fülöp ismét behívta őt, amikor a velencések támadása kegyetlenül megszorogatta, és megígérte neki a császári koronát, ha a segítségére lesz; elment Milánóba, mert nagyon szeretett volna értekezni a herceggel, de sohasem találkozhatott vele, mert az bezárkózott Jupiter várába. Sokan úgy vélekedtek, hogy azért tette ezt, mert megvetette a császár tehetetlenségét. Így hát Parmában töltötte a telet, majd nagy dohogással Etruriába ment. A sienaiak tisztelettel fogadták, néhány hónapig ott tartózkodott, és gyakran lelte örömét a szép asszonyok látványában. Ekkor esett ama két szerelmes emlékezetes története. Mert a szembetűnő szépségű, lovagrendű ifjú, Euryalus császári gróf az első pillantásra szerelemre gyulladt a sienai Lukrécia iránt; hasonló tűz ragadta magával a szüzet, akiről azt mondják, hogy bája és gyönyörű külseje miatt az időben sokan második Venusnak nevezték. (340) A szerelem lángja rövidesen mindkettejük vágyát beteljesítette. A császár azonban Rómába távozván, Euryalus is kénytelen volt elhagyni a szeretőjét, elutazása után a leány nemének gyengesége miatt nem tudott kitartani, és a szerelme utáni vágyakozásban kilehelte a lelkét, a másik barátainak unszolására és vigasztalására némiképp összeszedte magát, de bár élete megmaradt, mosolyogni többé nem látták.”

⁹⁷ Hartmann SCHEDEL, *Liber chronicarum*, Augsburg, J. Schönsperger, 1497, cclxxiiii recto (OSZK Inc. 1224.): „Duo amantes hiis in diebus in Ytalia fuerunt. Miles unus eurialus nomine Sygismundi imperatoris eurialus precipuus. Et lucrecia in senensi ethurie urbe. Ambo decori. Amboque speciosissimi. Verum lucrecia mira pulcritudine precellens. Res acta senis est dum sygismundus illic degeret. Hiis nanque ceco amore adinvices solo visu exarsere. Et tandem ad concupitum finem pervenere. Et cum ibidem per aliquot tempus dies suos deduxissent. Ob cesaris absentia facta fuit separatio. Ex qua tamtam uterque contraxit tristitiam, quam lucrecia post longas lacrimas egritudine incidit. Et quam cor suum aberat inter brachia matris indignantes exalavit animam. Eurialus vero postquam obisse verum amatorem cognovit, magno dolore permotus, consolationem ulla admisit nisi postquam cesar ex ducali sanguine virginem castissima sibi matrimonio coniunxit. Ex quorum exemplis monentur, ut temperatis motibus studeant. Qui enim nunquam sensit amoris ignem aut lapis est aut bestia. Ille nanque per deorum medullas non latet igneam favillam, horum historiam pius pontifex ante pontificatum pulvere descripsit.”

⁹⁸ Croce fent idézett tanulmányában például idéz egy latin nyelvű levelet Francesco Filelfótól, aki versben taglalja a király és Lucrezia viszonyát. CROCE, *L'amorosa storia...*, i. m., 1. j., 168.

⁹⁹ „Te tudod, hogy mennyire égek, nem tudom sokáig elviselni ezt a lángot. Segíts nekem, hogy együtt lehessünk. Eurialus bágyadt a szerelemtől, és én meghalok. Nincs semmi rosszabb annál, mint ellenállni vágyunknak. Ha legalább egyszer együtt lehetnénk, mérsékeltebben szeretünk majd, és titokban marad szerelmünk.” „Tu scis, quantum ardeo, diu ferre non possum hanc flammam. Iuva me, ut simul esse possimus. Eurialus amore languet et ego morior. Nil peius est, quam obstare cupidini nostre. Si semel invicem convenerimus, tempreamus amabimus et tectus erit amor noster.” PICCOLOMINI, *Historia...*, i. m., 62.

és bájosan fejezte ki hódolatát a királyi fenségnek. Aztán Niccolò az említett úrnőről gondolkodva így szólt: Bizonyosan jól választott felségtek, hogy ezt az asszonyt szereti, aki nekem a szépség példájának és tükrének tűnik: sajnálattal hallottam azonban, hogy van egy nagy testi hiányossága. Ahogyan a király nagy gyönyörűségét lelte Niccolò első szavaiban, úgy ez utóbbiak igencsak felzaklatták, s rögtön így szólt: Ugyan mi az, amiről hallottatok? Niccolò, úgy téve, mintha akarata ellenére mondaná el, így szólt: Úgy hallom, hogy odalent módfelett bolyhos ő, és mindenütt ujjnyi hosszú a szőre. A király azonnal rávágta: Istenuccse, nem igaz. Erre Niccolò, röhögve: Istenuccse, felségtek megb...ta.¹⁰⁰

Egy másik, szintén firenzei eredetű anekdota szerint Lucrezia d'Alagno nagyon büszke asszony volt, s ha a király olyankor invitálta ünnepségre vagy bálba, amikor nem volt kedve elmenni, a szülői tekintélyre hivatkozott, amely alatt hajadon léte hivatalosan állt, ezzel a válasszal utasítva el a király küldöttjét: „Anyám nem akarja”.¹⁰¹

Ehhez képest Piccolomini a már pápáként írt *Commentarii (Feljegyzések)* című önéletrajzi művében egész más szellemben emlékezik meg róla – egyes vélemények szerint azért, mert valamikor ő maga is áhítozott az asszony szerelmére.

“Lucrezia gyönyörű nő – ha tetszik: szűz – volt, nápolyi nemes szülők leánya, ha ugyan megfér a szegénység a nemességgel. A király veszettül szerelmes volt belé, úgyhogy ha csak a közelébe került is, eksztázisba esett; Lucrezián kívül senkit meg nem látott, meg nem hallott, szemét örökre reá szegezte, a szavait dicsérte, bölcsességét csodálta, mozdulatait magasztalta, természetének szépségét istenítette, és miután elhalmozta ajándékokkal, és királynőnek járó tiszteletadást követelt meg számára, a végletekig kiszolgáltatta magát neki, hogy meghallgatást is csak Lucrezia engedélyével lehetett nála nyerni. Bámulatos hatalom a szerelem: a király hatalmas ura volt Hispánia legtekintélyesebb részének, neki engedelmeskedtek a Baleári-szigetek, Korzika, Szardínia, sőt maga Szicília is, leigázta Itália számos tartományát, legyőzte a legharciasabb vezéreket, míg végül a szerelem őt győzte le, s most fogolyként szolgált egy asszonyt! De ha igaz a hír, mégsem tette őt magáévá. Állítólag ez volt Lucrezia szava járása:

– Szüzességemet soha nem adom a királynak. Ha megpróbálna erőszakoskodni, *nem követném Collatinus hitvesét, Lucretiát, aki csak a rajta elkövetett gyalázat után ölte meg magát. Én a halállal fogom elejét venni a bűnnek!*

Csakhogy a magasztos tett nem olyan könnyű, mint a magasztos beszéd! Az ő élete sem járt a szavai nyomában. Mindenesetre Alfonz már meglehetősen hajlott korú volt, amikor Lucrezia, mit sem törődve azzal, hogy romlottnak fogják tartani, fölkereste Piccinino táborát, és mint híre kelt,

¹⁰⁰ *Facezie e motti del secolo 15 e 16: codice inedito magliabechiano*, Bologna, Commissione per i testi di lingua, 1968, nr. 7., 5-6.

¹⁰¹ *Facezie e motti...*, i. m., nr. 42., 28-29. „Al tempo che i Turchi havevano occupato Otranto, il re Ferrando sollicitava i Fiorentini a dargli favore, per obbligo della legha che era tra loro. I Fiorentini chiedevano al re che ristituissi loro le terre che sua maestà teneva, sute prese nella guerra allhora de proximo stata tra papa Sixto quarto, el prefato re et Fiorentini, alleghando gli administratori della repubblica fiorentina, non potere indurre né disporre i cictadini né il popolo a paghare le graveze per dare aiuto a sua maestà, non rendeno le terre. Il conte di Matalona non gli piacendo questa risposta, dixè all'oratore fiorentino che allora si trovava a Napoli, a questo proposito, lo infrascripto motto. Madama Lucretia, gentile donna napolitana, fu amata da re Alphonso, la quale era bella et d'ingegno, ma la più superba fusse mai vista; et teneva quel conto del padre et della madre, che del famiglio et della fante. Quando il re Alfonso la mandava a invitare a qualche festa o ballo, se le piaceva d'andare, andava senza dire altro o a padre o a madre; non gli piacendo, rispondeva: Mia madre non vuole.”

többször is hált annak írónakával, akitől aztán gyermeket fogant, s azt világra is hozta. Alfonz ennek ellenére azt vallotta, hogy ő a legistenibb lény. Minden egyéb dologban bölcsnek bizonyult, ebben azonban – valamint a vadászatban – egyszerűen elveszítette az esztét.”¹⁰²

Ha mármost a dőlt betűvel kiemelt részeket Lucrezia d'Alagno állítólagos szava járásából latinul összehasonlítjuk Piccolomini hősnőjének, a sienai Lucretiának szavaival, aki a novella tanúsága szerint „e familia Camillorum”, vagyis a Camilli családból származott, a hasonlóság eléggé szembevetendő. A szóhasználat topikusan utal vissza mindkét Lucretia klasszikus előképére, Collatinus feleségére, akinek a halála végső soron kiváltotta a római királyság korszakának végét és a köztársaság korának kezdetét:

„Decretum est,” ait Lucretia, „mori. Admissum scelus Collatini uxor gladio vindicavit. Ego honestius preveniam morte committendum. Genus laeti quaero; laqueo, ferro, precipitio, veneno vindicare castitatem licet, unum horum aggrediar.” („Eldöntetett – szólt Lucretia –, meg kell halnom. Az elszenvedett gyalázatot Collatinus felesége karddal torolta meg. Én tisztességesebben a halállal fogom elejét venni a bűnnek. Én választom majd meg a halál nemét; kötéllel, vassal, egy ugrással vagy méreggel is megőrizhetem tisztaságomat, ezek közül valamelyikhez fogok folyamodni.”)

Piccolomini arról is beszámol *Feljegyzéseiben*, hogyan alakult Lucrezia d'Alagno sorsa Rómában, az egyre fényűzőbb pápai udvar környezetében, s jelenléte hogyan vált kellemetlenné, amikor már Aragóniai Ferdinánd ült Nápoly trónján:

„Ezzel egy időben érkezett Rómába Lucrezia, akiről fentebb már említést tettünk. Olyan fényűző kíséret vette körül, mint egy királynőt. Kallisztusz bíborosai közt, a konzisztóriumban fogadta, és elhalmozta nagyrabecsülésének minden jelével. Ezt Enea éppúgy visszatetszőnek találta, mint sokan mások, akik úgy vélekedtek, hogy nem méltó olyan személyeknek hódolni öszentsége színe előtt, akivel egy király alantas szerelmi viszonyt folytat. És bár Eneát a legbarátságosabb viszony fűzte Alfonzhoz, annak barátnőjét mégsem kereste föl Rómában. Sok más bíboros viszont megtette ezt, – közöttük Pietro, a San Marco bíborosa is, akit jobb nem ceremóniamesternek neveznünk, hanem a világi kegyek fő-fő hajszolójának.”¹⁰³

„Lucrezia, Alfonz egykori ágyasa, félvén a Ferdinánddal való találkozástól, Giovanni Cossa fiával Dalmáciába menekült, s állítólag most ott rejtőzködik szeretője társaságában.”¹⁰⁴

A Lucretia név és az ahhoz tapadó toposzok használata Piccolomini kedvencei közé tartozott, de a *Commentarii* más helyei, vagy akár rokonainak, barátainak írt humanista levelei is arról

¹⁰² II. Pius pápa feljegyzései, s. a. r., ford. BORONKAI Iván, BELLUS Ibolya, Bp., Balassi, 2001, 42-43.

¹⁰³ II. Pius pápa feljegyzései, i. m., 47.

¹⁰⁴ II. Pius pápa feljegyzései, i. m., 591.

árulkodnak, hogy a *Decameront* szintén jó anekdotaforrásnak tartotta, amelynek egyes elemeit saját írásaiba is beépítette. Például egy 1443. szeptember 20-án kelt, apjának, Silvio Piccolomininek írt levelében arról számolt be, hogy hogyan lett gyermeke egy Elisabeth nevű angol nőtől, akivel Bázelen találkozott.¹⁰⁵ A levél narrációja egyfajta keveréke Zima történetének (*Decameron* III, 5)¹⁰⁶ és a Boccacciót latinul átdolgozó Leonardo Bruni tollán megszólaló Ghismonda (*Decameron* IV, 1) szavainak,¹⁰⁷ valamint néhány olyan klasszikus idézetnek, amelyeket Piccolomini a *Historia de duobus amantibus* szövegében is szívesen használt.¹⁰⁸ De a *Commentarii* oldalain (4.32) találkozhatunk a szintén decameroni ihletésű esettel (*Decameron* III, 3), amikor a már pápai trónon ülő Eneasz egy hölgy arra kéri, hogy szóljon egy bizonyos férfinak, hogy az ne zaklassa érdeklődésével, s ezzel a fals gyónással tulajdonképpen a pápát akarja felhasználni, hogy közvetítsen kettejük között, és kinyilvánítsa szándékait kiszemeltjének. Pius-Eneasz azonban felismeri a cselt, hiszen ő is olvasta Boccaccio novelláit, és elküldi a nőt színe elől.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Epistola n. 78: *Der Briefweschel des Eneas Sylvius. Band 1. Privatbriefe*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, Wien, Hölder, 1909-1912, 188-191. (Fontes rerum Austriacarum II, 62.)

¹⁰⁶ „Instabat nox sequentique die recessura mulier erat. Timeo, ne abeat preda. Rogo, in noctem ne ostio camere pesulum obdet. Dico me intempesta nocte venturum. Negat nec spem ullam facit. Insto. Semper idem responsum est. Itur dormitum. Mecum ego: quid scio, an illa ut jussit fecerit. Recordor Zime Florentini. Forsitan illius amicam hec imitabitur, temptandum est, inquam. Postquam silentium undique sentio, thalamum mulieris accedo. Clausum ostium est, sed non firmatum. Aperio, ingredior, muliere potior. Hinc natus est filius, mulier Elisabeth vocatur.” *Der Briefweschel...*, i. m., 190.

¹⁰⁷ “Certe nec lapideum nec ferreum genuisti filium, cum esses tu carneus. [...] Fatebor ingenue meum erratum, quia nec sanctior sum Davide rege nec Salomone sapientior. Late patet hec pestis, si pestis est naturalibus uti quanquam non video, cur tantopere dampnari coitus debeat, cum natura, que nichil perperam operatur, omnibus ingenuerit animantibus hunc appetitum, ut genus continuaretur humanum.” *Der Briefweschel...*, i. m., 189.

¹⁰⁸ „Hec quia sermonem Italicum egregie norat, me verbis salutavit Etruscis, quod illa in regione tanto magis placuit, quanto rarius erat. Oblectatus sum facetiis femine, cujus in ore maximus lepor erat moxque in mentem venit Cleopatre facundia, que non solum Antonium sed Julium quoque Cesarem eloquentia inescavit, mecumque quis reprehendet inquam, si ego homuncio id faciam, quod maximi viri non sunt aspernati. Interdum Moysen, interdum Aristotilem, nonnunquam Christianos in exemplum sumebam.” *Der Briefweschel...*, i. m., 190. Emlékeztetek rá, hogy a *Historia* Lucretiája is szép hangú és jó humorú asszony. Eurialus pedig a kapcsolat kialakulása során utal mind Antonius és Kleopátra szerelmére, mind pedig Arisztotelész, Sámson és Salamon szerelmi kalandjaira, amikor a saját, Lucretia iránt érzett szerelmét eseteli.

¹⁰⁹ További példák: a vérfertőző lovag esetében (*Commentarii* 4.33) Támár és fivére, Hámon ószövetségi története, amelyet Piccolomini a *Historia de duobus amantibus*ban is említ; vagy a sólymok és ölyvek vagy hollók háborúja, amely pedig a *Commentarii* (6.5) mellett Piccolomini *De Europájában* is szerepel. Utóbbi köztudomású eset lehetett Itáliában, mert Poggio Bracciolini *Facetie* c. művében is benne van. Tekintve, hogy Piccolomini *Opera omniája*, amely nem jelenti teljes életművét, mintegy 600 folió oldal, még senki nem vizsgálta a szerző kedvenc toposzait, de az is megérdemelne egy külön kutatást.

A *Decameron* és a *Facetie* „Zsigmond-anekdotái”

A *Decameron* ismerete a XV. századi humanista irodalomban külön kutatást igénylő téma, ahogyan a benne elmesélt történetek szájhagyományban és országhatárok felett vándorló jellege is. Nem csoda, hogy néhány nyomot a magyarokkal kapcsolatos történetekben is találunk. Veress Endrének a magyarok itáliai egyetemjárásáról szóló kutatásai óta ismert¹¹⁰ egy Zsigmond-anekdota, amely a fenti Piccolomini idézetekhez hasonlóan szintén meglehetősen *Decameron*-ízű. A Padovában tanuló Kornis György egy 1592. március 13-án kelt levelében számol be apjának, Kornis Farkasnak a környéken Zsigmondról mesélgetett történetről. E szerint a császár felajánlja egy elégedetlen szolgájának, hogy válasszon két láda közül, amelyek közül az egyikben ólom, a másikban pedig kincsek vannak, s így bizonyítja, hogy mekkora szerepe van a szerencsének az ember előrejutásában. Ez a motívum a *Decameron* X, 1 novellájának a témája is,¹¹¹ ott a spanyol királyról és egy lovagjáról szól, de Shakespeare *Velencei kalmár* című művében is megtalálható. György Lajos „szerencse” címszó alatt veszi fel a történetet anekdotagyűjteményébe,¹¹² és nála olvashatjuk, hogy a történet egészen a Barlám és Jozafát-legenda első példájáig megy vissza. A Zsigmondról szóló változatot Carion *Világkrónikája* is népszerűsítette, tehát elképzelhető, hogy Padovában Kornis György mint az oralitásba másodlagosan bekerült történetet hallotta. Az anekdotát 1639-ben Magyarországon elhangzott biblikus cseh nyelvű halotti prédikációjában Ján

¹¹⁰ „Sigmund császár mikor ecczer úton járna és immár egy folyó vizön menne által, megáll az ló alatta és, Kegyelmed megbocsásson, vizelni kezdik, melyet mikor látna egy régi optime meritus katonája, Sigmund császár – úgy mond – szintén ilyen vagy te, mint az te lovad, mert az is oda bocsát vizet, a' huva nem kellene; te is annak adsz ajándékoz többet, az kinek elég vagyon és meg nem érdemli, énnekem pedig csak azt is nem adsz, mellyel életemet tisztösségesen beérném, maga kicsoda közüllünk, ki szablyáját többszer kivonta melletted, megmutatta fortitudoját melletted nálamnál? Én sok fáradság után, sok véres veríték, jámborság, vitézség után csak kegyelmes tekintetet sem érdelek, másnak pedig csak két szováért is asztaggal adod az beneficiumat. Nem én vagyok, szerető szolgám, az bűnös; Isten, ki mindeneket teremtett, az viseli embereknek dolgát, gondját, oda hajol az királynak szive, az hova ő szent felsége vonza. Úgy áll embernek dolga, állapotja, az mint Isten akarta. Nem sok üdő múlva megszállnak egy városban és meghagyja az császár, hogy két edént csináljanak fábul, melyeket egymástul semmiképpen meg ne üsmernének. Elkészítik hamar és az egyikben aranyat teszen, az másikban hasonló nehéz nyomó önnat. Behivatja szolgáját és mondja neki, hogy valamelyiket akarná venné el. Méregeti, nézi, gondolkodik, végre az önnat veszi el. Látod-e szerető szolgám, mond az császár, hogy Istentül adatik az jó szerencse és állapot!” VERESS Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, Budapest, Stephaneum, 1915-1917, 243.

¹¹¹ A szokásos rubrika így összegzi a történetet: Un cavalier serve al re di Spagna; pargli male esser guiderdonato, per che il re con esperienza certissima gli mostra non esser colpa di lui ma della malvagia fortuna, altamente donandogli poi.

¹¹² GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története*, Kolozsvár, 1934, nr. 224, 208.

Hodik is felidézte, s ő valószínűsíthetően írott forrásból merített.¹¹³

György Lajos 78. számú vándoranekdotája „Gazdagság nem boldogság” címmel szintén kötődik Zsigmond császár alakjához, ismét csak Piccolomini elbeszélésében: „Az egykorú s utóbb pápává lett Aeneas Sylvius beszéli Zsigmondról, hogy midőn egy ízben 40.000 aranyat vitetett be kincstárába, a sokféle terv miatt, hogy mire fordítsa e szép összeget, nem tudott elaludni. Előhívata tehát udvarnokait s a pénzt köztük osztá fel, mondván: menjetek és vigyétek, mert ami álmodtól megfosztott, veletek együtt megy ki.”¹¹⁴

Piccolominitől a XVI. századi tudós magyarok is átvettek eseteket, így Szenci Molnár Albert, aki *Discursus de summo bono* című munkájában¹¹⁵ idézi Zsigmond *bon mot*-jait:

„Szokta Zsigmond császár is mondani: Odi veluti pestem adultores, mint az mérges merigy dögöt úgy gyűlölöm az hízelkedőket.”¹¹⁶

„Midőn egykor Zsigmond császárt felötte igen hízelkedvén szemben dicsérené, és istenekhez hasonlitaná, oly igen elharagszik reá, hogy sokaknak jelenlétében arcul csapja, és hogy ez mondá: Cur me caedis Imperator? Miért üt engem Császári Felséged. Felel az császár: Cur me mordes adulator? Miért marsz engemet te hízelkedő. Nem különben tartotta annak szemtelen hízelkedését, az orcátlan ebnek mardosásánál.”¹¹⁷

„Zsigmond császár dolgát némely udvari nemes úrfiak nem igen kedvellették; hogy ő Felsége az tudós embereket promoveálná és azokat emelné elő; és ő reájok nem tekintene. Mellyet midőn vött volna eszébe, mond: Illos merito observo, quos natura prae aliis excellere voluit: Azokat én méltán tartom becsületben, az mellyeket az természet is nálatoknál feljebb emelt.

És midőn ez dicséretes császár az jeles tudós Iuristát Georgius Fiscellinust, szentölt vitézzé tenné vagy megneemesítené, és véle az Ország gyűlésére Basileába menne, és az Tanács háznál összegyűltek volna, megszeppen Fiscellinus is kételkedik, hogyha az tudós emberekhez üljön-e, avagy a Szentelt vitézlő nemes rendek közé. Végre magát meggondolván, a vitézlők közé hajol: Mond akkor nékie az császár. Stulte agis, quod litteris militiam praefers. Nam ego mille equites uno die crearim; Doctorem vero unum mille annis non effecerim. Bolondul míveled, hogy az vitézlő rendet nagyobbra tartod, hogy nem az tudós embereket. Mert én egy nap ezer embert nem(!)¹¹⁸ nemesíthetek, de ezer esztendeig sem tudnék egyet doctorrá tenni.”¹¹⁹

¹¹³ PAPP Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszédék a 17. századi Magyarországon. A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*, PhD-értekezés, Miskolc, 2016, 117., kézirat.

¹¹⁴ GYÖRGY, *A magyar anekdota...*, i. m., nr. 78, 130.

¹¹⁵ SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono (Értekezés a legfőbb jóról)*, s. a. r., bev. és jegyz. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai, 1975.

¹¹⁶ SZENCI MOLNÁR, *Discursus...*, i. m., 372.

¹¹⁷ SZENCI MOLNÁR, *Discursus...*, i. m., 373.

¹¹⁸ Véleményem szerint itt hiba van a használt kiadásban, a szöveg értelme szerint itt „meg” igekötőnek kellene állni. Vagyis: egy nap ezer embert is megneemesíthetek, de ezer év alatt sem tehetek akár csak egyet is tudóssá.

¹¹⁹ SZENCI MOLNÁR, *Discursus...*, i. m., 445.

Arról, hogy tudóssá senkit nem tehet egyetlen feudális nagyúr sem, Poggio Bracciolini 61. faceziája is megemlékezik, csak ő az orléans-i herceg és egy nemességet kívánó paraszt történeteként adja elő. Poggio munkájában két olyan faceziát találunk, amelyek konkrétan Zsigmond alakjához kötődnek; az egyik a császár gyors észjárásáról és éles nyelvéről tesz tanúbizonyságot:

„Egy ember Zsigmond császár előtt amiatt panaszkodott, hogy Konstanzban nincs szabadság. »Ha nem lenne itt kivételes szabadság – válaszolta a császár –, aligha lenne így fölívva a nyelved!« A szabad véleménynyilvánítás ugyanis valójában a nagyfokú szabadság jele.”¹²⁰

Ehhez a faceziához tartozik egy másik, ismeretlen forrású konstanzi anekdota, amely szerint a császár a keresztény elit jelenlétében, a zsinat megnyitásakor egy kezdő latintanuló hibáját követte el: az a-ra végződő schisma szót nőnemben egyeztetette, elfeledkezvén róla, hogy ez kivétel, hiszen első declinációs, de hímnemű szó: „Date operam ut illa nefanda schisma eradictur”. (Igyekeztek azon, hogy ez a káros egyházszakadás kigyomláltassék). A közönség vélhető felszisszenésére a császár gyorsan kivágta magát, nem kis öntudatról téve tanúbizonyságot: „Ego Imperator Romanus sum et super grammaticam” (Én a római császár vagyok, s felette állok a nyelvtannak.)¹²¹

Elképzelhetjük, ahogyan kissé kuncogva exkuzálta magát a grammatikai pontatlanság miatt a császár, hiszen a másik Poggiótól megörökített történet szerint Zsigmond mások kárára is szívesen nevetett:

„Magyarországon az a szokás járja, hogy miután a szentmise véget ér, azok, akiknek szembetegségük van, közelebb jönnek az oltárhoz, a pap pedig a kehelyből szentelt vízzel hinti meg a szemüket. Mindeközben a szentírás szavait idézi, s gyógyulásért imádkozik. Egyszer Filippóval, akit »a Spanyolként« ismernek, Magyarországra jött egy firenzei pap is. Egyszer Zsigmond király jelenlétében misét mondott, s elébe járultak a szembetegek, hogy a szokásnak megfelelően meghintse a szemüket. A pap azt hitte, hogy a mértéktelen ivás és másnaposság miatt látszik

¹²⁰ Poggio BRACCIOLINI, *Elméncségek. Reneszánsz egypercesek*, ford. CSEHY Zoltán, Pozsony, Kalligram, 2009, nr. XXVIII Zsigmond császár mondása, 40.

¹²¹ Idézik Gizella NEMETH PAPO, Adriano PAPO, *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*, Edizioni della Laguna, 2006, 51.

gyulladtnak a szemük, fogta hát a kelyhet és (ahogy ezt látta) meghintette az előtte állókat és olaszul így fakadt ki: »Andatevene che siate morti a ghiado!« (Takarodjatok innen, megérdemlitek, hogy kard által vesszetek!) A király és császár, aki értette a szavait, nem tudta megállni, hogy ne nevessen. Másnap az ebédnél tréfából elismételte a pap szavait, amelyek a szembetegeket haragra lobbantották, a többieket viszont kacagásra ingerelték.”¹²²

A fentiekhez csatlakozik még néhány további, több áttételen keresztül olasz fordításokban is megtalálható Zsigmond-anekdota, amelyek szintén arról szólnak, hogy a császár nem szerette a hízelgőket, egy rövid mondattal meg tudott felelni akármilyen vádra, de néha neki is el kellett viselnie, hogy őt utasítsák rendre egy jól irányzott igazsággal:

„Zsigmond császár gyűlölte a hízelgőket és azt mondogatta: – Ezek rosszabbak a hollóknál, mert azok legalább csak a hullák szemét vájják ki, de emezek hízelgéseikkel megvakítják az élő embert is.”¹²³

„Egy nap udvaroncai Zsigmond császárt korholták túlzó nagylelkűségéért, mivel ahelyett, hogy elpusztította volna legyőzött ellenségeit, javadalmakkal látta el őket. – De hiszen barátként kezelve ellenségeimet, valóban elpusztítom ellenségeimet – válaszolt a császár.”¹²⁴

„Hogy véget vessen Csehországban a polgárháborúnak, Zsigmond császár országgyűlést hívott össze Pozsonyban. A csehek előadták neki panaszait, és jogokat és sértetlenséget követeltek. Hosszas vita kezdődött ekkor, amennyiben a császár és küldöttei kitartottak a mellett, hogy a Korona joga, hogy engedelmeskedjenek neki alattvalói. Csehország követei erre talpra ugrottak, és ezzel a válasszal szakították meg a vitát: – Egy szabad nemzetnek egyáltalán nincs szüksége királyra.”¹²⁵

Poggio Bracciolini *Facetie* című gyűjteményének magyarországi ismeretére szinte csak Balassi Bálint egyik levelében megjelenő híres „Filelfus-gyűrűje” utalása szolgál bizonyosággal, de a kutatás egyetért abban, hogy a címzettek nemigen tudhatták,¹²⁶ hogy Balassi a *Facetie* 133. pajzán anekdotájára utalt, amely Francesco Filelfo különös álmáról szól.

Kulcsár Péter álláspontja szerint Zsigmond császárnak két életrajza is készülhetett Pier Paolo Vergerio, illetve Poggio Bracciolini tollából, amelyek közül sajnos egy sem maradt fenn.¹²⁷

¹²² BRACCIOLINI, *Elméncségek ...*, i. m., nr. CXLV. Egy firenzei papról, aki Magyarországon járt, 162.

¹²³ *Enciclopedia degli aneddoti: settemila aneddoti di tutti i tempi e paesi*, raccolti e ordinati da Fernando PALAZZI, vol. II., Milano, Ceschina, 1934, nr. 6295.

¹²⁴ *Enciclopedia degli aneddoti ...*, i. m., nr. 6296.

¹²⁵ *Enciclopedia degli aneddoti ...*, i. m., nr. 6294.

¹²⁶ KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Budapest, Balassi, 2008, 231.

¹²⁷ KULCSÁR, *Humanista történetírás Magyarországon*, i. m., 8. illetve 73.

Pontosabban, talán a fent idézett firenzei pap esetén kívül egy pórul járt magyar ifjú esete is Poggio magyarországi pletykákból vett anyaggyűjtésének maradványa. Másképp nehezen érthető, hogy a csizmájába vizelő ifjú története miért nemzetspecifikusan egy magyar férfival esett meg a 266. facezia szerint:

„Egy magyar nemesifjút meghívott nála előkelőbb rokona ebédre. Szolgákkal jött és lovon, mivel messze lakott. Mihelyt leszállt a lóról, a férfiak és a nők máris elé szaladtak, hogy az ebédlőbe, a már megterített asztalhoz kísérjék, mivel már meglehetősen későre járt az idő. Miután kezet mosott, az ifjút az asztalnál két csinos lány közé ültették, akik mellesleg a házigazda leányai voltak. A nemesifjút evés közben olyannyira gyötörni kezdte a vizelési inger (amit idáig szégyellősen leplezett), hogy a visszatartás kínjaira figyelve megfélemedezett az evésről, ráadásul esélye sem volt, hogy kijusson. Mindnyájan észrevették az ifjú lelki izgatottságát, s mind jobban biztatni kezdték, hogy egyen. Mivel már nem bírta tovább, jobbát az asztal alá csúsztotta, felduzzadt farkát pedig, hogy vizelhessen, az egyik csizmájába igazította. A jobb oldalon ülő lány így szólt: „Hékás, láss már hozzá az evéshez!”, majd hirtelen megragadta az ifjú jobbát, mellyel az a farkát fogta, míg vizelt, és felrántotta az asztalra, s így a húgy egyenesen az asztalukra spriccelt. Ezen a szokatlan látványosságon mindannyian jót nevettek, leszámítva a túlságosan is szemérmes ifjút.”¹²⁸

Ha hozzávesszük azt is, hogy Poggio fia, Jacopo di Poggio Bracciolini pedig Zsigmond kedves firenzei származású emberének, a nálunk Ozorai Pipónak hívott Filippo Scolarinak az egyik életrajzírója volt,¹²⁹ feltételezhetjük, hogy Firenzében folyamatosan tájékozódtak a magyar ügyekről, s az informálódáshoz a pletykák és anekdoták ugyanúgy hozzá tartozhattak, mint a hivatalos jelentések. Vergerio és Poggio Bracciolini feltételezett Zsigmond-életrajzai tehát nem maradtak fenn, de rendelkezésünkre áll Eneas Silvius Piccolomini helyenként kíméletlen véleménye a császárról, amelynek alább első teljes magyar fordítását adom, a Scolari életrajzaiban megtalálható, Magyarországról szóló értesüléseket pedig a következő fejezetben tárgyalom.

Zsigmond római királyról

Zsigmond római király, IV. Károly német-római császár fia, Sienában fogant, azonban Csehországban született, hiszen édesapja cseh király is volt.¹³⁰ Ők eredetüket Luxemburgból vették, VII. Henrik német-római császártól származtak, akinek János nevű fia Csehország királyának lányát vette feleségül, s annak révén a királysághoz jutott. Jánosnak lett egy Károly nevű fia, és ettől született Vencel és Zsigmond. Az idősebbik, Vencel követte atyját Csehország trónján, majd római király lett belőle, jóllehet vesztegetés árán, mivel Károly lefizette a választókat.

Zsigmond pedig Máriát, Lajosnak, Magyarország királyának lányát vette feleségül, és rajta keresztül jutott hozzá a Magyar Királysághoz is. Sokat kellett azonban elszenvednie ott a gyakran fellázadó magyaroktól, akiknek természetük a pártoskodás. Egyszer aztán össze is esküdtek a

¹²⁸ BRACCIOLINI, *Elméncségek ...*, i. m., nr. CCLXVI. Egy asztalra vizelő ifjú viszontagságai a lakomán, 288.

¹²⁹ NEMETH PAPO, PAPO, *Pippo Spano...*, i. m., 24.

¹³⁰ *De viris illustribus*, i. m., 45-55. alapján.

magyarok és megfontolták, hogy kezet emelnek Zsigmondra, és a király termébe jöve eldöntötték, hogy elkövetik a gáztettet. Amikor Zsigmond megértette ezt, tört ragadva a terem egy magasabb pontjára hágott, és vérben forgó és fenyegető szemekkel fordult a bárókhoz: „Halljátok magyarok” szolt, „ti azért jöttetek, hogy elkapjatok engem, de meglátom, ki olyan bátor, meggondolatlan és gaz köztetek, hogy kezet emeljen saját királyára. Azon nyomban övébe rejtette a tört, nehogy valamelyik álnok megsértse a királyi fenséget. Íme, itt vagyok! Miért nem kaptok el? Kötözzön meg, amelyik olyan bátor! Fogd meg királyodat! Sem az emberek, sem az előljárók nem fognak büntetlenül hagyni.” Zsigmond állhatatossága és bátorsága így mindenkit megfélemlített. Tehát egyik a másik után mentegetni kezdte magát, nehogy olyannak gondolják, aki ilyesmit elkövetne; Zsigmond megparancsolta nekik, hogy egymás után távozzanak, és saját biztonságáról jobban gondoskodott. Azután, amikor kitudakolta, hogy kik voltak az összeesküvők, kiment a mezőkre, és minden bárónak megparancsolta, hogy legyenek ott; majd egyesével külön sátrába hívta őket, és harminc vezetőjüket, egyiket a másik után lefejezte, és még többeket is megölt volna, ha a sátorból kifolyó vér nem adta volna jelét az öldöklésnek, aminek hatására a többiek nem akartak bemenni, bárhog is szólították őket.

Ezután pedig, amikor a királynőt már elvitte a halál, lázadás tört ki a királyságban, és Zsigmondot két kamasz vagy ifjú báró ejtette fogságba, akiknek az apjáról úgy mondták, hogy a sátorban megöltek között volt. És kétség sem volt a felől, hogy az ifjak apjuk haláláért bosszút állnak, és különböző kínzásokkal fogják megölni a királyt. De Zsigmond, mikor látta, hogy fogságba esett és ádáz ellenségei kezébe került, könyörgőre fogta a dolgot, és hosszú beszéddel arra biztatta az ifjakat, hogy engedjék szabadon. De ezek apjuk megölésére emlékezve jobban áhítoztak a bosszúra, mint a megbocsátásra, és semmilyen könyörgésnek nem adtak helyet. Akkor Zsigmond azt kérte, hogy jöjjön meghallgatására az ifjak anyja, akit bölcs asszonynak ismert, és akiről tudta, hogy az ifjak hallgatnak rá. Az asszony megérkezvén a kihallgatásra,

„Én” szolt „asszonyom, sok olyat mondtam a fiaidnak, amellyel helyzetüket jobbra fordíthatják, de ők koruknál fogva nem tudnak annyit, mint amit rólad feltételezek, hogy tudsz. És ezért elmondom neked is, amit nekik mondtam. Azután, ha tanácsom hasznosnak tűnik számodra, fogadd meg, de ha nem, tégy belátásod szerint. Én itt a te és szülötteid kezében vagyok, ha meg akartok kímélni engem, megtehetitek, ha azonban meg akartok ölni, azt is megtehetitek. Az én megömlésemre azonban semmilyen ok nem sürget titeket, hacsak az nem, hogy azt gyanítjátok, én öltem meg a férjedet. Én azonban, asszonyom, az égiekre esküszöm, tiszta hitemre, és arra, akit Istenként tisztelünk, Jézus Krisztusra, hogy én nem tudtam azoknak a tervéről, akik a nemes bárókat férjeddal együtt megölték. Hanem a királynő, akinek nálamnál sokkal nagyobb hatalma volt, rossz tanácsra hallgatva cselekedte azt. Így tehát semmi nincs, amiért ebben az ügyben rajtam bosszút kellene állni. Azonban ha bűnös lennék is, nem hasznos engem megölnötök, hiszen tudjátok, hogy mivel királyotok vagyok, jog szerint nem ítélezhetek felettem; tudjátok, hogy milyen előkelő családból származom, és hogy fivérem a Cseh Királyságot uralja, aki halálomat nem hagyná megbosszulatlanul; tudjátok, hogy szükség, hogy Magyarországnak legyen királya, s akárki ül is majd a trónra, fiaidra, akik már királyi vérral szennyezték be kezüket, gyanakvással tekint majd. Senkit, aki már valamely királyt megölt, nem fogadnak el a királyok; hiszen bárki fél a példától, és a község javáért kivégeztetik azokat, akik a királyok ellen indulattal viseltetnek. Tehát, ha magatokra veszitek megölésemet, fiaid soha nem fogják helyüket találni a királyságban, hanem gyalázatot és szükségét fognak elszenvedni. Így hát lásd meg, kiváló asszonyom, mi következik abból, ha engem a halálra adsz. Azt pedig tudod, hogy a te halott férjedet az én halálom nem adhatja vissza. Ha tehát te elengedsz engem, s úgy teszel, mintha megszöktem volna, én könnyen visszafoglalom a királyságot; hiszen sokan vannak a bárók és a közemberek soraiban is, akik ha meghallják, hogy élek, érdekemben fegyvert ragadnak majd. Meg aztán a cseheket is magammal hozom, és nem kétséges, hogy a királyságot azon nyomban visszaszerzem. És amikor ez

megtörténik, megemlékezem róla, hogy általad és fiaid által bírom a királyságot, házadat és családodat felemelem, és mi több, fiaidat magam mellett fogom tartani. Válassz tehát, hogy melyiket akard ezek közül: vajon az én megöléssel be akard-e szennyezni házadat, gyalázatot hozni rá és eltörölni a föld színéről, vagy megkíméléssel örök dicsőséget akarsz rá hozni és helyzetének megemlékedését.”

Zsigmond szavai meghatották az asszonyt, és ezzel megkegyelmezett a királyi vérnek. Meg is figyelte a daliás herceget, aki egész testében gyönyörű volt, és aki arcvonásai alapján is méltónak tűnt az uralkodásra. Magához hívatván tehát fiait, meggyőzte őket, hogy engedjék el a királyt.

Ő pedig Cillei grófhhoz menekült, akinek feleségül vette Barbara nevű, daliás természetű lányát. Azután egynémely báró segítségével és saját erejéből visszaállította királyságát, és Budán egy hatalmas palotát emeltetett, amelyet elődei jócskán befejezetlenül hagytak.

Azután pedig, mivel a török hatalmas keze folyton prédálta a Magyar Királyságot, elrendelte a felkelést és háborút indított. Ebben segítségére jött Burgundia hercege és sok francia és német nemes, angolok is, sőt Itáliából is jöttek; az Ursinus házból való Bertold herceg pedig nem kevés erénye közül abban a háborúban a tapasztalatáról tett tanúbizonyságot. Amikor már közel volt a csata ideje, és a keresztények serege sokkal fényesebbnek és értékesebbnek tűnt, mint a töröké, versengés támadt a körül, hogy a keresztény vezérek közül ki vezesse a csatát, ugyanis mind a franciák, mind a németek, mind pedig a magyarok maguknak akarták az elsőséget; azt gondolták ugyanis, hogy a háború első csatájában szereznek maguknak dicsőséget. Tehát a franciáknak adták az első helyet, de nem azért, mintha az övék külön nemzet lenne, hanem mert a többiekénél előkelőbb vezérük volt; nem is volt ott a burgund hercegnél nagyobb vezér, hacsak nem maga Zsigmond király, aki saját királyságában a vendégnek akarta adni a megtiszteltetést; bár a megtiszteltetés helyett inkább a gyakorlatiasságra adott volna, és rakta volna a magyarokat az arcvonalba, akik jobban ismerték a török harcmodort. De megmutatkozott a franciák harcmodora, akik előrenyomulva a csatában, az ellenséggel együtt az összezárt karók között vesztek oda és a lovakat sem tudták közöttük irányítani, leszálltak lovaikról és talpon kezdtek harcolni. Nagy volt a hőség, és hatalmas porfelhő kerekedett, így egyik had a másikat sem láthatta. A franciák után pedig a magyarok következtek, akik, amikor meglátták a franciák elhagyott és menekülő lovait, azt gondolták, hogy a franciákat már legyőzték és kimerültek (mivel az ő tervüket nem ismerték), és ők is hátraarcot csináltak. Eközben a franciákat, akiknek egyetlen magyar sem segített, a török sokaság könnyedén legyőzte. A török önbizalma megnövekedett és egy utolsó rohammal az egész keresztény sereget megfutamították. Nagy pusztítást végeztek a keresztények között, és sok ezret megöltek, sok nemest fogságba ejtettek; még János, Burgundia hercege is az ellenség kezére került, akit aztán sok aranyon váltottak meg. Ebben a csatában a fogságba került savoyai fattyút megfosztották férfiasságától. Zsigmond pedig menekülés árán mentette meg a bőrét.¹³¹

Míg ezek történtek, Vencel római királyt, aki már körülbelül tizennégy éve uralkodott, megfosztották birodalmától (mivel lustának és a birodalom ügyeivel kapcsolatosan nemtörődömnek ítélték meg, és felfuvalkodott magában és a fejedelmek megkérdezése nélkül emelte fel a milánói herceget) és helyére Jobst morva örgrófot, apai unokatestvérét állították,¹³² aki miután trónra került, kevés idő múlva meghalt. Talán a sors rossz néven vette tőle, hogy egy ekkora tisztséget saját vére ellenében fogadott el. Jobst után a birodalom Zsigmondot illette, de nem akart fivér a fivér ellen felkelni. Így tehát Róbert bajor herceget tették meg császárnak, egy kiváló lelkületű és nemességéről híres férfiút. Amikor ő Itália földjére lépett a koronáért és Rómába sietve, Milánóban Galeazzótól, aki Vencel pártján állt, megállíttatott, és az összecsapás Bresciánál arra kényszerítette,

¹³¹ A csatáról szóló francia történeti irodalomról összefoglalóan: CSUKOVITS Enikő, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2015, 110-111.

¹³² Itt téved Eneas Silvius, mert megfeledeznek Rupert német királyról (1400-1410).

hogy hazatérjen. Ezek után ismét Zsigmondot kérték föl, és mivel fivére már nem törődött a birodalommal, magára vállalta a terhet.

Vencel pedig a vágyainak élő, munkakerülő, borissza, a kincseket szerető, a vadászat után járó volt, aki ellen alávetettjei gyakran fellázadtak; és miután a birodalmat elhagyta, Csehországgal is rosszat tett. Zsigmond pedig elfogta és Ausztria hercegének a felügyeletére bízta Bécsben, onnan azonban megszökött. Zsigmond pedig, aki hozzáértőbb és fiatalabb volt, kivívta a nép jóindulatát.

Mivel akkor már egyházszakadás volt, és Benedek bírta Spanyolországot, Gergely pedig a németeket és az itáliaiakat, a maradék kereszténységet pedig XXII. János tartotta hatalmában, Zsigmondnak úgy tetszett, hogy az egyház békéjéért munkálkodjon. Elment tehát Itáliába Jánoshoz, vele volt Laudában és elérte, hogy a mainzi tartomány Konstanz nevű, híres városában, amely a Boden-tó fölött fekszik a rajnai síkságon, zsinatot kezdeményezzen, és a meghívóleveleket egy évvel későbbi időpontra küldték ki. Azután maga Zsigmond is Konstanzba ment, és időben megkezdte a zsinatot, és János is megérkezett; de mikor az atyák szándékát megértette, hogy az egyház békéjéért neki le kell mondania,¹³³ elszökött, és Frigyes osztrák herceg földjére menekült; mivel annak a hitét megvásárolta. Így tehát Frigyes Jánost támogatta.

Ezen a dolgon felháborodva Zsigmond fegyvert fogott Frigyes ellen. Meghallgatta a svájciak tanácsát, hogy amit rabolnak, az az övé legyen, és megengedte, hogy amelyik város akar, hátrahagyva az ausztriai ház uralmát, visszatérjen a birodalom kebelére. Ennek hatására sok város még aznap otthagya az ausztriai házat. Ezen megijedve Frigyes visszavonta az ígétét; János pedig, amikor Besançonból Franciaországba akart menni, fogságba esett, rögtön megfosztották pápaságától és börtönbe vetették; onnan Márton pápa idején szabadult, amint erről fentebb szoltunk. Gergely pedig saját akaratából lemondott a pápaságról.

Így tehát már csak Benedek maradt, aki a béke útjában állt, s őt csak a spanyolok támogatták. Ezért tehát Zsigmond felkerekedett és Chambéry-be ment Amadé savoyai grófhhoz, akit hercegi rangra emelt, majd pedig Perpignanóba ment Benedekhez, de hiába beszélt vele, nem tudta meggyőzni, hogy az egyház békéje érdekében mondjon le a pápaságról. Beszélt azonban a spanyol királlyal, és Narbonne-ban az egész spanyol nemzettel megegyezett, hogy az egész nemzet kivonul Benedek mögül, és a nemzetek nevében új összehívásra kerül sor Konstanzba, és oda a zsinatra el fognak jönni a spanyolok is. És így is történt. Ott azután Mártont egyhangúlag választották meg.

És így Zsigmond munkája és erőfeszítése árán az egyházszakadás, amely körülbelül negyven évig tartott, megszűnt, és eljött a béke.

Ugyanebben az időben Zsigmond elment Franciaországba és Angliába is, és békét teremtett a két király között, még ha az rövid ideig tartott is.¹³⁴

Azután, mivel Vencel már meghalt és a cseh királyság rá szállt, Magyarországon pedig nagy mozgolódás támadt a török támadások miatt, tanácsot tartott róla, hogy mit tegyen: vajon Csehországba menjen, vagy siessen a magyarok segítségére. Akkor négy nemzetből voltak Zsigmondnak tanácsadói: olaszok, németek, magyarok és csehek, s ezekkel egyenként akart a római király tárgyalni. A csehek és az olaszok azt tanácsolták, hogy mielőtt valami váratlan történne, Csehországba kell menni, azután könnyen segítségére siethet a magyaroknak; ha ugyanis előbb

¹³³ A firenzei szájhagyományból Angelo Poliziano két anekdotát jegyzett föl XXIII. Jánossal kapcsolatban. nr. 244.: „János pápa a zsinatra menvén megkérdezte egyik udvari bohócát: - Mit mond rólam a nép? - s ez így válaszolt: - Szentatyám, azt mondják, hogy kegyelmetek bátor ember, erre a pápa: - Igazat beszélsz, mert soha nincs bátorság egy kis bolondosság nélkül!” nr. 245.: „Ugyanő, amikor meghallgatta az ellene felhozott vádakát, mindent bevallott, így szólva: Hínnye, még rosszabbat is töttem! - S mikor végül megkérdezték, hogy mi volt az a rosszabb dolog, így felelt: - Hagytam magam idehozni!” (A dél-alföldi nyelvjárás utánzása itt János nápolyi dialektusának helyettesítésére szolgál, MÁ) Vö. Angelo POLIZIANO, *Detti piacevoli*, a c. di Tiziano ZANATO, Roma, Treccani, 1983, 85.

¹³⁴ Zsigmondnak az angol királyokkal való kapcsolatáról lásd: BÁRÁNY Attila, LASZLOVSZKY József, PAPP Zsuzsanna, *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban*, II., Máriabesnyő, Attraktor, 2011.

Magyarországra megy, akkor könnyen pórul járhat a törökkel, ahogy ez korábban is megtörtént, és akkor mind a csehek, mind a magyarok megvetik majd. A németek és a magyarok azonban azt tanácsolták neki, hogy előbb siessen Magyarország segítségére; hiszen senki nem vetemedik arra az orcátlanságra, hogy ki akarja túrni Zsigmondot saját királyságából.

Meghallgatta ezeket Zsigmond, de rosszul cselekedett; ugyanis jóllehet Magyarország segítségére sietett és teljesen kiűzte a törököt, a csehek azonban, akik már zendülést támasztottak és a huszita eretnokséget követték, nem akarták beengedni a hozzájuk érkező Zsigmondot. Erre a leghatalmasabb sereget gyűjtötte egybe, hiszen a választók és Németország teljes nemessége is vele volt. Úgy mondják, hogy lovasainak száma körülbelül hetvenezer lehetett, és elrendelte Prága ostromát. De amikor a vezérek hadigépeket akartak a városhoz vontatni és kövel hajigálva ostromolni, azt Zsigmond már nem akarta; ugyanis csehek jöttek hozzá sajátjaik elárulásának örve alatt, és azt mondták neki: „Könyörgünk, miért pusztítod el saját városodat? Hát nem lesz neked jobb az ép, mint a leomlott város?” és meggyőzték, hogy bocsássa el a vezéreket; ugyanis azon nyomban elárulták neki a várost, és napról napra így tartották szóval. Amikor ezt megértették a vezérek, rövid idő múlva otthagyták őt. Ő pedig a kevés ottmaradottal, akikkel azt remélte, hogy bejuthat a városba, hamarosan az ellenség rá nyomuló seregét látta meg, és sokak elvesztése árán is alig tudott megmenekülni. A Vallepergából való Theodor, a kiváló lovas, aki vele volt, csodálatos módon megtörte a csehek erejét és utat adott Zsigmondnak a menekülésre.

Ezután ismét Magyarországon kellett Zsigmondnak különböző zendüléseket elszenvednie. A lengyel királyságot is ő irányította. Nagy barátságot ápolt az angol királlyal. Továbbá, amikor a lengyelek ellenségesek voltak vele, Vitoldot, Litvánia nagyhercegét magához édesgette, akit aztán saját földjén is felkeresett és koronát vitt neki; ugyanis Litvániában, amely hatalmas ország, királyságot akart létrehozni, hogy kivonja azt a lengyel iga alól. És már a lengyelek akarata ellenére Vitold a litvánokkal hozzá is látott a dologhoz, de mielőtt teljesedésbe vihetné volna, meghalt. Amikor nála vendégeskedett, Zsigmond minden nap valami új ajándékot kapott.

Hasonlóképpen Zsigmond szövetséget kötött Kis-Ázsia királyával, hogy Omeratot, a török császárt kiűzzék Európából. Udvarában sok görögöt és törököt is tartott, akikre nagyon büszke volt.

Ismét egyszer, amikor Márton pápa a husziták ellen indított hadjáratra szólított fel, Zsigmond Nürnbergbe ment; ezt a dolgot azonban Branda da Castiglioneval kezdte, de Julianussal kellett befejeznie. Zsigmond tehát elrendezte a dolgokat, és mivel nem tudott ott lenni (hiszen úgy döntött, hogy Itáliába megy), Frigyes brandenburgi örgrófot jelölte ki a hadjáratra, de elég rossz előjelek mellett, ahogy ezt másutt elmondtuk.

Maga Zsigmond pedig sok egyezséget kötött Fülöp milánói herceggel, és sokat félbehagyott, mindazonáltal Fülöp jóváhagyásával belépett Itáliába, de nem hozott annyi embert magával, amennyit akart, és Milánóban megkoronázták. Fülöp azonban sohasem kereste fel őt, de azért megkoronázták; Fülöp ugyanis Abbiatában volt, Milánó irányítását pedig Piccininóra bízta. A ghibellinek gyanakodtak, nehogy a birodalomból Zsigmondhoz csatlakozzanak, és a guelfek kormányozták. De ezek éjjel felkeresték Kaspar Schlicket és Brunoriót, és sokféle módon felajánlották a királynak Milánót; mivel elégedetlenek voltak a zsarnok hatalmával. Zsigmond azonban soha nem akart belemenni, nehogy azok árulása az ő számlájára íratassék, és hogy a hercegnek adott szavát megtartsa.

Eközben Bázelen megkezdődött a zsinat, amelynek a kezdeményezője Zsigmond volt, jóllehet Jenő feloszlatta azt, és a prelátusoknak megparancsolta, hogy kezdjenek a munkához, és Fülöp szintén oda küldte saját prelátusait; ugyanis akkor mindketten ellenségesek voltak a pápával szemben, aki Velencének és Firenzének látszott kedvezni, és eldöntötték, hogy Jenőtől nem fogják kérni a császári koronát, hanem elveszik tőle; mivel őt fegyveres erők is fenyegették és a zsinati atyák is, akik közül sokakat meggyőzték Zsigmond arany betűi, amelyekkel feltétlen engedelmisséget ígért a zsinatnak. Jenő azonban bízva Velence, Firenze és a saját erejében,

igencsak ellenállt.

Azután Zsigmond nagyjából Luccáig haladt előre zavartalanul. De miután odaért, a milánói herceg, aki havi apanázst adott, késlekedett; az ő serege is háborúba keveredett Toszkánában a firenzeiekkel és Micheletto Sforzával. Tehát úgy tűnt, hogy Zsigmond minden segítség nélkül maradt; sem visszafordulni nem lett volna alkalmas, sem előrehaladni nem volt biztonságos. Nehéz feladathoz látott és folyamatos csaták árán a firenzeiek akarata ellenére átkelt az Arno folyón. Nagy segítségére volt pedig ebben Antonio Pisani, akit Magyarországon gróffá emelt.

Lement tehát Sienába, ahol a polgárok tisztelettel és szeretettel fogadták, mint atyjukat, és nagyobb emberségre talált ott, mint kívánhatta. Innen folyamatos hadban állt a firenzeiekkel és innen ment a táborok ostromára. Azonban amikor Fülöp Zsigmond nélkül békét kötött Velencével és Firenzével, maga Zsigmond kiegyezett Jenővel; amely dolog intézésére gyakran Kaspart küldték; s a trieri érsek is közbenjárt érte. Tehát csaknem egy évig állomásozott Sienában, és egész háza népével együtt a sienaiak tartották el.

Azután Rómába ment, ahol császárrá koronázták, és megígérte Jenőnek, hogy amíg az él, pápának fogja elismerni; e dologért pedig állhatatlansággal vádolták, mivel azelőtt a zsinatnak ígért segítséget. Azután Perugián, Romandiolán és Ferrarán át Mantovába ment, már a herceg legnagyobb ellenségeként, és ott a város vezetőjét örgrófi rangra emelte.

Azután amikor Bazelban Jenő ellen haladtak tovább, és eljött a beidézésének ideje, vagyis a lemondatása határnapja, akármilyen beteg is volt, éjjel és nappal vitette magát a császár, és minden vélemény ellenére a határnapra Bazelba ért, és összehívva az atyákat kieszközölt nyolc nap haladékot Jenőnek, majd újabb nyolcat, és ismét nyolcat, végül pedig három hónapot, s ezalatt az idő alatt elérte, hogy Jenő csatlakozzon a zsinathoz; ő maga pedig azután eltávozott. Óriási vitái voltak ugyanis Fülöppel, s a birodalom ellenségének nevezte őt. Hasonlóképpen a burgund Fülöpben sem bízott.

Velencével aztán kiegyezett, és Padovát, Bresciát és Bergamót adta neki hűbérül, és szövetséget kötött vele a milánói herceg ellen, azzal a kikötéssel, hogy a birodalom határa az Adda folyó lesz: és hogy amit azon innen zsákmányolnak Milánótól, az Velencéé lesz, amit pedig azon túl, az a birodalomé. Zsigmond ugyanis elhatározta, hogy megzabolázza Fülöp nagyravágyását, a Velencével kötött békéje pedig kivívta Fülöp gyűlöletét. De a halála felbontotta ezt az egyezményt; ugyanis miután már Csehországba ért és a zsinat jóvoltából megkapta Prágát és a szegény kis országot, amikor Moráviába ment, Znaimnál betegségbe esett és eltávozott az élők sorából.

Itt pedig Velence ellen jócskán feldühödve megtiltotta, hogy a velenceiek bármilyen fűszert német földre szállítsanak. Azonban, mivel a németek nem tudtak meglenni fűszerek nélkül, elrendelték, hogy két útja legyen a fűszereknek; a Rajna-vidéket és Felső-Németországot Genován keresztül akarták ellátni; Ausztriát, Magyarországot és Csehországot pedig a Dunán keresztül, és minden német kereskedőnek, aki Velencében volt, megparancsolták, hogy települjön át Genovába. De Fülöp milánói herceg megakadályozta a dolgot, ugyan nem azért, mert törődött a velenceiekkel, hanem mert a Genovában tartózkodó németeket gyanúsnak tartotta, és félt, nehogy elárulják a várost a császárnak; inkább akart ugyanis bírni egy szegény várost, mint egy gazdagot elveszíteni.

Zsigmond pedig dicső természetű, fényes tekintetű és széles homlokú volt, orcája kellemesen pirosposzsgás, a szakálla hosszú és dús, nagy lelkületű, sóvár, azonban állhatatlan, a társalgásban humoros, borissza, a Venus dolgában égő, ezer paráznaságban bűnös, a haragra hajló, de könnyen megbocsátó volt, semmi kincset meg nem őrzött és tékozlóan sáfarkodott velük; többet ígért, mint amennyit megtartott, és sokat színlelt.

Ez mikor Rómában Jenőnél volt „Három dolog van, szentatyám” mondta „amiben különbözünk, és három, amiben megegyezünk: te reggel alszol, én hajnal előtt felkelek; te vizet iszol, én bort; te kerülöd az asszonyokat, én követem őket. De megegyezünk ebben: mivel te nagyban költöd az egyház javait, én sem tartok meg semmit magamnak; neked rossz a kezed, nekem rossz a lábam; te

lerombolod az egyházat, én meg a birodalmat.”

Amikor ennek egy bizonyos bajor katona óriási összeget adott kölcsön, és kellemetlen volt számára, mikor az visszakövetelte, a császár arcul ütötte őt. De rögtön felismerve hibáját, a császár elrendelte, hogy számolják le az embernek az ezüstjeit. Ez nagy összegre büntette meg Lajos bajor herceget, és hasonlóképpen Henrik bajor herceget, aki Konstanzban megsebezte Lajost. Frigyes osztrák herceget is kényszerítette, hogy megszabaduljon vagyonától, és sok kárt okozott neki; amely dolog miatt, amikor a császár visszatérőben volt Itáliából, Frigyes elrendelte, hogy nemesei ruhájába a következőket írják: „Lajos, Henrik és Frigyes, fel a dobogóra, mert jön az iskolamester.” Nagyon kedvesek voltak számára Kaspar Schlick, Brunorio de la Scala, Michele Orsati és Matico bán, és hallgatott is az ő tanácsukra, de sokkal inkább a sajátjára.

Filippo Scolari: Zsigmond király tanácsadója, mecénás és rablólovag

Ha felidézzük, hogy kik azok, akiket Piccolomini Zsigmond-életrajzának végén megemlít, mint a császár kedvelt embereit, látjuk, hogy Filippo Scolari-Ozorai Pipó neve hiányzik a listáról. Scolari firenzei biográfusai azonban, nyilván honfitársi büszkeségtől is fűtve, olyan nagynak írják le Pipo magyarországi és birodalmi szerepét, mintha legalábbis ő lett volna Kaspar Schlick kancellár. Még ha Scolarinak a déli végeken betöltött szerepéhez nem is fér kétség, s a magyarok számára építkezései is értékesek, azért érzünk némi túlzást a firenzei életrajzírók véleményében.

A firenzei származású, állítólag könyvelési képességei miatt az esztergomi érsekhez, majd Zsigmond király udvarába kerülő Filippo Scolari az általam átvizsgált forrásokban a címben jelzett három kategóriával írható le: Zsigmond király tanácsadója, mecénás és rablólovag. Zsigmond király legfőbb kedveltjének, befolyásos emberének állítja be egyik, anonim szerzőtől származó, firenzei életrajza, amely szerint még a Zsigmond ellen fellázadó bárók is Pipóhoz fordultak, hogy az uralkodó megkegyelmezzon nekik.¹³⁵ Jacopo Bracciolini szerint természetesen hadi érdemei mellett Scolari politikusi erényeinek is hasznát vette a császár, amikor például a konstanzi zsinatról megszökő XXII. János pápának kellett a nyomába szegődni.¹³⁶ Mindkét életrajzíró eléggé kiszínezi a „Zsigmond és a bárók”-jelenetet, bár Piccolomini szövegének ismeretében az olvasónak az a benyomása támad, hogy csupán más ecsettel festik meg azt, amit a sienai humanistától olvastak, nyomába se érve például annak a mesteri retorikával felépített beszédnek, amit a császár Garainéhoz intéz *A híres férfiak* lapjain.

Az olasz források nem részletezik Scolari művészetpártoló tevékenységét, csak arról emlékeznek meg, hogy Ozorán egy hatalmas, és nehezen megközelíthető várat építtetett királyi módra,¹³⁷ illetve Jacopo Bracciolini tévesen mondja, hogy a Santa Maria degli Angeli templom, amelynek építésére örökséget hagyott fivérének, Matteónak, azért nem készült el, mert Matteo elherdálta a pénzt. Valójában Firenze vezetése költötte az összeget a Lucca ellen vívott háborúra.¹³⁸

Csak Jacopo Bracciolini említi meg, hogy egy alkalommal Scolari ünnepélyes keretek között, azaz fegyveres kísérettel látogatta meg szülővárosát, 300 lótól és annyi előkelő embertől kísérve, amely

¹³⁵ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari, i. m.*, 171. A névtelentől származó életrajz *post quem*je 1442. Jacopo Bracciolinit pedig a Pazzi összeesküvésben való részvétele miatt 1478. április 26-án akasztották fel, tehát valamikor e dátum, és Zsigmond császár halála (1437) között kellett írnia a maga verzióját.

¹³⁶ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari, i. m.*, 181-182.

¹³⁷ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari, i. m.*, 155.

¹³⁸ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari, i. m.*, 181. és 2. j.

világossá tette, hogy mind Magyarországon, mind német földön ő volt Zsigmond császár ügyeinek intézője.¹³⁹ Negyven napos firenzei tartózkodása alatt mind az előkelőket, mind a köznépet megvendégelte, és mindenki iránt különös nagylelkűséget mutatott.¹⁴⁰ Ennek a firenzei látogatásnak az idejére tehető az a furcsa történet, amely a *Grasso legnaiuolo* címen ismert az olasz irodalomban, s amely több változatban is elterjedt, bár a történet veleje mindig azonos. Ez a darab az ún. *novelle spicciolate*, azaz a keretelbeszélést nélkülöző, önállóan terjedő novellák csoportjába tartozik, s írásos formában is erősen az oralitás jegyeit mutatja. A történet egy nagyon durva, és sok résztvevő bevonásával véghezvitt tréfa leírása, amely arra a sok variánsban létező motívumra épül, hogy az együgyű lélek nem ismeri fel saját magát¹⁴¹ ruhacsere miatt, vagy mert valaki őt utánozza, az ő házában lakik, vagy helyette hál a feleségével (utóbbiak jellemzően Boccacciónál fordulnak elő) stb. Ebben a verzióban Filippo Brunelleschi bosszújáról van szó, aki a kissé együgyű ács-asztalos intarziakészítő mestert tréfálja meg, a Mariotto, más változatokban¹⁴² Manotto nevű, de mindenki által csak a Kövérként emlegetett barátját. Szegény Kövér, a mellett, hogy elhítetik vele, hogy az anyja a vidéki házuk szomszédságában lakó pappal hál (a jámbor ifjút már erre a gyanúra is eléggé kitöri a frász), még más megfizetetlen adóssága miatt, Matteo néven börtönbe is kerül. Érdekes színfoltja az alább olvasható szövegnek a külföldről jött gyóntatóatyja, aki jóllehet nem rendelkezik helyismerettel, és nincs igazi oka, hogy gondolkodás nélkül hitelt adjon a szavaiknak, mégis elhiszi a Matteo-Kövér állítólagos fivéreinek, hogy ők igazat állítanak, és a másik az, aki furcsa dolgokat vett a fejébe. Amikor aztán a fivérek kiszabadítják a börtönből, majd megétetve hazaszállítják és a műhelyében minden szerszámot fejfelé tesznek vissza, a Kövér már végképp megzavarodik, és halványan feldereng benne, hogy valaki szándékosan babrált ki vele. Első indulatában magára veszi a köpenyét, és elindul, hogy korábbi terveitől eltérően mégis elszegődjön Filippo Scolarihoz, és elmegy vele Magyarországra. Ez a novella ugyan a „magára nem ismerő együgyű” és a „felfordult világ” toposzait is magában hordozza, mégis egy nem teljesen pozitív tanúsággal szolgál a korabeli társadalomról: mindenki a saját közegébe ágyazottságtól meghatározott, társadalmi státusa attól függ, mit állítanak róla mások, s ha elegen állítanak valamit ellene, akkor az az állítás igazságértékre emelkedik. A Kövér normaszegése, az, hogy nem tesz eleget a baráti társasága-céhe elvárásainak, és elmaradozik a lakomáikról, azt vonja maga után, hogy a szűkebb közege kiveti magából, s identitásától is megfosztja. Persze végső soron a történet szerencsés kimenetelű,

¹³⁹ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari*, i. m., 180.

¹⁴⁰ SAGREDO, uo.

¹⁴¹ *The Types of International Folktales...*, i. m., nri. 1284. és 1531A.

¹⁴² A történetnek legalább három redakciója volt prózában, s emellett ún. *ottava rimá*ba szedett verses változatai is fennmaradtak. A változatok rövid jellemzését lásd: *La novella del Grasso legnaiuolo*, introd. di Paolo PROCACCIOLI, pref. di Giorgio MANGANELLI, Milano, Garzanti, 1998, x-xii (I grandi libri Garzanti 759.).

amennyiben a Kövér gazdag emberré lesz Magyarországon, de ehhez korábbi életformájától, a megszokott környezet nyújtotta biztonsági hálótól is el kell búcsúznia.

A történetnek az ún. *vulgata* redakciója alapján szokták azonosítani a szereplők mögött álló történeti alakokat; én ennek a redakciónak alább csak az utolsó két oldalát fordítom le mutatóba, teljes terjedelmében pedig a Palatino 200 kódex változatát hozom, amely tartalmazza a Filippo Scolarival való alkudozás jelenetét is, konkrétan az ő személyéhez kötve a Kövér Magyarországra indulását.

A *vulgata* redakción alapuló történeti rekonstrukció szerint tehát a csúfosan megréftált kézművesmester a firenzei Manetto Ammanatini volt, aki 1384-ben született, s az eset 1409-ben történt meg vele. Annak, hogy a két verzió között egy évnyi eltérés van az események idejét tekintve, lehet az oka az ún. *alla fiorentina* dátumozás, amely csak március 25-től, Krisztus feltételezett fogantatásának a napjától számította az újévet. Ha a Scolari bevonulását dátumszerűen feljegyző firenzei krónikásnak helyt adunk, a június 23-i dátum már valóban az 1410-es évhez számít.¹⁴³ Ammanatini apja halála után került a nagyapja műhelyébe, ahol kitanulta az intarziakészítést is, és a szövegben is említett oltártetők készítését.¹⁴⁴ Név szerint nem ismert az egykori tanuló társa, akivel „az intarziakészítés mesterénél, Pellegrinónál” tanultak együtt, de hihető, hogy már ott dolgozó ismerőseihez, honfitársaihoz csatlakozott Magyarországon. Scolari szolgálatában várat erősített és palotákat, illetve templomot tervezett, majd az ő halála után Zsigmond szolgálatába állt, és 1432-ben még Firenze is a segítségét kérte egy kvázi diplomáciai konfliktus megoldására a császárral. Adatok szerint valóban gazdag ember lett a magyarországi munkának köszönhetően (1446-ban 3820 forint egy firenzei bankban rendes vagyonnak számított), majd 1450-ben halt meg, s kevéssel utána a felesége és lányai is követték a sírba.

Ha együgyű híre mellett Manetto Ammanatiniról azt is tudták Firenzében, hogy micsoda vagyona tett szert a távoli Magyarországon, az tovább növelhette a „Magyar Királyság mint a lehetőségek hazája” legendáriumát.

Filippo Scolari harmadik arca a győztes hadvezéré, aki mint minden rendes hódító rablóvezér, felprédálja a friuli városokat, és fogságba ejti a lakókat, s különösen az asszonyok értékét a hadizsákmány szintjére redukálja. Az Andrea Redusio írta latin nyelvű *Cronaca Trevigiana* lapjairól származik az alább olvasható történet.¹⁴⁵ A krónikás Ceneda (a mai Vittorio Veneto) szomorú sorsát örökíti meg 1411-ből, s kiemeli egy Margherita Careta született Muffoni nevű jó erkölcsű asszony esetét. Az alább olvasható rövid részlet is bővelkedik nyílt vagy rejtett toposzokban: Scolarit a

¹⁴³ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari, i. m.*, 181. j. 1.

¹⁴⁴ Rövid életrajzára lásd: NEMETH PAPO, PAPO, *Pippo Spano..., i. m.*, 36-37.

¹⁴⁵ SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari, i. m.*, 177-178., j. 3., olasz fordításban: NEMETH PAPO, PAPO, *Pippo Spano..., i. m.*, 38-39.

szerző az oktan Hannibálhoz hasonlítja, aki az i. e. 216-ban a cannaei ütközet után nem nyomult előre Róma ellen; a krónika nem említi, de gyaníthatóan tudottnak veszi a történet folytatását, azt, hogy Hannibál ekkor nagy ünnepséget tartott, és Salpiban feleségül vett egy prostituáltat. Scolari szerintem tehát nem csak haditerve megváltoztatása miatt hasonlítja a krónikás a pun vezérhez, hanem már itt utal kéjvágyó természetére is. A gyanúm tovább erősödik Scolari erkölcsének topikus jellegéről, amikor Margherita sikertelen megerőszakolási kísérlete után a vezér a katonái közé hajítja az asszonyt. Szegény asszony sokat szenved, s végül a családja pénzen váltja meg, de Margherita már nem ugyanaz az ember: az erőszak hatására megtörik a lelke és halni vágyik. A helyzete és az okfejtése pedig a klasszikus erőszakot szenvedett asszony, a római Lucretia szavait idézik, és a keresztény teológia sokat vitatott kérdéséhez csatlakozva¹⁴⁶ állítja, hogy csak a testét gyalázták meg, de a lelke érintetlen maradt. A trauma hatására azonban ő sem képes tovább élni, nem karddal végez magával, mint római előképe, hanem inkább a Piccolomini sienai Lucretiáját követve megvonja magától az életet, éhezés, szomjazás és álmatlanság által elgyötörve fejezve be a földi létet. Akárcsak a római Lucretia az egész keresztény középkornak, úgy Margherita a „feltrei asszonyok számára lesz a tisztesség és a szemérmesség eltörölhetetlen példája.”

Filippo Scolari erkölcsét egy ellenséges fél a legbarbárabb híres vezérek példáin keresztül festi meg, olyanokén, akiknek ilyen jellegű kilengései politikai következményekkel is jártak: ha Hannibál mulatozás helyett Róma ellen vonult volna, máshogy alakul a második pun háború kimenetele; Akhilleusz hübriszt sérti meg Agamemnón azzal, hogy elveszi zsákmányolt rabnőjét, s ezért a mürmidón is távol marad a harctól, amely, mint ismert, sok áldozatot követel, köztük Akhilleusz pártfogoltjának, Patroklosznak életét is; Tarquinius pedig a Lucretián elkövetett erőszak miatt vész el, és királyi házában uralma is véget ér, ezzel pedig Rómában kezdetét veszi a köztársaság kora.

Scolari firenzei honfitársa, Jacopo Bracciolini azonban teljesen ellenkező véleményt hagyományoz tovább: szerinte idősebb korában Scolari még gyógyulása érdekében sem akart nemi életet élni, mert jobb tisztán meghalni, mint a bűnben élni.¹⁴⁷ Tulajdonképpen ezt a mondatot is értelmezhetjük a Szent Pál-i „melior est nubere quam uri” ('jobb házasodni, mint égni') tétel kifordított, ellenkező értelmű használatának, vagyis ebben az erkölcsi tisztaságot példázó megszólalásban is erős a topikus felhang.

¹⁴⁶ A Lucretia-vita humanizmus kori állapotáról lásd: Paul THOEN-Gilbert TOURNOY, *Lucretia Lovaninesis: The Louvain Humanists and the Motif of Lucretia's Suicide*, *Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies*, 56 (2007), 87–119. Friss kiegészítések a témához Tournoy tollából: Gilbert TOURNOY, *Some Newly Discovered Latin Poems by and to Ioannes Dantiscus: the „Contentio de duabus Lucretiis” = Respublica Litteraria in Action. New Sources*, ed. by Katarzyna TOMASZUK, Warsaw-Cracow, 2016, 51-76.

¹⁴⁷ NEMETH PAPO, PAPO, *Pippo Spano...*, i. m., 38.

Scolari olasz szerzők által írt életrajzaiban tehát, talán nem meglepően kevés a konkrét adat Magyarországról és a magyarokról, annak az egynek a kivételével, hogy a magyar bárók vérbeli pártoskodók, ezért lázadtak fel Zsigmond királyuk ellen. A *Grasso legnaiuolo* novellájából pedig az derül ki, hogy megfelelő kapcsolatokkal még a távoli Magyarországon is szép karriert lehet csinálni.

A következő fejezetben olyan olaszokról olvashatunk majd, akik Magyarországra látogatva saját benyomásokat szereztek a távoli vidék szokásairól, még ha nem is mindig értették meg azokat.

A Kövér ács novellája¹⁴⁸

Firenzében történt 1410-ben, hogy néhány ifjú aggódott a pestis miatt megbetegedő emberekért, amely pestis aztán 1411-ben ki is tört; ezért az említett ifjak, hogy elkerüljék ezeket a gondolatokat, szinte minden este összegyűltek vacsorára, hol az egyikük, hol a másikuk házában, és sokat szórakoztak és játszottak együtt. A többi között volt ott egy Mariotto nevű ifjú is, de semmi másnak nem hívták és nem tartották, mint a Kövér ácsnak. Na már most ő elég együgyű ember volt, de kiváló mestere művészetének, főképpen az intarziakészítésnek; s vagy az elfoglaltságai miatt, vagy szűkmarkúságában elmaradozott ezekről a vacsorákról, és több napon keresztül nem jelent meg rajtuk; ezért a társaság morgolódni kezdett, hogy a Kövér így elhagyta őket, s főleg azért, mert hogy a többieknél szerényebb körülmények közül jött. Ezért aztán egyik este, maguk között töprengve, hogy a Kövér miért nem tiszteli meg őket, egyikük, név szerint Filippo di ser Brunellesco így szólt: „Hitemre, ha ti is segítetek nekem, olyan játékot űzök velem, hogy azt fogja hinni, ő valaki más.” Mindenkinek tetszett az ötlet. Szóval megegyeztek abban, hogy mit akarnak csinálni, amint majd mindjárt meghalljátok. Másnap estefelé Filippo elment a Kövér műhelyébe, amely a San Giovanni téren állt; és a műhely fölött volt a lakhelye, jóllehet a kettőnek külön bejárata volt; és a házban a Kövér és az anyja laktak, senki más. Szóval a Kövér anyjának szokása volt, hogy ha mosni akart, akkor elment egy másik birtokukra, amely a városhoz közeli Polverosában volt, ahol a műhelyes városi házon kívül volt egy másik házuk is; és az asszony ezekben a napokban elment oda. Szóval Filippo ott nézte, ahogy a Kövér dolgozik, és megkérdezte tőle: „Vendégül látsz-e ma engem vacsorára?” A Kövér így válaszolt: „Nem, mert anyám nincs idehaza.” Mire Filippo: „Na és hol van?” Mire a Kövér: „Már egy napja, hogy elment a vidéki házba, hogy kimossoz, és már két napja(!), hogy vissza kellett volna jönnie, de nem jött, amin igen csodálkozom.” Akkor Filippo vigyorogni kezdett: „Na, én nem csodálkozom rajta egyáltalán.” Mire a Kövér: „Na, te miért nem csodálkozol rajta egyáltalán?” Mire Filippo: „Csak mert nem.” Erre a Kövér gyanakodni kezdett és megkérdezte: „Na, mondd már meg, miért.” Filippo válaszolt: „Én nem akarom megmondani neked.” A Kövér ismét kérdezte: „Miért nem akarod megmondani nekem?” Mire Filippo: „Mert megharagudnál.” Mire a Kövér: „Nem fogok megharagudni.” Mire Filippo: „Ha megígéred nekem, hogy nem fogsz megharagudni, akkor megmondom.” A Kövér így válaszolt: „Hitemre, nem fogok; semmiért nem fogok megharagudni.” És Filippo olyan sokáig tartotta így szóval, hogy már biztos lehetett benne, hogy bezárták a város kapuit; s aztán így szólt: „Fivérem, tudod, hogy én többször elmentem veled a vidéki házba és mindig veled maradtam ott egy-két napra, amikor Giovanna asszony, az anyád ott volt; és tudod, hogy ott a szomszédod a pap, aki fiatal, friss és szép, és sokat

¹⁴⁸ A fordítás alapjául a következő kiadás szolgált: *Novella del Grasso legnaiuolo nella redazione del codice Palatino 200*, a c. di Domenico DE ROBERTIS e Aldo DURO, Accademia della Crusca, Firenze, 1968.

kedveskedett neked; és láttam, hogy jó szemmel nézett Giovanna asszonyra, az anyádra, és Giovanna asszony órá; szóval, még jó, hogy anyád ott maradt, ne csodálkozz rajta.” Akkor a Kövér ezeket a szavakat hallva, amikben szerintem lehetett valami, hiszen a pap fiatal volt, az asszony pedig körülbelül negyvenéves egészséges és üde nő, férj nélkül, és ha volt kedve és ideje, szóval nem hihetetlen, hogy volt köztük valami; akárhogy is, maga a Kövér is elsomorodott ezt hallva, és így szólt: „Rosszul tetted, hogy ilyen sokáig halogattad elmondani ezt nekem, mert ha az előtt mondtad volna, hogy bezárják a város kapuit, azonnal elmentem volna a vidéki házba és elbújtam volna, hogy mikor a pap belép a házba, megtanítsam új misét énekelni. De holnap kapunyitásra felkelek és elmegyek oda, és ha ott találok, úgy elintézem, hogy még a kutyák se zabálják fel.” Mire Filippo: „Hát nem megmondtam neked, hogy meg fogsz haragudni?” Mire a Kövér: „Hát hogy az ördögbe ne! Olyan dolgok ezek, hogy az ember ne haragudjon meg miattuk?” Mire Filippo: „Egyáltalán nem, ha valaki nem akar megharagudni: hagyd rájuk a dolgot.” „És szerinted ez így rendjén van?” mondta a Kövér. „Te megtagadtatnád velem a hitemet, hogy egy ilyen kiugrott áruló hasonló dolgot műveljen anyámmal! Júdás testére, ha ott találok, úgy elintézem, hogy még a kutyák se zabálják fel.” Erre azt mondja Filippo: „Te egy marha vagy. Mért akarsz te rosszat annak, aki jót akar neked és az ügyeidnek?” A Kövér erre: „Te azt akarod, hogy adjam el a lelkeket az ördögnek.” Mire Filippo: „Gondolj, amit akarsz, mert te áldozati bárány akarsz lenni.” Mire a Kövér: „Én soha nálad furcsább embert nem láttam!” Filippo válaszolt: „Ha hinni akarnál nekem, elmondanám neked a véleményem, ami a javadra válna; de mivel te nem akarsz hinni nekem, én se akarom elmondani neked.” „Na jó,” mondta a Kövér „akkor mondd el, és én megígérem, hogy azt teszem, amit mondasz nekem.” Akkor Filippo így szólt: „Mivel hallgatni akarsz a tanácsomra, megmondom neked. Tudod, hogy ezek a dolgok kellemetlenné válnak, főleg azoknak a férfiaknak, akiknek van egy kis eszük: a pap maga is okos, és anyád is megöregszik majd; csinálj úgy, mintha nem látnád, és hagyd, hogy addig csinálják, amíg a szemük is kiguvad bele. A pap még rosszabbul is fog járni, higgy nekem: mit akarsz ennél nagyobb bosszút?” A Kövér fújtatni kezdett, és föl-le járkált a műhelyben, de egy szót sem szólt. Amíg így járkált, Filippo kitudta, hogy hol volt felakasztva a műhely kulcsa, elvette úgy, hogy a Kövér ne vegye észre, és aztán így szólt hozzá: „Zárd be a műhelyet, és menjünk a Boldogasszony templomba, mielőtt még jobban ránk esteledik.” És így elmentek, a nélkül, hogy egyik a másikhoz szólt volna; és a templomba érve a szenteltvíztartóhoz mentek, és mint tudjátok, az a szokás, hogy mindenki máshol térdepel le, Filippo hagyta előremenni a Kövéret, ő pedig visszafordult az egyik társukkal, aki várt rá; és elmentek a Kövér házához, és kinyitották az ajtót és bementek, és felmentek az emeletre és a szobában nagy tüzet raktak, és az ablakokat nyitva hagyták, úgy, hogy a fényt látni lehessen a San Giovanni térről is. És Filippo egyik társát az említett téren hagyta, azt mondván: „Amikor látod, hogy jön a Kövér, fütyülj olyan hangosan, hogy meghalljam.”

A Kövér, miután elmondta imáit a Miasszonyunknak, felállt és tekintetével Filippót kereste, de hogy nem látta, elindult haza. És amikor a térre ért, Filippo társa fütyült; és Filippo meghallva ezt, elkezdte utánozni Giovanna asszonyt, a Kövér anyját, és a társa a Kövért utánozta; és egymással vitakoztak, és a Kövér felnézve az ablakba látta a nagy világosságot, és magában így szólt: „Talán Giovanna asszony hazaért”, és az ajtó felé közeledve hallott valamit, ami úgy tűnt, hogy az anyja valakivel vitakozik. Elesodálkozott, és rájött, hogy nincs nála a kulcs, s a ház ajtajához ment és hallgatózott. És az, aki a Kövért utánozta azt mondta Giovanna asszonynak: „Mit jelentsen ez, hogy kentek ilyen sokáig elváltak?” Az asszony így felelt: „Azt csináltam, amiben örömet leltem.” Azt mondta erre az, aki a Kövért utánozta: „Ejj, milyen örömet letek benne! Kentek inkább szégyellhetnék magukat!” Az asszony erre: „Ugyan miért?” A férfi erre: „Ejj, kentek is jól tudja azt.” Az asszony erre: „Mit akarsz ezzel mondani?” „Azt akarom mondani, hogy kentek jobban tenné, ha másra ügyelne és más kedvteléseik lennének, mert errefelé másról sem beszélnek, hanem azokról a kedvtelésekről, amiket ebben az átkozott vidéki házban űz.” Erre az, aki Giovanna

asszonyt utánozta, kifakadt: „Hogy az Isten verjen meg egy rossz évvel és rossz húsvétal, te alávaló!” Mire az, aki a Kövért utánozta: „Hiszen épp ma is egy jó polgártársam, kedves barátom jött ide ...” és itt éppen azt mondta el, amit Filippo mondott a Kövérnek aznap este a műhelyben. Igencsak elcsodálkozva a Kövér így szólt magában: „Mi az ördög ez? Az Giovanna asszony, és aki vele beszél, a szavai alapján én kell, hogy legyek.” Giovanna asszony azt mondta a Kövérnek: „Kövér, te megbolondultál, vagy részeg vagy te, abból ítélve, amiket mondasz.” A Kövér nem merte verni az ajtót, de azután mégis erősen megverte. Az, aki a Kövért utánozta, így szólt: „Ki van odalent?” felelt a Kövér: „Én vagyok.” A benti így válaszolt: „Mit akarsz?” Válaszol a Kövér: „Nyisd ki.” Amaz így szól: „Matteo, Isten veled ma estére, most más dolgom van.” Mire a Kövér: „Én a Kövér vagyok és nem Matteo.” Amaz erre: „Milyen Kövér?” Válaszol a Kövér: „Ennek a háznak a tulajdonosa.” Akkor így szól a benti: „Te a bolondját akarod járni velem, hogy azt mondod, te én vagyok. Mondom neked: Matteo, ha túl sokat ittál, eredj haza és aludjál, és ne okozz több bajt nekem, mert elég bajom van.” Akkor a Kövér az ajtót verte, és úgy állt ott, mint aki elveszett. És a benti így szólt: „Hitemre, ha tovább vered az ajtót, fölkapok egy husángot, lemegyek, és úgy elnászpángollak, hogy darabokra mész.” De a Kövér nem hagyta abba az ajtóverést, a benti felkapott egy husángot, és lerohant a lépcsőn és kinyitotta az ajtót; és a Kövér, aki gyáva volt, kimenekült a térre, és látta am azt, aki az ő bőrzekéjét viselte felül és az ő kalapocskáját a fején, és úgy állt ott, mint aki elveszett. A benti ezt mondta neki: „Gyere ide, te semmirekellő!” Abban a percben odalépett az ajtóhoz az, aki füttyült, és így szólt ahhoz, aki az ajtóban állt: „Jó estét, Kövér: mi ez a ribillió?” Mire amaz: „Ez egy bolond, ez a Matteo, aki itt veri nekem az ajtót, és azt mondja, hogy be akar jönni a házba akaratom ellenére.” Erre a másik: „Tényleg részegnek kell lennie. Kövérem, eredj, és hagyd ezt, hogy menjen a fenébe.” Akkor bezárta az ajtót, és a Kövér, aki mindent hallott, szinte magán kívül volt, és nem tudta, mit csináljon. Ebben a percben jött Piero Pecori, az egyik társuk, és a Kövér eléje ment és megkérdezte: „Ki vagyok én?” Mire Piero: „Te egy marha vagy.”; és otthagya. Ebben a percben jött egy másik társuk, Iacopo Mangiatroia nevű úr: a Kövér eléje ment, és Iacopo úr így szólt: „Jó estét, Matteo.” A Kövér válaszolt: „Milyen Matteo? Én a Kövér vagyok.” Mire Iacopo úr: „Milyen Kövér? Én úgy ismerlek téged, hogy te Matteo vagy”; és a ház ajtajához ment és hangosan kiáltott: „Hé, Kövér!” A benti Kövér válaszolt: „Uram?” „Nyisd ki az ajtót!” Amaz kinyitotta neki, és Iacopo úr felment. Iacopo úr így szólt: „Kövér, te egy marha vagy; az egész téren téged lehet hallani!” És Giovanna asszony mondta ezt, és a Kövér válaszolt. A Kövér a téren állt és mindent hallott, és félhalott volt. Ebben a percben jött a Kereskedők hivatalának egy küldöttje jó néhány pribékkel. Előttük jött egy ifjú az Alessandri posztókereskedéstől, megragadták a Kövért és így szóltak: „Matteo, gyere velünk.” Mire a Kövér: „Én nem vagyok Matteo, hanem én vagyok a Kövér.” Mire az ifjú: „Te nem ezt mondtad, amikor elvitted azt a posztót a posztókereskedéstől. Én hitelt adtam neked, és százszor kértem azt a pénzt, és te hülyét csináltál belőlünk, most meg azt mondod, hogy te a Kövér vagy: vezessék el, és meglátjuk, kicsoda.” Így hát elvezették a Kereskedőkhöz és börtönbe vetették. A rabok is be voltak avatva a dologba, és amikor megérkezett, mind azt mondták: „Isten hozott, Matteo. Mit jelentsen ez, hogy te itt vagy?” Mire a Kövér: „Én holnap reggel szabadulok.” És reggel a börtönhöz jött egy társuk, akit Filippo Ruccelainak hívtak: a Kövér az ablaknál volt, és Filippo úgy csinált, mintha nem ismerné, és így szólt: „Ó, barátom, szívességből hívd ide nekem azt a valakit” aki börtönben volt. Amaz hallotta, és odalépett. Így szólt a Kövérnek: „Matteo, na, menj egy kicsit arrébb, mert nekem titokban kell beszélnem ezzel az emberrel.” A Kövér arrébb ment, és amikor azok ketten beszéltek, és Filippo indulóban volt, a Kövér így szólt hozzá: „Ó nemes férfiú, ismer-e valakit, akit a Kövér ácsnak hívnak, és aki a San Giovanni téren lakik?” Filippo válaszolt: „Hogyne ismernék! Ő nagy barátom, és tegnap reggel is nála voltam, hogy megsürgessem az oltártetőt, amit nekem csinál.” És ez igaz volt. Mire a Kövér: „Én kérem kenteket, hogy mondja meg neki, hogy jöjjön egész idáig egy barátjához, akit Matteonak hívnak.” Mire Filippo: „Szívesen” és elment. Azután megérkezett a

Kereskedők bírása a könyvvel, amelyben a rabok neve volt fölírva, és megkérdezte: „Melyik az a Matteo?” A Kövér felelt: „Itt vagyok.” Az ebédidő környékén jött egy fiúcska egy flaska borral és egy kosárnyi kenyérral és más ennivalókkal, és Matteo felől kérdezett; a Kövér jelentkezett és odament hozzá. Így szólt a fiúcska: „Fogadja ezt az ételt a fivéreitől.” Mire a Kövér: „Nagy köszönet nekik; és mondd meg nekik, hogy kérem őket, hogy jöjjenek ide ma velem beszélni.” És a fiúcska válaszolt: „Szívesen”; és elment ...¹⁴⁹ és a huszonkettedik óra körül és azután két ifjú jött és Matteo felől kérdeztek. Az egyik rab így szólt: „Na, az alszik.” – „Hívjátok ide, és mondjátok meg neki, hogy a fivérei vannak itt, akik beszélni akarnak vele.” Akkor az a rab hívta: „Ó, Matteo, na itt vannak a fivéridek, akik veled akarnak beszélni.” A Kövér nagyon álmátagon kelt fel a szomorúság és a nehézségek miatt, amit a börtönlét okoz, és amelyhez talán nem szokott, és odament hozzájuk; és mikor odaért, így szólt: „Isten hozott titeket.” Az idősebbik így felelt: „Szinte kedvem lenne azt mondani: téged talált itt az ördög,¹⁵⁰ hogy végül is oda jutottál, ahová mindig is féltünk, hogy jutsz. Matteo, te tudod, hogy milyen gyalázatos az életed, hogy a hitványságra és a szerencsejátéokra és ezer más becstelenségre adtad magad: szokásaid miatt idő előtt meghalt az anyánk. De akárhogy is van, te a fivérünk vagy, és egy apától és egy anyától vagyunk; s a vér kötelez: és ha te megígéred, hogy a jóra törekszel, akkor mi kivakarunk innen.” Akkor a Kövér könnyezni kezdett és így szólt: „Én drága fivéremeim, a rossz, amelyet eddig tettem, és hogy a mi szegény anyánk halálának oka voltam, egészen a lelkemig hatol, és megígérem nektek, hogy ha kivakartok innen, én törekedni fogok rá, hogy jót cselekedjek, és sose fogok eltérni a parancsaitoktól.” A fivérek így válaszoltak: „Mi szívesen kifizetjük ezeket az adósságokat és kivakarunk innen, de jól figyelj, hogy megtartsd, amit ígértél, mert ha nem tartod meg, még ha a vasvillák hegyén látunk is téged, se fizetünk érted egy forintot se.” Így felelt a Kövér: „Biztosan meg fogom tartani.” Akkor a fivérek elmentek. És tessék, visszajött a fiúcska a kenyeres kosárral és a flaskával. A Kövér így szólt: „Tessék; és ne hozz többet, mert azt hiszem, vacsorára otthon leszek.” És tessék, az avemaria idején megjelentek a fivérek, és kihozták a Kövért a börtönből; és maguk közé vették és elvezették egy házba a Santo Giorgio kapuval átellenben, s ott egy földszinti szobába tették, ahol jó nagy tűz égett, és azt mondták: „Maradj itt egészen vacsoraidőig.” A Kövér egyedül maradt, és a fivérek úgy tettek, mintha ház körüli teendőik lennének, és elhagyták a házat és elmentek a Santo Giorgio templomba, ahol beszéltek egy külföldi káplánnal, aki pár napra érkezett oda, és elmondták neki, hogy van egy fivérük, akit Matteónak hívnak, és hogy ez azt vette a fejébe, hogy őt valami Kövér ácsnak hívják, és nem lehet ezt kivenni a fejéből, és Istenre kérték, hogy látogassa meg, és tanítsa meg, hogyan szabadulhat meg ettől a tévképzettől. Akkor a pap így válaszolt nekik: „Állok szolgálatotokra.”; és ők elmentek érte, és elvezették a szobába, ahol a Kövér volt, és azt mondták neki: „Matteo, te tudod, hogy mit ígértél nekünk, hogy törekedni fogsz rá, hogy jót cselekedj a jövőben és hogy megbűnhődj azért, amit a múltban műveltél: és ezért mi azt akarjuk, hogy imádkozz azért, hogy Isten kegyelmezzen neked, hogy ezeket meg tudd tenni, és hogy gyónj meg; ez okból idehoztuk neked a tisztelendő atyát, akit itt hagyunk veled.” És ezt mondva kimentek a szobából, magára hagyva a papot a Kövérral. A pap leült a Kövér mellé, és elkezdte vizsgáztatni, hogy milyen volt az élete a múltban. A Kövér elkezdte mesélni, hogy ács volt, és hogy igazából Kövérnek hívták, de emezek azt akarták, hogy Matteónak hívják. A pap így felelt neki: „Fiacskám, verd ki a fejedből ezt a búskomorságot és igyekezz megérteni, hogy te Matteo vagy, minthogy az vagy, és hagyd a fenébe ezt az átkozott Kövért.” Mire a Kövér: „És kinek a bűneit akarja, hogy meggyónjam, Matteo bűneit vagy a Kövér bűneit?” Mire a pap: „A Matteo bűneit.” Felelt a Kövér: „Ez újdonság nekem, hogy én a Kövér vagyok, s még a Matteo bűneit is nekem kell meggyónnom.” A pap így szólt: „Te meg akarsz bolondulni, hiszen minden ember biztosan állítja, hogy te Matteo vagy; és úgy tűnik nekem, hogy te magadat sem ismered, és az a fura tévképzeted, hogy valaki

¹⁴⁹ Lacuna a szövegben: a Kövér eszik, iszik és elalszik.

¹⁵⁰ Az eredetiben szójáték a „ben venuto” és a „mal trovato” kifejezésekkel.

mássá akarsz lenni!” A Kövér így felelt: „Tegyetek egy szívességet; mivelhogy én vagyok Matteo, hagyjatok engem beszélni a Kövérrel, és azzal megelégszem.” Felelt a pap: „Ez nem tesz jót neked; hagyd a fenébe ezt a Kövért, és verd ki a fejedből ezt a tévképzetet.” És végül annyit beszélt neki, hogy a Kövér megígérte a papnak, hogy azon fog igyekezni, hogy senki másnak, csak Matteónak tartsa magát. A pap hívatta a fivéreket: „A ti Matteótok van itt, a jövőben azt fogja csinálni, amit akartok, és belátta a hibáját, és Matteo akar lenni és a fivérek, minthogy az is”: és ezzel megáldotta Kövért. Hogy ezzel megvoltak, a pap evett velük valamit és aztán elment, és a fivérek egészen a templomig kísérték őt; és hazaérve ott találták Filippo di ser Brunellescót, aki egy ampulla altatószert adott nekik, ami egyhuzamban hat óra alvást idéz elő. És a fivérek hazamentek, hogy együtt vacsorázzanak a Kövérrel, és a vacsora alatt az altatószert a borba keverve beadták a Kövérnek; és ahogy megitta, az álom kezdte elnyomni a Kövért olyannyira, hogy mielőtt még megvacsorázott volna, az asztalnál ülve aludt el. És ahogy elaludt, megjelent Filippo jó néhány társával és egy koporsóval, s bele téve a Kövért, saját házába szállították és levetkőztetve az ágyába tették, fején a kalapocskájával; és kivették az erszényéből a kulcsot és elmentek kinyitni a műhelyt, ahol minden fogót, amit csak találtak, felszedtek és nyelével ellenkező irányba tettek vissza, és hasonlóan tettek a fűrészekkel és a gyalukkal, úgy, hogy minden a feje tetején állt: s mikor ezzel készen voltak, bezárták a műhelyet és visszatették a kulcsot a Kövér erszényébe, és belülről bezárták az ajtót, és egy létrával az ablakon keresztül hagyták el a házat. A Kövér egészen reggelig aludt, és aztán felébredt, és körülnézett a szobában, mivel égett a gyertya, és feltűnt neki, hogy hol van, és végiggondolva, hogy mi történt vele az előző nap, azt mondta magában ...¹⁵¹ [és szól] az avemaria a Santa Liperata templomban; és akkor a Kövér felkelt, kinyitotta az ablakot, és a San Giovanni teret látta. Akkor így szól: „Istennek legyen hála, hogy én mégiscsak a Kövér vagyok és otthon vagyok!” És lement kinyitni a műhelyt, s amikor munkához akart látni, észere vette, hogy minden szerszám a feje tetején áll. És akkor elkezdett megzavarodni, és magában ezt mondta: „Azt hiszem, hogy tréfát űzött velem a sors.” És ahogy ezen gondolkozott, a műhelyébe jött az a két ifjú, akik azt mondták, hogy a fivérei, és amikor odaértek, a Kövér felismerte őket. Akkor így szóltak: „Jó napot, mester uram.” A Kövér válaszolt: „Jó napot és jó évet.” Amazok így szóltak: „Nekünk van egy Matteo nevű fivérünk, akit örület szállt meg, és azt mondja, hogy a Kövér ácsnak hívják, és tegnap este elment otthonról, s nem tudjuk, hol kötött ki: kérjük rá, hogy ha idejönne, verje ki a fejéből, hogy ő a Kövér, és küldje haza, és mi örökre le leszünk kötelezve kenteknek.” A Kövér megharagudott, és lehajigálta a szerszámokat, amiket a műhelyében tartott, ezt mondván: „Isten veletek, az ördög nevében: miféle Kövérről és miféle Matteóról van szó? Krisztus testére mondom, előbb szabadulok meg én tőletek.” És bezárta a műhely kapuját, vette a köpenyét és elindult a Corona fogadó felé. A fogadóval szemben volt a Filippo Scolari úr háza, Magyarország ispánjáié, aki, mint tudjátok, Zsigmond császár legnagyobb bárója volt; s abban az időben vonult be Firenzébe több mint háromszáz lóval és sok úr és sok nemesember társaságában. És amíg Firenzében volt, megpróbált különböző mestereket toborozni, hogy magával vigye őket, és nagy jutalmat ígért nekik; a többi között a Kövért is felkérte, de ő azt mondta, hogy semmi szín alatt nem akar menni, és hogy nem tetszik neki az eljárás. Aztán, hogy ebben az örült helyzetben találta magát, sok kincsesládával és csomaggal megpakolt lovat látott, és hallotta, amint valaki azt mondta: „Miféle vagy ez itt?” és egy familiáris válaszolt neki: „Az Ispán vagyona, aki ma reggel elutazik.” Akkor a Kövér felidézte, hogy mire kérte őt az Ispán, és hogy mire kérte őt mások által is, és rögtön az Ispán házába ment, és hogy már lovon ülve találta, odament hozzá, és hódolatát kifejezve megszólította: „Uram, azt kérdeztették tőlem, hogy el akarok-e menni kentekkel Magyarországra, és én azt mondtam, hogy nem. Most azonban, ebben a helyzetben, ha úgy tetszik, én elmegyek Uraságtokkal: adassanak nekem egy poroszkát.” És anélkül, hogy bárkinek egy szót szólott volna, elment Magyarországra;

¹⁵¹ Itt lacuna van az eredeti szövegben. Valószínűleg a Kövér gondolatban végigmegegy az előző nap eseményein, és csodálkozik, hogy otthon van.

ahol a sors annyira kedves volt hozzá, hogy nagyon gazdag lett. És firenzei földim, Giovan Pesce, a kereskedő, aki Zenggben lakik Szlavóniában, szavahihető ember, találkozott vele 1446-ban Budán Szlavóniában(sic!), és rendre tőle hallottam ezt a történetet, aki szerint a tréfák tették gazdaggá a Kövért.

A Kövér ács története – a vulgata verzió alapján (részlet)

[...] ¹⁵² És amint ezt mondta, haraggal telve felkapta a köpenyét, bevágta maga után a műhely ajtaját és otthagya amazokat, ¹⁵³ és erősen átkozódva elment a Santa Reparata templom felé. Amazok eltávoztak és a Kövér, miután belépett a templomba, föl-le járkált, olyan volt, mint egy oroszlán, annyira felmérgeződött ezen a dolgon. Kis ideig így volt, s akkor odament hozzá valaki, aki tanuló társa volt és együtt voltak az intarziakészítés mesterénél, Pellegrinónál, aki Termában volt, s az ifjú évekkor elhagyta Firenzét és Magyarországra ment, és ott nagyon jól alakította a dolgait, és ebben az időben Firenzébe jött, hogy megtudja, hátha magával tud vinni egy vagy két mestert a saját szakmájából [Magyarországra], arra a sok munkára, amit ott elvállalt. És többször beszélt a Kövérral, és könyörgött neki, hogy menjen vele, állítva neki, hogy pár éven belül gazdagok lennének. Aki pedig, mármint a Kövér, amikor látta, hogy közeledik felé, szívében elhatározta, hogy vele megy, és eléje menve így szólt: „Valaki, ¹⁵⁴ te sokszor kérdeztél engem, hogy én el akarok-e menni veled Magyarországra, és én mindig azt mondtam, hogy nem. Most, egy rám szakadt eset miatt, és az anyámmal való nézeteltérés miatt, végleg eldöntöttem, hogy eljövök, már ha te akarod; de ha te elhatározod magad, akkor én holnap reggel akarok indulni, ugyanis, ha tovább maradnék, megakadályoznák a távozásomat.” Az ifjú azt mondta, hogy ez nagyon jó lenne neki, de így a következő reggelen nem tudna elindulni az ügyei miatt, de ő menjen csak előre, amikor akar, és várja be Bolognában, s pár nap múlva ott lesz. A Kövér elégedett volt, és megegyeztek, és visszatérve a műhelyébe felszedte sok szerszámát és valamennyi pénzt, amije volt, s mikor ezzel kész volt, elment a Borgo San Lorenzóra egy poroszkáért, hogy majd Bolognában visszaadja, és a következő reggel felült a lóra és Bologna felé vette az útját, és hagyott egy anyjának címzett levelet, és megírta benne, hogy ő elmegy Magyarországra, és hogy adja el, ami maradt utána. Ily módon a Kövér elindult Firenzéből és megvárva a társát Bolognában, elmentek Magyarországra, ahol olyan jól intézték az ügyeiket, hogy pár év alatt gazdagok lettek, és most is ott vannak és jól érzik magukat. Aztán amikor a Kövér kétszer Firenzébe jött, és maga Filippo kérdezte az indulása okáról, rendre elmondta neki ezt a történetet és azt, hogy valóban e miatt az ugratás miatt indult el. *Finis. Laus in altissimis Deo.*

Filippo Scolari Friuliban

Andrea Redusio, Cronaca Trevigiana (coll. 834-835)

Pippo Scolari gróf, a magyarok kapitánya, aki nem volt okosabb Hannibálnál, annál, aki ahelyett, hogy Cannaenál időzött volna, legyőzhette volna Róma erejét, és aki azonban nem tudta kihasználni győzelmét, mivel halogatta az előrenyomulást, seregét Serravalle felé vezette a cenedai püspökség határához, és mivel azt a várost nem jól védett és meg nem erősített állapotban találta, bevonult oda, elfoglalta, felprédálta és széltében-hosszában bejárta, hogy foglyokat szedjen. Mindenfelől égbe

¹⁵² A történetet onnan fordítom, hogy az állítólagos Matteo fivérei a Kövérnél keresik testvérüket, és már a Kövér se tudja, ki Matteo és ki a Kövér.

¹⁵³ Az állítólagos Matteo fivéreit.

¹⁵⁴ Az olaszban is szándékosan elhallgatva a név, csak így: Tale.

szálló, nyomorúságos panaszt hallhattál volna, a barbárok zsákmányául esett gyermekektől és szüzekről, valamint a nők, az asszonyok és az özvegyek kiáltását és sírását. Nem törődve a könnyekkel és minden együttérzés nélkül [Pippo] megparancsolta, hogy vezessék színe elé az egyik nyomorúságos asszonyt, egy bizonyos Margheritát, a nemes feltrei városi polgár Sandro di Muffoni leányát, és Pietro Careta di ser Zanini Serravalle feleségét, egy asszonyt, aki nemcsak szokásairól és tisztességéről volt nagyon híres, de testi adottságait tekintve is ragyogó. A barbárok szerencsétlen zsákmányául esve tehát az asszony erővel védte meg saját szemérmét: és mivel a barbár [azaz Scolari] nem tudta önként magáévá tenni, erővel magánál tartotta és kiárúsította őt szolgáinak, és egy valóságos bordélyházat szervezett köréje, így meggyalázva ugyan a testét, de nem a lelkét. Erről értesülvén szegény szülei minden mást félretéve követeket küldtek a barbárhoz, hogy pénzen váltsák meg a lányukat. Végre kiszabadulván és hazatérvén Feltrébe, apja és anyja minden módon megpróbálták megvigasztalni őt, aki az egyetlen lányuk volt. De az elszenvedett erőszak miatt és szemérme elvesztése okán az asszonyt többé nem lehetett megvigasztalni, mindig és fáradhatatlanul a könnyek, a zokogás és a sóhajtozás kerülgették, és mindig kész volt így kiáltani: „Ó, szerencsétlen Margherita! Mit követtél te el teremődnek és megváltódnak, Jézus Krisztusnak, a te Istenednek ellenében, hogy ilyen mélyre estél? Te, Istenem, tudod. Tudják meg azonban az ég, a Nap, Hold, a csillagok, a föld, a tengerek, az emberek is, és aki csak a világon lakik, hogy szegény Margherita nem vétkezett sem lelkében sem testében, mert nagyobb erőszakot követtek el a testemen, mint a lelkemen, amely mindig erős és tiszta maradt.” Így ő mindig sírásra és hasonló panaszokra készen, megvonva magától az ételt, az italt és az álmot, elhagyta a földi életet. Sírva kísérték sírjához nemcsak az apja és az anyja, hanem az egész feltrei lakosság is, amelynek asszonyai számára ő mindig a tisztesség és a szemérmesség eltörölhetetlen példája marad.

Olasz művészek magyar földön avagy két nemzeti öntudat, ha összecsap ...

Az alábbiakban a hazánkba látogató firenzei és egyéb olasz kereskedők és művészek anekdotikus tapasztalatairól lesz szó. Először egy Nagy Lajos uralkodásának idejéből való novellát elemzek, amely két firenzei együgyű látogatását meséli el a Nyulak szigetén. Azután felidézek egy anekdotát, amelyet valószínűleg már a magyar Jagellók uralkodása idejéből örökített meg a híres művészeti életrajzíró, Giorgio Vasari. Végül egy csak olasz forrásból ismert novella következik, amely Szapolyai János, egy festő, és egy tolvaj szolga körül bonyolódik.

Az Albertiek édenkertje (Il paradiso degli Alberti) című novelláskötetben a magyar tárgyú történet egy nagyon hasonló anekdotával szerepel párban, amelyek lényege, hogy egyszerű firenzeiek valami híres emberrel akarnak találkozni, ezért messze földre indulnak, aztán, amikor valóban szembe kerülnek rajongásuk tárgyával, nem ismerik meg őket. A fűszerárus Nofri (Nofri speciale), valamint More és Berto története is csonkán maradt fenn, sajnos az utóbbiból épp a két firenzeinek a magyar főurakkal való találkozása, és Nagy Lajos királlyal való eszmecserejük nagyobb része hiányzik.

Az alább olvasható, immár a kritikai kiadás alapján készült új¹⁵⁵ fordításban More és Berto kalandjai bontakoznak ki. A két firenzei úgy érzi, saját hazájukban nem becsülik meg őket eléggé, illetve nem jutnak olyan társadalmi szerephez, amely megilletné őket – bár a későbbiekben kibontakozó sztori alapján már sejthető, hogy igazából csak túl szerény szellemi képességekkel rendelkeznek ahhoz, hogy egy kereskedő nagyvárosban, mint Firenze, pozícióhoz jussanak –, ezért elhatározzák, hogy elmennek Magyarországra szerencsét próbálni, ahol már egyikük unokaöccse kereskedőként él.¹⁵⁶ Az útra készülődésük apró momentumai már komikus karakterrajzként szolgálnak: először is jól megebédelnek, és borból merítenek erőt, hogy a nagy vállalkozásra elszánják magukat, aztán nem tudnak megegyezni, hogy melyik lócsiszártól kölcsönözzenek lovakat, majd csak alig valamicskét pakolnak tarisznyájukba, de hálósapkát mindketten visznek. A nagy utazásra való készület a csip-csup részletekben való elveszés érzetét kelti, s a két főhősből

¹⁵⁵ Korábbi fordítása: KARDOS Tibor, *Az Albertiek édenkertje*, Minerva 15(1936), 3-14. Lényegében ugyanennek a cikknek az olasz változata: Tibor KARDOS, *Una novella di argomento ungherese del Paradiso degli Alberti* = Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi, I, Debrecen, 1967.

¹⁵⁶ Maga a történet narrátora is olyan személy, aki egy Magyarországon járt kereskedővel, Bartolo di Giovanni di Sonaglinóval azonosítható, aki Franco Sacchetti *Trecentonovelle* című gyűjteményének CXLVIII. darabjában is szerepel, mint furfangos adócsaló, aki nem fizeti meg a hadiadót, s míg a többiek elszegényednek, ő meggazdagszik. A hazánkban járt firenzeiekről lásd: Dionisio HUSZTI, *Mercanti italiani in Ungheria nel Medioevo*, Corvina 3(1940), 10-40.

teljességgel hiányzik a nagyobb távlatok átlátásának képessége; például fel sem merül bennük, hogyha el is mennek Magyarországra, attól még nem biztos, hogy éppen őket a király közelébe fogják engedni. Amikor már Budán vannak Giovanninál, ismét csak azt hangoztatják, hogy ők a királyt látni jöttek, s nem válhatnak odahaza nevetség tárgyává azzal, hogy a hosszú utazás ellenére sem érik el céljukat.

Ebből a sajátos szűklátókörűségből is magyarázható, hogy a Firenze-Bologna-Velence-Zára-Buda szokásos kereskedelmi út megtétele után miért arról a számukra fantasztikus dolognak tetsző tényről számolnak be Budán tartózkodó barátaiknak, hogy Zárában öt-hatéves gyerekekkel találkoztak, akik beszélnek magyarul: nem egyértelmű számukra, hogy minden gyerek az öt körülvevő környezet nyelvén tanul meg folyékonyan beszélni, így az ő firenzei csemetéik olaszul, a magyar gyerekek meg magyarul beszélnek, nem pedig azért, mert utóbbiaknak valami különlegesen jó emlékezőtehetségük lenne. Ez az együgyűség kezdetben szórakoztatja honfitársaikat, így nem világosítják fel őket az anyanyelv elsajátításának sajátos szabályairól, de aztán a királlyal való laza beszélgetésük hírére, amely hamarabb ér Budára, mint More és Berto, már Buda egész firenzei kolóniája megharagszik rájuk.

Érdekes, hogy az elbeszélés szerint Giovanni, majd Luca is hosszan fixírozza őket, mert valószínűleg egyikük sem tudja eldönteni, hogy a két jó barát annyira hülye-e, mint amilyennek látszik, vagy csak annak tettet magát. Talán a novellából hiányzó részben Nagy Lajos is eltöpreng ezen, s aztán a jobb ítélőképességének hála bánik olyan kedvesen a firenzeiekkel, ahogy az a hozzájuk hasonló lelki szegényekhez illik.

Kár, hogy a történetnek az a része hiányzik, amikor More és Berto az esztergomi érsektől érdeklődik a király holléte felől, mert igen tanulságos lehetne számunkra, hogy a kegyes és kedélyesen társalgó Nagy Lajoshoz képest mennyire pökhendi módon beszéltek velük a magyar bárók – valószínűleg nem lehettek túl kedvesek az olaszokkal, ha visszatértükkor a kocsis zabagépként emlegeti az érseket. A novellában a király abszolút pozitív színben tűnik fel, hiszen atyailag, paposan eltársalog a két olasz vendéggel, s az egész történet arra megy ki, hogy a két firenzei elképzeléseihez *képest* Lajos király nem eléggé királyi.¹⁵⁷ Egyrészt a király nem visel koronát, ami pedig minden bonyodalomtól megkímélhetné a két idiótát, de nem is rangkóros, mert ha az lenne, akár börtönbe csukathatná, vagy kivégeztethetné felségsértés miatt az együgyű olaszokat. Ha arra az ismert tényre gondolunk, hogy Aragóniai Beatrix megérkezése sokkal

¹⁵⁷ Az *Albertiek édenkertje* egy harmadik novellájában az Edvárd királynak sakkozás közben kibicelő és hízelgő idiótát a király szó szerint kiveri a szobából. A királynak soha alá nem vetett firenzeiek szerint talán ilyennek is kellett lennie egy rendes királynak?

formálisabbá, udvaribbá tette az addig közvetlenebb budai életstílust, vagy, hogy még évszázadokkal később Alessandro Manzolinak a *Jegyesek (I promessi sposi)* című regényében is az egyik első jelenetben abból kerekedik utcai csetepaté az olasz fiatal emberek között, hogy kinek magasabb a rangja, s ezért kinek kell utat engednie a másiknak, láthatjuk, hogy a ranghoz illő viselkedést, illetve az annak kijáró tiszteletet az itáliai kultúrában sokkal merevebben, szigorúbban fogták fel.

More és Berto történetét emblematikusan foglalja össze az a félreértés, amikor a király, aki hozzájuk olaszul beszélt, magyar nyelven egy apródra bizza őket, hogy gondoskodjon róluk, de közös nyelv hiányában a két firenzei azt hiszi, hogy a magyarul beszélő apród szidalmazza őket. Az igazi konfliktus itt is abban áll, amely problémára a *Decameron* számos novellája is reflektál: az életben való boldoguláshoz a világ és a többi ember jeleinek megfelelő értelmezése szükséges, minden azon múlik, hogy az egyén képes-e dekódolni az üzenetet, és ezáltal megtalálni saját helyét a társadalomban.¹⁵⁸ More és Berto valahogy életidegenek saját Firenzéjükben, s ez a kommunikációs defektjük százszoros nagyításban mutatkozik meg egy idegen nyelvű országban, a budai Szigeten lejátszódó eseményekben, amelyeknek csak azért nem lesz negatív kimenetelük, mert egy kegyes és náluknál jóval értelmesebb királlyal találják szembe magukat.

A novella tanúsága szerint, a két firenzei szavai alapján Magyarország egy olyan hely, ahol érdemes szerencsét próbálni, és ha valaki nagyúrrá lesz ott, akkor szakállat és íjat visel, egyébként pedig jól érezheti magát. Ez a kissé homályos vélemény nyilván nem csak a szereplők korlátozott szellemi képességeivel magyarázható, de vall arról a távolságról is, amely a két ország és a két kultúra között fennállt. *Az Albertiek édenkertjében* tehát egy Magyarországra vonatkozó pozitív előítéletet figyelhetünk meg.

Az Albertiek édenkertje – More és Berto novellája¹⁵⁹

[...] ¹⁶⁰ nem hitt nekünk, hacsak nem azok, akik az önsanyargatók¹⁶¹ közé tartoznak; ami miatt mi

¹⁵⁸ Stephen J. MILNER, *Boccaccio's Decameron and the semiotics of the everyday = The Cambridge Companion...*, i. m., 95-96.

¹⁵⁹ A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Giovanni GHERARDI DA PRATO, *Il Paradiso degli Alberti*, a c. di Antonio LANZA, Roma, Salerno, 1975, IV, 71-111, 226-236. (I Novellieri Italiani, 10.)

¹⁶⁰ A novella csonkán maradt fenn, az ősmásolatból az előző novella végét (Novella di Nofri speciale) és a More és Berto novellájának elejét tartalmazó lap kiesett. Valószínűleg azokon az oldalakon szerepel, hogy megérkezik a társaságba Sonaglino, a történet narrátora, és belekezd a mesébe. A szöveget hordozó kódex állapotáról és a szöveghiányról legújabbán lásd: Elisabetta GUERRIERI, *Preliminari sul Paradiso degli Alberti: il genere, la struttura, le novelle*, *Interpres* 26(2007), 40-76.

¹⁶¹ Az olasz kiadás jegyzetei szerint azok, akik az önmagukat sanyargató vallási közösségekbe tartoztak, vagyis olyanok, akik az imádkozás, misére járás mellett rendszeresen böjtöltek és fenyítették saját testüket. Kardos Tibor fordításában egyszerűen flagellánsoknak hívja őket. KARDOS, *Az Albertiek édenkertje*, i. m., 5.

hátrányban vagyunk, és az Isten tudja, hogy kik miatt, akik nem mások, csak képmutatók: hiszen épp tegnap reggel is egy pillanat alatt megtették közellátási felelősnek és az Orto San Michele társaság kapitányának az olajkereskedő Lapo della Crocét, aki még tegnap reggel is árulta a kölesfasírtot. Most gondolj bele, milyen a helyzetünk; Bertóm, inkább menjünk el Magyarországra a királyhoz, és hagyjuk ezeket a gyalázatos dolgokat.

Berto, meghallgatva Morét és hallva tőle, hogy az ország gazdag, és mivel nem nagyon volt neki itt miből élnie, elhatározta, hogy azt csinálja, ami Morénak tetszik, jóllehet nehezebbre esett rávenni magát, hogy elveszítse a harangtornyot¹⁶² a szeme elől, és így szólt:

– More, mivel te eldöntötted, hogy Giovannidhoz még Magyarországra, én szívesen veled megyek; de én is szeretnék veled beszélni egy kicsit arról, hogy hogyan élnek ott. Ne beszéljünk most többet róla, hanem majd ha megebédeltünk, átbeszéljük, mert jobb kedvünkben leszünk és együtt tervezgethetünk.

– Na gyerünk – mondta More –, nekem pedig tetszik a te tanácsod szerint tenni.

És így befejezván az elmélkedést, elértek Mombellozza fogadóházhoz a Prato kapun kívülre. És ott rendeltek maguknak kelbimbót, és ettek metélőhagymát; s előbb ettek egy szelet zöldségtortát lenmaggal, és jókedvvel fogyasztottak, mert folyamatosan ittak az ő jó borából. És miután ettek, egy kicsit kimentek a napra és szándékuk szerint elkezdtek töprengeni Magyarországról, és több és több dolgot mondva nem kisebb elhatározásra jutottak, mint hogy ott magas rangot szereznek majd.

Berto kicsit már becsicscentve elkezdett nagyozni, és azt mondta:

– More, hallod, menjünk, amilyen hamar csak tudunk, mert én megfogadom Istennek, hogy ha épségben odaérünk, te rövid időn belül magas rangú úrként fogsz engem látni: megnövesztem a szakállamat, és mindig íjat hordok magammal. Menjünk is rögtön!

Amire More így felelt:

– És tetszik, amit mondasz nekem; akkor jó lesz, ha elmegyünk a Borgo San Lorenzóba, és megkérjük a Cavallinát, hogy találjon nekünk két poroszkát, a legjobbkat, amik vannak, ide egészen Bolognáig.¹⁶³

Berto rögtön válaszolt:

– Na már most, mikor akarunk mi menni? Nem lenne jobb, ha Agnolótól vennénk őket, akinek jobb lovai szoktak lenni? Menjünk őhöz.

– Jaj, te marha – mondta More –, te nem értesz ezekhez a dolgokhoz! Azt akarom, hogy tudd, hogy a hírvivőn kívül Cavallina a legjobb lovas Firenzében: te meg Agnolóhoz akarsz menni, aki egy hipokrita! Hagyd, hogy Feci¹⁶⁴ vezessen téged, és már holnap el tudunk indulni, ami Gyertyaszentelő Boldogasszony napja!¹⁶⁵

Berto így felelt neki:

– Na gyerünk, akkor csináljuk úgy, ahogy akarod! És úgy látom, hogy te jobban értesz ezekhez a dolgokhoz nálam.

És aztán elindultak Mombellozzától, de előbb ittak egy pohárkával ezekre a szavakra, és elmentek a Borgóba, és Cavallinától kölcsönöztek két poroszkát a kitűzött napra. És mindketten összekészülődtek, amennyire tőlük tellett, vagy amennyire tudtak, mindketten csak egy tarisznyát vittek magukkal, benne egy hálósipkával, és nem sok pénzzel, és lóra szállva Bologna felé vették az útjukat, s mikor végre odaértek, elmentek pihenni, mondván [...] ¹⁶⁶ és összeszedelőzködve együtt Moréval és Bertóval, és miközben mindegyik a maga baját hajtogatta, végül a kocsis elhatározta, hogy elmegy velük Magyarországra. És éjszaka kipihenve magukat, rendezték a számlát a

¹⁶² Firenze szimbólumát, Giotto harangtornyát.

¹⁶³ Mint emlékszünk, a vulgata verzió szerint a Grasso legnaiuolo is Bolognáig kölcsönözte a maga lovát.

¹⁶⁴ Valószínűleg ez More ragadványnevére utal, tehát saját ügyességére (face magyarul 'megtette'), amivel megszervezi az utazást.

¹⁶⁵ Azaz február 2-án.

¹⁶⁶ Itt is hiányosan maradt fenn a szöveg. Összetalálkoznak egy kocsissal, aki árut szállít.

fogadóssal, reggel útnak indultak; és végül elérve Velencét egy hajóra szálltak, amely Zarában kötött ki. És elég szerencsésen elérve Zarát, igyekeztek mielőbb Buda felé venni az útjukat, és így is tettek.

Budára érve Giovanni, More unokaöccse örömmel fogadta őket; és sok dologról és újságról beszélgetve, ami vele és más ott élő firenzeiekkel történt, Berto így szólt:

– Mit mondhatnék? Én sose hittem volna, ha nem láttam volna egy olyan dolgot, aminél nagyobbat látni se lehet, de amit csodálkozásomban nem merek elmondani.

Így szóltak erre a firenzeiek:

– Na, mondd csak, mert itt minden lehetséges!

Berto, aki alig várta, hogy elmondhassa, így szólt:

– Elmondom nektek, mert ti akarjátok. Szóval amikor idefelé átkeltünk a tengeren, apró, öt-hat éves gyerekeket találtunk, akik magyarul beszéltek, ami igazi öröm annak, aki érti, és mifelénk a gyerekek ilyen idősén alig tudnak úgy beszélni, ahogy mi. Ezeknek jó memóriájuknak kell lenni, mert én magamtól nem hiszem, hogy így meg lehet tanulni azt, hacsak nem öregen, s ez csuda dolognak tűnik nekem.

More rögtön, meg se várva, hogy mást mondjon, hozzátette:

– Az igazat mondja; én magamtól el se hittem volna. Én azt hittem, hogy az én Cosinám, olyan kis cserfes, hogy neki is jó memóriája van; de ő is csak a mi nyelvünkön tud beszélni, és ebből semmit se tud.

Giovanni hallgatta, amit mond, és elcsodálkozott a tudatlanságukon és együgyűségükön, és meredten nézett rájuk, de semmit nem szólt.

Berto, aki azt hitte, hogy nem hisznek neki, azt mondta:

– Krisztus testére mondom, hogy ez így van, Giovannim! Te nem hallottad őket?

Azok a firenzeiek, akik ott voltak, nevetni kezdtek, és örömeiket lelték az eszmefuttatásukban, meg nem is akarták teljesen összezavarni őket, ahogy egyébként megérdemelték volna. Így a mulatság után, mikor eljött az alvás ideje, elmentek lefeküdni.

Aztán eljött a reggel, s More így szólt rokonához:

– Giovannim, mi alig várjuk, hogy lássuk a királyt; na, intézd el, hogy láthassuk: most hol tartózkodik ő?

Giovanni rögtön rávágta:

– Ti nem láthatjátok őt csak így, azonnal, főleg, mert most a Szigeten van és nem Budán.

– Mi az a Sziget? – mondta Berto. – Most csak tréfálsz velem? Na, ne tréfálj a fontos dolgokkal, mert emlékeztetek rá, hogy én azért jöttem ide, hogy őt lássam! Nem tudod te, hogy mi ezerféleképpen megfestettük őt Firenzében? Na, mégis hogy mondhatnánk, visszatérve Firenzébe, hogy nem láttuk a királyt bár eljöttünk egészen idáig, hát az egész szomszédság jó nagy hülyéknek tartana minket? – Hozzátette a kocsis [...] jól tudjátok, hogy Berto azt mondta [...] új csőcselék között [...] azt mondta [...] találtam nektek egy [...] a Szigeten [...]¹⁶⁷

a kocsishoz fordult, és így szólt:

– Na, te úgy beszélsz, mint egy hülye! Eredj haza te, ha akarsz, de én magam is látni akarom őt. Nem gondolod, hogy ő olyan király, aki több mint hetvenezer lovat állítana a csatamezőre? Hát nincs igazam, jóember?

Mire a király így felelt:¹⁶⁸

¹⁶⁷ A szöveg itt is hiányosan maradt fenn. Az olasz kiadásban mintegy három teljes sor ki van pontozva. A későbbi visszaütalások alapján ezeken az oldalakon a három férfi összetalálkozik a magyar bárókkal, aztán valahogy bemennek a király kertjébe, és beszélgetésbe elegyednek vele. A király valószínűleg egyszerű ruhát, vagy papi reverenda szerű öltözetet viselhet, ezért gondolják, hogy a király udvari papjával beszélgetnek.

¹⁶⁸ Nagy Lajos király a L'Acquila-i krónikás szerint igencsak barbár módon beszélt olaszul („un borbotto in linguaggio barbaro alquanto italianato”) – talán nem megfelelően hangsúlyozott, de nyilván jól tudott ezen a nyelven, hiszen a firenzeiek is megértették. CIRILLO, *Annali della città dell'Aquila ...*, i. m., 30.

– Ő vagyonos a saját királyságában.

És így beszélgetve sok és még több dologról, a király nagy örömét lelve benne, mintegy öt órát töltöttek el, amíg a bárók haza nem értek Budáról, ahol ebédelni voltak. És a kert kapujához érve kopogtattak, mivel zárva találták; erre az apródok kinyitották a kapun lévő kukucskálót, és azt mondták, hogy nem nyithatják ki, mert azt parancsolták nekik. Az érsek megkérdezte, hogy ki van a királlyal; s azt a választ kapta az apródoktól, hogy azt hiszik, olaszok¹⁶⁹ lehetnek. Így hát elég sokáig ott ácsorogtak, és mivel látták, hogy nem nyitják ki nekik, az érsek megparancsolta, hogy legalább annyira nyissák ki, hogy megnézzék, kivel van a király. Az apródok kinyitották egy kissé a kaput, és bedugva a fejüket, látták a királyt amazokkal ácsorogni, így közelebb jöttek hozzájuk.

A kocsis, aki meglátta az érseket, így szólt:

– Ó, Berto, nézd, a Krisztus testére nézz már oda, hogy az az előbbi zabagép visszatért – és harsányan nevetni kezdett.

Berto odanézve ugyanúgy tett.

A király, aki bent látta a kertben a bárókat, eléggé rossz néven vette ezt, mert megértette, hogy vége a szórakozásnak; de ahogy az érsek közelebb ért hozzá, More így szólt:

– Hát miféle ember ez? Mármost mi láttuk kevéssel ezelőtt Budára menni. Hát mit csinálnak, hogy idejönnek kegyelmetekhez? Talán híreket akarnak hallani a királyról?

És miközben ezeket mondta, az érsek és a bárók illő hódolatukat fejezték ki, a király előtt letérdelve köszöntötték őt. Mire a király így felelt:

– Ti megfosztottatok engem a legnagyobb vigasztalástól, amit valaha kaptam, ezekkel az én firenzei barátaimmal beszélgetve; és mióta ti elindultatok, én itt állok szárazon velük mint jó barátaimmal.

More és a társai, látva a hódolatukat, elcsodálkoztak, és kiegyenesedve, mivel előtte támaszkodtak, elkezdték szégyellni magukat, mert megértették, hogy illetlenül viselkedtek, felérvén ésszel, hogy neki a királynak kell lennie; és egészen elképedve, azt se tudták, mit mondjanak. A király pedig így szólt hozzájuk:

– Jóemberek, menjetek ezzel az apróddal és reggelizzetek meg és ebédeljete, és azután, ha már ebédeltetek, intézzétek úgy, hogy újra lássalak titeket. Most menjetek Isten hírével. És hívatta az apródot, megmondta neki, hogy vezesse őket Luca da Firenze házához, és bánjon velük jól.

Emezek, elképedve, elmentek az apróddal, megkérdezve tőle, hogy ő volt-e a király. Az apród, aki nem értette őket, magyarul mondta nekik: Na gyerünk, gyertek, gyertek már! – És emezek, mivel nem értették, azt hitték, hogy szidalmazza őket, és alaposan berezelve értek el Lucához; aki pedig jó ideig nézett rájuk, aztán így szólt:

– Jajj, ti ostoba örültek, akik vagytok, hát nem szégyellitek magatokat azért, amit tettetek, ti parasztok, nagy marhák? Hát mit gondoltatok, hogy ki lehetett az? Hát mégis kinek tűnt nektek ő, amikor ögyelegve beszélgettetek a királlyal? Hitemre mondom, hogy kedvem lenne egy nagy illetlenséget cselekedni, mert szívesen felkapnék egy husángot, és szamarak módjára végigvernék rajtatok. Menjete ti a fenébe! Miattatok minden firenzeinek szégyenkeznie kell. Hát ki az ördögnek hittétek ti őt? Na, ki vele!

Mire More így felelt:

– Nézd, Luca, mi sose hittük volna, hogy ő a király, mivelhogy a koronája sem volt a fején, hanem azt hittük, hogy ő a papja.

Luca, hallván ezt az együgyű beszédet, nem tudta megállni, hogy ne röhögjön kicsit. Aztán így szólt:

– Jajj, menjete vissza Firenzébe, amilyen gyorsan csak tudtok, és ne mászkáljatek mindenfelé!

Aztán elvezette őket és enivalót készített nekik; és miután ettek, eldöntötték, hogy azonnal visszatérnek Budára: de Luca azt akarta, hogy menjenek vissza a királyhoz, ahogy az

¹⁶⁹ Az eredetiben: latini. Ez a kifejezés használatos volt a vallon kereskedőkre, és általában az újlatin nyelvet beszélő népekre is. Huszti, i.m., 19.

megparancsolta nekik, kitanítva őket az illő hódolatra, nehogy emezek megfélemlenek róla. Visszamentek a királyhoz: és ő látva jöttüket, abbahagyta a bárókkal a beszélgetést, és egy lépéssel közelebb jött hozzájuk, így szólva:

– Isten hozott titeket, én firenzei barátaim!

Emezek, földig hajolva szégyenükben, More így kezdett szólani:

– Uram, bocsásson meg nekünk, mert hitemre mondom, mi nem tudtuk, hogy kegyelmetek a király, mert ha tudtuk volna, mi sose viselkedtünk volna ilyen közvetlenül.

Mire a király így szólt:

– Én azt akarom, hogy úgy viselkedjete velem, mint annak előtte viselkedtetek.

Berto hozzátette:

– Uram, ez nem Istennek tetsző dolog, és nem is akarata szerint való; mi királynak és elöljárónknak akarjuk, mert korábban azt hittük, hogy kegyelmetek pap.

A király nevetett, és azt mondta nekik:

– Ne menjetek sehova, maradjatok velem.

– Jajj, mit szólna Giovanni, az unokaöcsém – válaszolt More –, ha én nem térnék haza ma este? Nagyon megharagudna. De majd egy más alkalommal visszajövünk mi, és kegyelmezzel leszünk egész nap. Mára pedig engedjétek meg, hogy elmenjünk.

A király azt mondta, hogy neki megfelel, ha egy másik alkalommal jönnek vissza; így hát elindultak a királytól és visszatértek Budára.

A híruk hamarabb Budára ért náluk, és nagyon leszidták őket viselkedésükért; de ők jobb kifogást nem találtak, csak azt mondták:

– Jól van, jól van: hát ha ő nem viseli a koronát a fején, hogy lehet felismerni?

Látjátok tehát, hogy milyen együgyűség lakott ezekben a hülyékben, tiszteltre méltó atyák és elöljárók. Ezért tehát szerintem legalább annyira dicsérendő egy ily nagy fejedelem könnyörületessége, mint amennyire elítélendő a három barát ostobasága, akik járatlanok és értetlenek voltak.

És így fejezte be történetét Sonaglino, a közönség nagy nevetése közepette.

Egy nagyobb ugrással a magyar királyi udvar légköréről, s egy oda érkező olasz festőről, Mariotto Albertinelli tanítványáról, a firenzei Visinóról szóló anekdotára térünk át, amely Giorgio Vasarinak röviden csak *Le vite* címen híressé vált életrajzi gyűjteményében maradt meg. Főgel József¹⁷⁰ szerint a történet II. Lajos király udvarában játszódott le:

[...] ugyanőt néhány firenzei kereskedő Magyarországra vitte,¹⁷¹ ahol sok művet készített, és eléggé elismert lett. De kis híja volt, hogy ez a szerencsétlen ember pórul járjon, aki, mivel természetéből adódóan szabad és fesztelen volt, nem bírta elviselni bizonyos okvetetlenkedő magyarok kellemetlenkedését, akik egész nap azzal tömték a fejét, hogy annak az országnak a dolgait dicsérték, mintha semmi másban nem lehetne jót és boldogságot találni, csak az ő kályháikban, meg az evésben és az ivásban, és mintha más előkelőség és nemesség nem lenne másutt, csak az ő királyukban és udvarában, és mintha minden más csak sár lenne; és neki úgy tűnt, mint ahogyan úgy is van, hogy Itália dolgaiban másféle jószág, finomság és szépség rejtőzik, és egyszer, kifárasztva az efféle hülyeségeiktől, amikor véletlenségből egy kissé vidám volt, kiszaladt a száján, hogy szerinte többet ér egy flaska trevisói bor és egy mazsolás percc, mint ahány király és királyné

¹⁷⁰ FŐGEL József, *II. Lajos udvartartása 1516-1526*, Bp., MTA, 1917, 84.

¹⁷¹ A fordítás alapjául a következő kiadás szolgált: Giorgio VASARI, *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori e architettori*, vol. III., Firenze, Adriano Salani Editore, 1930, 501-502.

abban az országban valaha is volt. És ha nem úgy esett volna, hogy a dolog egy úriember és a világ dolgaiban jártas püspök kezébe kerül (aki az egészet elmesélte), aki visszafogott volt és a dolgot tréfára tudta és akarta is fordítani, akkor Visino megtanult volna kesztyűbe dudálni, mert azok az állati magyarok, nem értvén a szavait, és azt gondolván, hogy ő valami nagy dolgot mondott, mintha legalábbis el akarta volna venni a királyuk és az országuk életét, a népharagnak kitéve, a menekülés lehetősége nélkül keresztre akarták feszíteni. De az a jószándékú püspök kihúzta a bajból, és megbecsülvén, hogy mennyit ért ennek a tehetséges embernek az erénye, jóra fordítva a dolgot, visszahelyezte a király kegyébe, és Visino megértve ezt, megnyugodott, s aztán végül abban az országban eléggé megbecsülték és megjutalmazták az erényét. De a kalandja nem tartott sokáig, mert nem volt képes elviselni a kályhákat, sem pedig azt a hideg levegőt, amely ellenkezett a testfelépítésével, rövid úton véget ért, de életben maradt az iránta érzett hála és jó híre azokban, akik életében ismerték őt, és akik lassacskán megismerték a munkáit. A festményeit körülbelül 1512-ben készítette.¹⁷²

A Visinóról¹⁷³ szóló anekdotában több visszatérő motívumot is találunk: például azt, az olaszok közt a magyarokról máig is élő sztereotípiát, hogy a magyarok sokat esznek és isznak; talán a mai olasz közfelfogás specifikusan azt tartja, hogy a magyarok nagyon nehezen, fűszeresen esznek. Ha visszaemlékszünk, Poggio egyik faceziájában a firenzei pap, nyilván a Magyarországon tapasztalt szokásokból vonja le azt a (téves) következtetést, hogy az embereknek a másnaposságtól véreres a szemük. A másik, a két nép között máig is élő konfliktusforrás a fűtés kérdése: Visino valószínűleg nem bírta azokból a szép majolikacserepes kályhákból áradó meleget, amelyek Mátyás építkezései nyomán díszítették a palotáit, és amelyeknek nyomát a XX. századi feltárások megtalálták a budai és a visegrádi várakban. Másrészt, a mai Olaszországot csak turistaként ismerő magyarok számára mindig hihetetlennek tűnik az az állítás, amiről a Rómában, Firenzében télen és kora tavasszal dolgozó magyar kutatók mindig panaszkodnak: annyira kevés helyen lehet fázni, mint a nagy olasz könyvtárak 5-6 méteres belmagasságú, ezért befűthetetlen termeiben, nem beszélve arról, hogy Firenzében például az önkormányzati rendelet értelmében este 10 óra után fűteni sem lehet. A kortárs olaszok otthonaik hidegségét úgy védik ki, hogy elektromosan fűthető takarókat vesznek, nagyjából november elején, amikor az esős és nedves hideg időjárás megérkezik.

A magyarországi hideg és a fűtés elviselhetetlensége, mint kifogás, jó szolgálatot tett a híres Ludovico Ariostónak is, aki állítólag ezen az alapon tagadta meg urától, Ippolito d'Este érsektől, illetve akkor már egri püspöktől azt,¹⁷⁴ hogy vele Magyarországra jöjjön. Talán részben a magyarországi időjárás Ippolito d'Este azon döntésében is szerepet játszhatott, hogy az esztergomi

¹⁷² Az 1512-es dátum talán Albertinelli festményeire vonatkozik, nem Visino magyarországi működésére.

¹⁷³ Visino neve nem szerepel MIKÓ Árpád, *A reneszánsz Magyarországon*, Corvina, 2009 c. kötetében, bár a munka inkább a nagy tendenciák összefoglalása, mint részletes almanach, s nem vezet rekonstrukciós szándék a csak írásos emlékekből ismert alkotók és munkáik listázására.

¹⁷⁴ Ippolito d'Este 1487-ben, alig hétéves korában kapta meg nagybátyjától, Mátyás királytól az esztergomi érseki címet, amelyet 1497-ben hivatalosan is elcserélt Bakócz Tamással a egri püspöki címre.

érsekséget egy alacsonyabb rangú és jövedelmű, viszont állandó magyarországi jelenlétet nem igénylő püspökségre cserélte, évtizedekkel azelőtt, hogy a Tridentinum ezzel ellentétes értelmű, kötelező érvényű határozatot hozott volna.

Szintén felmerül a Visino anekdotában, mint korábban More és Berto novellájában a nyelvtudás kérdése: a magyar udvari emberek közül csak a nyilván itáliai tanulmányokat végzett püspök érti a firenzei nyelvét, a többiek csak a hanglegjtésből, és a mondatait kísérő valószínű röhögcseléséből (erre utalhat a „véletlenségből kissé vidám volt” kifejezés) következtettek arra, hogy itt valamilyen, némileg becsmélő megjegyzés hangozhatott el. Annak kiderítése, hogy az Itáliát járt püspökök közül ez Brodarics István,¹⁷⁵ vagy valaki más lehetett-e, a történészekre váró feladat.

Az anekdota tanúsága szerint az olasz Visino legalább annyira büszke volt saját hazájára, mint amennyire a magyarok hübriszt a Mátyás-korból megmaradt épített környezet táplálta. Persze magyar viszonylatban óriási változást és teljesítményt jelentettek ezek az építkezések, de ha belegondolunk, hogy már a jó százharminc évvel korábbi *Az Albertiek édenkertjében* is a Giotto Campaniléje a viszonyítási alap More és Berto számára, akkor beláthatjuk, hogy a firenzei festő és a Itáliát nem ismerő magyar urak egész más művészeti dimenziókban mozogtak. A magyarokról az is ismert vélemény lehetett a korban, hogy büszkék, és tulajdonukra féltékenyek, beleértve a hozzájuk tartozó asszonyokat is, akiket, a Beatrix királynénak útmutatót író Diomede Carafa szerint,¹⁷⁶ őrizet nélkül beszélgetni sem engedtek más férfakkal.

Egy harmadik novellisztikus jellegű történetben is szerepet kap egy festő és egy magyar király. A velencei származású Sebastiano Erizzo *Le sei gironate (Hat nap)* című munkájának tizenegyedik ún. történetéről (*avvenimento*) van szó. Erizzo kötete a Boccaccio óta szokásos „x-számú ifjú ember összegyűlik egy helyen, és napokon át történeteket mesélnek egymásnak” sémájára épül ugyan, de hiányzik belőle minden frivolság és könnyedség, erkölcsi épülést szolgáló, exemplum-jellegű elbeszéléseket tartalmaz. Erizzo művét 1554 körül írhatta, de fikciója szerint 1542-ben Padovában hat *külföldi (forestieri)* tanuló ifjú jön össze hat estén át egy kis beszélgetésre.¹⁷⁷ Azonban sem az elbeszélők nevei (pl.: Muzio, Emilio), sem az általuk elmesélt történetek nem olyanok, amelyeket kifejezetten csak *nem olaszok* mondhatnának el, mivel azok főként ókori szerzőkből és középkori krónikákból újramondott, ismert esetek. Ez alól talán egyedül a magyar János vajdából lett

¹⁷⁵ Brodarics István kb. 1501-1506 között járt Padova és Bologna egyetemére, majd 1522-1526 között többször volt követségben Rómában is. KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2015, 26. illetve 52-62.

¹⁷⁶ Diomede CARAFA, *De institutione vivendi. Tanítás az életvezetés szabályairól. Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának*, ford. LÁZÁR István Dávid, VÍGH Éva, szerk. EKLER Péter, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2006, 61.

¹⁷⁷ Sebastiano ERIZZO, *Le sei giornate*, a c. di Roberto BRAGANTINI, Roma, Salerno, 1977 (I Novellieri Italiani, 35), 14.

királyról, és névtelen szolgájáról szóló elbeszélés lehet kivétel, amely a kritikai kiadás szerint orális forrásból került be Erizzo gyűjteményébe, aki maga is Padovába járt egyetemre. Van azonban egy tisztázásra szoruló probléma, amely nagyon tanulságos az olaszoknak a magyar kultúrával kapcsolatban máig élő sztereotípiái szempontjából. Az olasz kritikai kiadás jegyzetei minden kétség nélkül állítják, hogy a történetben Hunyadi János vajdáról van szó, s szépen fel is mondják tömör életrajzát, törökellenes harcaitól a királlyá lett fiáig, de egyáltalán nem reagálnak arra a tényre, hogy János királyként van megnevezve Erizzo szövegében, és hogy Hunyadi csak a kormányzóságig vitte. Ennek a lapszusnak a pozitív magyarázata az lehetne, hogy Hunyadi tisztelete olyan mélyen beivódott az olasz köztudatba a Kapisztrán Szent Jánossal közösen véghezvitt nándorfehérvári diadal okán, hogy még hivatásos irodalomtörténészeknek sem fordul meg a fejükben más János vajdát keresni a magyar történelemben.¹⁷⁸ A kiadókat az is félrevezethette, hogy a történetek zöme a régi időkbe, korábbi évszázadokba nyúlik vissza, s ebbe az időintervallumba jobban beleillik Hunyadi János alakja, mint a kortárs Szapolyai Jánosé. Sajnos az olasz kritikai kiadás összeállítói Banfi Florio egy kis közleményét sem ismerhették, amelyben ő a „Zápolya János királyról” szóló novelláról hírt adott, mert az csak magyarul jelent meg, és Banfi semmilyen kommentárt nem fűzött a dologhoz.¹⁷⁹

Erizzo története szerint János király szeme láttára lopja el inasa a feleségétől kapott, kedvenc gyűrűjét, de semmi rosszra nem gondol, mert azt hiszi, hogy az inas csak el akar hencegni vele valakinek. Amikor azonban napok múlva sem találja a király a helyén a gyűrűt, és az inas kérésre sem adja elő, majd pedig úgy tesz, mintha azt valaki más lopta volna el, a történet komolyra fordul. Az inas által megvádolt szerencsétlen festő, akit kínvallatással vesznek rá a hamis vallomásra, csaknem életével fizet az inas hazugságáért – és tegyük hozzá, a király komédiázó kedve miatt is, aki ugyan az inast teszi próbára, de mellékesen megkínkoztatja az általa is tudottan ártatlan festőt. Évszázadokra vagyunk még a felvilágosult olasz szerző, Cesare Beccaria érvelésétől, aki Európában az egyik első gondolkodóként emelte fel a szavát a kínvallatás értelmetlensége ellen, így a festő

¹⁷⁸ A negatív magyarázat az, hogy nem is kerestek másik János vajdát. Egy kritikai kiadás készítőitől ennél professzionálisabb hozzáállás lenne elvárható ugyan, de nem ez az első eset, hogy a magyar történelem szereplőit olasz irodalomtörténészek más történelmi alakokkal keverik össze. Eneas Silvius Piccolomini *Historia de duobus amantibus*ának jó három évtizedig domináns latin-olasz kétnyelvű kiadásában például (Enea Silvio PICCOLOMINI, *Storia di due amanti e Rimedio d'amore*, traduz. e. introduz. di Maria Luisa DOGLIO, con un saggio di Luigi FIRPO, Torino, UTET, 1973, 53, 1. j.) Maria Luisa Doglio azt állítja, hogy a Zsigmondhoz, Ausztria hercegéhez, illetve az ő nevében készült Piccolomini-levelek Luxemburgi Zsigmond császárnak szóltak volna. Sajnos a téves adat öröklődött a neolatin novellairódalom egyik alapvető összefoglaló tanulmányába is: ALBANESE, *Da Petrarca a Piccolomini...*, i. m., 295. Természetesen a levelek címettje nem az idős császár, hanem az akkor még ifjú Habsburg Zsigmond (1427–1496) volt, akit később maga Piccolomini már II. Pius pápaként regulázott meg rossz magatartásáért azzal, hogy kiátkozta az egyházból.

¹⁷⁹ BANFI Florio, *Olasz novella Zápolya János királyról*, Erdélyi Múzeum, 1931, 404-405. Ezúton is köszönöm Kovács Zsuzsának, hogy a cikkre felhívta a figyelmem.

felesleges szenvedése, vagy a kínzás igazságtalansága szót sem érdemel a történetben. Ennek ellenére az elbeszélő a király bölcsességét dicsőíti, aki „csak” lelkileg kínozza meg hűtlen inasát, az életét meghagyja, mielőtt elbocsátaná szolgálatából. A történet olvastán az a benyomásom támadt, mintha a tökéletes udvari viselkedésről kapnánk itt egy példabeszédet: minden a látszat (*apparenza*) fenntartásáról szól, hiszen a dolgok igazi okát senki előtt nem tárja fel sem a király, sem az inas; az inasnak parancsra el kell játszania az elbocsátásért való könyörgést, a király pedig *szertartásosan* engedi el őt szolgálatából, és még meg is könnyezi kedves szolgája elvesztését. A király azon tette, hogy mementóként inasának ajándékozza a bűnjelet, vagyis az ellopott gyűrűt, a király szavai ellenére mindkettőjüket örökre emlékeztetni fogja az elkövetett bűnre: az inast állandó jelenlétével, a királyt pedig hiányával. Annak ellenére, hogy az elbeszélő a király őszinte bánatát és megbocsátását hangsúlyozza az inassal szemben, számomra a gyűrű átadása az inas megbélyegzésével egyenértékű; a király hangsúlyozott nagylelkűségében ugyan valóban nem fosztja meg inasát a fizikai életétől, de megfosztja az életének keretet adó helyzetétől és arra kényszeríti, hogy magának ne bocsáthasson meg soha.

Mielőtt a történet valós gyökereit keresni kezdenénk, érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy Sebastiano Erizzo művének eredetileg volt egy másik magyar vonatkozású része is. Attilának, a magyarok[!]¹⁸⁰ királyának születéséről (*Del nascimento di Attila, re degli Unni*) szóló darabját a szerző szándékosan nem a történet (*avvenimento*), hanem a novella (itt kb. 'híresztelés') szóval jellemezte. Erizzo elbeszélése ugyanazt, a Velencében már évszázadok óta létező, és minduntalan újramesélt, *volgare* nyelven sokszor ki is nyomtatott történetet mondja el: e szerint Ostrubaldo magyar király (*Ostrubaldo, re di Ungheria*) leánya, akit egy toronyba zárnak, jobb híján egy fehér kutyával összegabalyodva szüli meg a kutyafejű gyermeket, miután hozzáment egy magyar grófhhoz, és sikerül elhitetnie a férjével, hogy a fogantatás közben egy kutyára gondolt, ezért lett a gyermek kutyafejű- és fülű. A történet ismertsége ellenére a Tridentium ellenreformációs szellemében a cenzor azonban kivetette a nyomtatásból ezt a novellát,¹⁸¹ s azt csak 1796-ban jelentették meg London hamis nyomdahellyel Livornóban.¹⁸² Az ilyen időtávtól már nem rekonstruálható, hogy a szerzői szándék látott-e összefüggést a két, magyarokhoz kapcsolódó történet között, vagy Erizzo csupán anyanyelvi erudícióját akarta bizonyítani azzal, hogy egy régen

¹⁸⁰ ERIZZO, *Le sei giornate, i. m.*, 311-333. Itáliában Attila a X. századtól kezdve a magyarok királyaként szerepelt a köztudatban, ennek a hun=magyar azonosításnak évszázados továbbéléséről tanúskodik Erizzo szövege is. Vö. CSUKOVITS, *Magyarországról és a magyarokról...*, *i. m.*, 68.

¹⁸¹ ERIZZO, *Le sei giornate, i. m.*, 311. Felhívom rá a figyelmet, hogy Bozóky Edina más tekintetben hasznos kötetének magyar kiadásában hibásan az szerepel, hogy az Erizzo-féle novella *Le sei giornate* „részeként látott napvilágot.” BOZÓKY Edina, *Attila. A hun király és legendái*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2015, 134.

¹⁸² ERIZZO, *Le sei giornate, i. m.*, 332.

ismert velencei mesét írt meg újra, retorikailag jobban felékesítve, a latin humanizmusnak ekkorra már a népnyelvű írásokban is átvett követelményei szerint.¹⁸³

Visszatérve az állítólag Szapolyai János királyról és szolgájáról szóló történetre, próbáljunk némi történeti alapot adni az eseményeknek. Szapolyainak volt felesége, még ha a korban nagyon idősnak számított is a király, amikor 1539-ben elvette a 20 esztendőes Jagelló Izabellát. Egy ilyen királyi házasságkötés kölcsönös ajándékozásokkal járt,¹⁸⁴ s Izabella jegyajándékai között ékszerek, gyűrűk is szerepelhettek, hiszen a házasságkötésnek a gyűrűváltás is hagyományos része volt.¹⁸⁵ Ha Erizzo a saját egyetemi éve alatt hallott valami történetet a magyar királyról, akkor az az 1540-es években történt, de később is találhatott embert, aki magyar dolgokról meséljen Padovában.¹⁸⁶ Valami igazság abban is van, hogy Szapolyai foglalkoztatott művészeket, kőfaragókat biztosan, de valószínűleg festőket is, s erről Itáliában is tudhattak. Mint Ritoókné Szalay Ágnes kimutatta, Hunyadi Jánosnak a gyulafehérvári székesegyházban álló tumbáját Szapolyai János parancsára állíttatta fel Statileo János püspök 1533-ban.¹⁸⁷ Ritoókné Szalay Ágnes hívta fel a figyelmet arra az adatra is, amelyet ezúton is köszönök neki, hogy Istvánffy Miklós történetíró is tud a votív oltárról, amelyet Szapolyai Tarnóiban állíttatott fel, mikor lehetősége volt visszatérni Magyarországra: „Hallván János király, az övéinek ily alkalmas győzedelmét, semmit sem várakozván, minekutána Tarnovaynak az szállástartásnak s jótéteményének ajándékait felette igen megköszönte, és hogy soha arról el nem feledkeznék, magát azzal ajánlotta, s az tarnovai

¹⁸³ A megesett királynő érvelése láthatóan sokban támaszkodik Leonardo Bruni latin nyelven megszólaló, de eredetileg boccacciói (*Decameron* IV, 5) Ghismonda figurájának a beszédére, aki önnön szexualitásának jogosságát védelmezi apja, Tancredi király előtt. ERIZZO, *Le sei giornate, i. m.*, 313, 1. j.

¹⁸⁴ Például Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix esküvőjén a pár első találkozásakor egy drágakövekkel és aranygyűrűvel ékesített koszorú cserélt gazdát; de a dolgról másképp számol be Berzeviczy Albertnek a királynéről írt monográfiája, illetve egy ismeretlen német forrás. Berzeviczy szerint Beatrix küldte előre Bánffy Miklóst a koszorúval a királyhoz, akit nagy gyönyörűséggel töltött el az ajándék. „Nicola Bánffy, l'invitato della fidanzata, giunse primo e presentò al re, da parte di Beatrice, un magnifico mazzo dal quale pendea un prezioso anello ornato di un diamante di grande valore. Mattia fu commosso ricevendo il dono della fidanzata, ma la sua attenzione fu tosto stornata dall'arrivo di colei che lo aveva mandato.” Alberto BERZEVICZY, *Beatrice d'Aragona*, a c. di Rodolfo MOSCA, Milano, Edizioni Corbaccio, 1931, 77. Az ismeretlen német forrás magyar fordítása pedig így számol be a történetekről: „A királynő a király előtt fele úton, a szőnyegeken térdre borult. A király azonnal hozzásietett, kezét nyújtotta, felemelte és gyöngéden magához ölelte. Majd fejére helyezett egy drágakövekkel díszített puszpángkoszorút, amelyen aranygyűrűje függött.” BORSA Béla, *Ismeretlen, egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról*, Pécs, 1940, 22.

¹⁸⁵ Szapolyai János egy értékes nyakláncot, egy díszes tükröt és egy aranygyűrűt küldött követi útján Izabellának a krakkói *per procuram* esküvőre. Izabella egy gyémántos gyűrűje máig fennmaradt, az Andrásy gyűjteményéből külföldi magántulajdonba került. Ewa LETKIEWICZ, *The Jewels of Queen Isabella of Hungary*, *Folia Historica* 24, 197.

¹⁸⁶ Az ilyenfajta mesélgetésre már láttunk példát korábban a Zsigmond császárról Kornistól hazaküldött anekdota kapcsán.

¹⁸⁷ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hunyadi János († 1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei = Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. A Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17-szeptember 24. között rendezett kiállítás katalógusa*, MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin szerk., Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000, 297-298.

szentegyházban egy igen szépen megékesített oltárt építtetvén, számkivetésének emlékezetit hadta volna.”¹⁸⁸ A szóban forgó oltár mára már elpusztult. Szapolyai királyi udvarának anyagi kultúrájáról keveset tudunk,¹⁸⁹ de valószínűleg ő is olasz, vagy legalábbis Itáliában tanult mesterekkel dolgoztatott, ahogy előtte II. Ulászló és főként Mátyás király korában maguk az uralkodók, illetve a főpapok is tették.¹⁹⁰ A későbbiekben még előkerülhetnek adatok arra nézvést, hogy az Erizzótól János király alakjához kapcsolt történetnek lehetett-e legalább halvány történeti alapja; Barlay Ö. Szabolcs tanulmányain kívül¹⁹¹ alig kutatott kérdés a Szapolyai-Jagelló család irodalmi és/vagy fikciós megjelenése a magyar, olasz vagy lengyel irodalomban.

Sebastiano Erizzo novellája Szapolyai János királyról

Jánostól,¹⁹² Magyarország királyától egy inasa ellop egy gyűrűt. Az inas egy festőt vádol meg, aki a kínvallatás hatására bevallja a lopást, és halálra ítélik; a halálbüntetés alól, mint ártatlant, felmentik, és az inas bevallja a lopást, a király pedig elbocsátja és neki ajándékozta ugyanazt a gyűrűt.

XI. Történet

Miután Camillo úr ilyen szép történet elmondásával megtette a kötelességét, és miután Agilulf lágy és hűséges szeretetét, és kitartó lelkületét többen dicsérték, úgy tetszett Emilio úrnak, hogy Muzio úr legyen a következő mesélő, aki pedig ilyenformán kezdett beszélni: Hogy mennyire szorítja a lelket a mások iránti szeretet, és hogy milyen megfontolásokra vezet ez az embereket, azt könnyen megérthetjük Agilulf nagylelkű tettéből, aki inkább akart az urát ért bosszúban vele együtt halni, mint túlélve őt, megsíratni.¹⁹³ De nekem, mivel most a szolgákra terelődött a szó, szándékomban áll megmutatni nektek egy király jóságos és türelmes természetét, amelyről egy szolgáltól elszenvedett sértésben tett tanúbizonyságot; amelyet, ha összehasonlítunk Robertónak¹⁹⁴ az önmérsékletével, amelyet fia halálának megbosszulásában mutatott, annál nagyobb csodálkozásra és dicséretre méltónak fogjátok tartani, minél nagyobb dolog az, hogy egy főember és úr, akinek teljes felhatalmazása van rá, hogy bármely akaratát érvényesítse alárendeltje felett, egy alárendeltjétől megsértve saját erényéből megtartóztatja magát ettől; úgy, hogy ő, aki ezt a szabadságot másoktól kapta, és szerénységből nem használja, épp ezáltal hagyja, hogy e szabadság megtegye a hatását, pedig ő is jól tudja, hogy az, aki ezt a szabadságot neki adományozta, sem többet, sem kevesebbet

¹⁸⁸ Istvánffy Miklós *Históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I/1., s. a. r. BENITS Péter, Bp., Balassi, 2001, 263.

¹⁸⁹ KIRÁLY Péter, *A zene János király udvarában*, Magyar Zene 32(1991), 3-4. sz., 284-288., 386-391.

¹⁹⁰ A gyakran csak nevükről ismert alkotók magyarországi szerepéről a magyar Jagellók idejében lásd: SPENKNER Enikő, MIKÓ Árpád, *La successione del trono: gli Jagelloni all'ombra dei turchi!* = *Mattia Corvino e Firenze ...*, i. m., 324-329. illetve a Mátyás udvarában is dolgozó német-firenzei Alexander Formoserről: Louis A. WALDMAN, *Alexander Formoser: un pittore straniero, mediatore di cultura fiorentina* = *Mattia Corvino e Firenze...*, i. m., 300-303.

¹⁹¹ BARLAY Ö. Szabolcs, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1986¹, 2001².

¹⁹² A fordítás alapjául a következő kötet szolgált: ERIZZO, *Le sei giornate*, i. m., 111-116.

¹⁹³ Visszautalás a közvetlen megelőző, tehát a második nap X. történetére.

¹⁹⁴ Visszautalás az első nap IV. történetére.

nem tette a helyében. Azontúl világos lesz számotokra, hogy ő nemcsak hogy nem üldözte gyűlölettel és bosszúval az ellene vétkezőt, hanem veleszületett jóindulata miatt elég nagylelkűen, és azzal ellentétesen, amit az megérdemelt volna, meg is jutalmazta. S nincs kétségem felőle, hogy kedves lesz ezt meghallgatnotok.

Emlékszem, hogy egyszer azt hallottam mesélni, hogy amikor János vajda volt Magyarország királya, volt neki egy inasa, akire legkedvesebb és legtitkosabb dolgait is rábízta. És mivel az inas mindenhol bejáratos volt a háztartásban, egy nap a király egy deszkafal nyílásán át meglátta őt, amint abban a kicsiny szobában volt, ahol a király dolgait őrizték, és ott az inas kinyitott egy szekrényt, és kivett belőle egy hatalmas értékű gyűrűt, amelyik, mivel a feleségétől kapta ajándékba, különösen kedves volt a királynak. Na már most, hogy a király látta az inast ilyen titokban elvenni a gyűrűt, azt gondolta, hogy az valami nőnek vagy valamelyik barátjának akarja megmutatni, és ezért hallgatott róla és kedves volt hozzá.

De aztán, hogy sok nap eltelt, a királynak eszébe jutott a gyűrű, és ő maga ment a szekrényhez, hogy megnézzze, esetleg az inas visszatette-e már; de nem találta ott, és hallgatott. Aztán este, vetkőzés közben mondta az inasnak, hogy másnap azt a gyűrűt akarja az ujjára húzni, és ha ő elfeledkeznék róla, hogy kérje, akkor az inas emlékezzen rá, és adja oda neki. Eltelt az a nap és a következő is, és az inas nem figyelmeztette a királyt, és máshogy se adta oda neki a gyűrűt; erre a király újra ugyanazt mondta neki, de ő akkor se tett másként. Elég zaklatottan harmadjára is mondta neki, de az inast még ez sem hatotta meg egy jótányit se.

Így hát egy reggel a király mosolyogva mondta neki:

– Menj most, mert eszembe jutott, és hozd ide a gyűrűt.

Erre az inas a szekrényhez ment, ahonnan kis idő múlva teljesen félve és megzavarodva jött vissza, és azt mondta, hogy a gyűrű nincs ott, és hogy Őfelsége emlékezzen csak jól vissza rá, hogy nem vette-e fel korábban. Mikor a király azt válaszolta neki, hogy nem, akkor úgy tett, mintha elmenne, hogy jobban utánaérezzen; és mindent teljesen fölforgatva a végén azt találta mondani, hogy senki más nem lophatta el, csak az a festő, aki azokban a napokban azt a kicsiny szobát kifestette. És, bár a király figyelmeztette, hogy ne vádoljon senkit a nélkül, hogy tudná, hogy történt, az inas még jobban erősködött, hogy biztosan a festő volt. Erre pedig a király egyetértésével az inas elfogatta és börtönbe záratta a festőt, és a dolognak megfelelően eljárva meg is kínoztatta. A kínvallatásra a nyomorult kénytelen volt bevallani, hogy ő volt, és amiatt halálra ítélték, hogy azt mondta, hogy elküldte Itáliába a gyűrűt eladásra; ami nem volt igaz, de a kínzás hatására ezt kellett mondania.

Akkor a király magához hívatta az inast, és azt mondta neki, hogy nem viselné el, ha az az ártatlan szenvedne büntetést a lopásért, amelyet ő követett el, és hogy az inas, nem pedig a festő lopta el azt, és felfedte előtte a napot, az órát és a módot, amikor látta őt elvenni a gyűrűt. Amint ezt meghallotta az inas, a király lábai elé vetette magát, és elkezdett bocsánatért esedezni. De a király így szólt hozzá: Ami minket illet, mi megbocsátunk neked, de másfelől az igazság nem engedi, hogy megbocsátást nyerj. Úgy illik, hogy elégtételt vegyünk az ártatlanon, és visszahelyezzük az őt megillető helyre. Ezért te úgy fogsz tenni, mintha megtaláltad volna a gyűrűt, hogy őt ártatlannak ismerje el mindenki, és hogy elismerjék, hogy amit önmagáról mondott, azt a kínzás kényszere alatt kellett mondania. Így tehát az inas úgy cselekedett, ahogy a király elrendelte, és a festőt azonnal szabadon engedték.

De a király titokban magához hívatta az inast, és ezt mondta neki: Akármilyen nagy volt is a te bűnöd, amit elkövettél ellenünk, a festő ellen, az igazság és Isten ellen, ettől függetlenül, mivel ezek közül az Isten a legnagyobb, és ő nem bocsát meg, legalább mi megbocsátunk neked. De szentül meg vagyunk győződve róla, hogy te sosem bocsátanál meg nekünk: ezért hát intézd úgy, hogy útnak indulsz és elmész innen. A bölcs király ezeken a szavakon azt értette, hogy az, aki a bűnt elköveti, saját lelkiismerete miatt mindig rossz érzéssel lesz az iránt és rossz szándékkal az ellen, aki ellen elkövette. Így tehát megparancsolta neki, hogy nyilvánosan kérjen tőle engedélyt a

távozásra, és hogy a király minél jobban tagadja tőle, az inas annál kitartóbban könyörögni érte. Úgy történt tehát, hogy néhány nappal később, miután a király megvacsorázott, az inas a lábai elé vetette magát, és azt mondta neki, hogy az anyja emlékeztette egy fogadalmára, hogy elmegy a Miasszonyunkhoz Loretóba, Itáliába, s ő eldöntötte, hogy nem halogatja tovább, és a király, csodálkozást színelve azt válaszolta neki, hogy a hosszú idő alatt, amíg az ő szolgálatában állt, a szolgálatáért cserébe csak kérnie kellett volna a fizetséget (mint ahogy a lelkében éppen ezt akart kérni), ha el akart menni; annál is inkább, mivel ő már nem reméli, hogy még egyszer egy olyan készséges és kedves szolgát találjon, mint amilyen ő volt neki. Tehát egyik és a másik részről is sok szó hangzott el, és az inas, köszönetét fejezte ki a királynak a tőle telhető legnagyobb mértékben, és azt mondta, hogy muszáj elmennie. Így végül a király az inasnak nyilvánosan osztott sok kegy után könnyezni látszott; aztán szeméit az ujjára fordítva, amelyen azt a nagyon kedves gyűrűt viselte, jó néhányszor körbeforgatta és levette, és az inasnak adta, azt mondva: Mivel eldöntötted, hogy elmész, hogy a kötelességnek megfelelően többet törődj Istennel, mint másokkal, nézz rá, hogyan tudsz minket is részesíteni az irántad való isteni jóindulatból és kegyből, és könyörögj, hogy minden megadassék neked; és mivel nekünk, ahogy te is tudod, nincs kedvesebb dolog a világon ennél a gyűrűnél, mi neked ajándékozunk azt, a te emlékezetedre és a mi feledésünkre; és többet nem mondott. Ezekkel a szavakkal megértette az inasával, hogy ő magát fosztotta meg a gyűrűtől, hogy ennek révén a király elfeledhesse, hogy a miatt a gyűrű miatt vesztett el egy olyan kedves szolgát, mint amilyen az inas volt neki, hiszen az bünt követett el ellene; ennek révén az inas pedig mindig emlékezetében tarthassa a hibáját, és hogy azután jobb emberként éljen, mint ahogyan királyával élt; valóban királyi és nagylelkű tett, amely másokat kétségben hagyott a felől, vajon a királynak melyik erénye volt inkább dicséretre és csodálatra méltó: az az önmérséklet-e, amellyel az inas igazságtalanságát kezelte, vagy az a jóindulat-e, amelyet olyan iránt mutatott, akire bűne miatt a törvény szerint a bosszú várt volna.

Jagelló Anna magyar királyi hercegnő majd magyar királyné Matteo Bandello egy udvari(as) történetében

Ha tovább folytatjuk a fontosabb itáliai novellisták munkásságának magyar szempontú vizsgálatát, nem kerülhetjük meg Matteo Bandellónak, a franciaországi emigrációba szorult domonkos szerzetesnek az elbeszélésgyűjteményét. Nem régen Csukovits Enikő elemezte Bandello két novelláját, amelyekben Hunyadi Mátyás király alakja szerepel,¹⁹⁵ közülük is nagyobb figyelmet szentelve a magyarra már lefordított *Egy nemesasszony csodálatosan megtréfál két magyarországi bárót* című elbeszélést. Kétségtelen, hogy a magyarokhoz szorosabban-lazábban kapcsolódó legfeljebb négy novella közül ez a legérdekesebb, mert a Bandellónál megszokott terjengősség mellett ebben történik is valami. Szerepel benne egy, a római történelem kezdetei óta ismert motívum, az asszony erényével való hengegés, illetve arra kötött fogadás (lásd a római Lucretia többször említett példáját), egy varázsos erejű arckép, egy úrnőtől bebörtönzött, és fonásra kényszerített két önhitt magyar úr, és tulajdonképpen egy olyan botrány, amely, ha az asszony ártatlansága, illetve a tettei jogossága be nem bizonyosodott volna, a *lesa maiestatis*, vagyis a királyi felség megsértésének bűne miatt (főrangúakat nem börtönözhet be akárki!) a szépasszony halálával is végződhetett volna.

Világos, hogy ehhez képest az innsbrucki udvarban játszódó történet,¹⁹⁶ amelyben Jagelló Anna magyar királyi hercegnő, majd I. Ferdinánd feleségeként magyar királyné, és II. Lajos özvegye, Habsburg Mária királyné is szerepel, kevés kalandos eseménnyel kecsgett, s inkább pszichológiailag érdekes, illetve Bandello többi novellájának kontextusában értelmezhető.

Az elbeszélés az ún. királynéi udvarban, vagyis az együtt nevelkedő Jagelló Anna és Habsburg Mária környezetében játszódik le, akik I. Miksa császár oltalma alatt készültek jövendő királynéi szerepeikre. Az udvarban tartózkodik számos lombard úriember is, köztük a fiatal Filippo di Nicuoli, akinek a történetét egy közeli ismerőse adja tovább Bandello és olvasói számára. A tehetséges és művelt Filippo emigrációba kényszerül, s Ausztriában Andrea Borgo titkáraként keresi meglehetősen szűkös kenyerét, de legalább bejárása van az udvarba. Filippo csodálja és bámulja Anna királyné szépségét és erényeit, amelyeket a templomban van alkalma megfigyelni, s a hölgy látványa lassan mélységes és égető, Bandellótól superlatívuszokkal és kissé szürreális, néhol petrarkista képekkel leírt (pl.: a szerelem férgei rágják a szívét) szerelemmé válik benne. A

¹⁹⁵ CSUKOVITS, *Magyarországról és a magyarokról...*, i. m., 160-167.

¹⁹⁶ Alább először olvasható magyar fordításban.

királynénál jóval alacsonyabb származása és számkivetett helyzete az, ami miatt Filippo szerelme teljesen reménytelen lesz, ugyanakkor legyőzhetetlen is, s a lombard ifjú lassan a szerelem összes olyan tünetét produkálja, amelyet Ovidius óta minden rendes szerelmes szokott: nem kívánja az ételt és az italt, álmatlanság gyötri, és eszét egyre csak a szerelmesén járhatja, ezer fantáziával táplálva saját érzéseit. Egy idő után kénytelen érzéseit megvallani két honfitársának, akik minden eszközzel próbálják lebeszélni a szerelmi örületről, de nem járnak sikerrel. Filippo viselkedése, megváltozott ábrázata a két királynénak is feltűnik, és megsejtik, hogy valaki az ő környezetükből lehet a férfi szerelmének tárgya. Anna királyné egy virágcsokor ajándékozási gesztusával fed fel, hogy valóban ő maga Filippo imádottja, majd egy udvarhölgyén keresztül kért és kapott, a férfitől lemásolt, de mástól írt szerelmes vers révén bizonyítottnak veszi, hogy a lombard ifjú szereti őt. Anna királyné magában dicséri az ifjú választását és lovagias viselkedését, de csakis az udvariság szabályainak megfelelően, szép szavakkal és nyilvános gesztusokkal viszonzozza Filippo szerelmét. A királyné végül módot talál arra is, hogy a szerencse gonoszága miatt alacsony sorba született, de nemes lelkű, és tehetséges ifjút lovagi szolgálataért magasabbra emelje: Andrea Borgo és saját személyes követeként V. Károlyhoz küldi Filippót diplomáciai küldetésbe (amely az udvari szolgálat egyik legkitüntetőbb formája), ahol a katolikus király felveszi őt titkárai közé, és az itáliai ügyek kezelésével bízta meg. Filippo erénye kiteljesedhet eben a szolgálatban, s ráadásul nagy vagyonra is szert tesz.

Filippo di Nicuoli szerelme Anna királyné iránt tulajdonképpen megvalósítja a tökéletes udvari szerelemnek azokat a szabályait, amelyeket Pietro Bembo szájába adva Baldassare Castiglione leírt híres könyvében.¹⁹⁷ Bembo-Castiglione szerint az igazi szerelem az érzékekből jön ugyan, a szépség látásából, de azután az értelem feladata, hogy döntést hozzon, és kiválassza a szerelem tárgyát, végül pedig az emberi intellektus az, amely szellemi élvezetet nyer a szerelemből, tehát szublimált formában szeret, nem a testiség szintjén. Bandello novellájában sokszor ismétli, hogyan ragadta meg Anna királyné arca és többi erénye (amelyek Castiglione felfogása szerint mind a belső lelki szépség különféle kifejeződései) Filippo tekintetét, majd hogyan táplálta szerelmét az úrnő arcának csodálásával, illetve felidézésével, és azt is, hogy Filippo érzelmeiben semmi mocskos vagy illetlen nem volt, tehát számára ez egy emelkedett és felemelő, platonikus szerelem volt.

A történetet egy bizonyos Filippo Baldo, Bandello jó barátja meséli el, aki összesen nyolc novellának a narrátora a gyűjteményben, a feltűnő szereplők pedig a Francesco Sforza-emigráció Ausztriában tartózkodó előkelőbb tagjai, akikről történeti adatokkal is bizonyítható, hogy az

¹⁹⁷ A szerelmes udvari emberről az *Il cortegiano* IV. könyvében esik szó a LI. résztől. Magyarul: Baldassare CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, ford. jegyz. utószó VÍGH Éva, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.

udvarhoz tartoztak.¹⁹⁸ Az eset valamikor 1518-19-ben játszódhatott le,¹⁹⁹ mivel konkrét fordulópontot jelent benne I. Miksa császár 1519 januárjában bekövetkezett halála, míg Bandello jóval az események után, valamikor 1521 és 1527 között jegyezhetette le azt.²⁰⁰

A történet idejében tehát a két királyné még fiatal, Anna tizenöt-tizenhat, Mária tizenhárom-tizennégy éves lehet, s bár sorsukat az ún. Habsburg-Jagelló házassági szerződés már 1506 márciusában eldöntötte, hiszen Annát a Habsburgfinak, Máriát pedig az akkor még meg sem született Lajosnak szánták, a konkrét házasságkötésekre még nem került sor, mivel Anna 1521 májusában ment nőül Ferdinándhoz, Mária pedig 1521 decemberében lett az ifjú Lajos felesége. A Bandello, illetve Filippo Baldo által elmesélt olvasása közben érdemes tehát figyelembe vennünk, hogy a lombard Filippo di Nicuoli egy zsenge szépségű, bár már házasiható korban lévő kamaszlányba szeret bele Anna királyné személyében, s tekintve a hercegnő életkorát, Bandello szempontja szerint még dicséretesebb, hogy a fiatal nő nem veszítette el a fejét,²⁰¹ s az olasz ifjú szerelmét csak udvarias gesztusokkal viszonzta. Emlékezzünk rá, hogy a sienai Lucretia már 20 éves, amikor Eurialus végzetes módon megjelenik az életében, s bár az asszony kezdetben a lovagi kultúrában szokásos módon elutasító, majd udvarias gesztusokra próbálja korlátozni kapcsolatát az idegen férfival, végül nagyon is konkrét tettekre váltják az egymásnak írt szép szavakat. Bandello ebben a novellában tehát azért is hangsúlyozza a gyakori és hosszas kitérőkben Anna királyné erényét, mert a fiatal nő a társadalmi elvárásoknak megfelelően viselkedik, a látszatra adva csakis az udvariság szabályrendszerén belül maradva fogadja el a szerelmes férfi hódolatát, és e kereteknek megfelelően is jutalmazza meg szolgálataért, magas pozícióhoz juttatva őt V. Károly

¹⁹⁸ Carlo GODI, *Bandello. Narratori e dedicatari della prima parte delle Novelle*, Roma, Bulzoni, 1996. illetve Carlo GODI, *Bandello. Narratori e dedicatari della seconda parte delle Novelle*, Roma, Bulzoni, 2001.

¹⁹⁹ Godi a második kötetben, ellentmondásba kerülve saját korábbi állításával az esemény idejét 1525 és 1529 közé teszi, arra alapozva, hogy Innsbruckban már a Sforza-emigráció tagjai is jelen vannak. GODI, *Bandello. Narratori e dedicatari della seconda parte...*, i. m., 347. Ebben az esetben viszont az esemény inkább 1526 vége és 1529 között játszódhatott le, mert egyébként Mária és Anna nem tartózkodtak volna együtt Innsbruckban, amíg Lajos király életben volt. Akkor viszont már nem tinédzser királynékról van szó, hanem húszas éveikben járó hölgyekről, ráadásul Anna királyné 1526-ban kezdett gyermekeket szülni Ferdinándnak, s éppen 1526 és 1529 között hozta világra első négy gyermekét a tizenötből. A novella nem említi, hogy Anna királyné teherben lett volna az események idején, holott ebben a Godi által újabban feltételezett intervallumban a királyné tulajdonképpen folyamatosan gyermekágyban lehetett, a gyermekek születési dátumait alapul véve ugyanis egyik szüléstől a másik várandósságig alig telt el két-három hónap. Mindezeket figyelembe véve én úgy gondolom, hogy a történet még a két királyné férjhezmenetele előtt játszódhatott, amikor a gyermekvárás folyamatos feladata még nem terhelte Anna királynét. A történet sokadik kézből való közvetítése miatt persze Bandello állításaiban összekeveredhetnek az idősíkok, hiszen arról tudhatott, hogy Lajos király halála után Mária királyné egy ideig ismét sógornőjével volt Innsbruckban.

²⁰⁰ GODI, *Bandello. Narratori e dedicatari della prima parte ...*, i. m., 248-249.

²⁰¹ Sok idő telt már el azóta a cseh krónikában megörökített eset óta, hogy öccse, Lajos prágai koronázásán az ötéves kislány sírva fakadt, mert azt hitte, hogy elsőszülöttként az ő fejére kerül a királyi ékszer. Időközben Anna megtanulta korlátozni érzelmeit. Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, vol. 10, Praha, Řivnáč, 1855–1901, 266.

udvarában. A történet tanulsága, amelyet többször a szöveg közben is megmagyaráz Bandello, hogy minden férfinak és nőnek tudnia kell, hogyan illik viselkedni egy szeretővel szemben, melyek azok a társadalmi szabályok, amelyeket sosem szabad áthágni: dicsekedni a hódítással, vagy kiadni a másik személyét a férfi részéről, hiú reménybe ringatni a lovagot pedig a nő részéről a legnagyobb otrombaság Bandello szerint.

A Jagelló Anna királynéről szóló novella is azok közé a történetek közé tartozik, amelyekben Bandello az egyenlőtlen szerelem következményeiről értekezik. Ebben a szövegben Filippo retorikus kérdések sorozataként fogalmazza meg a szerelem elleni vádat, amely bizony nem egyenlően mér és nem is mindig egyenlő felek között.

De ki tudná megfékezni vagy szabályozni a szerelmet? Ki az, aki illő választás szerint esik szerelembe? Ahogy én látom, biztosan senki sem, mivel a szerelemnek annál jobban tetszik a dolog, minél többször lövi ki nyilait, és nincs tekintettel senki emberfia állására vagy helyzetére. Hát nem láttuk-e már a legkiválóbb férfiakat, hercegeket, királyokat és császárokat alacsony és a legnemtelenebb családból származó asszonyok iránt fellángolni? Hát nem tudunk-e a legszebb és legelőkelőbb asszonyokról, akik megvetvén magas állásukat, elhagyván férjüket, nem törődve gyermekeik szeretetével, a leghevesebb szerelemre gyúltak mocskos, és a legrosszabb fajtából való férfiak iránt? A történelemkönyvek tele vannak ilyenekkel, mint nagyapáink és apáink emlékei, de még a mieink is, ha ez bizonyításra szorulna, onnan vehetünk példákat.

Bandello azonban már nem azok közé a humanizmus szellemében alkotó szerzők közé tartozik, akik a szerelem egyenlősítő és megnemesítő erejét hangsúlyozták, mint például Boccaccio Ghismondája, aki szerint az igazi nemesség a lélekben lakozik, ezért nem számít, hogy ki milyen sorba született, ő is joggal választotta tehát az alacsony származású Guiscardót szeretőjéül. Bandello hitvallása az, hogy szerelem kialakulhat ugyan egyenlőtlen felek között, de az érzelmeket az értelemnek kell irányítania, és az ilyen szerelmet el kell nyomnia magában, illetve el kell vetnie mindenkinek.²⁰² Házasságról pedig kizárólag egyenlő társadalmi és vagyoni helyzetű személyek között lehet szó, mert ennek ellenkezője tragédiához vezet. A látszat, vagyis a társadalom pozitív ítéletének a fenntartása, a tisztesség ilyenén megőrzése mindennél fontosabb, s ezen elvek miatt beszél a fenti történetben Filippo olyan kétségbe esve saját helyzetéről, illetve ezért dicséri olyan gyakran a narrátor Anna királyné magatartását. Anna királyné gondolatait közvetítve a narrátor többször említi, hogy az úrnő a sorsot, a rossz szerencsét kárhoztatja, amiért a férfinak a lelki adottságai mellé nem adott megfelelő rangot is, vagyis erényei nem társulnak a vér nemességével – Bandello világképe szerint pedig e kettő együtt kell hogy járjon, mert nincs, nem lehetséges átjárás

²⁰² Daria PEROCCO, *Bandello tra la pratica dell'amore e il governo dell'onore = Gli uomini, le città, i tempi di Matteo Bandello. II Convegno internazionale di studi, Torino-Tortona-Alessandria-Castelnuovo Scrivia, 8-11 novembre 1984*, a c. di Ugo ROZZO, Tortona, 1985, 205-217. főként 206-207.

a társadalmi osztályok között. E novellában mindkét főszereplő tudja, hogy társadalmi státusukból adódóan milyen szerep illeti meg őket, és egyikük sem gondol arra, hogy e szerepből kilépjenek, ez pedig az egyetlen lehetséges út arra, hogy Filippo számára előnyösen végződjék a történet az által, hogy Anna királyné saját magasabb rangja révén őt megemeli, és pozícióhoz juttatja.

Bandello világában már a tisztességes, törvényes házasság sem elég arra, hogy egy szerelmet szentesítsen, ha az a társadalom különböző rétegeinek keveredésével jár: jó példa erre az Amalfi hercegnő története, aki hiába megy hozzá alacsonyabb rangú szerelméhez, és akar csak a férfi jó felesége lenni, mivel megpróbál kilépni veleszületett nemesi státusából, nem kerülheti el a társadalom megtorlását. Matteo Bandello novellái tehát a reneszánsz humanizmus egyenlősítő törekvései után egy merevebb társadalmi berendezkedés, egy szigorúbb rend képviselésében szólnak a tisztesség megőrzése mellett – nem csoda, hogy történetei annyira népszerűek lesznek az ellenreformációs időszakban. Bandello száműzetésének helyszínén, Franciaországban az olasz szerző saját munkái mellett más itáliai eredetű történeteket is az ellenreformáció szellemében fordítanak le, illetve dolgoznak át, és tesznek hosszú erkölcsi prédikációkká olyan, különben életteli és izgalmas elbeszéléseket, mint például Piccolominitől Eurialus és Lucretia románca.

Az Anna királyné és Filippo di Nicouli udvari(as) kapcsolatát elbeszélő történet tehát lényegében nem mond semmit a magyarokról vagy a magyar kultúráról, viszont megmutatja, hogy az erősödő ellenreformáció felfogása szerint hol volt a társadalmi keveredés maximuma, amely rangban egymástól ennyire távol álló személyek között megengedhető volt. Magyarországon annak a fajta udvariságnak, amelyet Castiglione *Az udvari ember* című munkájában megfestett, és amelyről Bandello novellája tanúságot tesz, alig volt visszhangja. Lengyelországban Zsigmond Ágost király udvarában a műnek fordítása is készült Łukasz Górnicki tollából *Dworzanin polski* címmel (1566) – még ha a fordító számos helyen saját környezete szokásaihoz is igazította a szöveget, kíméletlenül kigyomlálva belőle például a Boccaccio pajzán asszonyaira vonatkozó részeket – addig hazánkban alig-alig lehet kimutatni, hogy a műből a főúri könyvtárakban olaszul vagy más nyelven fordításban példány lett volna.²⁰³ Hazánkban Rimay János tekinthető az első udvari embernek, de az a szolgálat, amelyet ő teljesített Illésházy István vagy a Thurzó-család familiárisaként,²⁰⁴ mind ízlésében, mind léghőmérsékletében, mind pedig az azokat az udvarokat alakító politikai közeg szempontjából távol állt az innsbrucki királynéi udvar védett, női világától.

²⁰³ Peter BURKE, *The Fortunes of the Courtier*; Polity Press, 1995. A kötet 2. mellékletében a lengyel példánybirtokosok a 144., 145. és 328. sorszámokon szerepelnek, a magyarok pedig a 12., 14. és 244. sorszámokon, az időrendnek megfelelően.

²⁰⁴ ÁCS Pál, *Rimay János udvari embere = Uő.*, „Az idő ósága”, Osiris, Budapest, 2000, 211-219.

Matteo Bandello XLV. Novella (I 45)

Filippo Baldo úr elmeséli, hogyan szerette egy alacsony származású férfi Annát, Magyarország királynéját, aki nagyszerűen kitüntette őt; sok szép eseménnyel.

Miután önök, szeretetre méltó hölgyek és jó modorú úriemberek, nagy emberségük miatt ilyen szeretetteljesen kértek engem, hogy valamely novellával ezt a szép és nemes társaságot tartsam szóval, s egyszersmind szórakoztassam is, amíg eljön az idő, hogy önök, szép hölgyeim, kocsira szállván kedvtelésből végighajtatnak a városon, és mi elkísérjük önöket, jóllehet, sem egyikre sem másikra nem tartom magam elégségesnek, mindazonáltal, mivel jóval kisebb rossznak tartom azt, amit kérnek tőlem, annál a jónál, hogy engedelmeskedhessek önöknek, azáltal, hogy nem mutakozom őszinte kívánságukkal szemben ellenkezőnek és kevésbé udvariasnak, szándékomban áll elmondani önöknek egy novellát vagy egy új eseményt, amely egy barátommal esett meg, akit a jelenlévők közül sokan közelről is ismernek, és ebből az eseményből mindannyian különbözőképpen vonhatnak le némi tanulságot.

Én kevéssel ezelőtt azt mondtam önöknek, és állításomat némileg jogosnak és szilárd alapokon állónak lenni kimutattam, hogy ésszerű dolog, hogy úgy, ahogyan a férfiakban nagy észre vall, ha egy olyan hölgynek szolgálnak, aki náluk nemesebb vérből való, hasonlóképpen mindig bölcs előrelátásnak fogják tartani azt, ha egy hölgy el tudja utasítani egy olyan férfi szerelmét, aki nála magasabb rangú. Tehát azt mondom nektek, hogy nem sok idővel ezelőtt történt, hogy Anna királyné, Lajosnak, Magyarország egykori királyának nővére, és felesége annak a Ferdinándnak, Ausztria főhercegének, akit ma a magyarok és csehek királyának hívnak, Mária úrnővel, Fülöpnek, Spanyolország királyának a lányával együtt, aki a fent említett Lajos felesége volt egykor, visszavonult Innsbruckba, a németek híres földjére, ahol elég gyakran látták a hosszan időző udvart. A két királyné szobája Miksa király és választott császár palotáján belül volt, amely olyan közel van a főtemplomhoz, hogy ők a nép tekintete elől rejtve megjelenésüket, egy zárt galérián keresztül, amely a palotát a templommal köti össze, tudtak elmenni misét és egyéb egyházi szertartásokat hallgatni, amelyeket ott szoktak tartani. És ily módon szinte minden nap udvarhölgyeikkel és más urakkal és udvari emberekkel együtt ment a két királyné oda. Hasonlóképpen a templomon belül felállítottak egy eléggé magas és nagyszerűen feldíszített tribünt, ahonnan a társaság mindent kényelmesen hallott.

Na már most az történt, hogy a cremonai Filippo di Nicuoli úr, aki azokban a napokban elhagyta Lombardiát, mivel a franciák visszahódították a Milánói Hercegséget, Innsbruckba költözött, és titkárként beállt Andrea Borgo úr szolgálatába, hiszen eléggé tanult fiatalember volt, szépségesen író, és szolgálatkész és kellemes ember. Ez, sokat látogatva az említett templomot, és látván, hogy Anna királyné minden más hölgy felett, akik akkor a németek között voltak, a legszebb, és kellemes és úri szokásokkal ékes volt, észre sem véve, miközben újra megbámulta őt, a szerelmes mérget, amelyet szemével ivott, és azt hitte, hogy kielégítheti saját tetszését azzal, hogy csodálja és kitartóan figyeli őt, saját magát mindazzal ellentétesen, ami javára vált volna, nyomorultul megbolondította, mivel a leghevesebben beleszeretett a királynéba; ezért tehát úgy és annyira erősen fellángolt, hogy előbb érezte magát valaki más hatalmában állónak lenni, mint hogy észrevette volna, hogy elvesztette önmagát és saját szabadságát. És még ha belátta is azt a magasságot és kiválóságot, ahová egy ilyen hölgy tartozott, és annak a nemzetségnek az alacsony voltát, amelybe ő maga született, és ha felmérte is a helyzetet, amelyben éppen élt, akkor sem tudott mást tenni, mint hogy teljesen megnyissa keblét a szerelem veszélyes lángjainak, és olyan módon fogadta be őket, hogy már mélyen beleeresztették gyökerüket szívébe, és már annyira megkapaszkodtak ott, hogy semmilyen mód nem volt rá, hogy kigyomlálja őket. Tehát ahogyan Filippo urat azon a módon, ahogy hallottátok, behálózta a szerelem, és mivel úgy ítélte meg,

minden munkát, amit arra fordított, hogy kiszabaduljon belőle, el kell vetnie, teljes szívével és minden igyekezetével és szorgalmával ennek a nagy és nemes vállalkozásnak a szolgálatába állt, jöjjön, aminek jönnie kell.

Abba tehát hathatósan bele is kezdett, mivelhogy minden alkalommal, amikor a királynék az egyházi szertartásokon voltak, ő is mindig odament, és a kellő módon kifejezve nekik hódolatát, velük szemben helyezkedett el, és onnan merengve az ő királynéja szépségén, napról napra jobban fellángolt, és olyan sokáig maradt, hogy a hölgyek már el is hagyták a templomot. És ha néha valamilyen véletlen megakadályozta őket, és a királynék nem jöttek el a templomba, nem maradt más Filippo úrnak, amíg jobb alkalma nem adódott, hogy legalább azt a helyet felkeresse, ahol hölgyét látni szokta. Így hát a behálózott fiatalember szerelmén gondolkodva, hol reménnyel vértette fel magát, hol kétségbe esett, és ezer gondolatot forgatott a fejében; és akármennyire is tudta, hogy létrájának nincs annyi foka, hogy olyan magasra felérjen, mindazonáltal mégsem tudott többé szilárd elhatározásától megszabadulni, sőt, úgy tűnt neki, hogy minél nehezebb és veszélyesebb a vállalkozás, benne annál nagyobbra nő a vágy, hogy kövesse elhatározását, és mindenféle kockázatnak kitegye magát.

És ha olykor kedvtelésből a királynék elmentek Innsbruck kerületeibe és kertjeibe időzni, ő társaság gyanánt a többi udvari emberrel elkísérte őket, mert úgy érezte, csak abban a kis időben van nyugalma, amikor látja Anna királynét, vagy a közelében van. Ugyanezekben az időkben sok közülünk való úriember hagyta el Lombardiát Innsbruckért, akik nagyjából II. Francesco Sforza urat követték, mivel azt remélték, hogy az ő révén, aki vissza fogja szerezni a Milánói Hercegséget, majd ők is visszahelyeztetnek hazájukba. Volt ennek a Francesco úrnak még egy inasa, a veronai Girolamo Borgo úr, egy nagyon kedves és illedelmes fiatalember, akivel Filippo úr közeli viszonyban volt. És mivel ritkán fordul elő az, hogy a heves szerelmet annyira el lehetne rejteni és annyira leplezni lehetne, hogy részben fel ne fedezzék és jelt ne adjon magáról, a veronai finoman érzékelt, hogy Filippo úr lángol. Én pedig, aki folyamatosan az udvarban voltam, és gyakran egy társaságban Borgóval és az ő révén Filippo úrral, igencsak biztos voltam benne, hogy szerelmes; nem mintha akár Borgo, akár én rátapintottunk volna az igazságra, vagy ki tudtuk volna találni, hogy melyik hölgybe habarodott bele. De mivel láttuk, hogy a szokásosnál jobban elkalandozik és sóhajtozik, és mivel észrevettük, hogy amikor csak tudott, kilopta magát a társaságból és teljesen egyedül ballagott saját nehéz esetén gondolkodva, és hogy ettől búskomor lett és sovány, mivel elvesztette álmát és étvágját, mi másra következtethettünk volna e tüneteiből, ha nem arra, hogy a szerelem férgei keservesen rágják a szívet és erős harapásokkal kínozzák?

Amikor tehát egy nap mind a hárman együtt voltunk egyről és másról társalognak, úgy történt, hogy a szerelemre terelődött a szó; így hát Borgo és én megmondtuk Filippo úrnak, hogy minden kétséget kizáróan biztosak vagyunk benne, hogy ő furcsán szerelembe esett abból, ahogyan újfajta életmódra váltott, és heves könnyörgésekkel rászorítottuk, hogy nekünk, akik leghűségesebb társai és kedves barátai voltunk, nyilvánítsa ki szerelmét, hiszen biztos lehetett benne, hogy ott senkit nem talál, akiben jobban megbízzon, mint bennünk. Azonfelül minden segítségünket és szívességünket felajánlottuk neki, ha e tettünkkel bármilyen enyhülést hozhatunk neki. Akkor ő, szinte könnyes szemmel, néhány tüzes sóhaj után így szólt: – Kedves fivérem, mivel becsületességem miatt biztos vagyok benne, hogy amit most hallotok tőlem, arra olyan segítséget fogtok adni, amelyet a helyzet megkövetel, elmondom nektek, mivel se nem tudom, se nem akarom letagadni előttetek, hogy én a leghevesebben és minden mértéken túl szerelmes vagyok, hiszen tagadni mindenképp hasztalan lenne, és a helyzetekben, hacsak nem vak, senki nem láthatná világosabban, milyen helyzetben vagyok. És még ha szavaim megátalkodottan tagadnának is, az arcom, és az az új és furcsa életmód, amelyet egy ideje élni kezdtem, akaratom ellenére megmutatják, hogy én többé nem vagyok az, aki voltam; olyannyira, hogyha rövidesen nem talállok többet abból, amely eddig engem megtartott, azt remélem, hogy az a halál, amely mindannyiunknak, akik erre a világra jövünk, véget

vet, az én keserves életemnek is hasonlóképpen véget fog vetni, ha egyáltalán az enyémet életnek, s nem éppenséggel élő halálnak lehet hívni. Én ugyanis megfogadtam és teljességgel elhatároztam, hogy a világon senkinek nem fogom felfedni hatalmas szenvedésem okát, mivel annak az egy személynek, akit egyedül szeretek, nem fedhetem fel; hanem hallgatók róla és szeretve belehalok. Viszont nektek, akik elől semmit sem kell titkolnom, feltárom lelkem titkát, nem azért, mintha azt hinném, hogy szenvedélyemre bármely vigasztalást vagy gyógyírt találnék így, vagy mintha azt remélném, hogy elmondva szenvedélyem kisebbedik, hiszen érezhetően sokkal nő minden órában; hanem azért mondom el nektek, hogy ti tudjátok halálom okát, és hogy amikor halott leszek, de nem előbb, továbbadhattok, azért, hogy ha véletlenül az ok eljut annak a hölgynek a fülébe, akit én minden mód felett szeretek, megtudja, hogy én annyira szerettem őt, amennyire szeretni lehet. És ha a halálom után ez a tudomásomra jut, akárhová is kerüljön az én lelkem, csakis végtelen megelégedésemre szolgál majd.

Meg kell tehát tudnotok, hogy az első napon, amikor szemem elé került Anna királyné isteni szépsége és legfelső értéke, és ahogy én a szükségesnél nem hosszabban gondolkodtam különleges és kiváló viselkedéséről és egyéb felsorolhatatlan adományairól, máris minden mérték felett úgy fellángoltam, hogy többé nem állt hatalmamban, nem mondom, hogy csökkenteni azt a heves szerelmet, de még csak a legkisebb részben lehűteni sem. Minden tölem telhetőt megtettem, hogy eloszlássam féktelen vágyamat, de minden hiába volt: erőim túl gyengének bizonyultak egy ilyen hatalmas ellenféllel szemben. Ne higgyétek azonban, hogy nem tudom, milyen a saját helyzetem egy ilyen nagysághoz képest, és hogy nem tudom azonfelül, hogy az én szerelmem (hogy örületnek ne hívjam) a legmesszemenőbben ellenkezik minden társadalmi szokással, hiszen jól látom, hogy egy ilyen magas és nemes szerelemre az én alacsony származásom méltatlan. Társaim, én nem vesztettem el az eszemet, hiszen teljességgel átlátom a magam, és a királyné úrnő helyzetét. Az első alkalommal, mikor megéreztem, hogy a szerelem csapdájába estem, tudtam, hogy ő első a keresztény királynék között, én pedig egy szegény ifjú vagyok, távol a hazámtól, és hogy rosszul jön nekem eszemet egy ilyen magas és nemes helyen járítani. De ki tudná megfékezni vagy szabályozni a szerelmet? Ki az, aki illő választás szerint esik szerelembe? Ahogy én látom, biztosan senki sem, mivel a szerelemnek annál jobban tetszik a dolog, minél többször lövi ki nyilait, és nincs tekintettel senki emberfia állására vagy helyzetére. Hát nem láttuk-e már a legkiválóbb férfiakat, hercegeket, királyokat és császárokat alacsony és a legnemtelenebb családból származó asszonyok iránt fellángolni? Hát nem tudunk-e a legszebb és legelőkelőbb asszonyokról, akik megvetvén magas állásukat, elhagyván férjüket, nem törődve gyermekeik szeretetével, a leghevesebb szerelemre gyúltak mocskos, és a legrosszabb fajtából való férfiak iránt? A történelemlékek tele vannak ilyenekkel, mint nagyapáink és apáink emlékei, de még a mieink is, ha ez bizonyításra szorulna, onnan vehetünk példákat. Mindezt azért mondom tehát nektek, hogy ne tűnjön újdonságnak, hogy én hagytam magam a saját gondolataimtól legyőzetni. Hiszen nem gőg, vagy nem az egyik és a másik fél nem ismerete vezetett engem erre, hanem a szerelem, amely sokkal többre képes, mint amire mi képesek vagyunk, és amely gyakran lehetővé teszi azt, ami tetszik, de nem lehet; és amely hatalmába kerítve az elmét, urat csinál a vágyból, amelynek az ereje sokkal nagyobb, mint a természet törvényei. És bár az én nagyszerű szerelmemnek nem remélek jó véget, és napról napra kevésbé remélek, mégsem tudom a lelkemet más felé fordítani. És arra a hű és tüzes szerelemre, amelyet a királyné iránt érzek, esküszöm nektek, hogy amennyire lehetett, kényszerítettem magam, hogy megszabaduljak ettől a rossz csillagzat alatt született vállalkozástól, és hogy gondolataimat másra összpontosítsam; de minden erőlködésem hiába volt, és minden elhatározásom füstbe ment. Én többet nem tudok tenni, és nem tehetek mást. És a Jóisten tudja, hogy ha nem félnék az örök kárhozattól, már saját kezemmel véget vettem volna ezen étvágyamnak. Elhatároztam tehát, hogy – miután hagytam magam erre a pontra jutni, és miután a Jóisten megengedte, hogy én, jaj szerencsétlen és boldogtalan, módfelett fellángoljak egy ilyen

magas állású, nemes, nagylelkű és szép asszonyért – megleégszem csupán az ő gyönyörű szemeinek látásával, és szolgálva neki, szeretve őt és tisztelve őt, amíg csak életben leszek, ami hitem szerint nem tart soká, reményemet csak azoknak a bájos és isteni szemeknek a világos fényével táplálom, hiszen annyira nem vagyok magamon kívül, hogy nyilvánvalóan ne tudnám, hogy egy ilyen magas szerelemtől más jutalmat nem remélhetek, hiszen ilyet remélni különös örülség lenne.

– E szavak után sok könnyet hullatott a szegény szerelmes, és könnyeitől, valamint a sok sóhajtól akadályozva, és bizonyosra nem tudom, mitől megszállva többet nem volt képes mondani. És valóban, aki látta az arcát, úgy ítélte meg, hogy maró és fájdalmas szenvedély járja át a szívét. Na már most, miután mi nagyon figyeltünk arra, amit mondott, ahogyan a dolog megkívánta, végtelenül elcsodálkoztunk ezen az eseten, és úgy éreztük, mintha álmodnánk, és mintha nem ott lennénk, ahol voltunk, és jó darabig egymásra bámultunk a nélkül, hogy egy szót is szóltunk volna. S miután felocsúdtunk a különös csodálkozásból, Girolamo úr és én a legnyilvánvalóbb érvekkel igyekeztük őt meggyőzni, hogy ettől az örült ötlettől szabadítsa meg a lelkét, és fordítsa másfelé, rámutatva neki a vállalkozás lehetetlenségére és arra a hatalmas veszélyre, amely belőle következhet. De hát mi a falnak beszéltünk, hiszen ő nem akart, és azt mondta, hogy nem tud elfordulni ettől a szerelemtől, jöjjön miatta most már, aminek jönnie kell. Akkor nemcsak hogy effajta göggyéért keserű dorgálásokkal dorgáltuk és szidtuk meg, hanem sok más alkalommal is, mikor együtt voltunk, nagy patáliát csaptunk, hogy végre ismerje el nyilvánvaló hibáját. De az egész falra hányt borsó volt csupán, olyannyira, hogy Borgo és én az egyetlen kiútnak azt találtuk, ha nem beszélünk vele többet erről a dologról, hanem kivárjuk, hogy mi jön ki belőle.

Megátalkodva tehát Filippo úr az ő szilárd elhatározásában, és folyamatosan megjelenve a templomban, amikor tudta, hogy a királynék ott vannak, úgy esett, hogy a hölgyek észrevették, hogy szerelmes, hiszen mindketten többször figyelmesek lettek a férfi viselkedésére, tetteire, arra, hogy oda járt, arra, hogy mindig velük szemben helyezkedett el, és hogy tekintetét a földről sosem emelte fel rájuk; tehát arra a következtetésre jutottak, hogy a férfi kétségkívül szerelmes egyikükbe, vagy legalábbis valamelyik udvarhölgyükbe. És bár a két királyné egymás között elmélkedett a dologról, az igazságra azonban sosem jöttek rá. Ettől függetlenül szívükben vágy támadt, hogy tisztázzák a dolgot, és arra vártak, hogy egy nap alkalom adódik rá, ami majd megszabadítja őket ettől a kétségtől. Filippo úr ezalatt úrnője szép szemeinek látásában keresett enyhülést a tűzre, amely szerencsétlenül átjárta idegeit és csontjait, ám amitől szenvedélyére némi vigasztalást és enyhülést várt, attól az csak óráról órára hevesebb lett. És valóban mindazok, akik a leghevesebben szeretnek, erre az útra lépnek, hiszen sosem akarnak mást csinálni, csak azt az asszonyt látni, akit szeretnek, és nem veszik észre, hogy minél tovább csodálják a szeretett szépséget, annál jobban növekszik a vágy, hogy csodálják, és a vággyal együtt növekszik a fájdalom is. Filippo úr tehát egyetlen alkalmat sem szalasztott el, hogy a királyné úrnőt csodálhassa, akár a templomban volt a hölgy, akár az udvarban, vagy ha kikocsizott a földekre.

Na már most azt történt, hogy amikor a dolog ezen a ponton volt, és miközben a királynék szívesen kikémeleltek volna többet is Filippo úr szerelméről, a szerencse felkínálta magát, azon a módon, ahogy majd hallani fogjátok. Az az évszak volt, amikor a virágok és a rózsák elkezdnek illatos ékességül szolgálni a vidéknek és a kerteknek. És mivel a virágzás kezdetekor sokkal drágábbak, mint akkor, amikor már több van belőlük, szinte mindenhol és legfőképpen az udvarokban az a szokás járja, hogy az első leszedett virágokat vagy az első rózsákat az úrnőknek, és a házak előljáróinak adják. Azon a napon tehát Anna királyné keze ügyében volt néhány virág, és Mária királynéval és más hölgyekkel és udvarhölgyekkel együtt volt szórakozás gyanánt az egyik gyönyörűsége kertjükben, abban az órában, amikor a nap nyugat felé repülve szinte elkezdi elbújni a nyugati hegyek mögött. Ott volt a többi udvari ember között Filippo úr is. Amikor Anna királyné meglátta őt, elhatározta, hogy próbának veti alá, hogy lássa, ki lehet-e deríteni, melyik asszonyba szerelmes a férfi. És így bájosan végigsétálva a kerten, és most ezekkel, majd azokkal, ahogyan ez a

hasonló úrnők szokása, szép és kellemes mondásokkal tréfálkozva, összetalálkozott Filippo úrral, aki bár néhány úriemberrel társalgott éppen, azért lelkét és szemeit a királynéra függesztette. És minden alkalommal, amikor látta, szemeit a hölgy arcán tartotta, és aki rápillantott, rövid úton beláthatta, hogy a királyné úrnő arca volt Filippo úr minden gondolatának szállása. És amint a férfi meglátta, hogy az úrnő felé közeledik, azonnal udvarias és illendő hódolattal fejezte ki tiszteletét, és az asszonyra függesztett tekintetéből úgy tűnt, hogy szelíden könyörületességért esedezik. És bizonyos az, hogy aki titokban és tökéletes szívvel szeret, hamarabb beszél asszonyához szemeivel, mint nyelvével. Ahogy a királyné odaért hozzá, komoly és tisztos bájjal, emberségesen így szólt a férfinak:

– Lombard ifjú, ha ezeket a virágokat, amelyeket most kezünkben tartunk, önnek ajándékoznánk a célból, hogy ön szabadon azt tehessen velük, amit a leginkább szeretne, vagy ha azt mondanánk önnek, hogy udvarias ajándékként adja az itt jelen lévő, vagy másutt tartózkodó asszonyok közül annak, aki a leginkább tetszik önnek, mondja meg, kérem, kinek ajándékozná vagy mit tenne velük; és kérem szépen, hogy szabadon és minden udvariaskodás nélkül, lelkéből szóljon, mert azzal nagy örömet fog szerezni nekünk. És erre kötelezzük önt annak a szerelemnek a nevében, amelyet az iránt az asszony iránt érez, akit leginkább szeret, hiszen azt gondoljuk, hogy ifjú létére nem igazán hihető, hogy ne lenne szerelmes. – Amikor Filippo úr megérezte, hogy a királyné leglágyabb hangja ilyen édesen megsebezte fülét, és hallotta, hogy az általa szeretett asszony szerelmére hivatkozva kötelezi őt az, akit ő kizárólagosan és végtelenül nemcsak szeretett, de tisztelt és imádott, szinte önkívületbe esett, olyan nagy volt az édesség és akkora az öröm, amelyet szívében érzett, és arcát ezer szín öntötte el, a szertelen és soha nem ízlelt örömtől eltöltve szinte elájult, és nem volt képes válaszolni. Mégis, összeszedve erejét és a legjobb fajta merészséget, halk és remegő hangon így válaszolt a királynénak:

– Mivel hogy, legfelségesebb úrnő, könyörületességből méltóztatik parancsolni velem, azon túl, hogy ezt végtelenül megköszönöm önnek és mindig végtelen lekötelezettje maradok, kész vagyok a legőszintébben elmondani, hogy mi nyomja a lelkem, hiszen a legnagyobb köszönettel tartozom azért, hogy felfedhetem azt; mivel tehát ezzel kedvére tehetek, el is mondom. Minden köteles tisztelet mellett azt mondom tehát, hogy nem csak itt és most, hanem minden időben és helyen, ahol lennék, sehogy máshogy nem rendelkeznék e virágok felől, csak úgy, ahogy most vannak, és minél szebbek és kedvesebbek lennének, annál szívesebben tenném azt, hogy vétek nélkül és alázatosan mindig önnek ajánlanám őket, és nem azért, mert ön a királyné és a legmagasabb nemzetségből való, amely eleve hatalmas dolog, hanem mert ön egy különleges, sőt egyedülálló, és végtelen adományokkal ékes asszony, és ezentúl még azért is, mert erénye és érdemei méltóvá teszik rá, és még sokkal többre is, mint hogy egy ilyen kicsiny ajándékkal tiszteljék meg, mint olyat, aki a többi ma élő asszonyhoz képest – engedtessek meg nekem, hogy igazán ezt mondjam –, a jelen korban a női nem becsé és egyetlen dicsősége. – S ahogy ezt mondta, elhallgatott. A királyné, nagy örömmel hallva az ifjú kész válaszát:

– És mi – mondta –, megköszönjük önnek a sok dicséretet, amelyet nekünk adott, és irántunk való jószágát. – Csak ennyit mondva neki, továbblépett, és körös-körül ezekkel és amazokkal szórakozás gyanánt tréfálkozott. Mindenesetre neki és Mária királynénak is úgy tűnt, hogy minden dologról megbizonyosodott, és nagyjából kikémlelte az ifjú lelkét, és szinte biztosra vette, hogy ő maga az, akit az ifjú lombard legfőbb úrnőjének tart. Ami miatt azonban nem undorodott meg az ifjútól, hanem lelkében inkább helyeselte, és még többre tartotta őt, mint annak előtte, és mint a látszatra adó és erényes asszony, végtelen dicséretekkel gondolt rá.

A királyné tehát nem úgy tett, ahogy sok asszony szokott, akik mikor látják, hogy nemesebb családból valók, vagy éppen egyenlőek azzal a szerelmessel, akit nekik az ég adott, nem tartják őt méltónak magukhoz, hanem belőle és hűséges szolgálatából is csúfot üznek, és gyakran tettetett arccal és színlelt szavakkal a magasba emelik, és aztán egy szempillantás alatt megváltoztatva

hamis viselkedésüket, minden remény csúcsáról és tetejéről hagyják, hogy kapaszkodó nélkül minden kétségbeesés mély poklába hulljon alá, oly módon, hogy minél nagyobb csúfot űz a szerelmesből az asszony, annál kifinomultabbnak tartja magát. Nem lenne sokkal jobb és dicséretesebb helyzet, ha az asszony, mikor nem tartja kedvesnek a férfi szerelmét és szolgálatát, nyíltan megmondaná neki: – Barátom, te nem vagy jó nekem – mint hogy hiábavaló reményekkel táplálja, egyszer törődve vele, szavakkal és pillantásokkal biztatva, aztán meg oly szájalomra méltón, ahogy gyakran teszik, elkergesse magától? Én a magam részéről, még ha a leghevesebben szeretnék is egy asszonyt, és ha különös fájdalom lenne is látnom, hogy elűz magától, és hogy nem szeret, még akkor is kevésbé fájlalnám, ha nyíltan megmondaná, hogy másutt keressek magamnak szeretőt, mint ha szívélyesnek mutatkozna szolgálatom iránt, és valamennyi ideig hiábavaló reménnyel táplálna engem, majd pedig tőle becsapva és megcsúfolva találnám magam. Mert valóban, hasonló esetben talán én sem lennék kevésbé rideg és komor azzal szemben, aki így viselkedne velem, mint az a diák, aki Párizsból hazatérve Firenzébe a rosszul számító Elena asszonnyal viselkedett.²⁰⁵

De térjünk vissza a mi Filippo urunkhoz. Aki még semmit sem tudott elképzelni Anna királyné lelkéről, és arról, hogy mi célból kérte tőle, amit kért, mégis maga a tett nagyon kedves volt neki és szívesen vette, és minden alkalommal, amikor rá gondolt, hatalmas örömet érzett és egyfajta elégedettséggel töltötte el, ami a szokásosnál vidámabbá tette. Másfelől a királyné úrnő, aki sokat adott a látszatra és maga volt az udvariasság, amikor Filippo úr a templomban vagy másutt letérdelt előtte és a kellő tisztelettel fejezte ki hódolatát, nagyon emberségesen fogadta és egy kis fejbőlintással – amelyet csak a főnemesek és urak esetében szokott megtenni –, jelezte, hogy kedvére való a tisztelet és hódolat, amelyet a férfi neki tett. Ettől nagyon elégedett volt a férfi, és nem is mert többet remélni, de egyfolytában a szépségre és a nemes viselkedésre gondolt, amelyet a királynében látott. Ebben az állapotban telt el néhány nap, és a férfi mind jobban feltűzelte magát, és minél titkosabban égett, annál jobban felgyulladt.

Egy nap néhányan közülünk, olaszok közül Anna királyné szobája előtt voltunk, mert ide kísérték Barbara asszonyt, Pietro Martire Stampa úr feleségét, aki két leányával eljött, hogy hódolatát fejezze ki a két királynénak, akik együtt voltak. Ott volt még Filippo úr is, akivel Borgo és én beszélgettünk különféle dolgokról. Nem sokáig fecsegtünk, amikor mindkét királyné kilépett a szobából; ami miatt minden úr és úriember, aki jöttükre várakozott, felemelkedett ültéből és fedetlen fővel, hódolattal várta, hogy merre akarnak menni. Anna királyné ekkor elvált Mária királynétól és egyenesen odament, ahol az olaszok voltak, és a legemberségesebb módon kérdezte a mi úriembereink közül soknak a nevét és hazáját, úgy, hogy végül odaért, ahol mi hárman beszélgettünk. Ott szépen megkérte először Girolamo urat, hogy mondja meg a nevét, hazáját és hogy úriember-e. Amire ő minden hódolattal azt válaszolta, hogy a neve Girolamo Borgo, úriember Veronából. Én pedig tőle ugyanazt a kérdést kapván, amennyire szerényen csak tudtam, azt válaszoltam, hogy úriember vagyok Milánó egyik régi családjából és hogy mindenki Filippo Baldónak hív. Megkapván a válaszat, a királyné vidám és szinte nevető arccal, udvariasan és bájosan Filippo úrhoz fordult, akárcsak tőlünk, tőle is megkérdezte a nevét, a hazáját, és hogy mondja meg, vajon úriember-e. Amire Filippo úr a kellő meghajlás után hódolattal így felelt: – Úrnőm, asszonyom és jótevő asszonyom, mindenki, aki ismer, Filippo dei Nicuolinak hív engem, és úriember vagyok. – A királyné, aki a többiek közül senkinek, akit megkérdezett, nem mondott mást, Filippo úrnak így válszolt: – Valóban az igazat mondja, ön úriember, és aki az ellenkezőjét akarná állítani, az elég nyilvánvalóan bizonyítaná, hogy rossz az ítélőképessége. – Nem mondott többet, hanem Mária királynéval együtt kiment, és elment a templomba. Mindenkit, aki hallotta a királyné szavait, nagy csodálkozás töltött el, mivel nem tudták elképzelni, hogy miről van szó, és ugyanakkor mindenki úgy ítélte meg, hogy a királyné egy egészen különleges megtiszteltetésben

²⁰⁵ Utalás a *Decameron* Uno scolare ama una vedova (VIII, 7) történetére.

részesítette Filippo urat. Ő pedig szokása szerint véget nem érően töprengve és különböző gondolatokkal telten elment a templomba, és szokásos helyére ült le, mindenekelőtt a királyné hozzá intézett szavait forgatva magában. És bár még mindig nem tudott rájönni, mi végre válaszolt neki hasonló szavakkal egy ilyen és ennyire tisztelt királyné, azért úgy gondolta, hogy akárhol hallják ezt a dolgot, azt az ő becsületére írják majd.

És bizonyosan végtelenül dicsérni kell egy ilyen kiváló és nemes asszony emberségét, aki bár ilyen magas származású volt és egy császári házból való herceg felesége, nem csak, hogy nem vetette meg, hogy egy alacsony eredetű és hazájából kibujdosott férfi szeresse őt, hanem még minden körülményekkel és szorgalommal ki is akarta kémlelni és hathatósan tisztázni, hogy ő volt-e az, akit az olasz ifjú szeretett, ahogy részben már láttuk, hitem szerint nem más okból, hanem azért, hogy nagyszerűen munkálkodjon azon, ami számára megfelelőnek tűnt saját nagyságához, és a szerelmes ifjú lángoló szerelméhez mérten, mint ahogy később ezt is tette.

De mennyien vannak manapság, nem mondom, hogy királynék és hercegnők, de csak egyszerű magánember úri hölgyek, akik, ha kissé fellebbentjük róluk a szépség látszatát, jó szokások és erény nélkül állnak, és akik, amikor észreveszik egy olyan úriember szerelmét, akinek a tehetségéhez a szerencse nem adott javakat, becsapják őket és csúfolódnak rajtuk? Hasonlóképpen hányan élnek megrészegülve a gögtől, akik a legnagyobb rajtuk esett igazságtalanságnak tartanak, ha a leggazdagabb és legfőbb úriemberen kívül valaki más is szeretni merésznél őket? És valójában az asszonyok nagy része (azokról beszélek, akiknek alávaló és aljas a lelkük, és akik nem törődnek sem a jó hírrel, sem a tisztességgel, csak a haszonnal és az élvezettel) olyan, aki nem nézi, hogy a szeretők adnak-e a látszatra, jó szokásaik vannak-e, erényesek és illedelmesek-e, csak arra figyel, hogy tele van-e az erszényük, és többre értékeli egy kis szépséget, amely olyan, mint egy leszakasztott virág, amely hamar elhervad, és amely nem teszi értékessé és nagyszerűvé az ember lelkét, és amely nem ékesíti fel azt az ezer más részt, amely egy úriember sajátja, és amelyek napról napra szebbé válnak és tökéletesednek. Más asszonyok pedig beleestek valami ifjúba, akit szépségnek találtak, még ha jó szokások és erény nélkül való is az, és csak egy darab húst szeretnek, két szemmel a fején.

Ne higgyétek azonban, hogy általában a férfiak bölcsőbbek lennének ebben a dologban az asszonyoknál. Igaz, így kellene lennie, mert a mi nemünknek több az esze, mint a női nemnek; de az igazat megvallva, mindannyiunkat beszennyez a romlott világ mocska. Innen van az, hogy napjainkban alig látunk olyan szerelmet, amely hosszú ideig tartana, hiszen ahogyan hiányzik a szerelem oka, ugyanúgy hiányzik a szerelem is; amint elmaradnak az ajándékok, amint elszárad a szépségnek az a kis virága, többé nincs se ismeretség, se szerelem. Ezért történik meg elég gyakran, amikor a szerelmek semmi másra nem alapozódnak, csak ezeknek az esendő és kevésre tartható szépségeknél az élvezetére, hogy úgy járnak, mint köd a szélben; ezért történik, mondom, hogy nemcsak az a kevéske hév, ami megvolt, hűl ki, hanem teljesen meg is fagy, és gyakran a szerelem gyűlöletbe és kegyetlen ellenségeskedésbe fordul. És van még aztán rosszabb is belőlük, azok a sokak, akik azt akarják, hogy úriembernek higgyék és mondják őket, mert régi és nemesi családba születtek, de mivel erény nélkül és minden bájos és dicsértere méltó szokástól megfosztva nőttek fel, nem tudják és soha fel se ismernék, mi az illendőség, azt hiszik, hogy valami nagy mágusok ők, amikor a hozzájuk hasonló állatok körében felcsapják a katonaköpenyt, és azt mondják: – Nekem megvolt az az asszony és amaz, és az a harmadik meg a társam barátnője – oly módon, hogy nagyon sokszor hírbe hozzák ezt vagy azt a nőt. Mégis sok olyan örült és agyatlan úriasszony van, akik még ha tudják és világosan értik is ezt, meggyőzik magukat, hogy szépségükkel vagy más eszközzel majd ők megzabolazzák azokat a vad lovakat, és nem veszik észre, a kis hülyék, hogy pár napon belül nem jelentenek majd nagyobb kalandot, mint a többi nő, hanem a nép a szájára veszi őket és örökre rossz hírbe keverednek, s ujjal mutogatnak majd rájuk; azonban az, aki a látszatra adó, jól nevelt, erényes és illedelmes szeretőt választ, nem fél, hogy szégyent hoz a saját fejére.

De nem kell egy igaz szeretőnek, aki magasra helyezte reményeit, csak azért visszavonulnia, és többé nem szeretnie hevesen és tisztelnie asszonyát, mert minden nő egyformán kevésbé értékes, illedelmes vagy bölcs lenne, hiszen nem minden nő ugyanolyan. Hiszen még ebben a mi időnkben is sok értékes és gyönyörű asszony van, akiket bölcs és tisztességes szokásaik, valamint bájos és szép viselkedésük felékesítenek, és akik megérdemlik, hogy jóságuk, nagylelkűségük és lelki adottságaik miatt végtelenül hódoljanak nekik és tiszteljék őket. És aki egy illedelmes és erényes asszonnyal találkozik, hogyan tehetné meg, hogy őt örökre ne szeresse, és az iránta való tiszteletből ne tisztelje az összes többi asszonyt is?

De megint túl sokáig időztünk távol a történetünktől. Visszatérve tehát rá, elmondom nektek, hogy a szerencse kegyelni kezdte Filippo urat, ugyanis azontúl, hogy a királyné úrnő kimutatta, hogy kedves számára ez a szerelem, úgy tűnt, hogy még az összes többi dolog is e vállalkozása sikerének kedvez. A királyné udvarmesternője egy meglehetősen éltes hölgy, Paola dei Cavalli, veronai úriasszony volt, akit még a jó emlékezetű Bianca Maria Sforza, Miksa császár felesége nevezett ki. Anna királyné azt a feladatot adta neki, hogy szerezzen be néhány toszkán verset vagy más olasz nyelvű költeményt. És azért tette ezt a királyné, hogy jobban és otthonosabban tudjon mozogni a mi olasz nyelvünkben, így sokat gyakorolta magát az itáliai beszédben, és már annyit és olyan világosan beszélt olaszul, hogy mindannyian kiválóan megértettük. Na már most, ahogy Filippo úr jó szerencséje akarta, aznap ő teljesen egyedül volt az udvarban, hiszen minden órában azon töprengett, hogy hogyan láthatná a királynét. Tehát amikor Paola asszony meglátta ott őt, mivel közletről ismerte, odament és így szólt hozzá: – Kedves Filippo úr, mivel a királyné úrnő nagy kedvét leli benne, hogy a mi nyelvünket tanulja és már eléggé előrehaladt vele, és ahogyan maga is hallhatta, már elég jól beszéli, ma reggelre kelvén kedvesen megparancsolta nekem, hogy találjak neki néhány szép toszkán verset; mert azokon az olaszul nyomtatott könyveken kívül, amelyek itt vannak, ő szívesen látna valamit azokból a szép dolgokból, amelyeket manapság a mi művelt embereink írnak, és legfőképpen szeretne látni valamit azokból a szép versekből, amelyekről tudom, hogy ön is kedvét leli bennük, és gondolom, hogy van is belőlük példánya. Ezért hát jónak láttam, hogy önhöz forduljak és erősen kérjem, hogy ossza meg az úrnóval a szép verseket, amelyek önnél vannak, mert ezzel számára nagyon kedves és szívesen vett dolgot cselekedne, én pedig örökre lekötelezettje leszek, ezen felül tudatni fogom vele, amikor átadom neki a verseket, hogy azokat én öntől kaptam. Ami pedig, mivel a királyné szereti a mi nemzetünket, és nagyon jót akar és kedvez nekünk, bizonyosan az ön javára fog szolgálni a jövőben. – Filippo úr tőle telhetően megköszönte az asszonynak, és azt mondta neki, hogy kevés olyan dolgot tart magánál Innsbruckban, amelyet az asszony keres, de biztos benne, hogy többet is tud találni belőle azoknál az úriembereknél, akik az udvar kíséretében vannak, és hogy minden erejével azon lesz, hogy annyit találjon belőlük, amennyit csak tud; de addig is oda fogja neki adni azokat, amelyek nála vannak, még aznap este. És arra kérve az asszonyt, hogy ajánlja őt a királyné asszony kegyébe, elvált tőle és egyenesen a szállására ment, ahol nekiállt szorgalmasan felforgatni a papírjait. Hatalmas boldogság töltötte el, hogy ilyen alkalma adódott.

Na már most a papírjai között más verset, amely méltó lett volna rá, hogy egy ilyen asszony kezébe jusson, nem talált, csak egy terzinában írt verset, amelyet hívhatunk capitolónak is, egy nagyon illedelmes és erényes jogi doktor és kiváló költő, Niccolo Amanio da Crema²⁰⁶ alkotását, akit életében mindannyiótoknak ismernie kellett, vagy legalább a híret hallani, aki olyan olasz nyelvű versekben tudta kifejezni a szerelmi érzéseket, mint korunkban senki más. És mivel Amanio ezen capitolója annyira kapóra jött Filippo úrnak és az ő szerelmének, amennyire csak kívánhatta, ő,

²⁰⁶ A cremai születésű jogász Niccolo Amanio (született 1468 körül, meghalt 1528 előtt) és cremonai tisztviselő költészetét Bandello nagyra értékelte. A korban divatos, petrarkista költészet művelőjének nyomtatásban legalább 57 verse megjelent különböző kiadványokban, valamint kéziratban maradt munkáit is kiadták a XIX. században. [http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-amanio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-amanio_(Dizionario-Biografico)/)

akinek gyönyörű volt a kézírása, gyöngybetűkkel lemásolta azt egy lapra. A vers tehát így hangzott:

Minél jobban növekszik a keserű kín,
Ahogy a szerelem elemészti szomorú és felhevült lelkem,
Óránként annál boldogabb vagyok, hogy égek.
Ha naponként ezerszer hagy is félúton,
félelem és remény közt, minden fájdalmat
édessé tesz ez a dicső vállalat.
Oly nagy a tűz, honnan szívemet meggyújtom,
hogy a szerelem lángjai közül semmi más
nem vette kezdetét, csak hatalmas lángolás.
Édes kínok és édes bajok,
édes fénye a szerelemnek, és édes gondolat,
kik oly magas sugarakból szálltok alá rám,
oly magas felségtől és oly magas birodalomból,
hogy még szemlélni is félek azt, tudva, hogy én csupán
alacsony tárgya vagyok a hatalmas jónak, melyet remélek.
De többet az észnél tesz bennem a vágy,
és a szép szemek, meg szerelem is vigasztal engem,
hisz fegyvere egy tisztos és kegyes védelem;
a tekintet, mely az egekbe emeli a szívem és lelkem,
s mindenfelől elcsitul a lég,
mikor miatta ezer kapuját tárja nekem az ég.
Isteni lelkem, angyali szirénem,
királyi szépség, szent gyönyörűség,
minden jóval űzi el vidám kínomat.
Ha ily magas polcról reményem alá is hull,
legalább azt mondja majd szívem: Oly magasan voltam én,
hogy a halandók szemének minden más magasság
csak alacsony ehhez képest, ahova magamat emeltem én.²⁰⁷

Amint Filippo úr lemásolta ezt a verset, rögtön visszatért az udvarba, és egy inassal kihívatta Paola asszonyt, azt mondta neki: – Asszonyom, egyelőre ezt a néhány szép és bájos sort adom önnek. Adja oda úrnőjének, és én elmegyek, hogy többet is keressek, és mindet elhozom majd. – Paola asszony átvette őket, és a szobában külföldi társaság és szórakoztatás nélkül találta a királynét, ezért készségesen így szólt: – Úrnőm, ma reggel azt kérte tőlem, hogy szerezzek be néhányat azok közül a versek közül, amelyeket manapság a mi olaszaink írnak, és én keresve ezt a néhány sort találtam, amelyeket Filippo dei Nicouli úr, Andrea Borgo uram titkára adott nekem, és azt ígérte, hogy többet is hoz majd. – A királyné félig mosolyogva vette el a lapot, és elolvasta a sorokat, amelyek értelmét tökéletesen megértette, azt gondolva, hogy Filippo úr írta, és hogy kifejezetten neki szerezte a verset. Így hát lelkéről ledobta a kétség minden fátylát, magában arra a következtetésre jutott és biztosra vette, hogy ő az, akiért Filippo úr hevesen lángol, és annál is inkább megerősítette magát ebbéli hitében és igaznak gondolta, mivel a vers alatt ez a néhány szó állt: – Annak és attól, akit ez megillet. – És meggondolván az ifjú lelki nagyságát, hibáztatta a természetet, amiért az egy alacsony sorba született férfiba hintett olyan magot, amelyből ilyen nagyszerű és nemes szív nőtt ki, és magában hosszan dicsérte az ifjút.

²⁰⁷ Sajnos költői véna híján a petrarcai szonettformában írt verset a fordító nem tudta formailag hitelesen visszaadni, csak tartalmi hűségre törekedhetett. MÁ

Az egészet megtárgyalta tehát a sógornőjével, Mária királynéval, aki bölcs és bájos asszony, és többféleképpen átbeszélve ezt a szerelmet, és mind nagyobbra tartva az ifjút, Anna királyné úgy döntött, hogy amikor tisztességesen megteheti, Filippo urat ezért a nagy és nemes szerelemért tisztességesen és kellően megjutalmazza. És miközben ezen elhatározásában arra várt, hogy alkalma adódjék véghezvinni, amikor csak látta Filippo urat, minden olyan kegyvel és kedves fogadtatással kitüntette, amelyet egy erényes és tisztességes királyné bármely úriember és igaz szerető szolgálataért az ésszerűség határain belül megadhat, figyelembe véve azt a nagy rangbeli különbséget, amely kettejük között fennállt. Emiatt Filippo úr a világ lelegettebb embereként éledegelt, és nem is mert többet remélni annál, mint amit kapott, folytatván szokásos életét, és a szeretett hölgy látványával táplálva magát. Szükségszerűen megtörtént tehát, hogy sok udvari ember irigységet kezdett táplálni iránta, amiért látták, hogy a királyné úrnő ily módon kitünteti; többre azonban senki sem gondolt, azt hitték csupán, hogy az úrnő azért tesz neki ennyi szívességet, mert erényes és tudós ifjú, és a királynénak állandó szokása volt, hogy az írástudó, vagy más szellemi adottsággal rendelkező embereket értékeltse, és megtisztelje őket és kedveskedjen nekik, és amikor alkalom adódott rá, szívességeket tegyen nekik és megjutalmazza őket.

Azokban a napokban történt, hogy Miksa császár megtért az örök életre,²⁰⁸ unokája, Károly pedig éppen Spanyolországban tartózkodott. Miksa halála miatt döntött úgy Andrea Borgo úr, hogy egy emberét Károly királyhoz küldi, hogy tőle megerősítést nyerjen mindazokra a javakra, amelyeket hosszú és hűséges szolgálataért Miksa nagylelkűségéből kapott. És miután a küldetésre Filippo urat választotta ki, mivel többször megbizonyosodott róla, hogy ő körültekintő és efféle ügyekben járatos, elment, hogy kifejezze illő hódolatát a királyné asszonyoknak, és hogy tudassa velük, hogy titkárát hamarosan Spanyolországba akarja küldeni, és hogy milyen okból akarja elküldeni őt, alázatosan kérve őket, hogy a folyamodott megerősítés érdekében mindketten méltóztassanak a lehető legmelegebb hangon írni a királynak. A királynék, akik jól tudták róla, hogy mennyit küzdött Miksa idején és mennyi nehézségen esett át, azt mondták neki, hogy szívesen segítenek. Ekkor találta Anna királyné alkalmasnak az időt arra, hogy hosszú szerelméért megfelelő jutalomban részesítse Filippo urat.

És mivel ő a legkedvesebb és a világon az egyik legnagyobb hercegnő volt, aki a szavakkal kérőt jól tudta jutalmazni, mert értette, hogy a személy lelkében mit ér, véghez akarta vinni elhatározását, ezért megparancsolta Andrea úrnak, hogy az indulás idején küldje el hozzá titkárát, mert a kért leveleken kívül más dolgokat is rá akart bízni, hogy kézbesítse a spanyol udvarba. Amikor Andrea úr távozott, Anna királyné elmondta a Filippo úrral kapcsolatos gondolatait Mária királynénak, aki jónak találta és miután megdicsérte őket, biztatta, hogy vigye véghez azokat. Az ügyben tehát mindketten sok levelet írtak Spanyolországba Károly királynak, a kancellárnak és másoknak, akikről úgy gondolták, hogy a kívánt hatás elérése érdekében kész és hathatós segítséget találnak bennük. Miután Andrea úr elrendezte a dolgait, azt mondta Filippo úrnak, hogy most már minden készen áll, amire egy ilyen hosszú utazáshoz szüksége van: – Filippo, ma menj el Anna királynéhez, és tudasd vele, hogy te vagy az, akit én Spanyolországba küldök az udvarba. Ő meg akar bízni téged, hogy kézbesíts tőle néhány dolgot a katolikus királynak. Azon túl, hogy megígéred neki, hogy azt fogod tenni, amit ő parancsol, azt is megmondod neki, hogy erre különleges megbízatást kaptál tőlem. – Ennél édesebb hang nem is hatolhatott volna Filippo úr fülébe, hiszen megértette belőle, hogy elutazása előtt látni fogja és beszélni fog úrnőjével, attól pedig, hogy ő néhány elintézniavalóval akarja megbízni, különösen boldog és elégedett volt. Amikor tehát eljött a megfelelőnek tűnő óra, elment és tudatta a királynéval, hogy ott van, és készen áll, hogy a királyné méltóztassék vele parancsolni. Amikor a királyné ezt megtudta, azonnal elrendelte, hogy lépjen be a szobájába. A férfi remegő szívvel lépett be, és a megfelelő és kellő meghajlások után, hódolattal és félénken mutatkozott be a királyné előtt, és így szólt hozzá: – Szentséges asszonyom, én vagyok

²⁰⁸ I. Miksa császár 1519. január 12-én hunyt el Welsben, Ausztriában.

Filippo, az ön szolgálja, akit Andrea Borgo úr küld a mi urunkhoz, a katolikus királyhoz, és kész vagyok mindenre, amit méltóztat parancsolni nekem, egyrészt mivel az ön legodaadóbb szolgálja vagyok, és a világon mindennél jobban vágyom arra, hogy ön úgy rendelkezék velem, mint szolgálai közül a legkisebbel, másrészt pedig azért, mert Andrea úr ezzel bízott meg engem.

– Akkor a királyné vidám arccal nézett rá és kedvesen így beszélt hozzá: – Mi pedig abban a hitben hívtuk önt ide, hogy meg fogja tenni, amit meg kell tennie, mivel tudjuk, hogy ön úriember, és biztosak vagyunk benne, hogy szívesen megtenné, amire felhatalmazást kap, ezért esett hát önre a választásunk. Amit tehát öntől akarunk, az az, hogy adja oda ezeket a leveleket, amelyek számunkra hatalmas jelentőséggel bíró ügyekről szólnak, a katolikus király kezébe, és nevünkben csókoljon neki kezét. Aztán a többi levelet pedig adja oda azoknak, akiknek címeztük őket, mivel minderre felhatalmazást adunk önnek. És ha pedig mi tehetünk valamit az ön tisztességéért és javára, szabadon tárja fel a lelkét, mivel mi megígérjük önnek, hogy jó szívvel eleget teszünk kérésének. Ezt pedig örökre és minden helyre kiterjedően ajánljuk fel önnek, mert úgy tűnik és mindig úgy fog tűnni számunkra, hogy az ön hite, erénye és lelki nagysága érdemessé teszi önt erre. – A jó Filippo úr, akit úgy eltöltött ez a sok édesség, hogy a mennyekben járt, érezte, hogy szíve minden örömök mély tengerében úszkál, és a tőle telhető módon megköszönte ezt a nagy szívességet, és kifejezte, hogy akármennyire is méltatlannak érzi magát a királyné kegyére, mégis úgy, ahogy van, felajánlja és neki ajándékozza magát mint rabszolgáját és leghűségesebb szolgáját. Így meghajolva, óriási öröm közepette csókolta meg a királyné kezét, aki hagyta, hogy megcsókolja őket, majd hódolattal elbocsátását kérte.

Ahogy elhagyta a szobát, szembetalálkozott a királyné kincstárnokával, aki várt rá, és aki a királyné megbízásából egy ötszáz rajnai forintot tartalmazó erszényt nyújtott át, az istállómeister pedig egy nagyon szép és jó hátszlovat adott neki. Ez teljesen kielégítette Filippo urat, és az örömtől majd' kiugrott a bőréből. Útnak indult tehát, és napokig ment, míg végül megérkezett a katolikus király udvarába, Spanyolországba, ahol alkalom adtán bemutatkozott Károly királynál, és kifejezve hódolatát neki, teljesítette Anna királyné megbízását, odaadva a királynak a leveleket. Majd kézbesítette a többi levelet is, és hozzálátott Andrea úr ügyeinek intézéséhez. A király, miután látta, hogy mi írt neki a sógornője és a húga, valamint a kancellár, aki akkor Mercurino da Gattinara úr volt, valamint mások, akiket levél útján a királynék ezzel megbíztak, felbuzdult, továbbá felismerte Filippo úr jó adottságait, aki akkor, amikor nála járt követségben, a látszatra adó és nagyon körültekintő és jó modorú embernek tűnt, így egy nap magához rendelte az ifjút. Filippo úr rögtön a király színe elé járult, és a kancellár tanácsát követve térden állva várta, hogy az mit akar neki mondani, mert nem tudta, mi végre hívták. Akkor a katolikus király azt mondta neki: – A tanúbizonyosság, amelyet az a két királyné tett ön mellett, akiknek a leveleit útjában idefelé elhozta, és az a remény, hogy öntől lojális és hasznos szolgálatot kapunk, arra késztetnek minket, hogy felvegyük önt a titkáraink sorába, ezért tehát a mi kezünkbe tegye le esküjét, hogy mindig lojális és hűséges lesz hozzánk.

– Filippo úr, csodálkozással és boldogsággal telve, ahogyan a kancellár előmondta neki a szavakat, megesküdt. Így kiállították neki a hitlevelet, és megkezdte hivatalát, amelyet mindenki megelégedésére és a király kedvére valóan viselt. És miután Károly királyt császárrá választották, tudván, hogy Filippo úr járatos az Itáliával, és főképpen a Lombardiával kapcsolatos ügyekben, ezért az ő kezébe helyezték minden ügyet, amely az Itáliához tartozó dolgokhoz kötődött. Filippo úrnak olyan jól jött ez, hogy azonkívül, hogy meg tudta mutatni erényét és bölcsességét, még nagy vagyona is szert tett belőle, és mind jobban az ő királynéjának szolgálja lett, akit mint valami szentet imádozott.

Mit mondjunk tehát mi, szép és erényes hölgyeim, ennek a fényességes királynénak az erényéről és nagyságáról? Ítéletem szerint valóban megérdemli mindazt a dicséretet, amelyet a legkiválóbb asszonynak adhatunk, hiszen ő nagyszerűen cselekedve jutalmazta meg leghűségesebb szolgáját. És

valóban, ahogyan a nap az egész égnek, és mindennek ami alatta van, a szépsége és ékessége, úgy a nagyság minden egyes emberben az összes többi erény világossága és legtündöklőbb fénye, különösen pedig azokban az emberekben, akik magasabban állnak a többiekénél.

De bevégezvén a dolgot, kérem önöket, hogy ennek a legudvariasabb királynénak adják meg azt a dicséretet, ami kijár, és mindenki mondja el, hogy mi a benyomása erről az esetről, mert nekem úgy tűnik, hogy annyit nem lehetne mondani róla, hogy még sokkal több ne maradjon, amit el kell mondani. És én valóban nem találok rá szavakat, amelyek a királyné nagyságát akárcsak részben, nemhogy egészében le tudnák írni.

Meghalt a király! Éljen a király!

A középkori politiko-teológiai felfogás szerint, amelyről Ernst H. Kantorowicz²⁰⁹ nagy hatású könyvében részletesen írt, a király személyében meghalhat, de mint az ország politikai testének tagja és feje, halhatatlan. A királyi hatalom gyakorlásának folyamatosnak kell lennie, erre utal a fejezet címéül választott mondás. A Magyar Királyság területén azonban ez a folyamatos hatalomgyakorlás az Árpád-ház kihalása óta problematikus volt, az ún. vegyes házi uralkodókat nem egy esetben többször koronázták meg, míg a koronázás törvényesnek lett tekinthető, s csak a magyar főurak pártjaival vívott háborúk és egyezkedések után, néha évek elteltével kerültek hatalomba. Ebben a fejezetben két olyan, fiatalon elhunyt uralkodó történetével foglalkozunk, akiknek halála pletykákat és nyugtalanságot okozott nemcsak országaik, de Nyugat-Európa területén is.

A két ifjú király I. (Várnai) Ulászló és V. (Utószülött) László: egyikük sem érte meg, hogy *de facto* négy évnél tovább kormányozza az országot. Bár V. Lászlót még csecsemőként királlyá koronázták 1440-ben, hatalmát csak 1453-1457 között gyakorolhatta. A lengyel származású Jagelló I. Ulászló a várnai csatában vesztette életét húszéves korában, a Habsburg-Luxemburgi nászból származó László pedig ágyban halt meg életének tizennyolcadik évében. Ha úgy vesszük, a sors mindkét, egymás ellenében megválasztott magyar király szerencséjéről egyformán döntött, s rövid idő után elvette tőlük a koronát.

Ugyan V. László kettejük közül a fiatalabb, és halála kevésbé regényes, családi kapcsolatai miatt mégis érdemes az ő történetével kezdeni. A kisfiú anyai nagyszülei Luxemburgi Zsigmond császár és Cillei Borbála császárné voltak. Zsigmond nagy természetéről már e könyv lapjain is olvashattunk, de a császárt oly élesen jellemző Eneas Silvius Piccolomini a császárnéről sem feledkezett meg a fent idézett *De viris illustribus* című kötetében. Piccolomini szerint a hűtlen férj csinál hűtlent a feleségéből is, a korban tehát egyikük erkölcsét sem tartották különösebben példamutatónak. A házasfelek kibékülése, azaz Zsigmond nyilvános megbocsátása asszonyának is eseményszámba ment az európai pletykagépezetben. Ennek a mai kifejezéssel talán „nyílt házasságnak” nevezhető kapcsolatnak lett az egyetlen felnőtt kort megért gyümölcse Erzsébet hercegnő, akit tizenkét éves korában, éppen csak az egyházilag kanonikus korban hozzáadtak Habsburg Alberthez. A császári apa elfelejtette, vagy egyszerűen nem tartotta fontosnak, hogy pápai diszpenzációt kérjen a pár számára, akik negyedfokú rokonságban álltak (a felmentést hetedízig

²⁰⁹ Ernst H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, 1973.

rokonságban állók esetében is ki kellett kikérni), s azt csak tíz évvel később tette meg, amikor Erzsébet első gyermekét várta. Albert és Erzsébet negyedik gyermeke, az egyetlen életben maradt fiú lett László, aki azonban négy hónappal apja halála után látta csak meg a napvilágot. Erzsébet királyné még teherben volt, amikor a magyar rendek azt tanácsolták neki, hogy menjen hozzá a feleannyi idős Ulászlóhoz, és ruházza rá királyi hatalmát. Amikor azonban a királyné fiúgyermeket hozott a világra, már őt tekintette trónörökösnek és nevében gyakorolta a királyi hatalmat. Erzsébet mélyen meg volt győződve a maga igazáról,²¹⁰ hiszen attól sem riadt vissza, hogy a csecsemő bölcsőjébe rejtve ellopja Visegrádról a Szent Koronát, hogy azzal koronáztathassa meg piciny gyermekét.²¹¹ A viszály a fia nevében fellépő Erzsébet és Ulászló között 1442. december 13-i hivatalos békekötésig tartott, s hat napra rá, harminchárom évesen a királyné elhunyt. A lassan hároméves Lászlót nagybátyja, Habsburg Frigyes vette magához, jó nevelésben részesítette, többek között az anyai nagyszüleitől nem túl nagy véleményrel lévő Piccolomini is az ifjú király nevelői közé tartozott. Lászlónak tehát hároméves korára nem éltek már a szülei, nagyanyját, Borbála császárnét a magyar rendek kiutasították az országból, ő pedig jó tíz évig biztosítékként élt a Habsburg udvarban, hiszen nagybátyja, Frigyes, szívesen látta volna a saját fején a magyar koronát. Habsburg és Cillei rokonsága is igyekezett Lászlón keresztül befolyásolni a magyarországi politikai helyzetet, nem beszélve Hunyadi János saját törekvéseiről. Hunyadi kormányzónak az 1456-os nándorfehérvári győzelem után bekövetkezett halála azonban lassan megadta az ifjú királynak a lehetőséget, hogy felnőttként kezdjen gondolni saját magára és hatalma gyakorlására. Hunyadi László kivégeztetése és Mátyás elrablása a források szerint nem V. László saját indítványára történt, de eltűrte őket, s Bonfini beállításában ez a hitszegés, a két Hunyadi fiú iránti árulás volt az a tette, amellyel kiérdemelte a sors haragját, hogy egy évvel Hunyadi László halála után ő is sírba kerüljön. László gyermekkori családi viszontagságai után tizenhetedik évébe fordulva a házasodásra gondolt, amelynek révén nemzetközi politikájának kialakítását is²¹² a saját kezébe vehette. Előzetes tárgyalásokat követően 1457 őszén tehát elindult Magyarországról a leánykérő követség, amely VII. Károly francia király leányát, Valois Magdolnát volt hivatva Prágába, az óriási költséggel

²¹⁰ A trón jogos örökösének tulajdonképpen magát tekintette, hiszen az ő apja volt a magyar király, ezért tartotta kizárólagos jogának a Sárkány-rend adományozását is. Vö. MÁLYUSZ Elemér, *Az első Habsburg a magyar trónon. Albert magyar király 1438-1439*, Aetas, 9(1994), 120-150.

²¹¹ A gyermekkoronázások gyakran gúny tárgyai voltak a kortárs krónikások szemében, mivel nélkülözték a király személyétől elvárható szolemnitást. A probléma közép-európai megjelenéséről lásd: Karolina MROZIEWICZ, *The King's Immature Body: Representations of Child Coronations in Poland, Hungary and Bohemia (1382-1530) = Premodern Rulership and Political Power: The King's Body Never Dies*, Karolina MROZIEWICZ, Aleksander SROCYŃSKI eds., Amsterdam University Press, 2017, 139-167.

²¹² GYÖRKÖS Attila, *V. László francia házassági terve: diplomáciai fordulat 1457-ben? = Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*, GYÖRKÖS Attila, KISS Gergely szerk., Debrecen, 2013, 271-287. (Speculum Historiae Debreceniense 13.)

előkészített menyegző helyszínére kísélni. Karácsonykor a lányos háznál tartott ünnepek idején érkezett azonban a szomorú hír, hogy a magyar király november 23-án elhunyt. Házasság helyett tehát a halál jutott V. Lászlónak osztályrészül, s az a hirtelenség, amellyel a király rosszullete kezdete után harminchat órával távozott, a legkülönbözőbb teóriáknak adott táptalajt. Antonio Bonfini krónikájában két lehetséges halál szerepel: az uralkodó pestistől feldagadt ágyéka, illetve a mérgezés tüneteit produkáló király is megjelenik szövegében, de állást foglalni nem akar a kérdésben. „Nem egykönnyen merném megmondani, melyiket erősíteném meg; úgy döntöttem, hogy semleges maradok, és azt szedegetem össze, amit mások mondanak és gondolnak.”²¹³ A találgatásoknak az is alapot adhatott, hogy a király testét nem vitték körbe gyászmenetben a városon,²¹⁴ ahogy ez szokás volt,²¹⁵ s ebből azt feltételezhatték a kortársak, hogy a testen a romlás olyan jelei mutatkozhattak, amelyek felfedték volna a mérgezést, vagy a valós halálokat. Bonfini elbeszélésében teret enged a király halálát megjósoló előjeleknek is: egy üstökös, természeti csapások és László saját álmai is bejelentették a közlő véget. „Halála előtt több napig különféle álmok képek gyötörték; először is rég elhunyt szülei látogatták folyton, nagyszülei szóltak hozzá, és – mint felszerkenve az inasoknak elárulta – többször hívták a mennybeliekhez.”²¹⁶

Fél Európa megrendüléssel fogadta László király halálhírét,²¹⁷ s elsősorban a francia történétírók vitték bele a történetbe több melodramát:²¹⁸ Du Clercq az Agatha Christie-től is kedvelt cianos mérgezést, Chastellain a pestist emlegeti (összhangban a magyar követség vezetőjének, Várdai István kalocsai érseknek az egykorú tájékoztatásával), Thomas Basin pedig burkoltan Podjebrád Györgyre utal, mint a cseh lovagra, aki a király megmérgezésével akart trónra jutni.²¹⁹ Jó fél évszázaddal V. László halála után Philippe de Commines történétíró a mérgezést szerelemféltségből elkövetett emberölésnek állítja be: szerinte egy jó házból való nő, akivel kölcsönösen szerették egymást, a fivére segítségével mérgezte meg a franciául mindig Lancelot néven emlegetett királyt.

²¹³ BONFINI, *A magyar történelem tizedei, i. m.*, 692.

²¹⁴ Az ilyenfajta gyászmenet felépítéséről és szimbólumrendszeréről is Kantorowicz idézett művében olvashatunk részletesen.

²¹⁵ BONFINI, *A magyar történelem tizedei, i. m.*, 692.

²¹⁶ BONFINI, uo. Ha belegondolunk, Lászlónak semmi személyes emléke nem volt nagyapjáról és apjáról, akik még születése előtt elhunytak; s nagyon kevésre emlékezhetett édesanyjából, akit két éves korában veszített el; egyedül nagymamája, Cillei Borbála élhetett emlékeiben hús-vér emberként.

²¹⁷ Lásd például az itáliai humanista Gregorius Tifernasnak a királyra írott sírversét: BODA Miklós, *Janus Pannonius olasz kortársa, Gregorius Tifernas V. László-epitáfiumáról = Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor szerk., Pécs, 1998. <http://www.mek.oszk.hu/04600/04624/html/janus0003/janus0003.html>

²¹⁸ CSERNUS Sándor, *Lancelot király és Magyarország mint a kereszténység védőbástyája = A magyar művelődés és a kereszténység II. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9-14.*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum Rt., Budapest, Szeged, 1998, 580-596.

²¹⁹ GYÖRKÖS, *V. László francia... i. m.*, 285.

Mivel rosszul esett a nőnek, hogy Lancelot király nem tartja be a neki tett ígéretet, hanem Franciaországból vesz feleséget, VII. Károly lányát (akit Commynes idejében már Viana hercegnéjének²²⁰ hívták), ezért fürdés közben egy mérgezett almát adott a királynak, a mérget pedig egy kés nyelébe rejtette el.²²¹ Az évszázadok múlva, a francia forradalom idején bekövetkező Marat halálát idéző képből a cseh történetírók azonban kivették a kádban, szerelmesétől etetett király léha képét, és egy részük az ismeretlen féltékeny nő helyére Rozmítal Johannát, Podjebrád György második feleségét helyezte méregkeverőnek.²²² A cseh történetíró Bohuslav Balbinus azonban határozottan elutasította azt az állítást,²²³ hogy a még csak serdülő (adolescens) királynak dolga lett volna akármely nővel. Szerinte a király érintetlen, szinte szentséges életet élt, amelyet az is bizonyít, hogy amikor 1590-ben felnyitották a sírját, testét romlatlanul találták. Balbinus nyomán²²⁴ a magyar történetíró, Pray György²²⁵ már azt állítja, hogy Rozmítal Johanna a férje és a huszita Rokycana püspök tudtával adott a királynak mérgezett almát, viszont ő nem kardoskodik olyan élesen László szüzessége mellett, viszont idézi a sírfelnyitáskor készített oklevelet, amely tanúsítja, hogy a király testén méregnek semmi nyomát nem találták.

Balbinus hosszú névsora, amely a király halálának okait firtató, főként cseh történetírókat listázza, arra utal, hogy a köztudatba beleivódott László prágai vége. Papp Ingrid korábban már idézett disszertációjában elmondja,²²⁶ hogy egy 1639-ben Magyarországon elhunyt személy felett tartott, biblikus cseh nyelvű halotti prédikációjában az elparentáló lelkész említette László király esetét, mint a váratlan, hirtelen halál egyik híres példáját.

V. László királynak a szerelemfáltás miatt bekövetkezett haláláról szóló francia híresztelés, akármennyire is tiltakoznak ellene a későbbi történetírók, véleményem szerint az előkelő körökben bevett társadalmi gyakorlatot ülteti át a fikció világába, a valószínűség alapján: a királyoknak rendszerint a házasság előtt, s kevesebb dokumentált esetben az özvegy királynéknak is volt szeretője.²²⁷ Hogy csak közép-európai példákat idézzünk a XV-XVI. századból, említhetjük

²²⁰ Valois Magdolna 1462-ben lett Gaston vianai herceg felesége. Magdolna házassága révén sógornője, Foix Katalin leánya volt az az Anna Candale-Foix vagy magyarosan Candalei Anna grófnő, akit II. Ulászló király feleségül vett.

²²¹ Philippe de COMMYNES, *Mémoires*, édition critique per Joel BLANCHARD, Tome I.,VI. könyv, 12. fejezet, Droz, 2007, 507.

²²² Balbinus sorolja fel csak név szerint, műveiket nem idézve, a következőket: Camerarius, Johannes Dubravius, Martinus Borek és egy nem azonosított Shikfusius nevű szerző. A magyarokról is író cseh krónikásokra lásd: HODINKA Antal, *Cseh források*, kiad. HEÉ Veronika, Nyíregyháza, 1994. (Vasvári Pál Társaság Füzetei, 13.)

²²³ Bohuslavius BALBINUS, *Epitome historica rerum bohemicarum*, Prága, 1677, Liber V, Caput 3, 510-511.

²²⁴ SZÖRÉNYI László, *Balbinus és a magyarok = Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, BERKES Tamás szerk., Osiris, 1998, 17-23.

²²⁵ Georgius PRAY, *Annales regum Hungariae ab anno Christi 997 ad annum 1564. deducti...*, Pars III., 1766, 210-211.

²²⁶ PAPP, *Biblikus cseh nyelvű...*, i. m., 116.

²²⁷ A reneszánsz idején igaz ez az egyház felső vezetésére is, a bíborosok és pápák szeretői és az ilyen kapcsolatokból született gyermekek állandó témái a XV-XVI. századi híradásoknak. A pápai gyermekeknek az egyházi hatalomra tett hatásáról másutt írtam: Ágnes MÁTÉ, *Life and Afterlife of Papal Indiscretions in the Renaissance = Premodern*

Hunyadi Mátyás és Edelpeck Borbála kapcsolatát²²⁸ és a király féltékenységét Bánffynera,²²⁹ II. Ulászló zavaros eljegyzési és érvénytelenített házassági történetét,²³⁰ a II. Lajos és Wass Anghelita már említett kapcsolatáról szóló híreket, I. (Öreg) Jagelló Zsigmond királynak már a budai hercegi udvarban dokumentálhatóan jelen lévő, Katarzyna nevű ágyasát,²³¹ Szapolyai János király titokzatos Kardosnéját,²³² Zsigmond Ágost lengyel király szintén gyakori, szabályos és szabálytalan nőcseréit, amelyek gyümölcse csak egy életben maradt törvénytelen lány, Barbara lett, vagy Bona Sforza és Jagelló Izabella vígözvegségének hírét.²³³

Amíg tehát V. László halálával kapcsolatban a felszín alatt minden változat egyetért abban, hogy valaki vagy valakik a francia hercegnővel kötött házasságát és az ezzel járó politikai szövetséget akarták megakadályozni, addig I. Ulászlónak a várnai csatában való elesését kétségbe vonta a közhiedelem, és Dél-Nyugat Európa több pontján felismerni vélték az élő királyt, évtizedekkel az esemény után.²³⁴

I. Ulászló haláláról Bonfini két változatban számol be. Először elmondja a magyarok verzióját, amelyet Callimachus Experiens írt meg humanista latin nyelven. Bonfini és Callimachus latin szövegének összehasonlítása megmutatja, hogy Bonfini csak átstilizálta a korábbi krónikáknál olvasottakat, de a tényeket tekintve nem módosított rajtuk.²³⁵

Rulership and Political Power..., i. m., 193-216.

²²⁸ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Borbála = Ámor, álom és mámor...*, i. m., 369-383.

²²⁹ A Kovacsóczy Farkastól feljegyzett anekdota szerint Mátyás király szemet vetett Bánffy Miklós feleségére, Sagani Margitra, amiről a férj tudomást szerezvén, Pozsonyból elküldte az asszonyt alsólendvai birtokukra. Bánffyt figyelmeztették, hogy az asszony eltávolításával kivívhatja a király haragját, akiről nem feltételezték, hogy erőszakhoz is folyamodna a hölgy kegyeinek megszerzéséért. A király valóban sértésnek veszi, hogy a grófnőt nem találja Pozsonyban, s ezért férjét két évre börtönbe zárja. Az asszony az egészből semmit nem vesz észre, mert egy jóakaró szolga leveleket hamisít neki férje nevében, s csak a férj hazatérésekor tudja meg az igazat. Vö. PETNEHÁZI Gábor, *Kovacsóczy Farkas kéziratos feljegyzései és a 16. századi Mátyás-hagyomány (Elveszett történelmi énekeink nyomában)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 116(2012), 281-299. főként 288-289. Kár, hogy latin fordítás híján hazánkban nem volt ismert a *Decameron* I,5 novellája, akkor Sagani Margit is tudta volna, hogyan kell cselekednie: abban a történetben ugyanis Monferrato grófnéja úgy csillapítja le a francia király iránta érzett hevületét, hogy csupa csirkéből álló fogásokat tálal fel neki, metaforikusan kifejezve ezzel, hogy minden nő ugyanazt tudja nyújtani egy férfinak – s okos, de udvarias gesztusával természetesen bebizonyítja azt is, hogy ez még sincsen így.

²³⁰ WENZEL Gusztáv, *II. Ulászló magyar és cseh királyunk házasságának élete*, Századok 11(1877), 631-641., 727-757., 816-840.

²³¹ *Jagelló Zsigmond herceg udvarának számadáskönyve: 1504-1507*, edidit, introductit et indices fecit Krisztina RÁBAL, Szeged, Quintus, 2014. A nőre vonatkozó további irodalomhoz lásd: DIVÉKY Adorján, *Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában*, Századok 48(1914), 564.

²³² KUBINYI András, *Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban: Utódok, örökösök, fattyúk*, História 21(1999), 20-22.

²³³ Ez utóbbiakat lásd részletesebben alább a *Szent Istvántól Báthory Istvánig...* című fejezetben.

²³⁴ A történelmi irodalom különböző forrásainak összefoglalását lásd: CSUKOVITS, *Magyarországról és a magyarokról...*, i. m., 112-114.

²³⁵ Személyes kedvencem a várnai csata leírásából, amikor Callimachus a lovak reakcióját írja le a számukra szokatlan tevékre: „Tandem ab illis fuga incepta multo cruentior fuisset, si non a caede ad praedam Christianos auertissent cameli onerarii casu eius oblatis, qua hostibus instabant, ubi equi etiam odore aspectuque insuetorum animalium consternati haud facile sessoris arbitrio dirigi patiebantur.” *Philippi Callimachi Historia de rege Vladislao*, edidit

Aztán másutt nézett körül [Hunyadi János], de a királyt sehol sem látta, ezért előrenyomult a janicsárokig; itt találta őt a legváltóságosabb helyzetben, szörnyű öldöklés közepette, az ellenség sűrűjében, amint életével mit sem törődve a legsúlyosabb veszedelmet vállalta. Amikor Corvinus ki akarta őt ragadni a tomboló küzdelemből, és figyelmeztette, hogy vigyázzon az életére, az rá sem hederített a hű vezér szavaira, mert elragadta a harci düh; eközben jobbról átdöfték a lovát, mely leroskadt, a királyt a janicsárkardok elé vetette, és mert felségjelvények díszítették, azonnal népes testőr csapatot vonzott maga köré, mely dárdazáporral borította el. A király kísérete sehol sem látta urát, azt gondolta, ami történt is, hogy elesett, ezért hátat fordított. [...] A sorok összegubancolódnak, a király seregrésze megfutamodik. Amikor Corvinus ezt észreveszi, otthagyja a felség tetemét, amelyet amúgy sem tud megszerezni, és nagyon gyorsan visszahúzódik az övéihez, hogy maradjon valaki, aki az istenek engedelmével megtorolja majd ezt a vereséget és gyalázatot.²³⁶

A csata leírásnak alternatívát is szolgáltat Bonfini, amikor a török forrásokra hivatkozva meséli el a király halálát, egy árnyalattal jobban hangsúlyozva a király vakmerőségét – és taktikai hibáját, hogy a török tábor beláthatatlan terébe nyomul be:

A dicsvágyó fejedelem, hogy ha vezér vezérrel, hát királlyal király csatázzék, a késlekedés miatt türelmetlen lett, és négyszögű hadrendben megindult Murád ellen. Ez az erődítmények és a sánc mögött meghúzta magát a janicsárokkal, és sem kitörni, sem megütközni nem mert. Sőt, korábban is a menekülésen járt az esze, és csak egy katona bátor szava tartotta vissza, akit később vagyonnal és méltóságokkal halmozott el. Ulászló az első roham alkalmával az árkot és a sánctól támadja nagy hévvel, az erődítmények elfoglalására biztatja embereit. Aztán, amikor körbejár, nyitva találja a tábor kapuját, melyet két oldalt a janicsárok hosszú sora biztosít; a királyt elragadja az ifjonti vakmerőség, és a tárulkozó bejáraton keresztül alig hetven lovassal beront a táborba, az első összecsapásban sokat leterít, átdöf. Nyomban körülveszi őt a macedón falanx, hogy elkapja a káprázatos ékességgel és vitézséggel tündöklő, fényes fegyverzetben ragyogó férfit, úgy gondolva, amint volt is, hogy ez lesz a király. Míg bátran védekeznek, ide-oda döfköd, csapkod, a janicsárok megvágják a paripája oldalát és lábait, mire az összerogy, és odaveti őket közéjük; leveszik a sisakját, és arckifejezésének méltóságáról, fegyverzetének gyönyörű véseteiről többen azonnal felismerik, Murád parancsára azonnal levágják a fejét, lándzsára tűzik, és kiteszik a sáncre.²³⁷

Callimachus és Bonfini elmeséléséből világos, hogy a magyarok nem voltak tisztában vele, hol esett el pontosan a király, a testét pedig nem tudták megkeresni. A török források ismeretében írja aztán Bonfini, hogy a török szultán síremléket állíttatott Ulászlónak:

Irmina LICHONSKA, Warszawa, PAN, 1961, 204. Ugyanez Bonfininél latinul, illetve Kulcsár Péter magyar fordításában: „Vix hec dixerat, qui ultimum in se impetum expectabat, cum prelium, quod anceps ac dubium diu fuerat, inclinare cepit camelorum onerariorum interventu; a cede ad predam Ungari animos revocarunt. Equi iumentorum peregrinorum insolentia perciti colluctari et expavescere ocepere.” (Decas III. Liber VI, 254) Antonius DE BONFINIS, *Rerum ungaricarum decades*, ediderunt I. FÖGEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ, Tomus III. Decas III, Lipsiae, Teubner, 1936, 51. „Alig ejtette ki ezeket a szavakat, miközben már az utolsó rohamtól rettegett, a magyarok pedig a verekedést követő zsákmányszedésre gondoltak, váratlanul felbukkantak a tevék, és ha az ütközet eddig kétséges és bizonytalan kimenetelű volt, ezzel a helyzet megváltozott. A lovakat felingerelte az ismeretlen állatok szokatlan szaga, elkezdtek nyugtalanzkodni és riadozni.” BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, i. m., 641.

²³⁶ BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, i. m., 641.

²³⁷ BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, i. m., 643.

Még ellenségei is felsóhajtottak, ha a nevét meghallották, és bukása után Murád vad lelkét is valami szájalomfélére készítette, ugyanis ott, ahol a táborban elesett, bátorságának és vitézségének örök emlékezetére eltemettette, és a fejéhez egy oszlopot állított, amelyre felvésette a nevét és tisztas halálát.²³⁸

A Beatrix királyné megbízásából Bonfinivel egy időben dolgozó másik humanista történétíró, Pietro Ranzano a Hunyadi Jánosról szóló életrajzában azonban megengedett magának egy félmondatot, amely aztán lehetőséget nyújtott annak az elképzelésnek a további táplálására, amely a várnai csata után rögtön felütötte a fejét, és különböző változatokban élt: a király nem halt meg, hanem egészen Spanyolországig vagy Portugáliáig jutott a csatamezőről, és ott él elvonultan.²³⁹ Ranzano beszámolt róla, hogy különböző hírek („diversa fama”) jártak a király sorsáról, *jóllehet biztos forrás nem áll rendelkezésre a halála körülményeiről*: egyesek szerint I. Ulászló elesett a csatamezőn, mások szerint a csataterőről a közeli erdőbe menekült, s ott a gyengeségtől leesve lováról, egy tölgyfa alatt halt bele sebeibe, és sokan, akiknek a véleménye a legvalószínűbbnek látszik, azt állítják, hogy a sok csapástól a király lovastul a földre esett, ahol is az ellenség úgy ölte meg, hogy levágta a király fejét.²⁴⁰

A bizonytalanság a király halála felől több imposztor, „Pseudo-Várnai László” fellépését idézte elő, akik közül azonban egy Mikołaj Rychlik²⁴¹ nevű járt a legrosszabbul: a férfi addig bizonygatta királyi jussát, míg egy papírkoronával megkoronázták, s azután halálra korbácsolták – még mindig jobban járt, mondhatnánk némi éllel, mint fél évszázad múlva Dózsa György, akinek a legendája tüzes koronáról és trónszékről szól ...

A király túléléséről szóló másik legendacsoport szerint Ulászló sivatagi remete lett. A Német lovagrend nagymestere 1452-ben levelet kapott Portugáliából egy Nicolaus Floris nevű embertől, aki jelentette, hogy egy remetetársa, bizonyos Johannes Polonus azt állítja magáról, ő az egykori lengyel és magyar király, s most a portugál szigeteken él.²⁴² Jó másfél évtized múlva²⁴³ egy cseh úr és kísérete, bizonyos Leo de Rozmítal et Bratna (csehül Zdeněk Lev z Rožmitálu) hosszú utazást tett Nyugat-Európában, és Spanyolországban találtak rá az egykori lengyel királyra, aki idős

²³⁸ BONFINI, *A magyar történelem tizedei, i. m.*, 644.

²³⁹ Az itáliai és lengyel környezetben 1444-1457 között keletkezett forrásokról, amelyek azt bizonygatták, hogy Ulászló él, részletes áttekintése: Andrzej Feliks GRABSKI, *Wiersze o klęsce Warneńskiej. Z dziejów okolicznościowej poezji politycznej w Polsce XV w.*, Prace Polonistyczne XXIII(1967), 26-54.

²⁴⁰ Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum hungararum*, curam gerebat Petrus KULCSÁR, Akadémiai Kiadó, 1977, 194.

²⁴¹ Anatol LEWICKI, *Pseudo-Warneńczyk*, *Kwartalnik Historyczny*, 9(1895), 239-245.

²⁴² GRABSKI, *Wiersze o klęsce...*, i. m., 49.

²⁴³ Stefanja CISIELSKA-BORKOWSKA, *Les voyages de Pologne au Espagne et en Portugal au XVe et XVIe siècle. Addenda*, *Archiwum Neophilologicum*, 1(1934), II, 376-377.

remeteként tengette napjait. A forrás megjelölése szerint az utazásra 1465-67 között került sor, viszont mai ismereteink szerint Lev talán 1460 körül született és 1535-ben halt meg, így a megjelölt időben túl fiatal volt ahhoz, hogy már Európát járja. A történet másik ellentmondása (nyilván azon túl, hogy élve találja Ulászló királyt), hogy a remetét már nagyon idősnek, hetvenedik éve körül járó embernek írja le: Ulászló 1424-ben született, így az 1460-as évek közepén még csak negyvenes éveiben járt volna, a dolog tehát ebből a szempontból sem stimmel. Igaz azonban, hogy maga a beszámoló csak a XVI. század második felében, 1577-ben jelent meg Olmützben, így a megírástól számított csaknem száz év alatt sok adat összekeveredhetett – vagy egyszerűen az, aki a mesét kiötölte, nem figyelt eléggé a részletekre. Mindenesetre rendkívül megható, ahogy az idős remete tiltakozik a királynak járó tisztelet ellen, amellyel egy, a cseh társasághoz verődött lengyel zarándok illeti őt:

Medina del Campo hat mérföldre fekszik Cantalapiedra városától. Ez a város a püspöknek is engedelmessé. Attól négy mérföldre fekszik egy falu, amelyen túl áll egy ház, abban pedig egy remete lakik: Ő Lengyelország ama bizonyos királya, akiről az a hír járta, hogy a pogányok megölték; úgy tartják, de én azt nem állítom. Ugyanis maga az Uraság is (ti. Leo de Rozmital) azt mesélte, hogy ő az a király, aki, mikor a csatában a pogány legyőzte, meg nem tartott ígérete miatt magát örök magányra ítélte. Amikor tehát a kastélyba mentünk, azt mondták, hogy a remete onnan három mérföldre lakik. Így hát az Uraságot (ti. Leo de Rozmital) vágy fogta el, hogy őt láthassa. Az útról négy mérfölddel eltérve közelítettük meg tehát őt, mivel korábban figyelmeztettek, hogy a háza körül erdős a terület, és ha ő a távolból meglát minket, azonnal elbújik a rejtékhelyére. Erről értesülve az Uraság a csehországi Jánost, heroldját, Frodnarust és Schaschconust vette maga mellé, a kísérete többi tagjának pedig megengedte, hogy a szokásos úton menjenek. Akkor az, aki az úton kalauzolt minket, nyugtalanul ekképpen figyelmeztette az Uraságot: Uram, a remete a búvóhelyéről messziről megláthat minket, és el tud rejtőzni. Akkor az Uraság megparancsolta, hogy a többieket hátrahagyva az az egy, aki az utat mutatta, menjen tovább, és ha megtalálta őt, tartsa vissza amíg mi odaérünk, nehogy visszahúzódjék. Azután a remete sivatagban lévő házához mentünk, ő kijött a házából az Urasághoz, és miután az Uraság a heroldján keresztül beszélgetni kezdett vele, és arról kérdezgette, hogy mely vidékről származik, nyugtalanul így felelt: Miért annyira fontos tudni az uradnak vagy fejedelmednek, hogy hol van a hazám, hogy olyan buzgón kérdezgeti, hogy honnan, erről vagy más vidékről származom-e? Én ugyanis nem ismertem egy jó embert se, már persze magamon kívül, aki ebben a sivatagban mint szegény remete élne.²⁴⁴ Ott volt még az a lengyel nemzetből származó zarándok is, aki korábban teherhordó állata mellett haladva csak úgy gyalogosan ötven mérföldön keresztül velünk együtt jött, és ő kérte meg az Uraságot, hogy parancsolja meg a remetének, hogy meztelenítse le a lábfejét, és azt mondta, hogy ha mindkét lábfején hat ujja van, akkor őt bizonyosan annak a Lengyel Királynak kell tartani, akit a barbárok legyőztek. Amikor ezt a dolgot kérte az Uraság a remetétől, az sokáig megtagadta, de végül az Uraság kérésétől meggyőzve kivette lábát a saruból. Akkor a lengyel megvizsgálva a lábát, hat ujjat talált rajta, és térdre borulva előtte, a lábát ölelgetve így szólt: Te vagy a mi örökösünk és Királyunk, akit a pogányok a háborúban legyőztek. A remete így felelt: Csodálkozom rajtad, hogy

²⁴⁴ Vagyis, ha senki más remete nem lakik errefelé, csak egy, akkor azt az egyet találtad meg, aki van, nem szükséges tudnod arról, mint megkülönböztető jegyről, hogy honnan származik.

énelőttem letérdelsz és lábamat ölelgeted, bár tudod, hogy ilyen megtiszteltetésre méltatlan vagyok, mivel én sok bűnben vétkes ember vagyok, amelyekért ebben a sivatagban akarok vezekelni, ha a Legjobb és Leghatalmasabb Isten megengedi nekem, hogy kitartsak ebbéli elhatározásomban. Így szólva fölemelkedett, és könnyezve vonult vissza házába. Amikor ezen hitetlenkedtünk, a lengyel azt mondta az Uraságnak: Uram, igazán tudd meg, hogy az alakja, és a jel, amelyet a lábán láttam, bizonyosan megmutatják, hogy ő a Lengyel Király, mivel ezekre a dolgokra legkisebb gyermekkorom óta emlékszem. Az a remete pedig akkorra már sok idő előtt születhetett, körülbelül hetvenéves volt, nyúlánk alakú, hosszú és szürke arcú, kiálló orrú, fekete hajú és hosszú, ősz szakállú. Hosszú, hamuszín ruhát viselt, és szúrós alsóruhát, amelyet azonban, hogy ne bámulják meg, elfedett.

Attól a falutól Salamanca kilenc mérföldnyire van ...

I. Ulászló alakját a vele kapcsolatos irodalmi művek alapvetően két beállításból mutatják be: vagy a kereszténység mártírját látják benne, vagy a hitszegőt, aki megtörve az ún. szegedi egyezményt, Isten büntetéséből vész oda a csataterén. Ebben a cseh eredetű történetben az egykori király bűneiért vezekel, talán kimondatlanul utalva az esküszegésre és a sok kiontott keresztény vérré (a pogányoké a kor felfogása szerint nem számított), amit a vereséggel végződő csata követelt Várnánál.

A spanyol vagy portugál területen remetéskedő Ulászlónak azonban a kortárs néphit, és ezt továbbfejlesztve már a XX. századi kultúra boldogabb véget is írt. A csatából megmenekült király egyesek szerint sok évi vándorlás után a portugál koronához tartozó Madeirán telepedett le (ezért van ma is látható kenotáfiuma a szigeten), és ott évekkel később egy villámcsapás végzett vele (lesújtott rá az Isten haragja?).²⁴⁵ Egyesek tovább színezték a dolgot, azt állítva, hogy Ulászló megnősült, gyermeke is lett, és húsz évvel később hunyt el. Valahol itt, Madeira szigetén lehet az az összekötő pont, amely az 1990-es években egy sor konjektúrán keresztül arra a következtetésre vitte a Manuel Rosa²⁴⁶ nevű műkedvelő kutatót, hogy Ulászló király sarja nem volt más, mint a felfedező Kolumbusz Kristóf. Hogy jutott erre a véleményre Rosa? Tény, hogy Kolumbusz felesége egy madeirai portugál lány volt, Felipa Perestrello Moniz, s Rosa azt gondolta, Kolumbusz a saját szülőföldjéről választott arát magának. (A hivatásos kutatók azonban úgy vélik, Kolumbusz célszerűségéből házasodott egy ismert portugál hajós családjába, hogy ezzel jó összeköttetésekhez jusson a tengeri hajózás üzletágában.) A másik tény, hogy Kolumbusz fia, Fernando Colón²⁴⁷ az apjáról írott életrajzban „régii nemesi családot” emleget őseiként, de azt sem hallgatja el, hogy

²⁴⁵ Leopold KIELANOWSKI, *Odyseja Władysława Warneńczyka*, Londyn, Oficyna poetów i malarzy, 1991.

²⁴⁶ Manuel ROSA, *Kolumb: historia nieznaną*, przeł. Marta SZAFRAŃSKA-BRANDT, Poznań, Dom Wydawniczy Rebis, 2012.

²⁴⁷ Még ha nem is I. Ulászló királyunk volt Fernando Colón nagyapja, a magyar kultúra számára óriási jelentősége van a Kolumbusz-finak, ugyanis az ő könyvtárában maradt fenn Janus Pannonius verseinek egyik kódexe. HORVÁTH János, *Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevilla-i kódexben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 78(1974), 594-627.

egyszerű kereskedők voltak a felmenőik.²⁴⁸ Maga Colón azonban soha sehol nem ír még csak utalásszerűen se az egykori lengyel és magyar királyról, mint a család ősről. Ahogy én látom, Rosa kapcsolja össze a tényt, hogy Kolumbusz hallgatag a származását illetően, egy, a korban divatos másik legendárium főszereplőjével, I. Ulászló király alakjával. Végeredményben Rosa elmélete nem több, mint egy újabb a sok feltételezés között, amelyek a dántól az arabig mindenféle származásúnak beállították már Kolumbusz Kristófot.

Ezen elméletek közül személyes kedvencem az a XV-XVI. századi olasz legenda, amely szerint Kolumbusz apukája maga a VIII. Ince (1484-1492) néven pápai trónra ült genovai Giovan Battista Cybo volt: egy városból származtak, és különben is, ha nem álltak rokonságban, hogy a mennykőbe kapott volna támogatást Kolumbusz az Indiába induló expedíciójához?! A néphit vaslogikáját erősítette az a pletyka is, hogy VIII. Ince törvénytelen gyermekeinek a száma elérte a tizenhatot – ténszerűen Cybo egy fiút és egy lányt ismert el, akik a Vatikánba is bejárhattak hozzá, amikor már pápa lett.²⁴⁹

Várnai Ulászló király alakjának orális alkotásokban és „tudós” irodalmi művekben való európai megjelenését egészen a XIX. századi lengyel romantikáig áttekintette Petko Ivanov egy tanulmánya,²⁵⁰ amely felsorolja a bolgár népénekektől, a spanyol drámáig és a II. világháború idején népszerűvé lett lengyel nemzeti öndefiníciós alkotásokig mindazokat a munkákat, amelyekről tudni érdemes. Én e fejezet végén még egy olasz, de erdélyi kapcsolatokkal is rendelkező történetíró, Paolo Giovio sommás véleményét idézném I. Ulászló királyról. Giovio két helyen is ugyanazzal a kifejezéssel élve úgy emlékezik meg az egykori lengyel uralkodóról, mint akit önnön dicsőségvágyától hajtva „Murád darabokra aprított fel a várnai hadjáratban.”²⁵¹ A többi mese fényében, akármennyire sajnálatos is, valószínűleg Paolo Giovio kissé rideg véleménye állt legközelebb a valósághoz.

Végezetül: mint fentebb szó volt róla, V. László emlékére Janus Pannonius egy barátja,

²⁴⁸ Fernando COLOMB, *Christophe Colomb raconté par son fils*, trad. Eugene MULLER, préf. de Jacques HEERS, Paris, Perrin, 1986, 12.

²⁴⁹ [Celio Secundo CURIONE], *Pasquillorum tomi duo. Tomus primus*, a c. di Damiano MEVOLI, presentazione di Davide DALMAS, Manziana, Vecchiarelli, 2013, j. 40., 296.

²⁵⁰ Petko IVANOV, *The Death of Władysław Warneńczyk as Literary Fact: Review of Primary and Secondary Sources*, Slavic Studies Faculty Publications, Paper 9, 1995. <http://digitalcommons.conncoll.edu/slavicfacpub/9>

²⁵¹ „[Murád] l'haver tagliato a pezzi nelle campagne di Varna Ladislao Re di Polonia, et d'Ungheria, perché questo re giovane [fu] assai più ingordo d'una gloria incerta che d'una sicura pace”, „essendosi insuperbito per la gloria tumultuariamente acquistata a Nicopoli, et per desiderio di gloria rompendo l'accordo della fresca pace, passò per sua mala sorte nella Bulgheria, dove fu tagliato a pezzi da Amurathe nelle campagne di Varna.” Gioviót idézi: Andrea CECCHERELLI, *Obraz kultury polskiej we włoskim piśmiennictwie XIV-XVI wieku = W przestrzeni Południa: kultura Pierwszej Rzeczypospolitej wobec narodów romańskich: estetyka, prądy i style, konteksty kulturowe*, ed. Mirosława HANUSIEWICZ-LAVALLEE, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016, (Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w Dialogu z Europą. Hermeneutyka Wartości, 2), 35-36.

Gregorius Tifenius szerzett sírverset, Várnai Ulászlóról azonban sokáig úgy tartották, hogy maga a magyarországi humanizmus csodagyereke énekelte meg „Romulidae Cannas” incipitű epigrammájában várnai vesztét. Ezt a tévedést csak egy évtizede oszlatta el Szentmártoni Szabó Géza, s ugyanő az epitáfium magyarországi ismertségét is feltérképezte²⁵² a históriás énekektől Bél Mátyás tudós munkáiig és 2012-es folyóiratbeli idézéseikig bezárólag. A sírversnek a XVIII. századi magyar közköltészetben, kontaminációkkal való új előfordulásáról pedig Csörsz Rumen István kötete számolt be nemrég.²⁵³

Mindkét ifjú király, V. László és I. Ulászló halála is váratlan és hirtelen volt, s bár főképp I. Ulászló vesztének motívuma viszonylag folyamatosan jelen látszik lenni a magyarországi köztudatban, végső soron mindkettejük életét és halálát elhomályosította egyrészt Hunyadi Mátyás uralkodása, másrészt pedig II. Lajos király mohácsi eleste. Lajos halálát a történelem távlatából az ország pusztulásának pillanataként értékelték, holott Buda még csaknem húsz évig állt, és hivatalosan nem ő, hanem Szapolyai János volt a Magyar Királyság utolsó „nemzeti” királya. I. Ulászló és V. László az évszázados török elleni küzdelemnek, egy hosszúra nyúlt drámának ez első felvonásában lettek szinte csak mellékszereplők, amikor az európai történelmi színpadon még igazi sztár is születhetett (mondjuk inkább úgy: egy nándorfehérvári hullócsillag) Hunyadi János személyében. Mire a dráma utolsó felvonásához ért, és Magyarország három részre szakadt, a két ifjú király már csak emlegetett példává halványult, akiknek a története azonban nem szolgált tartós üzenettel a megváltozott, széttartó hazai és európai közönség számára.

²⁵² SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője = *Classica, Mediaevalia, Neolatina VI. Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, BÉKÉS Enikő, TEGYEY Imre szerk., Debreceni et Budapestini, MMXII, 183-194.

²⁵³ CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700-1800)*, Bp., Universitas, 2016, 71-73.

Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal

A türelmes Grizelda története, amelyet olaszul Giovanni Boccaccio *Decameronjának* 100. novellája, a művelt európai közönség számára pedig Francesco Petrarca *De insigni obedientia et fide uxoris* című latin nyelvű átdolgozása tett ismertté, a piemonti Saluzzo városához kötődik. A saluzzói örgrófné történetét magyarul először kisasszonyfai Istvánffy Pál szólaltatta meg 1539-ben, esküvői ajándékként Szapolyai János király és az ifjú Jagelló Izabella esküvőjére. A magyarok és Grizelda tanulságos története azonban valószínűleg Itália egyetemlein, közelebbről Padovában találtak először. Jelen fejezet első részében be fogom mutatni, mi az, amit az 1510-20-as évtizedek fordulóján a „padovás” egyetemjáró magyar diákok, köztük Istvánffy Pál Grizeldáról és Saluzzóról tudhattak, s hogyan kapcsolódott mindez saját hazájuk régmúltjához, és az első magyar királyhoz. A fejezet második felében pedig a Grizelda név közép-kelet-európai használatról, s az olaszos kultúrájú lengyel és magyar királyi, illetve fejedelmi udvarokhoz való kötődéséről lesz szó.

Régi rokonok, új keletű érdek

1522. augusztus 1-jén Fortunatus Máté padovai magyar diák egy szép ajánlást ír frissen elkészült kritikai kiadása elé, amelyet L. Annaeus Seneca *Quaestiones naturales* című művéből készített. A dedikáció címzettje Giovanni Lodovico (vagy Gianlodovico) di Saluzzo, apostoli protonotárius és Staffarda gazdag ciszterci apátságának apátja, nem mellesleg a regnáló saluzzói örgróf öccse. Az ajánlás első részében Fortunatus elmondja, hogy a Rómába tartó Brodarics István kíséretének tagjaként érkezett Padovába, majd az őt anyagilag is támogató püspök, és néhány Padovában tanuló „jeles magyar fiatalember” tanácsára az egyetemi városban telepedett le. Hamarosan arról is meggyőződhetett, hogy Batthyány Orbán, Buzlay Farkas és László állításai többek voltak pusztán hízelgésnél: a saluzzói örgrófi család sarja, elsősorban az ifjú II. Lajos királlyal való rokonsága miatt különösen kedvelte a magyarokat. Az ajánlás szövege tisztázza a rokonsági viszonyokat Giovanni Lodovico és II. Lajos között: Gaston de Foix úr „a háborús vitézségben és honi tettekben egyaránt dicsőséget szerzett herceg” az egyik ifjúnak nagybátyja, a másiknak pedig nagyapja volt. Ahogyan már Weiss Rezső rámutatott az ajánlást tárgyaló első cikkében,²⁵⁴ a rokonság annak volt köszönhető, hogy II. Lajos édesanyja, Candalei Anna magyar királyné unokahúga volt Margarita de Foix saluzzói örgrófnének, Giovanni Lodovico édesanyjának. Az újdonsült magyar királyné annak

²⁵⁴ WEISS Rezső, *Matheus Fortunatus*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 12(1888), 346-362.

idején Franciaországból a Magyar Királyságba tartó utazása során egyik pihenőjét nagynénje és annak férje, II. Lodovico örgróf házában tartotta, majd Margarita de Foix elkísérte őt Velencébe is, ahol Anna királynét magyar kísérete várta. Ezek az adatok jól ismertek Weiss Rezső és Gerézdi Rabán, valamint Banfi Florio írásaiból.²⁵⁵ Fortunatus Máté ajánlásának alábbi részletében erre a családi kapcsolatra utalhat, mint a saluzzói örgrófi dinasztia „új keletű érdem”-eire:

Hogy pedig irántunk való szereteted és jóindulatod már ősi örökség tebenned, s nem csupán új keletű érdeme a Saluzzo-nemzetségnek a magyarokkal szemben, azt kétségtelen hitelű és örök érvényű krónikák tanúsítják: a Saluzzo-nemzetség hercegei és hősei már sok századdal ezelőtt segítséget nyújtottak a magyarságnak a kereszténység ellenségei ellen, és ellenségeinket közös fegyverekkel vertük vissza.²⁵⁶

Milyen „kétségtelen hitelű és örök érvényű krónikák” járhattak azonban Fortunatus fejében, amelyek a saluzzói örgrófok és a magyarság közös háborújáról tanúskodhattak? Úgy tűnik, az 1520-as évek elején Fortunatus Máté értesülve volt arról a mintegy harminc évvel korábban készült írásról, amelyet röviden *Cronaca di Saluzzo* címen több kéziratos másolat is fenntartott, de amelyet nyomtatásban csak a XIX. században jelentetett meg Carlo Muletti.²⁵⁷ A *Cronaca di Saluzzo* szerzőségével kapcsolatban legutóbb a *Dizionario Biografico degli Italiani* 36. kötetének Gioffredo della Chiesa-ról szóló szócikkében Renato Bordone tisztázta, hogy a művet nem írhatta az 1397-ben született Gioffredo, hanem a család egy azonos nevű fiatalabb tagjáról lehet szó, aki 1492 után vetette papírra munkáját.²⁵⁸ Lássuk tehát, pontosan milyen régre teszi a saluzzói hagyomány a

²⁵⁵ GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai*, Magyar Könyvszemle, 1945, 38-98. és Fortunatusról főként 84-98. Florio BANFI, *Saluzzo e l'Ungheria: Lettera di Giovanni Lodovico Vivaldi a re Uladislao II.*, Corvina n.s., 1941/4, 322-330. E cikkében Banfi kiszedegeti Vivaldi leveléből azokat a részeket, amelyek magyar szempontból érdekesek, Candalei Anna saluzzói tartózkodásának emlékeiből és II. Lodovico örgróf életrajzi adataiból. A cikk végén Nota címszó alatt olvasható hivatkozásával szemben Banfi alábbi két publikációja közül egyik *sem* tartalmazza ennek a II. Ulászlóhoz címzett levélnek a teljes szövegét. vö. Florio BANFI, „*Epistola tota notabilis*” del P. Giovanni Lodovico Vivaldi O. P. ad Uladislao II re di Boemia ed Ungheria, *Memorie Domenicane*, LIV(1937), 158-166. Ez a kiadott cikk, és a Banfi-hagyatékban található kézirata Banfi saját kezű javításaival (OSZK Fond 391/197) is így fejeződik be: continua. De valójában soha nem folytatódott, a hagyatékban legalábbis nincs nyoma a cikk bővített változatának. Illetve Florio BANFI, *Giovanni Lodovico Vivaldi da Mondovì, umanista domenicano nell'arte della stampa e dell'incisione di Saluzzo*, Maso Finiguerra, III, 269-288. szintén nem tartalmazza a levél teljes szövegét, az egyedül Banfi kéziratos másolatában maradt fenn a hagyatékban (OSZK Fond 391/183). A szöveget áttanulmányozva megállapítható, hogy a levél nagyjából érdektelen, Banfi végül is ezért dönthetett úgy, hogy nem adja közre az egészet.

²⁵⁶ Fortunatus Máté *Giovanni Lodovico Saluzzóhoz* = *Magyar humanisták levelei XV-XVI. század*, közreadja V. KOVÁCS Sándor, Gondolat Kiadó, 1971, 479-488. Az idézet a 480. oldalon. A szöveg latin változata kiadva: VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864*, Budapest, 1941, 467-476.

²⁵⁷ *Cronaca di Saluzzo di Gioffredo della Chiesa, L'arbore e genealogia de la illustre casa di Saluzzo discesa dal saxonico sangue, con molte altre antiquitate agiunte d'altri potentaty et signory*, ed. Carlo MULETTI, Torino, 1848 (Historiae patriae Monumenta, Scriptorum, III, 841-1072).

²⁵⁸ Reanto BORDONE, *Gioffredo della Chiesa = Dizionario Biografico degli Italiani, De Fornari-Della Fonte vol. 36.*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1988, 753-755. Bordone a mű keletkezési idejének meghatározásában a következő cikket követi: Maria BERTIGLIA, Angela BRANDIMARTE MORELLI, *Contributo alla cronologia e*

magyarokkal való jó viszony kezdetét a *Cronaca di Saluzzo* 358. kolumnájának tanúsága szerint:

Ezt a Tettet az apja vagy inkább a bátyja Gulielmo, Monferrato örgrófja Magyarországra küldte Istvánnak, Magyarország királyának a megsegítésére, aki ellen a dákok szörnyű háborút viseltek, és úgy küldték őt, mint Gizella királyné oldaláról való rokont, aki az 5. Henriknek volt a leánya és a kegyesnek nevezett Henriknek a nőtestvére, mint ahogy ezt fentebb kimutattuk Henrik német király családfáján. És ezek ketten, vagyis Gizella Magyarország királynéja és Tette másod unokatestvérek voltak, mivel két unokatestvér gyermeki voltak.²⁵⁹ Amikor István király győztesen került ki a harcból, az országnagyok többségének egyetértésével, mivel Tette nemes házból való volt, erényes és nagylelkű, valamint, mert ez unokatestvére, a királyné kedvére való volt, hozzá adták feleségül István király nőtestvérét, akit Theodelindának hívtak, és akiről azt találjuk, hogy ő és fivére, István király egy bizonyos Geicho [Géza] gyermekei voltak, és anyjuk Sarolch [Sarolt] volt Gula [Gyula] leánya, de a krónika nem mondja meg, ők milyen ranggal bírtak. És a mondott István király körülbelül 982-től uralkodott és Mária mennybemenetelének napján halt meg 1038-ban. Visszatérve a mi Tetténkhez, neki nem voltak gyermekei ettől az asszonytól, és azt hiszem, csak kevés ideig élt az urával, aki pedig visszatért Itáliába. És ezt hisszük, mert többször is azt találjuk, hogy ő átkelt Polancio majd pedig Alba Pompeia városán. [...] Ez után pedig azt találjuk, hogy hogyan nősült meg másodszor.²⁶⁰

Amint a szövegből kiolvasható, a saluzzói-magyar dinasztikus kapcsolatok kezdetét a krónikás Della Chiesa egészen Szent István koráig vezeti vissza! Szövege tanúsága szerint ugyanis a Tette vagy Teottone nevű fiát vagy öccsét a monferratói örgróf, Gulielmo küldte volna Szent István segítségére, amikor az a dákokkal(!) harcolt,²⁶¹ abból az okból, hogy a szász eredetű monferratói

all'attribuzione della Cronaca di Saluzzo, Bollettino storico-bibliografico subalpino, LXXIII(1975), 655-664. A datálás alapjául az szolgál, hogy Gioffredo della Chiesa forrása kétkolumnás szedése miatt rossz sorrendben másolja be munkájába egy vers sorait, amelyek Jacopo Foresti *Supplementum chronicarum* c. művének 1492-es velencei kiadásában olvashatók először ebben a sorrendben, a korábbi, 1485-ös kiadásban nem, mert ott egyetlen oszlopba vannak rendezve a sorok. Ezt a cikket, illetve ennek sem a szerzőre, sem a datálásra vonatkozó adatait nem ismeri azonban Edoardo Fumagalli, aki a Della Chiesa-val egy időben dolgozó, közeli Monferrato krónikájának forrásaival foglalkozik egy tanulmányában, s így ő továbbra is azt hiszi, hogy a saluzzói krónika a XV. század közepén készült. Lásd: Edoardo FUMAGALLI, *La Cronica del Monferrato di Galeotto del Carreto*, Aevum. Rassegna di scienze storiche linguistiche e filologiche, LII(1978), III, 391-425.

²⁵⁹ 847-848. kolumnánál van egy családfa: e szerint Gizella apja, III. Henrik és Tette anyja, Adelasia első unokatestvérek voltak. Ennek következtében Tette és Gizella másodfokú unokatestvérek voltak.

²⁶⁰ https://archive.org/stream/HistoriaePatriaeMonumenta5/Historiae_patriae_monumenta_5#page/n547/mode/2up/search/Theodolinda

„Questo Tette el padre o sia el fratello suo Gulielmo marchese del Monferrato lo mandò in Ungaria el subsidio del re Stephano di Ungaria al quale li daci facevano crudele guerra e fu mandato como parente dal lato de la regina Geisilla figlola di Henricho 5o. e sorella di Henricho ditto pio come habiamo dimonstrato di sopra ne lo arbore de Henricho re de Germania. Et erano questi doi cio he Geisilla regina de Ungaria e Tette cugini secundi figlioli de cugini germani. Ritrovandosi poi el re Stephano vincitore cum el consenso de la magior parte de li principi per essere Tette di casa illustre virtuoso e magnanimo et anche per il favore de la regina soa cogina li fu dato per moglie la sorella di esso re Stephano chiamata Theodelinda quale troviamo che lei et il fratello re Stephano erano figlioli de uno chiamato Geicho e la madre loro Sarolch figliola di Gula ma non disse la cronica che titolo di signoria havessaro costoro. Et regnava ditto re Stephano circa el 982 el morì el giorno de la assensa nel 1038. Ritornando a Tette nostro costui non have figlioli da costei e credo vivesse poco presso al marito e lui se ne retorna in Italia. E credemo più duna volta però chel se trova una volta essere passato per Polancio città e poi per Alba Pompeia. [...] Se trova da poi come costui prese la seconda moglie.” Az olasz szövegben csak a véghangsúlyos szavak helyesírását modernizáltam a könnyebb olvashatóság kedvéért.

²⁶¹ Az én elméletem az volt, hogy az alább tárgyalandó hamisított oklevélen az 1030-as dátum talán azon alapult, hogy

örgrófok rokonságban állottak Gizella magyar királynéval. A krónikás néhány kolumnával előbb egy családfát is készített, amely szerint Gizella édesapja, III. Henrik, és Teottone édesanyja, Adelasia első unokatestvérek voltak, vagyis a magyar királyné és a későbbi saluzzói örgróf között másodfokú unokatestvéri kötelék állt fenn.²⁶² A saluzzói Teottone jó szolgálatának jutalma István király egyik nőtestvérének, Theodelindának a keze lett, akit a talán legjobban országnagyoknak fordítható *principi* egyetértésével adtak feleségül hozzá. A krónikás még István és Theodelinda szüleinek nevét is megadja némiképp torzult alakban (Geicho, Sarolch), s közbevetett megjegyzése, mely szerint a(z) előtte fekvő(?) krónika nem mondta meg („disse”), hogy nekik mi volt a rangjuk pontosan, arra utal, hogy Della Chiesa írott forrásból dolgozott. Végül a krónikás megállapítja, hogy a házasság gyermektelen maradt, s a frigy után nem sokkal Teottone visszatérhetett hazájába. Következő adata pedig már arról szól, hogy Teottone új feleséget vett, Elenát, Ventimiglia grófjának lányát, akitől egy Bonifacio nevű fia született.

Vizsgáljuk meg, mennyire hitelesek az adatok, amelyeket a XV. század végi krónikás leírt.

Az első dolog, amit meg kell jegyeznünk, hogy a fent idézett szövegben Gizella édesapjának, Henriknek a sorszámja ötödik, a néhány oldallal korábbi családfán pedig harmadik. Az ötödik sorszám valószínűleg nyomdahiba, hiszen az arab 3 illetve 5 könnyen eltéveszthető, ha a másoló/szedő előtt álló kézirat nem eléggé tiszta. A hármas sorszám szintén furcsának tűnhet, de nincs szó tévedésről, ugyanis a krónikás a számozást I. (Madarász) Henrik német királlyal kezdi, majd folyamatosan számozza Gizella királyné nagyapját II. Henriknek, apját (a Civakodó melléknevűt) pedig III. Henriknek, nem téve különbséget a német királyi és bajor hercegi titulusok között.

a Gellért-legenda szerint István ekkorra legyőzte Ajtonyt, akinek voltak bizánci szövetségesei, tehát ortodox vallásúak, így bizonyos értelemben „dákok”-nak tekinthetők. Tóth Gergely azonban felhívta rá a figyelmet, amelyet ezúton is köszönök neki, hogy a Thúróczy Krónika tartalmazza az olasz szövegben is fellelhető adatokat István és Sarolt rokoni viszonyairól, illetve István király halálának napra pontos dátumát is. „Géza pedig az Úr megtestesülésének kilencszázhatvankilencedik esztendejében isteni jóslattól intve – ahogyan Szent István király legendájában meg van írva – Gyula leányától, Sarolttól Szent István királyt nemzette.” *Thuróczy János, A magyarok krónikája. Rogerius mester, Siralmas ének*, ford. BELLUS Ibolya, KRISTÓ Gyula és HORVÁTH János, jegyz. KRISTÓ Gyula és ZSOLDOS Attila, utószó KRISTÓ Gyula, Osiris, 2001, 75. „Boldog István király pedig szentséggel és kegyelemmel teljesen, egyesek szerint uralkodásának negyvenhatodik évében, az egyház által az ő dicséretére kiadott történet tanúsága szerint a harminchetedik, az Úr megtestesülésének ezerharmincnyolcadik esztendejében, a Boldogságos, mindenkoron Szűsz Mária mennybemenetelének ünnepén [...]” THURÓCZY, 81. Emellett megtalálható benne István királynak anyai nagybátyja, az erdélyi Gyula ellen viselt hadjáratának híre, s mivel Erdély egy olasz számára az ókori Dacia területéhez kötődhetett, talán ez a háború lehet a saluzzói krónikás által említett dákok elleni hadjárat, bár az az 1002. esztendőben történt, nem pedig 1030 körül. „Boldog István, miután isteni rendelésből elnyerte a királyi felség koronáját, híres és hasznos hozó háborút viselt anyai nagybátyja, Gyula ellen, aki annak idején az egész Erdőntúli országot kormányozta. Az Úr ezerkettedik évében Boldog István király elfogta Gyula vezért feleségével és két fiával együtt, s Magyarországra küldte őket.” THURÓCZY, 77. Annak magyarázata, hogy a saluzzói krónikás István uralkodásának kezdetét 982 körülre teszi, talán az lehet, hogy István uralkodásának negyvenhat évéből számol vissza, ekkor 992 jönne ki, de ő, vagy az őt másoló/kiadó kezek valamelyike a második 9-es számjegyet 8-asra rontja. A meglepő az egészben az, hogy a XV. század végi saluzzói krónikás forrását és motivációit könnyebben meg tudjuk érteni, mint a XIX. századi hamisítótét.

²⁶² https://archive.org/stream/HistoriaePatriaeMonumenta5/Historiae_patriae_monumenta_5#page/n543/mode/2up

Helyesen mondja a krónikás azt is, hogy Gizella fivére a *kegyesnek* mondott Henrik az Ottók után lett német-római császár.²⁶³ A legenda szerint valóban Adelasia vagy Alasia I. Ottó császár lánya és Aleramo házasságából született volna három fiú, Ottó, Anselmo és (mai helyesírással) Guglielmo, akik közül a mi krónikásunk Guglielmót emlegeti mint Teottone apját vagy inkább fivérét („el padre o sia el fratello suo Gulielmo”). A krónikás szerint az történt, hogy a legidősebb fiú, Ottó idő előtt elhalt, ezért Guglielmo lett a monferratói örgrófi cím örököse, a szomszédos Vasto és Saluzzo ura pedig Teottone, akitől egészen a krónikás idejéig származnak az örgrófok. Úgy tűnik azonban, a krónikás önellentmondásba keveredik: a Teottone név ugyanis az Ottone-Ottó név hosszabb alakja lenne, tehát Della Chiesa egyszerre állítja az (Te)Ottone nevű személyről azt is, hogy elsőszülöttként meghalt, meg azt is, hogy legkisebb fiúként ő lett a saluzzói örgrófok ősatya. Ezen felül már a XIX. századi kutató Giulio Cordero megállapította, hogy egy Teottone nevű híres örgróf, a fent említett Bonifacio apja még 1128-ban is élt, így ő biztosan nem lehetett ugyanaz a Teottone, akit Della Chiesa a XI. század elejére tesz, s aki elvette volna a Theodelinda nevű hercegnőt.²⁶⁴ Teottone személyének léte tehát legalábbis megkérdőjelezhető.

S mi a helyzet a feltételezett magyar hercegnővel, Theodelindával? Az Árpád-kori forrásellátottságot ismerve szinte természetesnek mondhatnánk, hogy róla semmi adatunk nincs, hisz még a téma olyan szaktekintélyei is, mint Kristó Gyula, csak nagyon óvatosan mertek állást foglalni abban a kérdésben, hogy István királynak hány nőtestvére volt, s hogyan hívták őket. Hóman Bálint²⁶⁵ még négy lánytestvérről beszélt, akik közül egynek, a Vitéz Boleszlávhoz menő hercegnőnek a nevét is tudni vélte: őt Juditnak hívták volna. A másik három névtelen leány pedig szerinte Gábor Radomir, Orseolo Ottó és Aba Sámuel feleségeként találta volna meg helyét a történelemben. Ehhez képest Kristó Gyula szerint nem bizonyítható, hogy a Boleszlávhoz feleségül ment „magyar” leány valóban Géza és Sarolt nászából született.²⁶⁶ Kristó az Orseolo Ottóval frigyre lépő leányról véli, hogy valóban I. István királyunk testvére volt,²⁶⁷ de az Aba Sámuel feleségévé vált leányról egy publikációjában azt is el tudja képzelni, hogy ő nem István nőtestvére, hanem leánya volt, mivel a kérdés eldöntése a latin forrásban álló *sororius* kifejezés értelmezésén múlik.²⁶⁸ Ugyanilyen problémás az egy Imrén kívül István király gyermekeinek a listázása is. Wertner Mór

²⁶³ https://hu.wikipedia.org/wiki/Liudolf-h%C3%A1z#/media/File:Gizella_csaladfa.png

²⁶⁴ *Dell'istituzione delle zecche già possedute dai marchesi di Saluzzo in Piemonte*, ragionamento di Giulio CORDERO dei Conti di S. Quintino, letto nell'adunanza de' 27 febbrajo 1836, Atti dell'Accademia lucchese di scienze, lettere ed arti, 9. kötet, 1837, 168.

²⁶⁵ HÓMAN Bálint, *Szent István*, Bp., 1938, 284. oldalon lévő családfája.

²⁶⁶ KRISTÓ Gyula, *Szent István király*, Vince Kiadó, 2001, 29.

²⁶⁷ KRISTÓ, *Szent István király*, i. m., 116.

²⁶⁸ KRISTÓ Gyula, *Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica XCVI, Szeged, 1992, 25-27.

genealógiai munkája még hat gyermeket említ: Ottó, Bernát, Imre, Ágota, Hedvig és egy névtelen hercegnő szerepelnek nála István király gyermekeiként.²⁶⁹ Ezenfelül Wertner megemlíti két Ál-Árpád-házi hercegnőt, egy Himiltrud és Tuta nevű testvérpárt.²⁷⁰ Kristó Gyula azonban csak Ottó és Imre hercegekről meri kijelenteni, hogy léteztek, fenntartva, hogy valamennyi leánygyermek szintén születhetett István és Gizella házasságából. Ilyen forrásellátottság mellett tehát Theodelinda akár még létezhetett volna is.

A leány névadása azonban első látásra is furcsa egy magyar királylánynak, elsősorban azért, mert az egyértelműen a déli német és az észak-itáliai területekhez kötődik. A történelem leghíresebb Theodelindája ugyanis nem volt más, mint a VI. századi bajor születésű longobard királyné, aki előbb Authari majd Agilulf longobard király hitvese lett, s akinek Nagy Szent Gergelyhez fűződő barátsága révén a longobardok keresztény hitre tértek. Theodelinda nevének jelentése kb. „a nép pajzsa/védője”, s térítői tevékenysége miatt akár az is elképzelhető lenne, hogy egy frissen keresztény hitre tért fejedelem, Géza egyik leányának adta ezt a nevet, mintegy kijelölve neki ezzel életfeladatát. Ezt a névválasztást azonban véleményem szerint nem a magyar Géza fejedelem, hanem a XV. század végi piemonti krónikás leleményének kell tekintenünk,²⁷¹ aki a magyarságnak a katolikus hitben való megmaradását immár majdnem öt évszázad távlatából ténynek tudta, s visszavetítette ezt a „jó ómennek” bizonyuló névadást a XI. századi magyarországi állapotokra.²⁷² A saluzzói krónikás legalább részben írott forrásból dolgozott, legalábbis úgy tűnik, a Teottone és Theodelinda frigyére vonatkozó helyi hagyományt (amely talán írott formában is létezett, bár erre jelenleg semmi bizonyíték nincs) legalábbis Szent István uralkodási idejére és származására vonatkozóan írott kútfőkből is kiegészítette, hiszen pontosan megadja István király halálának évét és szüleinek körülbelüli pontossággal nevét is. Véleményem szerint tehát Della Chiesa egy, a helyi hagyományban létező adatot, Teottone és Theodelinda frigyét támogatta meg némi „szakirodalmi” kiegészítéssel a magyarokat illetően valószínűleg a Thuróczy Krónikából, Gizella királyné családfáját illetően azonban vélhetően a Saluzzóban számon tartott rokonsági viszonyok emlékére támaszkodhatott.²⁷³

²⁶⁹ WERTNER Mór, *Az Árpádok családi története*, Nagy-beckerek, 1892, 45.

²⁷⁰ WERTNER, *Az Árpádok...*, i. m., 586-598.

²⁷¹ Az „eredeti”, VI. századi Theodelinda életrajza egyébként szerepel Foresti *Supplementum chronicarum* c. munkájában is.

²⁷² Kristó Gyula felhívja rá a figyelmet, hogy a német földön született krónikákban milyen sokáig hangsúlyozzák külön is, hogy Imre herceg, illetve a magyar királyi sarjak meg voltak keresztelve, ami arra utal, hogy a nyugati kereszténység sokáig aggódva figyelte, vajon a magyarok megmaradnak-e választott hitükön, vagy visszatérnek ősi hiedelemvilágukhoz. KRISTÓ, *Szent István király*, i. m., 120.

²⁷³ Ebben az esetben nem Foresti *Supplementum chronicarum* c. művét használja, amelyet egyébként sok helyen beépít művébe, hiszen Forestinél ezek az adatok nem szerepelnek a Gizella magyar királynéről szóló fejezetben. A Thuróczy Krónika pedig, mint ismeretes, negatív színben tünteti fel Gizella királynét, és családi viszonyairól is

Amint Klaniczay Gábor kimutatta, a magyar szent királyi dinasztia, a *beata stirps* nőtagjainak népszerűsége a legendáikba iktatott új, színesebb elemeknek köszönhetően Itáliában a XV. század folyamán is megmaradt,²⁷⁴ s Európa-szerte minden valamirevaló nemesi családnak rendelkeznie kellett legalább egy szenttel ősei sorában.²⁷⁵ A saluzzói krónikás Della Chiesa választása talán azért is eshetett egy (állítólagos) Árpád-házi királylányra, mert a szomszédos Monferrato – amelynek grófjai ugyanabból a törzsökből származtak, mint Saluzzo urai – *de facto* rendelkeztek egy magyar királyi sarjral a családfájukon. Árpád-házi Margit királyi hercegnő (1175-1223),²⁷⁶ III. Béla király és Châtillon Anna/Ágnes királyné elsőszülött leánya ugyanis, miután 1204-ben eltemette első férjét, II. Izsák Angelosz bizánci császárt, hamarosan I. Monferrati Bonifác thesszalonikéi királyhoz ment nőül.²⁷⁷ I. Bonifácnak a thesszalonikéi trónhoz vezető útjáról a Della Chiesa-val gyakorlatilag egy időben dolgozó monferratói krónikás, Galeotto del Carretto részletesen is beszámol, s tudomása szerint Margit hercegnő két gyermeket szült Bonifácnak: egy Demetriosz nevű fiút és egy Ágnes nevű leányt.²⁷⁸ Edoardo Fumagalli kutatásai szerint²⁷⁹ pedig a monferrati Galeotto del Carretto és a saluzzói Gioffredo della Chiesa krónikái közös forrásokat is használtak Monferrato történetét illetően, például Giuliemo Ventura *Memoriale de gestis civium Astensium et plurimum aliorum* című munkájának XV. század eleji olasz fordítását, így a saluzzói Della Chiesa tudhatott a magyar királylány monferratói kötődéséről – jóllehet Margit hercegnő sosem tette be a lábát Piemontba.

Ha a Wertner Mór által számba vett négy ál-Árpád-házi hercegnőről szóló adatok első feltűnési idejét megnézzük, láthatjuk, hogy Ágotáról és Hedvigről először a XII. század elején,²⁸⁰ míg a Himiltrud és Tuta nevű apáca testvérpárról a XV-XVI. század fordulóján írnak először mint Szent István király leányairól.²⁸¹ A saluzzói krónikás Della Chiesa által Theodelindának nevezett hercegnő tehát ezeknek a valóban létezett, csak éppen nem az Árpádoktól származó hölgyeknek a sorába illeszkednék. Klaniczay Gábor,²⁸² Falvay Dávid²⁸³ és Kovács Zsuzsa kutatásaiból azt is tudjuk, hogy magyar királytól születni, vagy ahhoz hozzámenni egyébként is olyan motívum volt, amely hosszú

ennek szellemében konfabulál, csak azért, hogy a valójában István király lánytestvérétől született Orseolo Pétert is a királyné rokonának állíthassa be. THÜRÓCZY, *A magyarok krónikája*, 81.

²⁷⁴ KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Balassi, 2000, 286-302.

²⁷⁵ Magyarországon I. László király legitimációját nagyban segítette az, hogy riválisához, Salamonhoz hasonlóan Gizella királyné rokonságából sikerült feleséget szereznie. KLANICZAY, *Az uralkodók szentsége...*, i. m., 119.

²⁷⁶ Róla lásd: ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*, Bp., 2005, 158.

²⁷⁷ Monferratói grófként Bonifác a III. sorszámot viselte.

²⁷⁸ Wertner Mór szerint csak a fiú volt közös gyermekük, a leány Bonifác egy előző házasságából született. WERTNER, *Az Árpádok...*, i. m., 397.

²⁷⁹ FUMAGALLI, *La Cronica del Monferrato...*, i. m., 411.

²⁸⁰ WERTNER, *Az Árpádok...*, i. m., 45-54.

²⁸¹ WERTNER, *Az Árpádok...*, i. m., 586-598.

²⁸² KLANICZAY, *Az uralkodók szentsége ...*, i. m., 190. Skóciai Szent Margit udvara mint „szent-óvoda”.

²⁸³ FALVAY Dávid, *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*, Budapest, ELTE BTK Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2012.

ideig megmozgatta (nem csak) az itáliai népi képzeletet. Kovács Zsuzsa véleménye szerint a Santa Giuliema-mesekör egyik motívumának, a három királlyal egyszerre találkozó királynénak a jelenetéhez annak a Candalei Anna magyar királynénak a budai hármass királytalálkozón való részvétele adhatta az ötletet,²⁸⁴ akinek velencei tartózkodásáról sokáig mesélgettek Itáliában,²⁸⁵ s alakja végül egyfajta mesehősnővé lényegült.

Az első szent magyar király családjából házasodni akárki számára nagy jelentőségű ügy, és különösen az, ha az ember létezését éppen az bizonyítja, hogy a krónikás hagyomány alapján Szent István nőtestvérét vette el, s mellékesen néhány fontos egyházi adományt is tett. Úgy tűnik, a XIX. század elején néhány egyházi javadalom ősiségének bizonyításához, amelyeket a fent említett saluzzói Teottone alapításainak tartottak, égető szükség lett rá, hogy az azokat igazoló dokumentumokat is fel tudják mutatni. Ennek érdekében egy Don Gasparo Sclavo nevű tudós pap „legyártotta” nemcsak Teottone adományleveleit, de a saluzzói örgróf és Theodelinda házassági szerződését is.

A jóindulatúnak szánt, de mégis hamisításnak nevezhető eljárást már a XIX. században Giulio Cordero leleplezte,²⁸⁶ aki a következőképpen rekonstruálja az eseményeket e nevezetes házasságlevél kapcsán. Valamikor az 1820-as években Don Gasparo Sclavo, tudván, hogy barátja, a saluzzói ügyvéd és levéltáros Delfino Mulletti régóta gyűjti az anyagot készülő Saluzzo-történetéhez, „baráti közlésben” hírt ad neki egy latin nyelvű pergamenről. A dokumentumból, bár igen halványan olvasható, s a sorok nagy része kifakult, egyértelműen kivehető, hogy Teottone házassági szerződéséről van szó, amelyet egy S. kezdőbetűjű királlyal kötött, s az iratot teljesen egyértelműen annak a királynak bizonyos Aymo de Dervich[!] nevű cancellariususa állította ki két példányban. Mulletti leközi a rekonstruált szöveget,²⁸⁷ s konjektúrával bizonyítja, hogy ez a király nem lehet senki más, mint a magyar Szent István, hiszen az uralkodási ideje összeegyeztethető Tette/Teottone életidejével, s a *Cronaca di Saluzzo* és – Mulletti állítása szerint – a monferratói Galeotto del Carretto krónikája is alátámasztja,²⁸⁸ hogy Tette/Teottone együtt harcolt a magyar

²⁸⁴ KOVÁCS Zsuzsa, *Szent Vilma magyar királyné legendájának 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéről*, Lymbus. Magyarisztudományi Közlemények, 2010, 7-29. főként 15.

²⁸⁵ Kovács Zsuzsa fentebb idézett cikkében felsorolt bibliográfián kívül Anna de Foix velencei tartózkodásának itáliai emlékeiről lásd még: Francesco LUCIOLI, *Regine a Venezia nel Cinquecento: Bona Sforza in un'epistola di Agostino Valier e qualche osservazione sulle descrizioni di ingressi trionfali*, *Filologia e critica* XXXIX(2014), I, 73-96. főként 79-84. Anna királyné Magyarországra vezető nászmenetének kortárs beszámolóját bilingvis kiadásban publikálta nemrég GYÖRKÖS Attila, *Reneszánsz utazás, Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepei Észak-Itáliában és Magyarországon*, Máriabesnyő, Attraktor, 2016.

²⁸⁶ CORDERO, *Dell'istituzione delle zecche*, i. m., 174-178.

²⁸⁷ *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, Tomo I., a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1829, 374.

²⁸⁸ *Memorie storico-diplomatiche...*, I., i. m., 373-375.

uralkodóval a dákok ellen, s ezért István hozzá adta feleségül nőtestvérét. Mellékesen jegyzem meg, hogy Mulettit ez utóbbi kérdésben megcsalta a memóriája. A monferratói krónikában ugyanis se Tette/Teottone, se Theodolinda neve nem olvasható, hanem a korábban említett Margit Árpád-házi hercegnőre, Bonifác monferratói gróf feleségére utal a krónikás többször mint „sorella del re d'Ungaria”-ra (jogosan, hiszen ő II. András magyar király testvére volt). Muletti valószínűleg csak erre a birtokos szerkezetre emlékezett az akkor még csak kéziratban olvasható monferratói krónikából, s azt egyszerűen Theodelindára vonatkoztatta.

Néhány évvel később Sclavo a „dokumentumot” egy másik kutatónak teljes terjedelmében is átadja közlésre, így jelenik meg a házassági szerződés 1834-ben nyomtatásban is.²⁸⁹ A szöveget, amely ebben a formájában már tényleg kissé túl sok részletet is tartalmaz ahhoz, hogy igaz legyen, alább közlöm:

Az Úr nevében ámen. Az 1030. év (tizenharmadik indictio) február 24. napján. Mind a jelen lévők, mind az eljövendők tudomására bocsátjuk ki e leveleket, amelyekkel sok nemes ember jelenlétében a nagyságos és kegyes István Úr, Magyarország királya nőül adta leánytestvérét, a szűz Theodolinda Úrnőt Theotto örgrófhhoz, az egykori Anselmnek, Ligúria örgrófjának fiához, [amely leveleket] ők egymás iránti jó szándékkal vegyenek magukhoz e feltételekben megegyezve: hogy Theodolinda Úrnő, Theotto Úr távollétében nem fogadhat be éjszakára, sem vendégül nem láthat házában egyetlen férfit sem, aki nem áll vele első- vagy másodfokú vérségi kapcsolatban; és a maga részéről Theotto Úr úton jártában, szárazföldön vagy vízen, nem tarthat maga mellett, csak egyetlen ágyast, és hogy nem hagy örökül több, mint ötven librát az attól született fiaira. E feltételek megtartására kölcsönösen megesküdtek. Keltek a Tisza melletti táborban, a királyi sátorban. Én, Aymo de Dewich, a király Úr kancellárja írtam, és két példányt állítottam ki.²⁹⁰

Az állítólagosan a Tisza-partján (hol másutt, ha egyszer a saluzzói-magyar seregek a dákok ellen harcoltak, a római idők Daciájának egyik nagy folyója pedig a Tibiscus volt!), István király sátrában 1030. február 24-én kelt dokumentum ugyan nem szól arról, hogy a házasság annak a segítségnek a viszonzásául szolgál, amelyet a saluzzóiak István királynak nyújtottak, de tesz két egészen furcsa kitétel. A jövendő feleség megfogadja, hogy ura távollétében éjszakára nem lát vendégül és nem

²⁸⁹ *Discorsi intorno alle zecche e ad alcune rare monete degli antichi marchesi di Ceva, d'Incisa e del Carretto del professore Costanzo Gazzera, letti nelle adunanze delli 19 gennaio, o febbraio e 3 maggio 1832*, Memorie della Reale Accademia delle Scienze di Torino, 37(1834), 59.

²⁹⁰ In nomine Domini amen. Anno MXXX indictione XIII die 24 february. Ad notitiam tam presentium quam futurorum tradimus literis qualiter in presentia multorum nobilium magnificus et generosus Dompnus Stephanus rex Hungariae dedit sororem suam D[ominam] Theodolindam virginem in uxorem Theotoni marchioni filio Anselmi q[uonda]m marchionis de Liguria, qui se receperunt ad invicem bona fide, pactis his conditionibus: quod ipsa D[omina] Theodolinda non possit in absentia Dompni Theotis receptare noctu nec hospitari in domo sua aliquem virum nisi esset coniunctus in primo et secundo consanguinitatis gradu, et e contra ipse Dompnus Thethis[sic!] quando erit in itinere tam terra quam mari non possit habere secum plusquam U[nam] C[oncubinam] neque relinquere plus quam quinquaginta libras filiis natalibus. Has condiciones juraverunt attendre ad invicem. Hec acta sunt apud Tibiscum in Castris sub tentorio regio. Ego Aymo de Dewich[!] cancellarius Domini regis scripsi et duo exemplaria tradidi.

fogad be házába olyan férfit, aki nem első- vagy másodfokú vérrokona, a jövőendő férj pedig megfogadja, hogy útjai során csak egyetlen concubinát visz magával, s a tőle esetleg születendő gyermekekre nem hagy fejenként ötven libránál nagyobb összeget.²⁹¹ Szép kis házassági szerződés!

Giulio Cordero, a hamisítás bizonyítása során akkurátusan megmagyarázza, hogy a Tibiscus folyó hol folyik, s mi az olasz neve, rámutat a történeti tények Sclavo általi ügyes manipulálására, majd nem kevés malíciával megjegyzi, hogy igen csodálkozna, ha a férjnek még aggódnia kellett volna azon, hogy Theodelinda éjjelre férfi vendégeket fogad, hiszen életkoránál fogva az asszony feje felől ez a vád könnyen elhárítható volt. – Igaz, ami igaz, ha Theodelinda valóban István nőtestvére lett volna, tehát ha még Géza fejedelem nemzette, de csak az ő halála után, posthumus jön a világra, akkor is legalább harmincharmadik évében járt volna, amikor a kor szokásait ismerve a *virgo* státuson valóban túl kellett lennie. Cordero végül is kijelenti,²⁹² hogy ő nem hiszi el, hogy a Sclavo által „kiásott” okleveles bizonyítékok hitelesek, s itt hívja fel a figyelmet arra az adatra, amely szerint az a híres Teottone, aki egy Bonifacio nevű szintén híres örgróf apja volt, még 1128-ban is élt, így hát ez a „dokumentum” biztosan nem vonatkozhatott rá.

Magyar szempontból nézve a szöveget állítólag ellenjegyző „cancellarius”, Aymo de Dervich/Dewich neve is vicces és leleplező. Hiszen sajnos nem csak arról van szó, hogy nem bővíthetjük személyével Magyarország világi archantológiájának a XI. századra vonatkozó eléggé szűkös adatait, hanem még azzal is szembesülnünk kell, hogy vele a magyaroknak a Savoya-házzal való korai rokonságát is elveszítettük; az Aymo név ugyanis kifejezetten ebben a nemesi családban, vagyis Torino környékén, azaz éppen Piemontban volt népszerű.²⁹³

Ami tehát a kezünkben van, az egy XV. század végi hiteles krónika, s egy XIX. századi hamisított oklevél. Fortunatus Máté ajánlásának egy másik helye, ahol szó szerint a „Saluzzo-ház családi krónikásai”-ról beszél,²⁹⁴ arra utal, hogy a krónika valamilyen formában eljutott hozzá és a magyar „padovásokhoz” Giovanni Lodovico családtörténetéről. A családi históriát talán maga Giovanni Lodovico terjesztette ismerősei körében, róla ugyanis azt írja Mulletti, hogy Gioffredo Della Chiesa krónikájának folytatója volt.²⁹⁵

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan viszonyul a *Cornaca di Saluzzo* Griselda történetéhez, kissé

²⁹¹ Ez az ötlet talán onnan jutott a XIX. századi hamisító, Sclavo eszébe, hogy II. Lodovico örgróf, a mi Giovanni Lodovicónk édesapjának rendelkezései a törvénytelen gyermekeiről is ekkortájt kerültek elő Delfino Mulletti munkája során a készülő Saluzzo-történet számára.

²⁹² CORDERO, *Dell'istituzione delle zecche*, i. m., 178.

²⁹³ A XX. században például a környéknek volt egy híres, Bugattival induló autóversenyzője is, Aymo Maggi.

²⁹⁴ *Magyar humanisták levelei...*, i. m., 484.

²⁹⁵ *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, Tomo V., a c. di. Delfino MULETTI, Saluzzo, 1831, 358.

hosszabban kell idéznünk Gioffredo della Chiesát:²⁹⁶

Ez [Bonifacio] volt Saluzzo első örgrófja Aleramo házából. És azt hisszük, hogy Saluzzo előtte lévő örgrófjai még a szászoktól és a longobardoktól származtak, és sok dolog erre a feltételezésre készítet engem. Ezek közül az első az olyan nevek mint Manfredo, Adalayda, Valteris, Griseldis és hasonlók, amely személyneveket fentebb hoztam és amelyek szokatlanok. A másik ok, ami ezt gondoltatja velem, az a pagnoi priorátus és a San Constantino apátság alapítása, amelyeket azok a szászok és longobardok alapítottak, akikről úgy tartják, hogy ott uralkodtak, és a fő hercegség köztük Torino hercegsége volt, és ezeknek a hercegeknek a feje a longobardok három királyai voltak, mint az elmondtuk fentebb az 526. és 527. kolumnában. Ezt gondoltatja velem még az is, hogy Griseldisnek, Saluzzo örgrófnéjának története régtől fogva meg volt festve Pavia kastélyában, amely ezeknek [ti. a longobard királyoknak] a királyi székhelye volt. Amely [ti. Grizelda története] megtalálható a históriában mind latin, mind francia, mind olasz nyelven, amelyet mi magunk láttunk ezen a három nyelven.²⁹⁷

Della Chiesa tehát nem tudja egyenesen beilleszteni az ő idejében uralkodó örgrófoknak a láncába Manfréd és Adelaida, illetve Volter és Griseldis alakját, de létüket elismeri, és szász, illetve longobrad eredetűnek tartja őket szokatlan neveik miatt. Az utóbbi pár egykori létét az is hitelesíti a szemében (bár némi bizonytalankodást mintha érezni lehetne a soraiban), hogy a Grizelda történetének Paviában megfestett freskóiról(?) is tud, illetve látta a történetet három nyelven is, latinul, franciául és olaszul leírva.²⁹⁸ Della Chiesa tehát nem közvetlenül az uralkodó saluzzói

²⁹⁶ *Cronaca di Saluzzo...*, i.m., 861. kolumna.

²⁹⁷ „Questo [Bonifacio] fu el primo marchese di Salucio de la casa de Aleramo. Et credemo che li marchesi di Salucio che erano innanzi fussono ancora discesi da quelli saxoni et longobardi et molte cose presumere me lo fanno. Prima questi nomi come Manfredo Adalayda Valteris Griseldis e simili che tirano sopra quelli nomi di coloro e inusitati. Laltra ragione che nel fa pensare ce la fundacione del priorato di Pagno e de la abbadia di san Constantino che sono fundato da quelli saxoni e longobardi che da presumere che regnavano per qua maxime essendo ducato Turino e capo del ducato de li quali duchi ne ho stato tre i rei de longobardi come habiamo ditto di sopra col. 526 e 527. Ne fa credere ancora che la historia de Griselidis marchexa de Salucio he stata depinta ab antiquo nel castello di Pavia laquale era sedia regale di coloro. La quale se trova in historia et in latino et in franzoso e italiano che noi medemi habiamo veduta in questi tre idioma.” A Valteris név longobardokkal való asszociációjára okot adhat például, hogy az 539-546 között uralkodott longobard király neve Waltari volt.

²⁹⁸ Petrarca latin és Boccaccio olasz verzióira gondolhatunk itt, de közismert, hogy Grizelda történetét már a XIV. században lefordították franciára nőnevelési céllal, valamint Geoffrey Chaucer *Canterbury-i mesék* c. gyűjteményébe is bekerült angolul. Michelangelo Picone véleménye szerint már Boccaccio mintája is francia eredetű, amennyiben a firenzei szerző a bretagne-i eredetű, Marie de France műveiből megismert Fresne-mondakört variálja, amelyben olyan panelek találhatók, mint például az ikerszülés, valamint kitett s megmentett gyermekek. Michelangelo PICONE, *L'exemplum sublime di Griselda (X.10) = Boccaccio e la codificazione della novella: letture del Decameron*, Ravenna, Longo Editore, 2008, 347-360. Ahogy Petneházi Gábor felhívta rá a figyelmet, az alomnyi gyermeket szülő nemesasszony, akinek szolgálója „kismalacokként” menti meg a csecsemőket, a francia Porcelet és az 1444-ben Padovából Franciaországba költöző Scrovegni-család eredetmondájának is része. A dolog érdekessége, hogy a legendák 1578-ban publikált első közlése szerint Lombardia évkönyvei azt mondják, a longobardok első királyának, Algemondnak (aki talán a korai királyok közül Agelmonddal vagy Agilmunddal azonosítható) egy kurva hét gyermeket szült, s azok közül egy követte a királyt a trónon. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54036z/f284.item.zoom> Úgy tűnik tehát, hogy a Grizelda-monda valamiképpen kötődött a longobardok történetéhez is a mai Olaszország Piemont és Lombardia tartományainak területén, ahonnan a krónikás Gioffredo della Chiesa is szerezte értesüléseit. A vándoranekdota magyar földön a Mic bán-monda része lett, vagyis a magyar Bocskay-család legendájának alapja. PETNEHÁZI Gábor, *A Mic bán-monda eddig ismeretlen verses feldolgozása = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3.*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Budapest, reciti, 2014, 186. Az már csak hab a tortán, hogy Báthory Grizeldisz édesanyja is éppen egy Bocskai lány volt, a megrögzött protestáns Bocskai Erzsébet.

örgrófok őseinek, de legalább a terület egykori urainak ismeri el Volter és Griseldis alakját, vagyis tulajdonképpen nem vitatkozik az ő korára már Boccaccio, Petrarca, és francia nyelvű változatok által is „hitelesített” történettel. A földesúr jogán, területi-szellemi alapon tehát talán a regnáló saluzzói örgrófok, illetve Giovanni Lodovico édesapja, II. Lodovico, akinek uralkodása alatt a krónika készült, Volter örökösének tekinthették magukat.

Magyarok és saluzzóiak Padovában

Most, hogy képet kaptunk arról, hogyan viszonyulhatott a saluzzói közhiedelem Grizelda történetéhez, visszatérhetünk Padovába, az 1510-es évek végére.

A saluzzói Giovanni Lodovico padovai tartózkodása kevés, már publikált adattal támasztható alá. A Saluzzo történetét megíró Mulletti nem ad felvilágosítást arra nézvést, mettől meddig tartózkodott a másodszülött örgrófsarj az egyetemi városban. Az *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini* III/1. kötete, amely az 1501 és 1525 közötti doktori védések dokumentációját közli, arról ad hírt, hogy 1519. március 4-én egy Baptista de Portus nevű ember,²⁹⁹ majd 1520. április 27-én egy bizonyos Franciscus de Rubeis doktori vizsgáján vett részt tanúként³⁰⁰ az apostoli protonótárius, Staffarda apátja és az egykori Ludovico örgróf fiaként emlegetett ifjú. Másodszülött fiúként a gyermeket kezdettől egyházi pályára szánta az édesanyja, Margarita de Foix, s Giovanni Lodovico már 11 éves korában (1507-ben) megkapta az apostoli protonótárius címet II. Gyula pápától, majd tizenhárom évesen ruházták fel a nagyon gazdag jövedelemmel rendelkező Staffarda (Abbazia di Santa Maria di Staffarda, Piemonte, Saluzzótól északra) apátjának címével.³⁰¹ Bőven lehetett tehát pénze arra, hogy a magyarokat anyagilag is támogassa Padovában az 1510-es évek végén. Nagyon rövid időn belül azonban Giovanni Lodovico helyzete rosszra, majd még rosszabbra fordul. 1522-ben, V. Károly császár előrenyomulásakor Giovanni Lodovico anyja és fivére, az uralkodó örgróf elmenekülnek Saluzzóból, s a francia I. Ferenchez állnak, míg Giovanni Lodovico otthon marad, s sikerül rábeszélnie a császári hadakat, hogy ne tegyék a földdel egyenlővé szülővárosát. A francia édesanya és legidősebb fia szemében a császárt pártolni azonban súlyos árulás, amit Margarita de Foix sosem bocsát meg Giovanni Lodovicónak.³⁰² Az örgrófné egy időre gyengeelméjűségre

²⁹⁹ *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini III. ab anno 1501 ad annum 1550 (1501-1550). III. 1. ab anno 1501 ad annum 1525*, a cura di E. MARTELLOZZO FORIN, Padova, 1969, nr.788. „d. Ioanne Lodovico de Salutiis protonothario apostolico et abbate Stafarde”.

³⁰⁰ *Acta graduum...*, i. m., nri. 827., 828. „presentibus dd. Ioanne Lodovico q. d. d. Ludovici marchionis Salutiarum protonotario ap. Sacre theol mag.”

³⁰¹ *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, Tomo VI., a c. di. Delfino MULETTI, Saluzzo, 1833, 13.

³⁰² *Memorie storico-diplomatiche...*, Tomo VI., i. m., 79.

hivatkozva még várfogságba is veti másodszülött fiát, majd kizárhatja az öröklési sorból,³⁰³ a fiatalabbakat részesítve előnyben. Később, mindkét fiatalabb fivére elhalván, Giovanni Lodovico mégiscsak az örgrófság trónjára ül egy rövid időre (1528-29),³⁰⁴ de a császár és a francia király közötti háborúskodás rányomja bélyegét az életére. A császár kegyelemkenyerén kénytelen élni évekig: 1552-ben Fossanóban tartózkodik, majd Károly császár pénzén Astiba vonul vissza, ahol „in miserabilissima condizione” tölti napjait. 1548-ban lemond a saluzzói trónról, mivel már nem szülehetnek törvényes örökösei. 1560-ban a francia király várfogságba veti,³⁰⁵ s végül 1563-ban Beaufort en Valle erődjében hal meg már hatvanhetedik évében járva. Csupán három törvénytelen fiút hagy maga után, így tulajdonképpen vele kihal a saluzzói örgrófoknak ez az ága.³⁰⁶

A minket érdeklő padovai időkben, az 1510-20-as évek fordulóján azonban Giovanni Lodovico még találkozott éppen elég magyart, aki a magyar királlyal való rokonsága miatt udvaroljon neki. Amit e magyarokról tudunk, azt persze nem a fokozatszerzésről tanúskodó egyetemi anyakönyvekkel adathozhatjuk, hanem más jegyzői forrásokkal, magyarországi oklevelekkel és költeményekkel. A már említett Buzlay-fivérek, Batthyány Orbán és Fortunatus Máté sem szereztek oklevelet Padovában.³⁰⁷

A fentiek mellett a Grizelda-történet magyar nyelvre fordítója, Istvánffy Pál is Padovában tartózkodott 1517 körülől 1522-ig, amíg át nem ment a bolognai egyetemre, tehát ő is az egyetemi városban volt abban az időben, amikor a saluzzói Giovanni Lodovico. Tudjuk, hogy a Grizelda-történetet Istvánffy az egyetemvárosban ismerte meg Petrarca latin változatában, de annak igen kevés nyoma maradt a magyar szövegben, hogy melyik latin szövegcsoporthoz lehetett vissza ez a fordítás. A probléma a teljes Grizelda szöveghagyomány feltárásával sem biztos, hogy megoldható lenne vagy lesz majd egyszer, hiszen a fordítások gyakran eltörlik forrásuk minden ismertetőjegyét, és sajnos még az ügyben eddig legtovább jutott J. B. Severs által³⁰⁸ szolgáltatott adatok sem

³⁰³ *Memorie storico-diplomatiche...*, Tomo VI., i. m., 95.

³⁰⁴ *Memorie storico-diplomatiche...*, Tomo VI., i. m., 103.

³⁰⁵ *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, Tomo VII., raccolte dall'avvocato Delfino MULETTI saluzzese e pubblicate da Ettore DAO, Cavallermaggiore, Gribaudo, 1989, 96-98.

³⁰⁶ *Memorie storico-diplomatiche...*, Tomo VI., i. m., 295.

³⁰⁷ A doktori oklevelet szerző magyarokról csak jóval korábbról, 1511-ből, illetve már 1522-ből van adat (Lupus Valentinus Ungarus személyében), amikor Giovanni Lodovico már otthon Saluzzóban próbálja menteni a menthetőt.

³⁰⁸ Severs 65 szövegváltozatot vizsgált meg. Jonathan BURKE SEVERS, *The Literary Relationships of Chaucer's „Clerke's Tale”*, New Haven, Yale University Press, 1942 (Hamden, Connecticut, Archon Books, 1972). Az 1964-ben indult *Censimento dei codici petrarcheschi* című sorozat, amely segítségével egyszer listázható lesz minden, Petrarca szöveget tartalmazó kódex, jelenleg „csak” 12. köteténél tart, vagyis az anyag pusztá felmérése is több évtizedet igényel még. Vittore Branca többször frissített kötetében már 1981-ben 131 kódexről tudott, amelyekben megtalálható volt a Grizelda-történet latin szövege, de az akkor újonnan felgyűjtött 68 kódex egyikét sem Padovában vagy Bolognában őrizték. Vittore BRANCA, *Origini e fortuna europea della Griselda = Boccaccio medievale e nuovi studi sul Decameron. Quinta edizione accresciuta*, Firenze, 1981, 388-394.

segítenek abban, hogy az 1510-20-as években milyen változatok lehettek elérhetők Padovában vagy Itália más városaiban Petrarca latin szövegéből.³⁰⁹

Akiket Grizeldának hívtak

Istvánffy Pál *Historia regis Volter* címmel (bár szerzői autográf hiányában a mű eredeti címét nem ismerjük) csak 1570-ben kinyomtatott, de még 1539-ben János király esküvői ajándékként készült Grizelda-fordítás keletkezési körülményei régóta ismertek az irodalomtörténetben.³¹⁰ A Szapolyai-Jagelló házassági tárgyalások idején, 1538-39-ben Istvánffy annak a Perényi Péternek a szolgálatában áll, aki majd az Izabellát hazahozó küldöttség egyik vezetője lesz. Így az ötlet, hogy az esküvőre ajándékként irodalmi művel kedveskedjék János királynak, akár onnan is jöhetett Istvánffynak, hogy hallott a Krakkóban kinyomtatott latin epithalamiumokról, amelyeket az ünneplő sokaság közt osztogattak a lengyel fővárosban.³¹¹

1539-ben tehát esküvői ajándék lesz Grizelda történetének magyar fordításából, s ugyanez történik 1571-ben Lengyelországban is.³¹² Az immár második lengyel nyelvű,³¹³ verses Grizelda-

³⁰⁹ Mindössze annyit lehet elmondani, hogy a ma az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében lévő CLMAE 372 kódexben lévő Grizelda-szövegváltozat, amelyről a lejegyző által megadott adatokból (Georgio de Hatterbach, Colonia, 1461) egyébként is lehet tudni, hogy német földön készült, azokkal a szintén német eredetű másolatokkal mutat némi rokonságot, amelyek ma Lengyelországban vannak, és amelyeket Grzegorz Franczak elemzett részletesen. A Franczak által itáliai-padovai eredetűnek minősített lengyelországi kéziratoktól azonban jelentősen eltér az OSZK példányában lévő szövegváltozat. Ráadásul a kódex csak 1905-ben került a Nemzeti Múzeum könyvtárába, s a XIX. század előtt nem is magyarországi tulajdonban állt, így hát Istvánffy fordításához valószínűleg nincs köze. Grzegorz FRANCZAK, *Vix imitabilis: La Griselda polacca fra letteratura e cultura popolare*, Udine, Kraków, Stowarzyszenie Twórcze Artystyczno-Literackie. Zarząd Główny, 2006, 43-112.

³¹⁰ HOLUB József, *Istvánffy Pál = Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*, Budapest, Stephaneum, 1912, 222-237. VERESS, *Olasz egyetemeken...*, i. m., 177-178. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Budapest, 1953, 98-107. Újabban KOMLÓSSY Gyöngyi, *La storia di Griselda come regalo di nozze = Griselda, metamorfosi di un mito nella società europea, Atti del Convegno internazionale a 80 anni dalla nascita della Società per gli studi storici della provincia di Cuneo, Saluzzo, 23-24 Aprile 2009*, Società per gli studi storici della provincia di Cuneo, a cura di Rinaldo COMBA et al., Cuneo, 2011, 145-154. Magyarul: KOMLÓSSY Gyöngyi, *Griseldis története: a királyi nászajándék*, Irodalomtörténeti Közlemények, 113(2009), 651-665. Olasz nyelven a szűken vett novella értelmezésével legutóbb Luigi Pulvirenti foglalkozott szakdolgozatában. A dolgozat kivonatát Sárközy Péter témavezetői véleményével együtt lásd: Luigi PULVIRENTI, *La traduzione di Pál Istvánffy dell'ultima novella del Decameron nel Cinquecento ungherese*, Rivista di Studi Ungheresi, XIV(2015), 27-42. Jómagam a fordítást mint lehetséges királynő-tükröt vizsgáltam, illetve a másik két olasz eredetű hősnő, Ghismonda és a sienai Lucretia alakja mellett betöltött szerepéről értekeztem a Varsóban 2015 májusában megvédett disszertáciomban. Ágnes MÁTÉ, *Amanti italiani in veste ungherese. La fortuna di tre storie umanistiche nel Cinquecento ungherese*, Varsavia, 2014, kézirat.

³¹¹ PALOTÁS György, *Verancsics Mihály nászadala Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539)*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények, 2012-2013, 25-43.

³¹² 1571: *Gryzella. O poszuszeństwie, stałości i cierpliwości ślachetnej, dobrej a cnotliwej małżonki ...* [Grisella. Egy erényes feleség alázatosságáról, állhatatosságáról és türelmességéről] FRANCZAK, *Vix imitabilis...*, i. m., 143.

³¹³ Az 1551 előttről való első fordítás címe: *Historyja znamienita, wszystkim cnym paniom na przykład pokory, poszuszeństwa u cichości wydana. O Gryzelli, Salurskiej Księżnie w ziemi włoskiej* [Jeles történet minden erényes asszonynak, amely például szolgál az alázatosságról, az engedelmességről és a szerénységről, Grizeldáról, Saluzzo hercegnőjéről Itália földjén] FRANCZAK, *Vix imitabilis...*, i. m., 117.

fordítás ugyanis egy bizonyos Helszka (Elżbieta) z Mortąg nevű arisztokrata hölgynek a szintén előkelő családból való Adam Żalińskivel való házasságkötésére készült, méghozzá, a korban és az adott kultúrában szokatlan módon azért, mert a hölgy szeretett *olvasni*.³¹⁴ Figyelembe véve, hogy Helszka egy olyan közegben nevelkedett, ahol nagynénje tiltotta, hogy a lánygyermek egyáltalán megtanuljanak olvasni, az esküvői ajándék a vele megszólított hölgy erős személyiségére vallhat.

Ahogy a korai lengyel Grizelda-fordításokkal foglalkozó Grzegorz Franczak felhívta rá a figyelmet,³¹⁵ Helszka asszony családjában két generációval később aztán egy kisleányt éppen Gryzellának kereszteltek el. Gryzella Żalińska a Mortąg és a Żaliński családok közötti újabb dinasztikus házasság gyümölcse lett, amikor is a fent említett Helszka asszony unokahúga, Żofia, hozzáment Helszka férjének, Adamnak egy Samuel nevű unokaöccséhez. Ez esetben tehát a Grizelda név „a családban maradt”.

Franczak szerint Lengyelországban a „széphistóriák” (*piękna historia*) hatására valósággal divatba jött a Grizelda név, s ez lehetett az oka, hogy a később lengyel királlyá választott Michał Korybut Wiśniowiecki³¹⁶ édesanyját is Gryzellának hívták. Teljes nevén Michał Korybut édesanyja Gryzelda Konstancja Zamoyska (1623-1672) hercegnő volt, akinek két keresztneve jól tükrözi, milyen erények (engedelmesség és állhatatosság) gyakorlását várták egy nemes hölgytől, míg vezetékneve elárulja, hogy a Zamoyski család leszármazottja volt. Gryzelda Konstancja édesapja ugyanis Jan Zamoyski lengyel kancellár (1542-1605) egyetlen felnőtt kort ért fia, Tomasz Zamoyski volt, aki a kancellár negyedik s egyben utolsó házasságából származott.³¹⁷ Franczak könyvében nem említi azonban, hogy a Zamoyski-családban volt még egy Grizeldisz, Báthory István lengyel király unokahúga, aki Zamoyski kancellár harmadik felesége lett 1583-ban.³¹⁸ Hétévi házasság után, 1590. március 14-én azonban a fiatalasszony, nem sokkal azután, hogy életet adott egy kislánynak, gyermekével együtt meghalt.

Mint ismeretes, az Erdély történetét megíró Szamosközy István igen epésen nyilatkozik arról, hogy az eredetileg Krisztinának keresztelt Báthory leány nevét Grizeldiszre változtatta:

Griseldis Batori Kristóf leánya. Az Batori Kristóf leányát, ki azután az lengyel cancellariusnak

³¹⁴ FRANCZAK, *Vix imitabilis...*, i. m., 162.

³¹⁵ FRANCZAK, *Vix imitabilis...*, i. m., 166.

³¹⁶ FRANCZAK, *Vix imitabilis...*, i. m., 153. j., 166.

³¹⁷ Zamoyski első felesége, Anna Ossolińska 1572-ben halt meg. A második feleség, Krystyna Radziwiłłówna 1577-1580 között élt az oldalán. Báthory Grizeldisz halála után két évvel, 1592-ben Zamoyski végül is Barbara Tarnowskát vette el.

³¹⁸ Járhatott volna rosszabbul is, ha nagybátyjának 1581-ben az orosz cári trón megszerzésére irányuló tervei megvalósulnak, s neki az orosz trónörököshez kellett volna feleségül mennie. KRUPPA Tamás, *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578-1597)*, Budapest-Róma, Gondolat Kiadó, 2014, 66.

házasíta István király, először Christinanak keresztelték volt és az volt sok ideig neve. De ez szép nevet nem szeretvén, azután Blandrata formálásából Griseldisnek neveztetett volt, mely az magyar nevek között igen szokatlan és hallatlan. Így ilyen embernek mint Batori Kristóf és az felesége, egy olasztól így meghatták ecczersmind csufoltatni magokat mind gyermekekkel egyetembe. Mert az Christina százszor szebb név, mely az Christustól neveztetett, hogy nem mint az Griseldis, mely szóban azt sem tudja honnét jű s hova megyen az eredeti. Talám az Chrysa névtől vötték, ki az komédiában egy kurvának neve, avagy az Briseis névtől formálta Blandrata, ki Achilles kurvája volt Homerusnál.³¹⁹

Nehezen hihető, hogy az erdélyi Szamosközy ne hallott volna az ő idejére már kétszer nyomtatásban is megjelent (Debrecen, 1574; Kolozsvár, 1580) Volter király históriájáról, s egyáltalán ne tudta volna, milyen asszonyi erényeket szimbolizál a Grizeldisz név. Az, hogy Szamosközy szerint vagy Terentius *Andria* című komédiájából, vagy Homérosz *Íliász*ából származik a névalak, de mindenképpen *kurvát* jelent, éles kritika mind az Izabella és János Zsigmond udvarától továbbörökített olaszos-lengyeles humanista kultúrával jó kapcsolatot fenntartó Báthory-család tagjai,³²⁰ mind a nevet állítólag kiöltő olasz orvos Giorgio Biandrata/Blandrata ellen.³²¹

A magyar kutatás addig jutott, hogy felvesse, a korábban az Izabella királyné környezetében élő Biandrata ismerhette Grizelda történetét,³²² de nem látott Szamosközy szavai mögé. Véleményem szerint ugyanis a magyar historikus *tudhatta*, amire eddig modern olvasói nem figyeltek fel:³²³ Biandrata a piemonti Saluzzóból származott, vagyis Grizelda éppen az olasz orvos szűkebb pátriájának legendás hősnője volt!³²⁴ A kortárs Forgách Ferenc történeti feljegyzéseiben például kétszer is úgy jellemzi az olasz orvost, mint „Blandrata pedemontanus”-t,³²⁵ és Istvánffy Pál is fordításának rögtön az elején megmagyarázza, hogy a területet, amelyet olaszul *Pedamontának*

³¹⁹ *Szamosközy István történeti maradványai: 1566-1603, IV. Vegyes feljegyzések*, Akadémiai Kiadó, Pest, 1876-1880, 9.

³²⁰ Báthory Kristóf (1530-1581) első felesége Izabella királyné egyik lengyel udvarhölgye, Danicska Katalin volt. Magáról Krisztina-Grizeldisről pedig tudható, hogy nő léte magass színvonalú oktatást biztosítottak számára, s igen művelt volt.

³²¹ Báthory Zsigmond és János Zsigmond sorsának párhuzamba állítására Blandrata rájuk gyakorolt hatása kapcsán Szamosközy munkájában lásd: BARTÓK István, *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, SZÉKELY Júlia, Bp., Gondolat Kiadó, 1987, 150-151.

³²² Horn Ildikó szerint „Elképzelhető, hogy Báthory Krisztina új nevét csakugyan Blandrata javasolta, hiszen ő már Izabella mellett is orvosi és titkári állást töltött be, tehát jól ismerhette a költeményt.” HORN Ildikó, *Báthory András*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 2002, 54.

³²³ Jóllehet az adat a Blandratáról szóló korai magyar tudományos munkákban is szerepel: JAKAB Elek, *Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez*, Keresztény Magvető, XII(1887), 3. illetve BENCZÉDI Pál, *Blandrata György Halálának 350 éves évfordulójára*, Keresztény Magvető, LXX(1938), 140.

³²⁴ BALÁZS Mihály, *Blandrata Giorgio = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor, I. Aachen-Bylica*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi Kiadó, 2003, 395.

³²⁵ *Ghymesi Forgách Ferenc magyar históriája 1540-1572*, közread. MAJER FidéL, bev. TOLDY Ferenc, Pest, 1866 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 16), 30. és 70.

hívnak „magyarul mondhatjuk úgymint: Hegyaljának”.³²⁶

Tudjuk persze, hogy rendkívüli jólétségét, amelyhez nem mérhető Szamosközy szűkösebb kultúrája, Forgách Ferenc főként annak az észak-itáliai nemzetközi közegnek köszönte, ahol végül rövid életét is befejezte, távol az erdélyi udvartól. Lengyel körökből volt Forgáchnak tudomása Bona Sforza királyné ifjúkori és özvegységében elkövetett „bűneiről”, vagyis arról, hogy az asszony nem élt szűzies életet akkor sem, mikor még, illetve már nem volt férje.³²⁷ Szűkebb pátriájának pletykáiból pedig Forgách tudott Jagelló Izabella vígözvegységéről,³²⁸ amelynek következményeiről más erdélyiek is hírt adtak külföldi ismerőseiknek. Például Gyalui Torda Zsigmond egyenesen Melanchthonnak írta meg Wittembergbe, hogy az özvegy királyné teherben volt 1545-ben,³²⁹ s a velencei követ jelentése szerint³³⁰ Izabella 1559-ben bekövetkezett halálát is egy rosszul sikerült abortusz okozta.³³¹ Forgách feljegyzése Izabella politikai és szexuális értelemben vett erkölcstelenségét is személyisége anyai örökségének tulajdonítja, vagyis olasz származása következményének,³³² s a magyar királyné mindkétféle erkölcstelenségében támaszként állt mellette

³²⁶ ISTVÁNFY Pál, *Volter és Griseldis históriája = Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, JANKOVITS József, KÖSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza szerk., Balassi, 2000, 280.

³²⁷ „Erat apud Bonam Johannes Laurentius Papacoda nobilis neapolitanus in summa auctoritate, et qui omnia post reginam administrabat, in tanto amore, ut thorum etiam ei communicaret; neque id clam, sed manifestissime, in conspectu, in oculis omnium, in Polonia, in Italia et postea Barri, atque ad extrema usque tempora.” *Ghymesi Forgách Ferenc...*, i. m., 178. „Bona regina [...] in flore quidem adhuc aetatis cum ab Italia in Poloniam ad Sigismundum regem ejus nominis primum duceretur, defloratam virginitatem, que de re inter Polonos arguta scommata habentur, una apportavit. Post mortem Sigismundi nihilo pudicior vitam transegit.” *Ghymesi Forgách Ferenc ...*, i. m., 179. Az itt említett szellemességek Bona királyné eltékozolt lányságáról valószínűleg az alábbi versre utalnak: *Regina Bona contulit nobis tria dona, / Faciem pictam, / Vulvam non strictam, / Et monetam fictam*. Hogy a királyné hármasságáról szóló vers Krakkóban elterjedt volt, arról tanúskodik egy perirat, amelyet egy bizonyos Giovanni Credone, a S. Maria in domo Thurzonis káplánja ellen állított ki a város püspöke. Ebben Credonét többek között azzal vádolják, hogy felségsértő szavakkal illette a királynét „contra reginalem Maiestatem haec verba: Nostra regina Bona tulit nobis tria dona: faciem pictam etc.” Az etc. rövidítés arra utalhat, hogy folytatás nélkül is köztudott volt, hogyan szól a versike. Gerardo CIOFFARI O. P., *Bona Sforza, Donna del Rinascimento tra Italia e Polonia*, Centro Studi Nicolaiani, Bari, Levante Editori, 2000, 85. Vö. FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról = Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., 1977, 727-728.

³²⁸ „Isabella primogenita Sigismundi regis Poloniae ex Bona regina secunda uxore nata est [...] sed ab patre nihil praeter vitam, a matre mores, consuetudinem, naturam acceperat. Post triennium quam duxerat Johannes est mortuus. Praeter alios cum Ligenza polono tenerrime convixit.” *Ghymesi Forgách Ferenc...*, i. m., 187.

³²⁹ Gyalui Torda Zsigmond szavai Melanchthonhoz: “Regina cum suo comitatu Polonico dies et noctes helluatur et tempus omne, quod ab epulis superest, salutationibus dat. Nunc ex puerperio laborat, etsi id ipsa sedulo tegit ac dissimulat.” KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc, *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, IV, Bp., 1909, 452.

³³⁰ VERESS Endre, *Izabella királyné 1519-1559*, Athenaeum, Budapest, 1901, 1732. j.

³³¹ Furesa módon a királyné abortuszainak száma növekszik a szakirodalomban. Veress Endre még csak két abortuszról írt, de Horn Ildikó már négyről beszél: HORN Ildikó, *Jagelló Izabella = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor, IV. halátelek-Jordán*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi Kiadó, 2005, 392-393.

³³² „[Bona regina] Liberi porro omnes secundum maternam institutionem imbuti et degeneres prorsus paternarum omium imitationum, nulla virtute matrem superarunt; nam inter ceteras eximias artes, uti mater atque filia maritos, ita filius uxores pro satietate nunquam habuerunt.” *Ghymesi Forgách Ferenc...*, i. m., 179.

„honfitársa”, az olasz orvos Blandrata.³³³

Ha szükség volt rá, Izabella (majd fia, és a Báthoryak is) diplomataként alkalmazta Blandratát, de a saluzzói doktor 1540-ben eredetileg a nőgyógyászat specialistájaként nyert meghívást Bona Sforza királyné udvarába.³³⁴ Blandrata egy évvel korábban publikált *Gynaecorum ex Aristotele et Bonaciolo a Georgio Blandrata medico Subalpino noviter excerpta de fecundatione, gravitate, partu et puerperio* (Argentinae, 1539) című művét ajánlotta a lengyel királynénak, s a dedikációban egy olyan adatot is közölt,³³⁵ amely számunkra fontos lehet.³³⁶ Blandrata a dedikációban azt írta ugyanis, hogy első kapcsolatait a lengyel és a magyar udvarral egy bizonyos “Fridericus Hunnandinus Transylvanus” segítségével alakította ki, aki az én gyanúm szerint szintén orvos lehetett. Sajnos azonban sem az Öreg Zsigmond és Bona királyné udvarának felépítését tárgyaló lengyel szakirodalom,³³⁷ sem pedig a magyar orvostörténet nem tud Hunyadi Frigyes nevű erdélyi orvosról. Az *Erdélyiek egyetemjárása* című kötet 1009. szám alatt hoz egy Joannes Hunyadinust, aki 1536 nyarán subscribált Krakkóban.³³⁸ A *MAMŰL*³³⁹ kötetei két Hunyadi nevű embert említenek ebből az időkörből, akik Padovába is jártak egyetemre. Az egyik a bánffyhunyadi Hunyadi Demeter, aki 1568-71 között tanult a padovai és a párizsi egyetemen filozófiát, 1579-ben pedig az unitárius egyház püspöke lett. A másik az a Hunyadi Ferenc, akiről tudni véljük, hogy németalföldi, angliai,

³³³ „Sed duo viri, Loboczky polonus, alter vero Blandrata pedemontanus, ex intimis ipsius reginae, per Ferdinandum promissis corrupti, reginam impulerunt.” *Ghymesí Forgách Ferenc..., i. m.*, 30. Ti. ezek ketten beszéltek rá a királynét, hogy térjen vissza Erdélybe, mikor Martinuzzi Fráter Györgyöt már eltették láb alól a császáriak.

³³⁴ Marek WAJSBLUM, *Blandrata Jerzy = Polski słownik biograficzny, II. Beyzym-Brownsford*, Kraków, 1936, 118-120.

³³⁵ Antonio ROTONDÒ, *Giorgio Blandrata = Dizionario Biografico degli Italiani, Biaggio-Boccaccio vol. 10.*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1968, 257.

³³⁶ Raffy Ádám a mű létezését is kétségbe vonta, az alábbi kötetet kritizálva: *Commentario delle opere e delle vicende di Giorgio Blandrata, nobile saluzzese, archiatro in Transilvania e in Polonia*, Padova, Tipografia Bettoni, 1814. RAFFY Ádám Dr., *Blandrata György és a XVI. századi Erdély közegészségügye*, Orvostörténeti Közlemények, 26(1962), 51-64, itt: 56. Tény, hogy a Raffy által cáfolni kívánt Malacarne sem állítja, hogy saját kezébe vette volna a művet, hanem azt írja, hogy a kötetéről egy barátja, bizonyos dott. Francesco Scardona adott leírást az ő tulajdonában lévő példányról, a tartalomjegyzéket is ismertette. (Malacarne 22-23. kolumnájában ez a címléírás található meg: *Gynaecorum ex Aristotele, et Bonaciolo a Georgio Blandrata medico subalpino noviter Excerpta de Foecunditate, Gravitate, Partu et Puerperio, ad Excellentissimas Bonam, et Ysabellae Poloniae et Hungariae reginas oblata per Fridericum Hunnandinum Transylvanum*, H. Syboldus impressit Argentinae. A. MDXXXIX. Mense octob[ris]. Malacarne a kötet tartalmát a 82-86. kolumnákban ismerteti.) Mivel mind a *DBI*, mind az *Enciclopedia Treccani* hitelt ad a könyv egykori létezésének, bár utóbbi felhívja a figyelmet rá, hogy Malacarne általában megbízhatatlan forrás, én is így teszek. Nem zárható ki persze, hogy csak egy lexikonból lexikonba öröklődő téves adatról van itt szó, de ha más független forrásból mégis ennek a Hunyadinak a nyomára bukkanna valaki, már nem volt hiába felhívni rá a figyelmet. http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giorgio-biandrata_%28Dizionario_Biografico%29/

³³⁷ A következő szakirodalmi tételeket néztem át: Władysław POŁECHA, *Królowa Bona (1494-1557) czasy is ludzie odrodzenia, tomi I-IV.*, Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1949-1958. Jerzy BESALA, *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Zysk i S-ka Wydawnictwo s.j., 2012. Danuta QUIRINI-POŁAWSKA, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 34-41. (A *Medycy, doktorzy, chirurdzy królewscy* fejezet nem említi Blandratát).

³³⁸ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, JATE, 1992, 99.

³³⁹ *MAMŰL IV, i. m.*, 226-227.

franciaországi és itáliai egyetemi tanulmányok után végül 1583 körül avatták orvosdoktorrá Padovában. Báthory István, majd 1585-től Báthory Zsigmond háziorsosa lett, s talán ő írta még 1569-ben a *Trója megszállása és veszedelme* c. verses históriát (Kolozsvár, 1577). Nekem az a feltevés, hogy a Blandrata által emlegetett Hunnandinus/Hunyadi Frigyes talán ennek a Ferencnek egy-két generációval idősebb rokona, esetleg apja vagy nagybátyja lehetett.³⁴⁰

Giorgio Blandrata orvosi háttérével tehát olyan szexuálisan szabad életet biztosíthatott a Sforza-Jagelló királynéknak, amelyet a korban egyetlen asszony sem engedhetett meg magának. Az olasz-lengyel kultúrájú „kurva-királynék” mellé pedig mintha Szamosközynél egy újabb “kurva nevet” viselő asszony társulna Báthory Grizeldisz személyében, ismét csak Blandrata háttér munkája révén. Horn Ildikó véleménye szerint a Báthory leány névváltoztatásának elég prózai oka volt: mivel Jan Zamoyski előző feleségét hívták Krisztinának (Krystyna Radziwiłłówna), az új feleség nem viselhette éppen ugyanazt a nevet, mert a külvilág számára értelemzavaró lett volna, hogy a már elhunyt, vagy az éppen regnáló Krystyna Zamoyskáról van-e szó.³⁴¹ Marad azonban a kérdés, hogy ha már tervezett házassága és jövőd férje családi körülményei miatt kellett nevet változtatnia Báthory Krisztinának, az új nevet nem Blandrata és a vele jó kapcsolatot ápoló Zamosyki kancellár együtt találták-e ki?³⁴² Zamoyski kancellár ugyanis, akárcsak Istvánffy Pál, vagy a nagy lengyel költő Jan Kochanowski, „padovás” volt,³⁴³ a saluzzói örgrófné történetét tehát legkésőbb itáliai tanulmányai alatt már megismerhette. Mint láttuk, Lengyelországban a Gryzelda név már divatba jött a „széphistória” két, 1551 előtt, illetve 1571-ben publikált verziójának köszönhetően, s talán a magyar leány híresen erős személyiségének jelképes megzabolázása is állhatott a névválasztás mögött. Esetleg Krisztina-Grizeldisz, aki nem akart katolikus hitre térni, ezzel a névválasztással fejezte ki, hogy minden másban aláveti magát ura és király nagybátyja akaratának? Újabb adatok

³⁴⁰ Legújabb Molnár Dávid (ELTE-HECE) orvostörténeti kutatásainak konferenciákon bemutatott eredményei arra utalnak, hogy több adatunk is téves Hunyadi Ferencsel kapcsolatban, és a férfi valószínűleg Oxfordban és Padovában végzett. Sokkal mélyebbre ható kutatásokra van szükség ahhoz, hogy Hunyadi Frigyes és Ferenc (ha a két név egyáltalán csak két embert takar) életpályáját pontosabban megismerhessük.

³⁴¹ A belső körökben ez nem okozott volna gondot, hiszen Grizeldisz a férjéhez írt és már publikált levelét születési nevén szignálta, így: Griseldis Bathori de Somljo. *Archiwum Jana Zamoyskiego, tomus III (1582-1584)*, Warszawa, 1913, nr. 920, 255. Tendenciák megállapításához azonban nagyobb, ma még publikálatlan levélműanyagot kellene áttekinteni. A Veress Endrétől szolgáltatott, XIX. századi adatok szerint a fentén kívül még legalább három, ma még kiadatlan levele létezett Báthory Grizeldisznek: „Báthory Grizeldisz (Kristóf fejedelem leánya) jellemrajzához szolgál adalékul négy, mindvégig saját kezűleg írt, asszonyos latinságú levele férjéhez, Zamosky Jánoshoz, 1584. január 4-ről és a többi három 1589 szeptember havából: melyek annyival inkább becsesek, mivel irodalmunkban s hazai levéltárainkból – tudtommal – egyetlen sora, sőt még aláírása sem ismeretes.” VERESS Endre, *Lengyelországi adalékok hazánk, s főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez*, Budapest, 1896, 16.

³⁴² Zamoyskiról mint orvosok mecénásáról lásd: Stanisław ŁEMPICKI, *Protektor medycyny i medyków=Renans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów*, Warszawa, 1952, 277-321. Blandratáról főként 288-289. Itt Łempicki említ egy Blandratától Zamoyskinak írt levelet, ami publikációja megjelenésekor még kiadatlan volt, s ezen kívül csak egyetlen levél van kiadva, ami kettejük viszonyáról vall. *Archiwum Jana Zamoyskiego...*, i. m., 251-252.

³⁴³ Zamoyski padovai jogi tanulmányai alatt (1561-1564) tért át az atyai örökségű kálvinizmusról a katolikus hitre.

előkerültéig erre nem tudunk biztonsággal válaszolni.

A fent felvázolt szövevényes történet számos izgalmas pontja közül egyet érdemes külön is hangsúlyozni. Nagyon valószínűnek tartom, hogy amikor Istvánffy Pál egyetemi évei alatt megismerte a saluzzói örgrófné történetét, számára az a fiatal magyar király, II. Lajos unokatestvéréhez, a Padovában élő Giovanni Lodovico di Saluzzo személyéhez is kötődhetett, s arról is tudhatott, hogy a saluzzói örgrófok egyenesen Szent Istvánig vezették vissza a magyar királyokkal való rokonságuk kezdetét. Amikor azután 1539-ben Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére Istvánffy lefordította a türelmes Grizelda történetét, ez a tanulságos mese nemcsak az újdonsült arának adott „királyné-tükör” lehetett, de hordozhatott még egy szimbolikus üzenetet János király legitimitását igazolandó: Szapolyai János választott magyar király³⁴⁴ nem csupán az elhunyt II. Lajos trónjára lépett, s lett a mindenkori magyar uralkodók örököse, hanem egy olyan királyé is, aki saluzzói rokonsága révén az első, legszentebb magyar királyt tudhatta családtagjai között.

³⁴⁴ A képet tovább színesíti az a Kubinyi Andrásról többször említett teória, miszerint Szapolyai Imre deák, János király apjának, Istvánnak a fivére valójában Hunyadi János törvénytelen fia volt, vagyis Mátyás királynak féltestvére. Kubinyi szerint ez lehetett az oka annak, hogy Mátyás király alatt Szapolyai Imre hihetetlenül gyors karriert futott be, és neki és fivéreinek még azt is megbocsátotta Mátyás, hogy kétszer is ellene fordultak 1467-ben illetve 1471-ben. János király azért nem hivatkozott sosem a Mátyással való vérrokonságra, mert nem egyenesági rokona volt, minthogy nagybátyja, Szapolyai Imre törvénytelen ágyból született Hunyadi János gyermekeként, bár Szapolyai Vajdafi László mint törvényes apa neve alatt élt és nevelkedett. Kubinyi szerint a törvénytelen születés problémáját konzervatívabban kezelték a középkori Magyarországon, mint Nyugat-Európában, rendszerint úgy, hogy ágyasaikat az urak férjhez adták, és a törvényes férj magáénak ismerte el a nem tőle való fiúgyermeket is. Szapolyai Imre és Hunyadi János rokonságáról: András Kubinyi, Matthias Rex, translated by Andrew T. Gane, Budapest, Balassi, 2008, 20-22.

Ál-magyar királynék és magyar királyok leányai: Magyarország a keresztény világ széle

Az előző fejezetben már volt róla szó, hogy a magyar dinasztikus szentek különösen Itáliában nagy népszerűsége tettek szert. Ennek a népszerűségnek a hatására motívummá vált a „magyar/cseh/lengyel király leánya” története, amely az üldözött lány („la fanciulla perseguitata”) témacsoportjához kapcsolódott.³⁴⁵ ezekben az elbeszélésekben általában a nőt férje távollétében megpróbálja elcsábítani a sógora, de az elutasítás hatására épp a férfi vádolja be az asszonyt, akit elüldöznek, vagy sikerül megszabadulnia a kivégzés elől; azután évekig bolyong és mindenféle kalandokon megy át, néha szent hírébe keveredik, és végül újra találkozik vádlóival, akiket meggyógyít, majd megbocsát nekik. Más változatokban a lány apja vérfertőző kívánsága elől menekül, és végül méltó kérőre akad.³⁴⁶

Azokban a változatokban, amelyekben a magyar vagy a lengyel, esetleg a cseh király lánya a főszereplő, a származásnak ez a megjelölése nem feltétlenül jelent többet, mint hogy egy távoli, de még a kereszténység miatt „testvéri” ország egy előkelőségével történik az eset.³⁴⁷ Érdekes azonban legalább a listázás szintjén felidézni azokat a dinasztikus kapcsolatokat biztosító hercegnőket, akik a nyugat-európaihoz képest később kereszténnyé lett Magyar Királyságot bekapcsolták Európa vérkeringésébe, külön figyelmet fordítva azokra a részben már a Grizelda-történet kapcsán fentebb említett magyar származású asszonyokra, akik a szentföldi keresztény királyságok uralkodóihoz mentek feleségül, s ilyen módon ténylegesen is a kereszténység szélén éltek.

Oda-vissza: dinasztikus házasságok az Árpád-korban

A magyar királynék története Bajor Gizellával kezdődik, akinek a magyarok európaivá tételében játszott szerepéről tudtak, hiszen élénken figyelték a nyugati keresztény királyságok, vajon ez a keletről érkezett nép megmarad-e választott hitén. Gizella életéről és alakjáról részben Aragoniai

³⁴⁵ Ennek a motívumnak a nemzetközi áttekintését a középkori irodalomban lásd az alábbi kötet bevezetőjében: *La figlia del re di Dacia: testo inedito del buon secolo della lingua*, a c. di Alessandro WESSELOFSKY, Pisa, Tipografia Nistri, 1866.

³⁴⁶ A továbbvezető irodalomhoz lásd: FALVAY, *Magyar dinasztikus...*, i. m., 133.

³⁴⁷ Minden valamirevaló történet fiatal hercegnővel esik meg; ne feledjük, hogy a XX-XXI. századi popkultúra egyik legnagyobb formálója, a Disney-birodalom legfontosabb, azaz legtöbb bevételt hozó mesefigurái is hercegnők, s ma már létezik egy kritériumlista is (kiindulásként a királyi származás vagy királyi családba házasodás, egy hősies tett végrehajtása, és egy eredeti animációs filmben való megjelenés az alapfeltételek, majd ehhez jönnek a bevételi adatok), hogy melyik figura lehet egyben hivatalos Disney-hercegnő is. 2017-ben tizenegy hivatalos Disney-hercegnő van (Hófehérke, Hamupipőke, Pocahontas, Ariel, Belle, Mulan, Merida stb.), „akiket” a Disney Worldben meg is koronáztak, és figurájuk minden nap megjelenik a szórakoztatóparkban.

Beatrix királyné propagandájának kapcsán, részben az előző fejezetben, a saluzzóiak feltételezett magyar rokonságával kapcsolatban is volt már szó.³⁴⁸ Az alábbiakban az Árpád-házi királyok több „olasz”, azaz *Latinus* (tehát újlatin nyelveket beszélő, ma némileg egyszerűsítve a nyelvi-etnikai képet, azt mondanánk: olasz, francia és spanyol) nép köréből kikerült³⁴⁹ feleségei, illetve az ilyen népek előkelőivel összeházasított gyermekei lesznek figyelmünk középpontjában.

Az Itália területén élő családokkal való rokonságból magyar földre származott előkelők sorát jogos Orseolo Péterrel (1038-1041; 1044-1046) kezdeni, akinek édesanyja a hagyomány szerint István király egyik leánytestvére volt.

Egy jó évszázaddal később, amikor István fiága kihalva a Vazul-ág leszármazottjai ültek a magyar trónon, a Könyves melléknevű Kálmán király (1095-1116) a szicíliai normann Roger király egyik leányát vette feleségül, akinek valószínűleg a Buzilla csak jelzője volt, minthogy a szó 'szűz lány'-t jelent – a hölgyet talán Feliciának hívták. A királyné Zsófiát, II. Istvánt és Lászlót szülte Kálmánnak.³⁵⁰ Kálmán fivérének, a később szentté avatott I. Lászlónak Piroska nevű leányát pedig 1104-1105 körül hozzáadta I. Alexiosz bizánci császár fiához, Ioannéshez, aki ekkor már apja társuralkodója volt. A magyar leány bizánci keresztségében az Eiréné nevet vette fel. Ezzel Piroska lett az első az Árpád-házi sarjak közül, akik a keleti kereszténység uralkodócsaládjába kerültek be házasság révén.

Atyja példáját követve II. István (1116-1131) is dél-itáliai normann hercegnőt vett feleségül az 1120-as évek elején, a capuai Róbert leányát, a hölgy neve azonban ismeretlen, talán azért, mert a nász gyermektelen maradt.

III. Béla király (1172-1196) az 1163-ban kötött belgrádi egyezmény értelmében a bizánci udvarban nevelkedett, mint Mánuel császár leányának jegyese (illetve férje) és 1165 végétől mint hivatalos trónörökös, a keleti kereszténységben Alexiosz néven. Négy évvel később azonban a császárnak a fiatal Antiochiai Máriával kötött második házasságból fiúörököse született, így Alexiosz-Béla elvesztette trónörökösi pozícióját. 1168-ban Béla elvált a császárlány Komnéné Máriától. Hogy ne jelentsen veszélyt nevelőapjára és annak újdonsült törvényes örökösére, Bélának gyorsan feleséget kerestek Châtillon Ágnes (bizánci keresztségében Anna) személyében, aki Mária császárné féltestvére volt. A két lány édesanyja, Konstancia anthiókiai fejedelemső első férje,

³⁴⁸ A királynéi intézményt és az egyes királynéknak a magyar kultúrára gyakorolt hatását Zsoldos Attila tekintette át, az ő cikkében található részletes szakirodalomhoz irányítom az olvasót. ZSOLDOS Attila, *Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban = Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013*, szerk. MAJOROSSY Judit, Szentendre, 2014, 17-28.

³⁴⁹ Jórészt a következő cikk alapján: SZENDE László, *Magyar-mediterrán kapcsolatok a 10-14. században*, Limes, 15(2002), V, 5-28.

³⁵⁰ SZENDE, *Magyar-mediterrán..., i. m.*, 10.

Poitiers-i Rajmund volt Mária apja, Ágnes pedig Konstanciának a Châtillon Rajnalddal kötött második frigyéből született. Ez utóbbi frigynek volt a gyümölcse az a Châtillon Johanna is, aki I. Monferrati Bonifác thesszalonikéi király első felesége lett. Amint emlékszünk, a Grizelda-fejezetben már volt szó róla, hogy ennek a Bonifácnak a második felesége pedig nem más lett 1205 körül, mint első felesége révén sógornőjének, Châtillon Ágnes/Anna királynénak és a mi III. Béla királyunknak Margit nevű lánya, miután Margit megözvegyült II. Izsák Angelosz bizánci császártól. A modern ember számára ezeknek a házassági-rokonsági kapcsolatoknak a számon tartása felesleges információnak tűnhet, de a középkori uralkodódinasztiák életében nagyon fontos szerepet játszott, lévén, hogy az egyházi törvények hetedéziglen tiltották a rokonok közötti házasságot – az előkelők pedig igyekeztek e szabályozást megkerülni, pápai diszpenzációk révén vagy azok nélkül, hogy a hatalom mégis a családban maradjon.

III. Bélának hat gyermeket szült Ágnes/Anna királyné, akik közül négyen érték meg a felnőttkort: a későbbi Imre és II. András királyok, illetve Margit bizánci császárné, valamint Konstancia cseh királyné. Châtillon Ágnes halála után Béla király 1186-ban a francia származású Capet Margitot vette el, aki akkor már özvegyként élt bátyja párizsi udvarában.³⁵¹ Margit első házasságából származó fiát komplikációk közepette szülte, a gyermek rövidesen meg is halt, s elképzelhető, hogy a királyné meddő lett, így a magyar királytól nem született gyermeke. Más vélemények szerint azonban Capet Margit volt a későbbi II. András király édesanyja, a kérdés eldöntetlen.³⁵²

Miután férje meghalt, Margit királyné 1197-ben a Szentföldre zarándokolt (mellesleg Béla révén rokonai is éltek ott), de Akkó városában megbetegedett, és pár nap múlva meghalt. Margit királyné története némi pontatlansággal a XVIII. században egyébként bekerült Voltaire-nek a keresztes háborúk történetét feldolgozó munkájába is.³⁵³ Voltaire szerint 1204-ben az egyik magyar király özvegye más asszonyokkal együtt zarándoklatra indult a Szentföldre, mert azt remélték, hogy ezzel kiérdemelhetik a mennyországot. Csakhogy egy ragályos betegség, amely a gyermek kereszteseket

³⁵¹ A hagyomány szerint Andreas Capellanus *A szerelemről* című traktátusa egy III. Béla magyar királyra vonatkozó megjegyzés miatt datálható megközelítőleg: „[...] Magyarországon van egy király, akinek vaskos karikalába van, és a lábfeje olyan széles, mint amilyen hosszú, ormótlan, s ő maga szűkölködik majd minden ékességben. Mivel azonban ragyognak kiváló szép erényei, kiérdemelte, hogy királyi korona ékesítse, és a csaknem az egész világ zeng messzehangzó dicséretétől.” Andreas CAPELLANUS, *A szerelemről*, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, utószó KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2012, 80. j., 327.

³⁵² Lásd például Ruiz-Domènec tanulmányát és különösen annak a 11. jegyzetében hivatkozott irodalmat, amely teljes egészében arra az állításra épül, hogy Capet Margit volt II. András édesanyja: José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Királyi házasság történelmi kontextusban: az Árpád-ház és az Aragón-dinasztia szövetsége = Királynéok messzi földről...*, i. m., 199-213.

³⁵³ *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. Deuxième partie. Histoire des croisades. Les Oeuvres complètes de Voltaire*, vol. 23., Voltaire Foundation, Oxford, 2010.

is elérte, megfertőzte őt is, és belehalt.³⁵⁴ Voltaire itt Capet Margit életét keveri össze Mária, I. (Flandriai) Balduin, a Konstantinápolyi Latin Császárság első uralkodója feleségének a sorsával, aki Konstantinápolyba menet vesztette életét, ahová már csak a teste érkezett meg 1204-ben. Más tekintetben Voltaire értesülései helytállóak, főleg a Magyar Királyság megalakulását követő évszázadban a fejtől-fölkötő pogányság problémáját érinti.³⁵⁵

Imre király (1196-1204), miután a korábbi uralkodók már kialakítottak kapcsolatokat Itáliával és Bizánccal, az Ibériai-félsziget felé nyitott, és 1196-ben II. Alfonz aragón király lányát, Aragóniai Konstanciát vette nőül.³⁵⁶ A királyné gyermeke volt a rövid életű III. László (1204-1205) király, akivel II. András elől Ausztriába menekült, Luxemburgi Erzsébet korai elődjeként magával víve a magyar koronát és a kincseket is. A kis László azonban hirtelen meghalt, s testét és a koronát az osztrák herceg visszaküldte Magyarországra, a királynét pedig szülőföldjére. Konstancia évekig pereskedett, a pápa közbenjárását is felhasználva, hogy visszakapja hozományát, de erre sosem került sor. Végül 1209-ben Hohenstauf II. Frigyes szicíliai király felesége lett, aki nála kb. tizenöt évvel fiatalabb volt, és egy fiút szült neki, a későbbi VII. Henrik német királyt. Konstancia 1222-ben halt meg Cataniában, s férje a palermói dómban helyeztette örök nyugalomra.³⁵⁷

Konstancia királyné kíséretében érkezett hazánkba egy Tota nevű, világszép udvarhölgy, aki egy magyar főúrhoz, Korlát fia Benedekhez ment feleségül, és Martinsdorf birtokát kapta nászajándékba a királyi pártól. Társadalmi rangját az asszonynak annak ellenére sikerült megőriznie, illetve visszaállítania majd Courtenay Jolánta királyné udvarában, hogy férje belekeveredett a következő király, II. András elleni összeesküvésbe és száműzetésbe kényszerült. Tota azonban Magyarországon maradt, és ő lett a Nagymartoniak ősanja,³⁵⁸ akiknek a családja végül 1446-ban halt ki. Érdekes lenne tudni, vajon otthonában, Aragóniában jártak-e mesék a lányról, aki messze földön csinálta meg a szerencséséjét szépségének és a királynénak tett jó

³⁵⁴ *Les Oeuvres complètes...*, i. m., 354.

³⁵⁵ *Les Oeuvres complètes...*, i. m., 70-72. Gizella királyné Magyarországra házasodik, és nagy része van a magyarok keresztény hitre térítésében, de aztán 1047-ben megint pogányok lesznek András, Béla és Levente visszatérésével. 145. Salamont, mint egy éppen csak keresztény hitre tért ország királyát említi. 290-292. A harmadik kereszties hadnak Magyarország lett a temetője, amennyiben Kálmán király értesült a prédálásról, amelyet a sereg a Magyarország felé vezető úton tett, ezért megtiltotta nekik a belépést, majd amikor a keresztiesek vezetője, Emich ostromolta Wieselburg határvárát, Kálmán megtámadta, és a vezér visszavonulás közben veszett oda 1096. augusztus 20. körül.

³⁵⁶ Életéről lásd: SZABADOS György, *Aragóniai Konstancia magyar királyné = Királylányok messzi földről...*, i. m., 163-175.

³⁵⁷ Síremlékéről a következőket találjuk: „Konstancia [...] [sz]arkofágja a hajó végén található. 1781-ben felnyitották a szarkofágot, és a királynénak a magyar Szent Koronához látszólag hasonló koronáját a dóm kincstárába szállították. A korona XIII. századi bizánci-szicíliai alkotás, valószínűleg II. Frigyes császáré volt.” Florio BANFI, SÁRKÖZY Péter, KOVÁCS Zsuzsa, HORVÁTH Zoltán György, *Itáliai magyar emlékek*, Romanika Kiadó, Budapest, 2007, 264.

³⁵⁸ ZSOLDOS Attila, *A Nagymartoniak: egy aragóniai család Magyarországon = Királylányok messzi földről...*, i. m., 177-187.

szolgálatának köszönhetően. Egyes vélemények szerint Magyarországon Tota asszony személye lett a Katona József drámájában szereplő Bánk bán felesége, Melinda történeti előképe.³⁵⁹

A magyar trónon Imre király után II. András (1205-1235) következett, aki három házasságot kötött, és ebből kettő Európa- de legalább Itália-hírű botrányal végződött. András első felesége Merániai Gertrúd királyné volt, aki, még mielőtt a XIV. századi magyar krónikásoktól kezdődően Katona József drámájáig bezárólag kerítónő és hataloméhes kurva hírbe keveredett volna, öt gyermeket szült urának, köztük a később szentté avatott Erzsébetet, illetve IV. Béla magyar és Kálmán halicsi királyokat.

Körmendi Tamás a királyné halálára szerkesztett évfordulós kötetbe írt tanulmányában³⁶⁰ alapos vizsgálatnak vetette alá a Gertrúd elleni merényletről szóló hazai és külföldi beszámolókat, és döbbenetesen sok, 28 olyan szorosán vett középkori szöveget tudott felmutatni, amelyek magánál a merénylet tényénél többet rögzítettek, és forráskritikával illelhetők. E források közt van német, osztrák, orosz, angol és itáliai eredetű is. A merényletről szóló itáliai eredetű, anekdotikus jellegű beszámoló Signai Boncompagno *Rhetorica novissima* című szónoklattani traktátusába került bele, s a szerző valószínűleg a pápai udvarban hallhatta.³⁶¹ Boncompagno könyvébe a kétértelműség (amphibolia)³⁶² példaként került be János esztergomi érseknek az az állítólagos levele, amelynek egyetlen mondata a központozás és a hangsúly megváltoztatásával pozitív megerősítésként vagy elítélő nyilatkozatként is értelmezhető: „A királynét megölni nem kell félnetek helyes ha mindenki beleegyezne én nem ellenzem”.³⁶³ A különböző népek és nyelvek körében ismertté vált merénylet-történet, és annak eltérő értelmezései, ferdítései, amelyek ismertetését Körmendi Tamás elvégezte, számunkra azért fontosak, mert tanúskodnak róla, milyen híre járt „egy/a magyar királyné” sorsának Európában.

II. András első felesége elvesztése után újránősült, 1215-ben elvette azt a Courtenay Jolántát, aki (III. Béla második feleségéhez, Capet Margithoz hasonlóan) a Capet-házból származott, nagybátyja Henrik konstantinápolyi császár volt, apját, Courtenay Pétert pedig 1216-ban latin császárrá választották. Ebből a nászból született egyetlen lányát, Jolántát a magyar király I. Jakab aragón királyhoz adta, akiknek a szerelme és házassága állítólag lovagregénybe illő történet lett.³⁶⁴ I. Jakab

³⁵⁹ Badics Ferenc ilyen értelmű állítását idézi: SZABADOS, *Aragóniai Konstancia...*, i. m., 170.

³⁶⁰ KÖRMENDI Tamás, *A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei = Egy történelmi gyilkosság margójára...*, i. m., 95-124.

³⁶¹ KÖRMENDI, *A Gertrúd királyné...*, i. m., 115.

³⁶² Körmendinél i.m. idézett helyén amphibologia alakban szerepel, a *Kis magyar retorika* a fenti alakot használja, a két szó egymás egyenértékű alternatívája. Vö. SZÖRÉNYI László, SZABÓ Zoltán, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*, Helikon Kiadó, 1997, 147.

³⁶³ KÖRMENDI, *A Gertrúd királyné...*, i. m., 98.

³⁶⁴ SZENDE László, *Szentföldtől Katalóniáig. II. András külpolitikája és dinasztikus kapcsolatai a korabeli Európában*

egyébként Imre király feleségének, Aragóniai Konstanciának az unokaöccse is volt, a királyné II. Péter néven aragóniai király öccse révén, tehát a családi viszonyokat ezen a vonalon is szorosabbra fűzték az Árpádok Európa „olasz” uralkodódinasztiáival. Mint a jegyzetben már idézett Ruiz-Domènec kiemeli, Jolánta több generációra visszamenőleg tisztában volt saját anyai rokonsága jelentőségével is, s így, bár magyarországi származása miatt a „távoli királylány” sztereotípiája ma is él róla a spanyol szakirodalomban, valójában az ereiben csörgedező Capet-vér révén megemelte és átformálta a spanyol örökösödési rendet, amelynek köszönhetően történelmi szerepét hangsúlyozni kell.³⁶⁵

Magyarországi Jolánta tíz gyermeket adott a férjének, 1251-ben halt meg, és végrendeletében elképesztő bőkezűséggel intézkedett a halála utáni jótékonykodásról, amellyel a nevében a szegényeket kellett támogatni:³⁶⁶ férjének meghagyta, hogy öltöztessen fel ezer szegényt, másik harmincezernek pedig osszon szét ennivalót. Ez a fajta nagylelkűség sokáig megőrizhette az emlékét egykori királyságában. A királyné személyén kívül a társaságában Aragóniába érkezett kisebb magyar kolónia is fenntartotta a magyarok emlékezetét ezen a területen.³⁶⁷ Köztük volt a királyné dajkája, udvarhölgyek, katonák és előkelők, akik közül Dénes fia Dénes szepesi ispán lett a valenciai Dionis család ősapja. Ez a család csupán 1974-ben halt ki fiágon, és a magyar származás emlékét mindvégig büszkén megtartotta.³⁶⁸

Courtenay Jolánta halála után a történelmi rekonstrukció szerint az idős II. András még egyszer szerelembe esett, és feleségül kérte Estei Beatrixet, VII. Azzo örgróf unokahúgát 1234-ben.³⁶⁹ A király azonban ebből a házasságból származó fia születése előtt távozott az élők sorából, s ezzel egy

= *Egy történelmi gyilkosság margójára...*, i. m., 29-41, itt: 29.

³⁶⁵ RUIZ-DOMÈNES, *Királyi házasság történelmi...*, i. m., 212.

³⁶⁶ SZENDE, *Magyar-mediterrán kapcsolatok...*, i. m., 7.

³⁶⁷ A magyarok és Magyarország irodalmi megjelenéséről a katalán kultúrában máig érvényes megállapításokkal szolgál: BRACHFELD Olivér, *Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadában*, Budapest, 1930. Brachfeld munkája óta számos új folklórányagot publikált a spanyol szakirodalom, érdemes lenne a kutatás fonalát újra felvenni, hogy a Brachfeld által még csak ötletként felvetett javaslatokról bizonyosságot szerezzünk.

³⁶⁸ VAJAY Szabolcs, *Dominae reginae milites: Árpád-házi Jolánta magyarjainak meghonosodása Valencia visszavétele idején = Királylányok messzi földről...*, i. m., 243-257. Brachfeld Olivér szerint Dénes leánya, Jordána egy Bernardo de Peñafort nevű nemesúrhoz ment feleségül. Jordána halála után Bernardo egy Saurina nevű hölgyet vett el, és ő lett peñaforti Szent Ramón édesanyja. A magyarokkal való házassági kapcsolatot a spanyol történetírás fontosnak tartotta feljegyezni, még ha a szent édesanyja katalán származású volt is. BRACHFELD, *Magyar vonatkozások...*, i. m., 18. Ez csupán egy újabb adalék arra nézvést, hogy milyen pontosan számon tartották a rokoni viszonyokat a középkorban, s innen érthető az is, hogy az előző fejezetben említett saluzzói Teottone és a magyar Theodelinda házasságát is ennek az „emlékezetpolitikának” vagy „számomtartási igénynek” a logikája alapján illeszthette bele írásába a saluzzói krónikás.

³⁶⁹ Ahogy Vajay Szabolcs nagyon drámai hangnemben fogalmaz: „András király álma mindörökre szertefoszlott, s a fantáziadús uralkodó mindentől elkedvetlenedve odadobta a gyeplőt, és országában a beregi erdőn üzte a bölényt. Csak egyvalami maradt: az öreg, sebzett szív végső lobbanása, Estei Beatrix.” VAJAY, *Dominae reginae milites...*, i. m., 250.

rendezetlen helyzetet, és legalább Itáliában jól ismert botrány kiváltó okát is maga után hagyta. A királynét, aki a temetésen jelentette be, hogy várandós, András felnőtt fiai, IV. Béla király és Kálmán herceg házasságtöréssel vádolták meg, azt is tudni vélték, hogy a gyermek apja Apod fia Dénes nádor volt.³⁷⁰ Így a királynénak távoznia kellett az országból,³⁷¹ az Utószülöttnek nevezett István herceget pedig sosem ismerték el testvérüknek az idősebb fivérek. Estei Beatrix német földön hozta világra gyermekét, majd családi birtokaira vonult vissza és pápai kegydíjon élt. Ha narrációs szempontból nézzük, Estei Beatrix esete könnyen elmondható „az alaptalanul megvádolt és sok szenvedésen keresztül ment királyné” szüzséjének használatával, csak sajnós az ő esetében a népmesei ízű történetekkel ellentétben a boldog befejezés elmaradt.

Estei Beatrix fia, István herceg Velencében töltötte életét,³⁷² a korabeli világ egyik legjobban informált városában (amelyet nyugodtan nevezhetünk pletykaközpontnak is), és kétszer nősült. Első házassága egy ravennai patrícius törvényesített lányával, Traversari Erzsébettel rövid volt, mivel az asszony behalt fiuk, István születése, s a csecsemő is hamar elhunyt. Másodszor Utószülött István egy velencei patríciustól vett el: Tomasina Morosini szülte neki a később III. András néven királlyá lett fiút. Rajtuk kívül állítólag Istvánnak volt két törvénytelen fia is, de róluk az utókor semmit nem tud – talán a korabeli velencei közeg nálunk jobban értesült volt, de ma nem tudjuk, hogy maradt-e írásos nyoma e gyermekek életének. Utószülött István sosem tudta érvényesíteni jogát a magyar trónra, azt fiára ruházta át. Amikor végül III. András (1290-1301) mégis trónra került, Tomasina Morosini „anyakirályné” státusban kormányozta a déli részeket, s életének állítólag mérgezés vetett véget 1300-ban. III. András, akinek csak első feleségétől, Fenenna kujávi hercegnőtől született egy leánya, Erzsébet (de ő sem ment férjhez), végül az „utolsó aranyágacska” címével vonult be a történelembe, mint az a király, akinek halálával véget ért az Árpád-ház magyarországi uralma 1301-ben.

II. András király uralkodása a korabeli európai forrásokban sokat emlegetett korszak, nyilván a

³⁷⁰ Érdekes összefüggés, hogy ennek az Apod fia Dénes nádornak volt a fia a kevéssel ezelőtt említett Dénes fia Dénes szepesi ispán, aki kint maradt Aragóniában Jolánta királyné kísérei közül, és Valenciában lett birtokos. Apod fia Dénes nádort sikkasztással vádolták meg, és IV. Béla végül meg is vakította. VÖ. VAJAY, *Dominae reginae milites...*, i. m., 252. – Tehát az a vád, hogy Apod fia Dénes még Estei Beatrix királynéval is hált, esetleg már csak az utolsó (koholt?) indok volt, hogy eltávolíthassák a hatalomból őt is, és távol lévő fiát is?

³⁷¹ Zsoldos Attila elképzelése szerint lehet, hogy a Bánk bán-monda azon része, amely a Melinda megszeplősítésére vonatkozik, egy elterelő mozzanat, amelyet német és itáliai területeken tartózkodva Estei Beatrix terjesztett el, hogy női becsületét védje. Beatrix tehát a saját maga ellen felhozott vád, a királyné feltételezett hűtlenségét egy korábbi királyné, Gertrúd kerítő tevékenységének vádjára cserélte volna, hogy így őrizze meg saját jó hírét – kerítőnek lenni ugyanis még mindig kevésbé bűnös dolog, mint házasságtörőnek. A következtetés pszichológiailag megállja a helyét, s rámutat arra is, hogy a történelm(i emlékezetet)et végül is az alakítja, aki uralja annak narrációját. VÖ. ZSOLDOS, *Gertrúd és a királynéi...*, i. m., 22.

³⁷² Brachfeld adattal szolgál arról is, hogy Utószülött István Ravennából indulva meglátogatta nagynénjét, Konstanciát is Aragóniában, 1248-ban. BRACHFELD, *Magyar vonatkozások...*, i. m., j. 22., 21-22.

király szentföldi szereplése miatt is. Ahogyan Szörényi László kimutatta,³⁷³ az András keresztes hadjáratában való állítólagos részvétel a XVIII. században az Amade család saját genealógiájának megemelésére is jó ürügynek bizonyult, amelyhez Esterházy Pál nádortól hivatalos megerősítést is kaptak. Legendájuk szerint az Amade család egyik őse, a Gutkeled-nemzetség Bogomér nevezetű tagja, mint Attilával Itáliában járó hun ott ragadt az Appennini-félszigeten, és nevét latin-olasz tükörfordításban, amelynek jelentése kb. 'Istent szerető', Amedeora változtatta. Ő és leszármazottai lettek a Savoya-ház tagjai, akik közül egy későbbi utód száz lovaggal segítette II. András magyar király szentföldi hadjáratát, majd Palesztinából Magyarországra jött, ahol Gutkeled néven előbb Várkony, és fokozatosan több birtok tulajdonosa lett, családja pedig egyre magasabb pozíciókba jutott. Az Itáliában maradt Amedeo Savoyák pedig továbbra is generációkon keresztül viselték (és egészen a mai napig viselik, ma már mint Aosta hercegei) ezt a nevet, sőt a XV. században élt IX. Amedeót másfél évszázad múlva boldoggá is avatták közülük. Mint a Grizelda-fejezetben már volt róla szó, a Savoyák, illetve Monferrato és Saluzzo urai egy törzsökből származtak, egyre több részletre találunk tehát rá arra vonatkozólag, hogy a piemonti térségben hatalomra jutó családok is mennyire fontosnak tartották magukat az Árpádok szent dinasztiájához valahogyan hozzákapcsolni, saját ősiségüket és legitimitásukat is bizonyítandó.

Visszatérve a *Latinus* népekkel kötött magyar dinasztikus házasságokra, az Árpád-ház magyarországi uralma vége előtt IV. Béla (1235-1270) a magyar királyok közül utoljára bizánci-francia kultúrájú hercegnőt vett feleségül, a nikaiai császár leányát, Laszkarisz Máriát 1220-ban. Bár apja, II. András a politikai helyzet változása miatt azt javasolta fiának, hogy taszítsa el Máriát,³⁷⁴ és vegyen másik feleséget, végül mégis a bizánci hercegnő lett Béla királynéja. Gyermekeik között volt három szent életű apáca, Margit, Kinga és Jolán, valamint V. István király.

IV. Béla és királynéja alakjához is fűződik egy Európa-szerte ismert legenda, amely a kis Jézus köpenyéről szól. A történet szerint IV. Béla egy udvari papja önmegtartóztató élete jutalmául egyszer a misén mintegy három órán át szemlélhette az ostyából megtestesült gyermek Jézust, aki számára egy szép köntöst is varratott. A királyné is jelen volt a misén, és a késlekedés okát megtudva, elkérte a köntöst a paptól, amelyet a királyi kincstárban helyezett el. Évekkel később, amikor a király a német lovagrend nagymesterét hívta segítségül a pogányok ellen, a nagymester a

³⁷³ SZÖRÉNYI László, *Az Amade család kereszteslovag őseiről szóló genealógiai legenda - „hun király volt, hun meg nem?” = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, BOGÁR Judit, DÉRI Eszter, KÓNYA Franciska, MACZÁK Ibolya, SZÁDOCZKI Vera, Bp., MTA-PPKE BILK, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17), 424-427.

³⁷⁴ SZENDE, *Szentföldtől Katalóniáig...*, i. m., 35.

köntöst kérte egyetlen jutalmul. A király megosztotta az ereklyét, levágva a köntös egyik ujját, és azt küldte a nagymester Aachenbe az apáca nővérének megőrzésre. Az ereklyét a magyarok rendszeresen felkeresték, és míg magyarországi nagyobb része Szent Margit kolostorába került, és a török idők alatt elveszett, addig az aacheni tiszteletét a XVIII. századi felvilágosodás süllyesztette el mint babonáságot.³⁷⁵

Itáliában valószínűleg akkor kezdtek igazán sokat tudni az Árpád-házi leszármazottakról, amikor Magyarországi Mária, V. István (1270-1272) leánya Nápolyba került, és ott minden erejével terjeszteni kezdte a *beata stirps*-kultuszát a mellett, hogy jó királynéként tizennégy gyermeket szült férjének.³⁷⁶

Amíg azonban Mária aktívan és viszonylag hatékonyan tudta gyakorolni királynéi befolyását Nápolyban, addig sógornője, Anjou Izabella (Magyarországon Erzsébet), akit IV. (Kun) László (1272-1290) feleségének szánva küldtek Magyarországra, méltóságához képest igen nyomorult helyzetbe került. László eltaszította őt, és nyíltan szeretőivel élt, így nem is csoda, hogy a frigy gyermektelen maradt. Izabella férje halála után még tíz évig élt magyar földön, s végül 1300-ban tért vissza hazájába, ahol domonkos apácaként halt meg. Talán sógornőjének nagynénjeihez, Margithoz és a többiekhez hasonlóan ő is megtanulta elfogadni, és belső értékévé tette a Krisztusért való földi szenvedést a túlvilági boldogság reményében – ha már az e világon nem sok juthatott neki belőle. Biztosan nem ez volt az a dinasztikus házasság, amelyik a Magyar Királyság jó hírét vitte külföldre.

A vegyes házi királynék híre

Miután az Árpád-ház kihalt, és a leányági örökösök, köztük Magyarországi Mária nápolyi királyné szerette volna fia, illetve unokája számára érvényesíteni jogát a magyar trónra, olyan események előidézője lett, amelyek következtében Itáliában jelentősen romlott a magyarok megítélése. Anjou Károly Róbert ugyan 1323-ra elérte, hogy egyeduralkodó legyen a Magyar Királyságban, abba azonban nem nyugodott bele, hogy apja őt kizárta a nápolyi trón örökléséből. Jelentősen egyszerűsítve a dolgokat, és nem részletezve a magyarországi Anjouk harcát a nápolyi trónért, mondhatjuk, hogy ennek az elégedetlenségnek az áldozata lett András herceg, az ő halála idézte elő Nagy Lajos király két itáliai hadjáratát, Durazzói Kis Károlynak a magyar trónnal való

³⁷⁵ BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd: a nagyünnepök hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Bp., Szent István Társulat, 1976, 108-109.

³⁷⁶ Prokopp Mária róla szóló, elég szubjektív hangú kötetét már idéztem a törvénytelen gyermekekről szóló fejezetben lánya, Konstancia kapcsán.

megkínálását, amely végső soron az ő vesztét is okozta. A teljes pusztulás azután Mária királynő és magzata halálával következett be, miután a fiatal királynőnek már végig kellett néznie anyja, Kotromanić Erzsébet megfojtását.

Persze a magyarországi Anjouk itáliai szereplésének voltak pozitív értelemben lélegzetelállító pillanatai is, amelyre a helyi népek sokáig emlékeztek, s tovább erősödhetett a Magyarország termékenységéről és gazdagságáról szóló híresztelés: nem mindennapi látvány lehetett Łokietek Erzsébet idősebb királyné és kísérete végigvonulása Itálián, aki fia, András nápolyi megkoronázásáért járt személyesen közben; ha hihetünk Küküllei János tanúságának, mai mértékegységekben számolva 6,6 tonna ezüst és 5,1 tonna arany szállítása³⁷⁷ az útközben felmerülő költségekre és adományokra nem kis feltűnéssel járhatott.

Arról már volt szó egy korábbi fejezetben, hogy V. László jövendőbelije, Valois Magdolna megkapta a leánykérő követség ajándékait és gyakorlatilag már a kelengyéjét csomagolta, amikor megtudta, hogy a magyar király elhunyt, így mégsem kellett elindulnia, hogy férjhez menjen; s a király váratlan halála egész Európában megdöbbenést keltett.

Aragóniai Beatrix Itáliát átszelő utazásának főbb csomópontjait megtervezve láthatjuk Diomede Carafa *De institutione vivendi* című tanácsadó könyvében, amelyet szintén említettem már annak kapcsán, hogy a magyarokról Carafa tanúsága szerint az a hír járta, hogy nagyon féltékenyek. Matteo Bandello pedig egy versében tudósított Beatrix életének szomorú utolsó éveiről, az alattvalóitól méltatlanul kismizmizett királynénak ábrázolva őt: “Di quelle che cantavan, saggie e belle, / il nome qui porrò, si sape il resto. / Stava la prima de le quattro stelle / in abito regal pudico e onesto, / la magnanima più di tutte quelle / ch’ebbero il cor a l’atte imprese desto, / Beatrice gientile[!] d’Aragona, / che d’Ongheria portò scettro e corona. Fu moglie al glorioso e sempre invitto / terror di turchi, il buon Mattia Corvino, / e dal regno cacciata per dispetto / da chi star devea innazi chino. / Quell’animo pudico, altiero e dritto, / levato d’ogni or da terra e ‘n ciel divino, / visse sì saggiamente e ‘n tanta fama, / che la pudica e liberal si chiama.”³⁷⁸

Aragóniai Beatrix királyné illetén magasztalása Bandello részéről ellenpontozása lehetett azoknak a pletykáknak is, amelyek Nápolyban járták, s amelyeket a XVI. században vetettek

³⁷⁷ SZENDE, *Magyar-mediterrán...*, i. m., 12.

³⁷⁸ *Tutte le opere di Matteo BANDELLO* a cura di Francesco FLORA, Vol. I, Milano, Aldo Mondadori Editore, 1952, 1079. Canto XI, stanze 127-128. „Azoknak a bölcseknek és okosoknak, akik ott énekeltek, a nevét ide teszem, a többi mindenki tudja. A négy csillag közül az első királyi ruhában állt ott, szemérmes és nemes, mindenki másnál, akiknek szíve és ereje volt a cselekvésre, nagylelkűbb és nemes Aragóniai Beatrix, aki Magyarországnak hordta jogarát és koronáját. A dicső és mindig győzhetetlen, törökök félelme Corvin Mátyásnak felesége volt, és a királyságból elűzték tiszteletlenségéből azok, akiknek meghajolva kellett volna előtte állniuk. Az a szemérmes, emelkedett és egyenes lélek, elszakadván a földi létől az isteni égben élt, oly bölcsességgel és olyan hírben, hogy a szemérmesnek és nagylelkűnek nevezték.”

először papírra. Az i Corona szerzői néven ismert íróknak tulajdonított, ám valószínűleg különböző alkotók műveiből összeállt elbeszélésgyűjtemény (*Successi diversi tragici ed amorosi occorsi in Napoli ed altrove a' Napoletani*) egy darabjáról van szó, amely Beatrix királyné házasság előtti kalandját meséli egy Don Ramiro Villaracuta nevű ifjúval.³⁷⁹ Az elbeszélő azért kárhoztatja a későbbi magyar királynét, hogy nővérével, Eleonórával ellentétben, aki házassága előtt három évig tartó viszonyát mindvégig botrány nélkül fenn tudta tartani, Beatrix nem volt ilyen óvatos, és szeretője halálát okozta, akit egy szép napon saját ágyában megfojtva találtak. Kovács Zsuzsa megállapítása szerint³⁸⁰ innen eredhetett tehát az a Berzeviczy Albert monográfiáján keresztül a magyar történettudományba is eljutott hír, hogy Beatrix nem érintetlenül lépett házasságra Mátyás királlyal. A törvényes ágyon kívül született apáik mellett (melyet fentebb említettem a fattyúkról és trónkövetelőkről szóló fejezetben) volt tehát még egy közös pont, amely a házasfeleket összekötötte – mondhatnánk ismét ironikusan –, hiszen a magyar király ekkor már özvegy volt, és Edelpeck Borbála is megszülte neki János fiát. A korban persze inkább csak a házasságra lépő hajadon leány szüzessége volt társadalmi elvárás, az utódok származásának és a jogszerű öröklésnek a biztosítása érdekében, de különböző feljegyzésekből következtethetünk rá, hogy az udvari életre való felkészítésnek valamilyen fokú szexuális felvilágosítás/beavatás is a része volt, csak a látszat fenntartására kellett és illett vigyázni.

Aragóniai Beatrixnek a II. Ulászlóval kötött házasságát érvénytelenítette VI. Sándor pápa, s így Candalei Anna lett az a francia hercegnő a XV. században, aki Valois Magdolna után végül ténylegesen is Magyarországra jött férjhez.³⁸¹ Anna egyik udvaronca teljes utazását dokumentálta a menyasszony édesanyja számára. A beszámoló, amelyből jól látszik, hogy a jövőendő királyné útja annak minden állomásán nagy feltűnést keltett és eseményszámba ment, rövid ideje teljes terjedelmében magyarul is olvasható.³⁸²

Habsburg Mária leánykori életének egy-egy mozzanatáról Bandello fentebb részletesen elemzett novellájában vannak nyomok, de az általam ismert kutatás nem foglalkozott mélyebben a későbbi királyné és kormányzónő életének ezzel a korai szakaszával. Bandello bennfentes információk

³⁷⁹ KOVÁCS Zsuzsa, *Aragóniai Eleonóra és Beatrix (szerelmi) élete az Ambrosiana egyik kódexében = Vestigia. Mohács előtti magyar emlékek olasz levéltárakban*, szerk. DOMOKOS György, MÁTYUS Norbert, Aramando NUZZO, PPKE BTK, Pátria Nyomda, 2015, 197-214. Kovács Zsuzsa cikke teljes terjedelmében közli olaszul és magyarul is a két elbeszélést.

³⁸⁰ KOVÁCS, *Aragóniai Eleonóra és Beatrix...*, i. m., 201.

³⁸¹ A francia nyelvű Magyarországi Károly úr regényeként ismert, rettenetesen hosszú elbeszélés, amely egy szokványos lovagregény elemeit tartalmazza (a szakértők szerint közepes minőségben), talán az V. László és Magdolna, talán a II. Ulászló és Anna házassága körüli eseményekből vette távoli ihletését. A műről részletesen lásd: MÁTÉ Györgyi, *Magyarországi Károly úr regénye = Amor, álm és mámor ...*, i. m., 123-139.

³⁸² GYÖRKÖS, *Reneszánsz utazás...*, i. m.

tudója volt, hiszen ezt a Jagelló Anna és a lombard lovag közötti gáláns kalandot is egyik udvar közeli barátjától hallhatta, ugyanakkor például Marin Sanudo feljegyzései a velencei diplomácia és kémhálózat meglehetősen jól értesültségéről tanúskodnak a magyarokkal kapcsolatos ügyekben is.³⁸³

Az utolsó nemzeti király felesége, Jagelló Izabella szomorú sorsának híre biztosan eljutott Itáliába, hiszen a velencei Daniele Barbaro még tagédiát is írt róla *La pena* címmel, illetve Veress Endre jó száz évvel ezelőtti kutatásai már rámutattak, hogy a velencei diplomácia az erdélyi ügyekben is mindig alaposan tájékozódott. Saját pozícióján túl Izabella azért is érdekes volt az itáliai közvélemény számára, mert édesanyja, Bona Sforza szerencsétlenül alakult gyermekkora (apja elvesztése és a család inkább látszólagos, mint valós gazdagsága) ellenére a Lengyel Királyságba ment férjhez, és mind odafelé, mind özvegységében onnan visszatérve Bariba minden alkalmat megragadott, hogy előkelőségét kifejezze. – A fényűzésnek évszázadokkal ezelőtt is szívesen voltak tanúi az emberek, a XXI. században pedig már a világ beszűkülése miatt, a televízió és az internet segítségével a Föld lakosságának kb. hatoda nézte végig például Vilmos herceg és Kate Middleton esküvőjét.

A tágan értelmezett középkorban tehát Aragóniától és Katalóniától Szicílián, a Nápolyi Királyságon és a pápai udvaron át a francia és olasz származású királyokkal és császárokkal benépesített bizánci és keleti keresztény országokig magyar származású hercegnők és kisebb számban hercegek voltak jelen, akik a Magyar Királyságnak híret vitték, és valós személyekként hozzájárulhattak a „magyar király lánya” motívum erősítéséhez.

Walter Scott magyar hősei: a magyar király lánya (és Galeotto Marzio)

Akárcsak az itáliai irodalomban, a XV-XVI. században az angoloknál is számos olyan történet volt ismert és ponyvakiadványként meg is jelent nyomtatásban, amelyek főszereplői elvileg magyarok, de nevük és a velük történt események alapján inkább a középkori lovagregények figurái, akikre valahogy ráragadt a magyar jelző. Fest Sándor még a XX. század elején listázott hat olyan közép-angol nyelvű füzetes kiadványt,³⁸⁴ amely említi Magyarországot vagy a magyar királyt, de az újabb angol szakirodalomban találhatunk még további olyan Boccaccio-i ihletésű vagy „spanyol mintára készült” kalandregényeket, például a *Cleocreton and Cloryana* címűt,³⁸⁵ ahol a

³⁸³ Például a Jagelló-Szapolyai házassági tervekről szóló beszámoló, amelyet idéz Carlo Godi a *Bandello* szereplőiről szóló kötetében. GODI, *Bandello, Narratori e dedicatari della seconda parte delle Novelle*, i. m., 352-353.

³⁸⁴ Le bone Florence of Rome, The Romance of Syr Tryamour, The History of King Arthur and of the Knights of the Round Table, Torrent of Portyngale, The Squyr of Lowe Degre, The Andventures of Brusanus, King of Hungaria. Vö. Alexander FEST, *Ungarn in der mittelenglischen Romanzen*, *Ungarischen Rundschau* 3(1914), 177-185, itt: 178.

³⁸⁵ *The Famous and Delectable HISTORY of Cleocreton & Cloryana; Wherein is set forth The Noble and Heroick*

férfi főhős „Prince of Hungary”-ként van jellemezve.³⁸⁶ De a magyar vonatkozások közül a nándorfehérvári diadal története is bekerült a középkori angol regények témái közé, igaz a címe Kapisztrán, nem pedig Hunyadi János.³⁸⁷ Az angol hagyomány egy része szerint a kerekasztal lovagjai között a Sir Urre nevű hős magyar ősökkel dicsekedett.³⁸⁸ A XVII. században pedig volt olyan skót nemesi család is, amelyik Magyarországról származtatta magát, és a saját genealógiájuk szerint Skóciai Szent Margittal érkeztek volna a szigetországra.³⁸⁹

A XIX. századba továbblépve Sir Walter Scott *Quentin Durward* című regényének Ludovic Lesly nevű szereplője a regényíró saját jegyzetei szerint egy olyan családból származott, amelyiknek az őse „egy óriási magyar bajnokot győzött le, és vezetéknevet csinált magának egy szójátékból, mely arra a helyre vonatkozott, ahol ellenfelével küzdött.”³⁹⁰

Scott regényében más magyar vonatkozást is találhatunk. A főhős, Quentin Durward beleszeret Isabelle de Croy-ba, és a hölgy távollétében egy verses szerelmi históriával vigasztalja magát, mivel a főhős sorsa saját helyzetére emlékezteti. A Quentin által olvasott nyomtatvány címlapján ez állt: *Egy szegény lovag hogyan nyerte el / A magyar király lányának szerelmét.*³⁹¹ A regény szövegében hat sor olvasható a szerelmi históriából, amelyekben először „a magyar király nemesen gondolkodó leánya”, majd a maga a király biztatja a szegény lovagot:

– Üdvözlégy – mondta –, hű lovag,
Szívem és lelkem érted ég,
Három a csók, mit tőlem kapsz,
Továbbá ötszáz fontot még.
[...]

Actions of CLEOCRETON Prince of Hungary, His Wonderful and Warlike Atchievement in sundry Kingdoms. Herein is also declared, His constant love to the most beautiful Princess Cloryana, the onely Daughter of the Emperor of PERSIA, Printed by J. B. for Charls Tyus, at the three Bibles on London-Bridge. Ebből a szempontból is érdemes lenne áttekinteni a régi angol népszerű kiadványok anyagát. Kiindulópontként lásd: Guyda ARMSTRONG, *Print, Paratext, and a Seventeenth-Century Sammelband: Boccaccio's Ninfale Fiesolano in English Translation = Renaissance Cultural Crossroads: Translation, Print and Culture in Britain, 1473-1640*, ed. by S. K. BARKER and Brenda M. HOSINGTON, Leiden-London, Brill, 2013, 79-99. főként 91-92.

³⁸⁶ Brachfeld Olivér kutatásait folytatva azt sem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy mennyi került át épp a spanyol irodalomból az angolba azok közül a történetek közül, amelyek a „magyarországi” hősökkel (is) kapcsolatosak.

³⁸⁷ PETROVICS István, SZÖNYI György Endre, „Capystranus.” *A Late Medieval English Romance on the 1456 Siege of Belgrade*, *The New Hungarian Quarterly* 27(1986), 141-146.

³⁸⁸ PITI Ferenc, *Sir Urre (Egy magyar lovag Arthur király udvarában) = Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai Phd-konferencia előadásai*, HOMONNAI Sarolta, PITI Ferenc, TÓTH Iván szerk., Szeged, 1999, 85-90.

³⁸⁹ ERDÉLYI Gabriella, *Szent Margittal Magyarországról jöttünk. A skót Drummond család eredethagyománya a XVII. században*, *Sic itur ad astra* 8(1994), 38-56.

³⁹⁰ Sir Walter SCOTT, *Quentin Durward*, ford. KATONA Ágnes, MÁTHÉ Elek, SZÁVAI Nándor, versfordítások WEÖRES Sándor, Bp., Európa, 1982, 611. A regény legfrissebb, kritikai jegyzetekkel ellátott angol nyelvű kiadása: *Quentin Durward by Walter Scott*, ed. by J. H. ALEXANDER, G. A. M. WOOD, Edinburgh Edition of the Waverley Novels, 2001.

³⁹¹ SCOTT, *Quentin Durward*, i. m., 327.

– Ismerek lovagot nem egyet,
Ki házasság révén lett herceg.³⁹²

Mint Szigeti Csaba³⁹³ felhívta rá a figyelmet, a verses szöveg valóban létező textusból származó idézet, a fentebb említett, Fest Sándor által már listázott hat história egyikéből, a *The Sqwyr of Lowe Degree kings doughter of Hungary* című műből.³⁹⁴ A verses história szövegéből Weöres Sándor sajnos csak ezt a néhány sort fordította le a regény kedvéért, de még ezek sem kerültek be összegyűjtött versfordításai legújabb kiadásába sem.³⁹⁵

Walter Scott saját jegyzeteiből nem derül ki, és az általam ismert szakirodalom³⁹⁶ sem mutatott eddig rá arra, hogy Scott azért mondja, hogy Quentin Durward a saját helyzetét látja leírva a ponyvanyomtatványban, mert szerelme, Isabelle abból a de Croy famíliából való, akik magukat Árpád-házi leszármazottaknak vallják. Vagyis Quentin ebben az értelemben tényleg egy magyar király leány leszármazottjába szerelmes! Legutóbb 2013-ban Réthelyi Orsolya foglalta össze,³⁹⁷ amit addig a de Croy családnak az Árpád-házhoz köthető reprezentációjáról tudni lehetett, így a részletekért az ő tanulmányához irányítom az olvasót, s itt csak a propaganda fontosabb elemeit említem. A Croy család magyarországi származásának két párhuzamos hagyománya élt: az egyik szerint a Croyok őse egy bizonyos Marcus, III. István magyar király Franciaországba szakadt fia volt, akit elűztek, és így öccse, III. András került a trónra. Marcus állítólag 1181-ben feleségül vett egy Croy és Araines házból való lányt, és így leszármazottai már a Croy névvel kellett, hogy beérjék.³⁹⁸ A másik elbeszélés szerint pedig Marcus II. András magyar király és Gertrúd királyné legkisebb fiának, Andrásnak egy gazdag velencei hölgytől született fia lett volna. E rokonság révén tehát Marcus a világhírű Árpád-házi Szent Erzsébetnek az unokaöccse, így rá is vetül valamicske a *beata stirps* előkelő fényéből. Véleményem szerint elgondolkodtató, hogy az egyik változatban II. András egyik fiának egy velencei hölgytől született fia mint motívum előkerül – talán van valami köze ahhoz, hogy II. András királynak Estei Beatrixtól való, Utószülött István nevű fiának valóban

³⁹² SCOTT, *Quentin Durward*, i. m., 347-348.

³⁹³ SZIGETI Csaba, *Van, mert lehet*, előkészületben a Balassi Kiadónál.

³⁹⁴ Szigeti Csaba tanácsát megfogadva, az internetről „előkaptam a Hazlitt-et”, s benne az angol verses história szövegét W. Carew HAZLITT, *Remains of Early Popular Poetry of England*, II., London, 1866, 21-64.

³⁹⁵ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött műfordítások*, 2. *Nyugati költők*, s. a. r. STEINERT Ágota, Bp., Helikon, 2012, 392-398. oldalakon találhatóak azok a versek, amelyeket Scott-tól fordított Weöres. A *Quentin Durward* regényben szereplő sorokra utalás sincs.

³⁹⁶ A regény imént idézett, Alexander és Wood által jegyzett frissebb kiadásához nem jutottam hozzá, így nem tudom, erre az általam feltételezett mélyebb filológiai összefüggésre ők utalnak-e. Sem Réthelyi Orsolya alább idézendő tanulmánya, sem pedig Kees Tészelszkynek a Croy családdal foglalkozó tanulmánya nem ismeri Scott vonatkozó helyét.

³⁹⁷ RÉTHELYI Orsolya, *Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németalföldön. Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában = Egy történelmi gyilkosság...*, i. m., 231-243.

³⁹⁸ RÉTHELYI, *Gertrúd királyné...*, i. m., 237.

Velencében születtek gyermekei, és ezek közül egy végül tényleg a magyar trónra ült, mégpedig III. András néven! A kérdés alaposabb vizsgálatot érdemel, de számomra valószínűnek tűnik, hogy az itáliai szájhagyományból felszedett híreket gyúrták narrációvá a Croy család ügyes genealógusai, s közülük a másodikként említett hagyomány írásbeli rögzítője nem akárki, hanem az európai hírű humanista, Justus Lipsius volt.

Nem lévén anglista, nincs módomban mélyebben utána menni annak, hogy Walter Scott mennyit tudott mindezekről az összefüggésekről, de az a gyanúm, hogy a Quentin Durward-Isabelle de Croy szerelem ábrázolásában is tudatosan a történelmi hitelesség látszatát akarta kelteni, még ha magáról a regényről állítja is, hogy fikció. Érdemes lenne Gál István kutatásai után újra felvenni a fonalat Magyarországnak a romantikus és a viktoriánus angol irodalomban kialakult képével kapcsolatban, és átfogó képet rajzolni arról, milyen ismereteket emeltek be az angol írók műveikbe a Magyar Királyság történetével kapcsolatban.³⁹⁹

A fentiekben és az előző fejezetben láttunk már példát arra, hogy itáliai és katalán családok hogyan kapcsolták magukat a magyar királyi házak rokonságához: a saluzzóiak Szent István király egy lánytestvérével dicsekedtek, az Amadék a Savoya-házhoz és II. András seregeihez tartozónak mondták magukat, Spanyolországban Magyarországi Jolánta királyné kíséretének leszármazottai büszkélkedtek évszázadokig származásukkal. A Croy-család pedig az imént említett fantáziadús történet alapján képes volt pert is indítani, hogy magyarországi trónigényét érvényesítse.⁴⁰⁰ Az Amadék oda-vissza kerülő őseihez hasonló, és a Toldi-monda egyes részeivel is rokonítható motívumot fedezett fel Király Ilona 1934-ben egy francia hősének, a *Charles le Chauve* című, csaknem tizennyolcezer alexandrinusból álló műben.⁴⁰¹ A Kopasz Károly frank király családjának történetét előadó énekben a trónörökös, a nagy testi erejű Fülöp herceg lesz ahhoz hasonlóan gyilkos és szökevény, mint Toldi Miklós, sőt, az óriás ellenféllel való párbaj, de még a mészárszékekben való munka, amiért Toldinak máj, Fülöpnek pedig tripes (azaz tkp. pacal) lesz a jutalma, is megegyezik. A generációk oda-vissza vándorlása pedig, amely miatt az Amadék történetéhez hasonlítottam a hőséneket, egészen egyedi módon kapcsolódik ide: a történet szerint Kopasz Károly eredetileg egy Melsiaus nevű pogány magyar király volt, aki a Franciaország elleni kalandozásai során tért meg a kereszténységre a Szentlélek közbenjárására, és ennek köszönhetően

³⁹⁹ Gál István a nagyívű kép megrajzolásának szándékát egy 1965-ös tanulmány (Keats magyar vonatkozású drámája, *Filológiai Közlöny*, 1965, j. 63., 90.) jegyzetében jelentette be, és a szöveg posztumusz újrakiadásában is változatlanul benne van, jóllehet magában a Gál munkáit összegző gyűjteményes kötetben ilyen című tanulmány nem szerepel. Gál István, *Magyarország és az angolszász világ*, szerk. Frank Tibor, Gál Ágnes és Gál Julianna, *Argumentum-OSZK*, 2005, j. 64., 386.

⁴⁰⁰ Réthelyi, i.m., 232.

⁴⁰¹ Király Ilona, *A Toldi-monda és a francia hősénekek*, *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1939, 11-18.

lett francia uralkodó. Később Károly felnőtt fia, Fülöp az árulás vádjá miatt elhagyja szülőföldjét, s helyette tulajdonképpen ősei vidékére, Magyarországra megy, ahol Esztergomba és Budára vetődik. Azután segítséget nyújt Hilaire magyar királynak azzal, hogy legyőzi az országot fenyegető óriást, és ennek jutalmául megkapja a király lányának, Doriane-nek a kezét.⁴⁰² Fülöp és Doriane gyermeke, Dieudonné (neve szó szerint azt jelenti: 'Istenadta', vagy 'Isten ajándéka') pedig visszamegy francia földre, ahol a szentség hírében végzi életét a Gironde partján.

Sajnos a Király Ilona kutatásai óta eltelt csaknem egy évszázad alatt sem került teljes egészben sajtó alá a hősnék, annak csupán egy része képezte tárgyát egy Aix-en-Provence-ban írt doktori értekezésnek, így részletes elemzésébe itt nem bocsátkozhatom.⁴⁰³ A Toldi-mondakörrel való kapcsolódásain túl első benyomásra azonban azért is érdekes ez az 1360 és 1365 között keletkezett mű,⁴⁰⁴ mert mesés köntösben tartalmazza az Árpádok családtörténetét. Hiszen Nyugat-Európa népei valóban csodának tekinthették, hogy egy egykor rettegett portyázó nép, mint a magyar, megtért a kereszténység kebelére, és a kezdeti kilengések ellenére meg is maradt benne, sőt, egy évszázaddal a kalandozások lezárulta után már szent királyai voltak. A Nyugatra (vissza)kerülő Árpád-sarjak, elsősorban leányok pedig ennek a családnak a vérét és értékeit vitték magukkal, hogy néhányukat, mint például Szent Erzsébetet szintén az életszentség híre lengje körül új hazájában.

Nagyon izgalmas lenne tudni, hogy a ma Párizsban őrzött, unikális kéziratban fennmaradt történetnek volt-e valami köze a francia eredetű nápolyi és magyar Anjouk családi viszályaihoz (s amennyiben a mű datálása helyes), vajon miattuk magyar eredetű-e még a francia király is a hősnék fikciója szerint, s mindez hogyan kapcsolódik az akkor még élő Toldi Miklós történeti személyéhez.

E fejezet végén meg kell említenem, hogy Walter Scott *Quentin Durward* című regényének van még egy magyar kötődésű hőse, Galeotto Marzio, akinek az alakjához néhány XV. századi itáliai vándoranekdota is kapcsolódik. Scott a következőképpen jellemzi Galeottót:

Galeotti az olaszországi Narni-ba született, és a *De Vulgo Incognitis* című híres tudományos értekezés szerzője volt, akit kora csodált, és Paulus Iovius ékes költeményben magasztalt. Hosszú

⁴⁰² Arany János is a Toldi szerelmében Piroskát párba jutalmául „adja hozzá” Miklóshoz, de a kapcsolat meghiúsul, mert több bonyodalom eredményeképpen Piroska előbb más felesége lesz, majd Toldi kezétől özvegyül meg, s végül kolostorba vonul.

⁴⁰³ Denis COLLOMP, *Dieudonné de Hongrie (dit Le roman de Charles le Chauve): édition des folios 49 à 87*, thèse de doctorat, Université de Provence, Aix-en-Provence, 1988.

⁴⁰⁴ http://www.arlima.net/ad/charles_le_chauve.html

időt töltött a hírneves magyar király, Korvin Mátyás udvarában. Innen csalta magához Lajos király, aki nem tudott belenyugodni abba, hogy a magyar uralkodó sajátítsa ki és foglalja le ennek a bölcs férfiúnak a társaságát s a csillagos ég által sugallt bölcsességéből fakadt tanácsait.

Martivalle nem a kor aszkétahajlamú, fonnyadt bőrű és sápadt arcú tudósai közül való volt, akik eltelve misztikus tudományukkal, egész éjszakákat virrasztottak át, vizsgálva látcsövükön az ég titkait. Galeotti belevetette magát a királyi udvar minden gyönyörébe, és amíg el nem hízott, kiválóképpen szerepelt a vitézi tornákon, sőt a fegyverforgatáshoz is mesteri módon értett. Janus Pannoniustól maradt ránk egy rövidebb latin nyelvű költemény, amelyben leírja, hogyan folyt le egy világi torna Galeotti és egy nagyon híres bajvívó közt, a magyar király és az udvar tagjainak jelenlétében: ez alkalommal csillaga teljes győzelmet aratott.⁴⁰⁵

A Scott által emlegetett Janus-epigramma Galeotto bajvívásáról így hangzik:

Galeotto bajvívása⁴⁰⁶

Mint amilyen búsan szedegette föl egykor Achelous
Roncs bikaszarvát, mit Herkules ökle letört;
Éppúgy hagyta Halesus, akit megvert Galeotto,
Csúfolt címereit lent a porond fővenyén.
Mátyásnak tetszett e latin párbaj, s a nagy érsek
Esztergom-várban jót mulatott maga is.
Hát te se bánd, hogy az iskolamester lett az erősebb:
Merkur néha tanít minket ilyesmire is.

A költeményt ihlető esemény talán 1468-ban a cseh háború felvonulásának idején, vagy 1470-ben történhetett, amikor az esztergomi szimpozionon a versben említett szereplőkön kívül Giovanni Gatti is jelen volt, s ez adhatta Marziónak a Mátyás király bölcs mondásairól szóló művéhez a történeti alapot.

A fenti bemutatás után Scott regényében XI. Lajos király meglátogatja Galeottót, hogy egy horoszkóp elkészítését kérje számon rajta, s ekkor olvasható a tudós külsejének leírása:

Galeotti Marteville magas, tagbaszakadt, méltóságos külsejű férfi volt, már jócskán túl a férfikor derekán, és bár időnként fiatalokhoz illő testgyakorlatokban vett részt, nagyrészt ülő foglalkozása és az asztal örömei iránt tanúsított szeretet előmozdította természetes hajlamát az elhízásra. Bár arca is elhízott, megjelenése méltóságteljes és előkelő maradt; hosszú fekete szakállát egy remete is megirigyelhette volna. Bő ujjú, drága genovai bársonyból készült, cobollyal bélelt köntöst viselt, amelyet aranykapocs fogott össze. Köntösét széles bőrvö fogta körül, amelyre vörös selyemmel voltak ráhímezve a zodiákus jegyei.⁴⁰⁷

A kötet végén pedig Scott saját jegyzetében ezt írja Galeotto haláláról:

⁴⁰⁵ SCOTT, *Quentin Durward*, i. m., 244-245.

⁴⁰⁶ Csorba Győző ford. *Janus Pannonius versei*, szerk., vál., bev. KARDOS Tibor, Szépirodalmi Kiadó, 1972, 210.

⁴⁰⁷ SCOTT, *Quentin Durward*, i. m., 247.

Martivalle Galeotti halála bizonyos mértékben kapcsolatos Lajossal. A csillagjós Lyonban volt és hallván, hogy a király a város felé közeleg, lóra kapott, hogy üdvözölje. Sietve ugrott le lováról hódolatát nyilvánítani a királynak, és az ugrás hevéssége meg az ő elhízottsága együtt okozták halálát 1478-ban. Az azonnali halál elleni elmés és gyors gondolkodásra valló szer azonban nem a filozófus nevéhez kapcsolódik. Ilyen vagy ehhez hasonló történetet mesélnek Tiberiusról, aki megkérdezett egy jóst, Trasullust, tudja-e, mely napon hal meg, és azt a választ kapta, hogy éppen három nappal a császár előtt. Erre a feleletre ahelyett, hogy a zsarnok eredeti szándéka szerint a sziklákról a tengerbe vetették volna, élete végéig nagyon vigyáztak rá. - Taciti Annal. VI. könyv 22. fejezet.⁴⁰⁸

A csillagjósokkal kapcsolatban jegyzeteiben Scott ironikusan egy másik anekdotát is felidéz az időjárás előrejelzésének képességéről. A történet szerint amíg a csillagjós jó időt ígér, addig a szamárhajcsár figyelmezteti a királyt, hogy ne induljon vadászni, mert nagy vihar lesz. A király nem hallgat rá, és kíséretével bőrig ázik, majd csodálkozva kérdezi a szamárhajcsárt, honnan tudta jobban megjósolni az időt, mint az ő nagybecsű csillagásza. A szamár bögése jelezte előre neki a vihart, s ezért a király a szamarat és gazdáját időjósának nevezte ki. Lényegében ugyanezt a történetet, amely Scottnál XI. Lajosról szól, egy magyar anekdotagyűjteményben megtaláljuk Mátyás királyra vonatkoztatva is.⁴⁰⁹

Ahogy Walter Scott szerint Marzio halálát elhízása okozta, úgy az itáliai anekdotakincsben is olyan történetek fűződnek alakjához, amelyek hatalmas testméreteiből csinálnak viccet. Poggio Bracciolini gyűjteményében a következő névtelen történetet találjuk:

Egy nagypocakú lovagról⁴¹⁰

Amikor egy roppantul kövér lovag Perugiába ért, melynek lakosai természetükből fakadóan mindig készek egy jó kis tréfálkozásra, szellemesen azt vetették a szemére, hogy a szokással ellentétben miért elől, a ló nyakánál hordja a csomagját. A lovag ugyancsak szellemesen így felelt: „Mi más tehetnék egy ilyen tolvajoktól és rablóktól hemzseggő városban?”

Lényegében ugyanezt a szellemes választ örökíti meg a firenzei Magliabechi gyűjtemény (ma a Biblioteca Nazionale része) egyik kódexe, két másik ember, Bertoldo di Gherardo Corsini, illetve Martino Scarpi nemesurak nevéhez társítva a történetet, akik állítólag Siena kellemetlenkedő polgárainak vágta vissza ilyen elmésen.⁴¹¹ Angelo Poliziano *Detti piacevoli* című gyűjteménye⁴¹²

⁴⁰⁸ SCOTT, *Quentin Durward*, i. m., 629.

⁴⁰⁹ KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Elmés mulatságok, Anekdóták*, Bp., Magvető, 1989, 34-35. A Mátyás alakjához kapcsolódó anekdotikus hagyományt folklorisztikai szempontból rendszerezi: MAGYAR, *Mátyás király narratív hagyományköre...*, i. m.

⁴¹⁰ CXCVII. facezia. BRACCIOLINI, *Elméncségek...*, i. m., 216.

⁴¹¹ *Facezie e motti...*, i. m., nr. 82. illetve nr. 280. anekdoták. „Bertoldo di Gherardo Corsini, uomo faceto et di nobile stirpe della città di Firenze, passando per Siena, perch' è molto grasso et col ventre eminente, uno Sanese, vedendolo, dix: Mira quello che porta la bolgetta dinanzi! Bertoldo rispose: In terra di ladri convien fare così.”

⁴¹² POLIZIANO, *Detti piacevoli*, i. m., nr. 423., 128. „Martino Scarfi, <passando> per Siena, per essere grasso e Sanesi

az elől hordott zsák anekdotáját szintén Martino Scarpi nevéhez köti.

Baldassar Castiglionének *Az udvari ember* című munkájában azonban a helyszín továbbra is Siena marad, de a főszereplő már Galeotto Marzio:

Azonban valamennyi szellemes mondás között a legkellemesebbek akkor születnek, amikor a beszélgetőpartner csípős beszédéből ugyanazokat a szavakat és ugyanazon értelemben használjuk, és ellene fordítjuk, ezzel saját fegyverével sebezzen meg. Ahogyan egy perben a bíró előtt a perlekedőnek ezt mondta ellenlábasa: „Mit ugatsz?” Mire a másik rögtön replikázott: „Mert tolvajt látok.” Az ilyen szellemes mondások körébe tartozik az is, amely akkor hangzott el, mikor Galeotto da Narni Sienán átutazóban megállt az utcán, hogy megkérdezze, merre van egy fogadó. Egy sienai, aki látva milyen testes, nevetve így szólt: „Mások hátul hordják a batyut, ez meg elől.” Galeotto nem késlekedett a válasszal: „Tolvajok földjén így szokás.”⁴¹³

Végezetül szintén Poliziano gyűjteménye őrzött meg egy anekdotát, amely szerint Galeottót termete a szerelemben is hátráltatta kissé:

A hájpacni narni-i Galeotto azt mondogatta, hogy az ő felesége kettős élvezetet nyert vele abban a dologban: az elsőt akkor, amikor felhágott rá, a másodikat akkor, mikor leszállt róla; de csak ritkán rakta meg, mert dugásonként tíz dukátjába került, hogy az asszony úgy helyezkedjen, hogy ő ne lapítsa ki.⁴¹⁴

Ez az anekdota a *Decameron* Buffalmacco-történeteire vagy Poggio Bracciolini *Filelfo álma* címen elhíresült faceziájához hasonlóan az emberi szexualitáson élcelődik, bár az elbeszélő beállítása szerint Galeotto legalább saját magán is képes nevetni.

Galeotto Marzio extrém testméreteinek örök mementója az az 1940-ben Jeges Ernő festette nagyméretű olajkép, amelynek címe *Mátyás király tudósai körében* (ma a szentendrei Ferenczy Múzeum tulajdona). Amint arra Marosi Ernő nemrég felhívta a figyelmet, a huszadik századi nagybányai festőiskola tagjai e képen Galeotto Marzióban a kor nagy művészettörténésének, Gerevich Tibor professzornak a rejtett arcképét látták.⁴¹⁵ Úgy vélem, ez a festmény, illetve a hozzá kapcsolódó anekdotikus hagyomány jól összefoglalja azoknak a történeteknek a természetét is, amelyek e könyv tárgyául szolgáltak. Néhány közülük egészen közismert volt, mint Antonio Bonfini történeti munkái, vagy Piccolomini éles nyelvű írásai. Másokat, mint a saluzzói-magyar kapcsolatok létezését, évszázadokra elfeledett a köztudat, s csak a véletlennek köszönhetően

l'uccellavano con dire che portava la valigia dinanzi. Egli rispose: - In terra di ladri s'usa così!”

⁴¹³ CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, i. m., 146.

⁴¹⁴ POLIZIANO, *Detti piacevoli*, i. m., nr. 129., 63.

⁴¹⁵ MAROSI Ernő, *Művészet Mátyás király és Gerevich Tibor udvarában. Jeges Ernő képe a Szentendrei Múzeumban = Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó et al., Budapest, L'Harmattan, 2016, 485-516.

sikerült újra feltárni őket. Megint más történetek pedig egészen váratlanul bukkantak fel újra, olyan különös köntösben, mint amilyen például a Galeotto-Gerevich-portré. E nagy alakok történeteiből pedig egy sokszínű anyag darabjai állnak össze, amelyeket e kötet lapjain megpróbáltam legalább foltvarrás-szerűen elrendezni, hogy belőlük egy nagyobb, értelmes kép rajzolódjon ki. Egy másik technikával, más elrendezésben ez az anyag is másképp mutatna. Minden olvasómat arra biztatom, hogy az e könyv lapjain talált történetfoszlányokhoz gyűjtsön újabbakat, és készítsen belőlük egy újabb mintát! Minden történet olyan ugyanis, mint Seherezádé meséi: ha a jó pillanatban hagyjuk abba, egy másik alkalommal még izgalmasabban folytathatók.

Bibliográfia

A

- Acta graduum academicorum gymnasii Patavini III. ab anno 1501 ad annum 1550 (1501-1550). III. 1. ab anno 1501 ad annum 1525*, a cura di E. MARTELLOZZO FORIN, Padova, 1969.
- ÁCS Pál, *Rimay János udvari embere* = ÁCS Pál, „Az idő ósága”, Osiris, Budapest, 2000, 211-219.
- Cecilia M. ADY, *Pius II (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*, London, Meuthen, 1913.
- Gabriella ALBANESE, *Da Petrarca a Piccolomini: codificazione della novella umanistica* = «Favole parabole, istorie». *Le forme della scrittura novellistica dal Medioevo al Rinascimento. Atti del Convegno di Pisa, 26-28 ottobre 1998*, a c. di Gabriella ALBANESE, Lucia Battaglia RICCI e Rossella BESSI, Roma, Salerno, 2000, 257-308.
- ARANY János *Összes művei*, V., s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1953.
- Archiwum Jana Zamoyskiego, tomus III (1582-1584)*, Warszawa, 1913.
- Ludovico ARIOSTO, *Az eszeveszett Orlandó, I-II*, ford. SIMON Gyula, Budapest, 1994.
- Guyda ARMSTRONG, *Print, Paratext, and a Seventeenth-Century Sammelband: Boccaccio's Ninfale Fiesolano in English Translation* = *Renaissance Cultural Crossroads: Translation, Print and Culture in Britain, 1473-1640*, ed. by S. K. BARKER and Brenda M. HOSINGTON, Leiden-London, Brill, 2013, 79-99.

B

- BALÁZS Mihály, *Blandrata Giorgio* = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor, I. Aachen-Bylica*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi Kiadó, 2003, 395.
- Bohuslavius BALBINUS, *Epitome historica rerum bohemicarum*, Prága, 1677.
- BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd: a nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Bp., Szent István Társulat, 1976.
- Tutte le opere* di Matteo BANDELLO, a c. di Francesco FLORA, Vol. I, Milano, Aldo Mondadori Editore, 1952.
- BANFI Florio, *Olasz novella Zápolya János királyról*, Erdélyi Múzeum, 1931, 404-405.
- Florio BANFI, „*Epistola tota notabilis*” del P. Giovanni Lodovico Vivaldi O. P. ad Uladislao II re di Boemia ed Ungheria, *Memorie Domenicane*, LIV(1937), 158-166.
- Florio BANFI, *Saluzzo e l'Ungheria: Lettera di Giovanni Lodovico Vivaldi a re Uladislao II*, *Corvina* n.s., 1941/4, 322-330.
- Florio BANFI, *Giovanni Lodovico Vivaldi da Mondoví, umanista domenicano nell'arte della stampa e dell'incisione di Saluzzo*, Maso Finiguerra, III, 269-288.
- Florio BANFI, SÁRKÖZY Péter, KOVÁCS Zsuzsa, HORVÁTH Zoltán György, *Itáliai magyar emlékek*, Romanika Kiadó, Budapest, 2007.
- BÁRÁNY Attila, LASZLOVSZKY József, PAPP Zsuzsanna, *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban*, II., Máriabesnyő, Attraktor, 2011.
- BARLAY Ö. Szabolcs, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1986¹, 2012².
- BARTÓK István, *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond* = *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, SZÉKELY Júlia, Bp., Gondolat Kiadó, 1987, 135-157.
- BENCZÉDI Pál, *Blandrata György. Halálának 350 éves évfordulójára*, *Keresztény Magvető*, LXX(1938), 140-142.

- Jacobus Philippus de BERGAMO, *De plurimis claris selectisque mulieribus*, Lorenzo de Rubeis, Ferrara, 1497.
- BERTÉNYI Iván, Magyarország az Anjouk korában, Bp., Gondolat, 1987.
- Maria BERTIGLIA, Angela BRANDIMARTE MORELLI, *Contributo alla cronologia e all'attribuzione della Cronaca di Saluzzo*, Bollettino storico-bibliografico subalpino, LXXIII(1975), 655-664.
- Alberto BERZEVICZY, *Beatrice d'Aragona*, a c. di Rodolfo MOSCA, Milano, Corbaccio, 1931.
- Jerzy BESALA, *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Zysk i S-ka Wydawnictwo s.j., 2012.
- BODA Miklós, *Janus Pannonius olasz kortársa, Gregorius Tifernas V. László-epitáfiumáról = Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, Jankovits László, Kecskeméti Gábor szerk., Pécs, 1998.
- Antonius DE BONFINIS, *Rerum ungaricarum decades*, ediderunt I. FÓGEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ, Tomus III. Decas III, Lipsiae, Teubner, 1936.
- Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. S. APRÓ, Bp., Egyetemi Nyomda, 1943.
- Antonio BONFINI, *Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról*, ford., jegyz. MURAKÖZY Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1985.
- Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995.
- Reanto BORDONE, *Gioffredo della Chiesa = Dizionario Biografico degli Italiani, De Fornari-Della Fonte vol. 36.*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1988, 753-755.
- BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, Bp., 1955.
- BORSA Béla, *Ismeretlen, egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról*, Pécs, 1940.
- BOZÓKY Edina, *Attila. A hun király és legendái*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2015.
- Poggio BRACCIOLINI, *Elméncségek. Reneszánsz egypercesek*, ford. CSEHY Zoltán, Pozsony, Kalligram, 2009.
- BRACHFELD Olivér, *Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadában*, Budapest, 1930.
- Vittore BRANCA, *Giovanni Boccaccio: profilo biografico*, Firenze, Sansoni, 1977.
- Vittore BRANCA, *Origini e fortuna europea della Griselda = Boccaccio medievale e nuovi studi sul Decameron. Quinta edizione accresciuta*, Firenze, 1981.
- Der Briefweschel des Eneas Sylvius. Band 1. Privatbriefe*, hrsg. von Rudolf WOLKAN, Wien, Hölder, 1909-1912. (Fontes rerum Austriacarum II, 62.)
- Peter BURKE, *The Fortunes of the Courtier*, Polity Press, 1995.
- Jonathan BURKE SEVERS, *The Literary Relationships of Chaucer's „Clerke's Tale,”* New Haven, Yale University Press, 1942 (Hamden, Connecticut, Archon Books, 1972).

C

- Andreas CAPELLANUS, *A szerelemről*, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, utószó KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2012.
- Diomede CARAFA, *De institutione vivendi. Tanítás az életvezetés szabályairól. Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának*, ford. LÁZÁR István Dávid, VÍGH Éva, szerk. EKLER Péter, Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 2006.
- Tommaso di CARPEGNA FALCONIERI, *L'uomo che si credeva re di Francia. Una storia medievale*, Roma-Bari, 2005.
- Tommaso di CARPEGNA FALCONIERI, *The Man Who Believed he Was King of France*, transl. by W. MCCUAIG, Chicago, 2008.
- Tommaso di CARPEGNA FALCONIERI, *Giannino „roi de France” et Louis le Grand: un cas de diplomatie imaginaire = La diplomatie des états angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13-16 september 2007*, sous la direction de

- Zoltán KORDÉ et István PETROVICS, Roma-Szeged, 2010, 235-249.
- Baldassare CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, ford. jegyz. utószó VÍGH Éva, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.
- Andrea CECCHERELLI, *Obraz kultury polskiej we włoskim piśmiennictwie XIV-XVI wieku = W przestrzeni Południa: kultura Pierwszej Rzeczypospolitej wobec narodów romańskich: estetyka, prądy i style, konteksty kulturowe*, ed. Mirosława HANUSIEWICZ-LAVALLEE, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016 (Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w Dialogu z Europą. Hermeneutyka Wartości, 2), 19-52.
- Philippi Challimachi *Historia de rege Vladislao*, edidit Irmina LICHONSKA, Warszawa, PAN, 1961.
- Cronaca di Saluzzo di Gioffredo della Chiesa, L'arbore e genealogia de la illustre casa di Saluzzo discesa dal saxonico sangue, con molte altre antiquitate aggiunte d'altri potentaty et signory*, ed. Carlo MULETTI, Torino, 1848 (Historiae patriae Monumenta, Scriptores, III, 841-1072).
- Francesco CIANCHI, Carlo PEDRETTI, Agnese SABATO, *La madre di Leonardo era una schiava? Ipotesi di studio di Renzo Cianchi*, Strumenti, Memoria, Territorio, 2008.
- Gerardo CIOFFARI O. P., *Bona Sforza, Donna del Rinascimento tra Italia e Polonia*, Centro Studi Nicolaiani, Bari, Levante Editori, 2000.
- Bernardino CIRILLO, *Annali della città dell'Aquila con l'histoire del suo tempo*, Roma, 1570. rist. anast. Arnaldo Forni Editore, 1974.
- Stefanja CISIELSKA-BORKOWSKA, *Les voyages de Pologne au Espagne et en Portugal au XVe et XVIe siècle. Addenda*, Archiwum Neophilologicum, Kraków, PAU, 1934/2, 376-377.
- Gemma COLESANTI, *V. Alfonz és a nápolyi Aragón Királyság = Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 407-418.
- Denis COLLOMP, *Dieudonné de Hongrie (dit Le roman de Charles le Chauve): édition des folios 49 à 87*, thèse de doctorat, Université de Provence, Aix-en-Provence, 1988.
- Fernando COLOMB, *Christophe Colomb raconté par son fils*, trad. Eugene MULLER, préf. de Jacques HEERS, Paris, Pernin, 1986.
- Commentario delle opere e delle vicende di Giorgio Biandrata, nobile saluzzese, archiatro in Transilvania e in Polonia*, Padova, Tipografia Bettoni, 1814.
- Philippe DE COMMYNES, *Mémoires*, édition critique per Joel BLANCHARD, Tome I., Droz, 2007.
- Giovanni Conversini's Consolatio ad Donatum on the Death of Petrarch*, ed. by Benjamin G. KOHL and James DAY, The Renaissance Society of America, 1974.
- Dialogue between Giovanni and a letter*, ed. and transl. by Helen LANNEAU EAKER, introd. and notes by Helen LANNEAU EAKER, Benjamin G. KOHL, Binghamton, N.Y., Center for Medieval and Early Renaissance Studies, 1989.
- Giovanni di CONVERSINO DA RAVENNA, *Dragmalogia de eligibili vite genere*, ed. and transl. by Helen LANNEAU EAKER, with introd. and notes by Benjamin G. KOHL, Lewisburg, Bucknell University Press, London, Associated University Press, 1980.
- Giovanni CONVERSINI DA RAVENNA, *Rationarium vite*, introd., ed., note a c. di Vittore NASON, Firenze, L. S. Olschki, 1986.
- Two court Treatises: De Primo eius introitu ad aulam, De dilectione Regnantium, Giovanni Conversini da Ravenna*, ed. with transl., introd. and notes by Benjamin G. KOHL and James DAY, München, Fink, 1987.
- Benedetto CROCE, *L'amorosa storia di madama Lucrezia in un'inedita cronaca quattrocentesca = Aneddoti di varia letteratura*, Vol I., Napoli, 1942, 166-170.
- [Celio Secundo CURIONE], *Pasquillorum tomi duo. Tomus primus*, a c. di Damiano MEVOLI, presentazione di Davide DALMAS, Manziana, Vecchiarelli, 2013.

Cs

CSERNUS Sándor, *Lancelot király és Magyarország mint a kereszténység védőbástyája = A magyar művelődés és a kereszténység II. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9-14.*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum Rt., Budapest, Szeged, 1998, 580-596.

CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700-1800)*, Bp., Universitas, 2016.

CSUKOVITS Enikő, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

D

Discorsi intorno alle zecche e ad alcune rare monete degli antichi marchesi di Ceva, d'Incisa e del Carretto del professore Costanzo Gazzera, letti nelle adunanze delli 19 gennaio, 1o febbraio e 3 maggio 1832, Memorie della Reale Accademia delle Scienze di Torino, 1834, vol. 37.

DIVÉKY Adorján, *Az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus*, Közlemények Szepesvármegye Múltjából, 1913.

DIVÉKY Adorján, *Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában*, Századok 48(1914), 449-463, 562-576.

DIVÉKY Adorján, *Újabb elmélet az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszusról*, Századok 54(1920), 371-379.

Ioannis Dlugossi Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber nonus, Varsaviae, 1978.

DÜMMERTH Dezső, *Az Anjou-ház nyomában*, Panoráma, 1982.

E

E. KOVÁCS Péter, *Hétköznapi élet Mátyás király korában*, Corvina, 2011.

E. KOVÁCS Péter, *Zsigmond király Sienában*, Bp., Corvina, 2014.

Konrad EISENBICHLER, *The Sword and the Pen. Women Politics and Poetry in 16th Century Siena*, University of Notre Dame Press, 2012.

Enciclopedia degli aneddoti: settemila aneddoti di tutti i tempi e paesi, raccolti e ordinati da Fernando PALAZZI, vol. II., Milano, Ceschina, 1934.

ERDÉLYI Gabriella, *Szent Margittal Magyarországról jöttünk. A skót Drummond család eredethagyománya a XVII. században*, Sic itur ad astra, 8(1994), 38-56.

ERDÉLYI Gabriella, *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*, Budapest, Libri, 2011.

Sebastiano ERIZZO, *Le sei giornate*, a c. di Roberto BRAGANTINI, Roma, Salerno, 1977 (I novellieri italiani, 35).

F

Facezie e motti del secolo 15 e 16: codice inedito magliabechiano, Bologna, Commissione per i testi di lingua, 1968.

FALVAY Dávid, *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*, Budapest, ELTE BTK Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2012.

Fejezetek a szexualitás történetéből, Bp., Gondolat, 1986.

Alexander FEST, *Ungarn in der mittellenglischen Romanzen*, Ungarischen Rundschau 3(1914), 177-185.

La figlia del re di Dacia: testo inedito del buon secolo della lingua, a c. di Alessandro

WESSELOFSKY, Pisa, Tipografia Nistri, 1866.
 FÓGEL József, *II. Lajos udvartartása 1516-1526*, Bp., MTA, 1917.
Ghymesí Forgách Ferenc magyar históriája 1540-1572, közread. MAJER Fidél, bev. TOLDY Ferenc, Pest, 1866 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, 16).
Fortunatus Máté Giovanni Lodovico Saluzzóhoz = Magyar humanisták levelei XV-XVI. század, közreadja V. KOVÁCS Sándor, Gondolat Kiadó, 1971, 479-488.
 Grzegorz FRANCZAK, *Vix imitabilis: La Griselda polacca fra letteratura e cultura popolare*, Udine, Kraków, Stowarzyszenie Twórcze Artystyczno-Literackie. Zarząd Główny, 2006.
 Arsenio FRUGONI, *Enea Silvio Piccolomini e l'avventura senese di Gaspare Schlick*, Rinascita 4(1941), 229-249.
 Edoardo FUMAGALLI, *La Cronica del Monferrato di Galeotto del Carreto*, Aevum, Rassegna di scienze storiche linguistiche e filologiche, LII(1978), III, 391-425.

G

GÁL István, *Magyarország és az angolszász világ*, szerk. FRANK Tibor, GÁL Ágnes és GÁL Julianna, Argumentum-OSZK, 2005.
 GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai*, Magyar Könyvszemle, 1945, 38-98.
 Giovanni GHERARDI DA PRATO, *Il Paradiso degli Alberti*, a c. di Antonio LANZA, Roma, Salerno, 1975 (I novellieri italiani, 10).
 Carlo GODI, *Bandello. Narratori e dedicatari della prima parte delle Novelle*, Roma, Bulzoni, 1996.
 Carlo GODI, *Bandello. Narratori e dedicatari della seconda parte delle Novelle*, Roma, Bulzoni, 2001.
 Andrzej Feliks GRABSKI, *Wiersze o klęsce Warneńskiej. Z dziejów okolicznościowej poezji politycznej w Polsce XV w.*, Prace Polonistyczne, XXIII(1967), 26-54.
 Elisabetta GUERRIERI, *Preliminari sul Paradiso degli Alberti: il genere, la struttura, le novelle*, Interpres, 26(2007), 40-76.

Gy

GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története*, Kolozsvár, 1934.
 GYÖRKÖS Attila, *V. László francia házassági terve: diplomáciai fordulat 1457-ben? = Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*, GYÖRKÖS Attila, KISS Gergely szerk., Debrecen, 2013 (Speculum Historiae Debreceniense, 13) 271-287.
 GYÖRKÖS Attila, *Reneszánsz utazás, Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepei Észak-Itáliában és Magyarországon*, Máriabesnyő, Attraktor, 2016.

H

W. Carew HAZLITT, *Remains of Early Popular Poetry of England*, II., London, 1866.
 HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s. a. r. KULCSÁR Margit, bev. KULCSÁR Péter, Magyar Helikon, 1981.
 HODINKA Antal, *Cseh források*, kiad. HEÉ Veronika, Nyíregyháza, 1994 (Vasvári Pál Társaság Füzetei, 13).
 HOLUB József, *Istvánffy Pál = Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*, Budapest, Stephaneum, 1912, 222-237.
 HÓMAN Bálint, *Szent István*, Bp., 1938.
 HORN Ildikó, *Báthory András*, Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
 HORN Ildikó, *Jagelló Izabella = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor, IV. halételek-Jordán*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi Kiadó, 2005,

392-393.

HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Budapest, 1953.

HORVÁTH János, *Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevilla-i kódexben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 78(1974), 594-627.

Humanista történetírók, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., 1977.

Dionisio HUSZTI, *Mercanti italiani in Ungheria nel Medioevo*, Corvina, 3(1940), 10-40.

I

Dell'istituzione delle zecche già possedute dai marchesi di Saluzzo in Piemonte, ragionamento di Giulio Cordero dei Conti di S. Quintino, letto nell'adunanza de' 27 febbrajo 1836, Atti dell'Accademia lucchese di scienze, lettere ed arti, vol. 9., 1837.

Istoria del re Giannino di Francia, a c. di Latino MACCARI, Siena, 1893.

ISTVÁNYI Pál, *Volter és Griseldis históriája = Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza szerk., Balassi, 2000, 280-300.

Istvánffy Miklós Históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/1., s. a. r. BENITS Péter, Bp., Balassi, 2001.

Italy & Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance, ed. by Péter FARBAKY and Louis A. WALDMAN, Firenze, I Tatti, Milano, Officina Libraria, 2011.

Petko IVANOV, *The Death of Władysław Warneńczyk as Literary Fact: Review of Primary and Secondary Sources*, Slavic Studies Faculty Publications, Paper 9, 1995.

J

JAKAB Elek, *Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez*, Keresztény Magvető, XII(1887), 1-32.

Jagelló Zsigmond herceg udvarának számadáskönyve: 1504-1507, edidit, introduxit et indices fecit Krisztina RÁBAL, Szeged, Quintus, 2014.

Janus Pannonius versei, közread. KARDOS Tibor, Szépirodalmi Kiadó, 1972.

K

Ernst H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, 1973.

KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Ferenc, *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, IV, Bp., 1909.

KARDOS Tibor, *Az Albertiek édenkertje*, Minerva, 15(1936), 3-14.

KARDOS Tibor, *Magyartárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 40(1936), 284-297.

Tibor KARDOS, *Una novella di argomento ungherese del Paradiso degli Alberti = Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*, I, Debrecen, 1967.

KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Pécs, Budapest, 2015.

Leopold KIELANOWSKI, *Odyseja Władysława Warneńczyka*, Londyn, Oficyna poetów i malarzy, 1991.

KIRÁLY Ilona, *A Toldi-monda és a francia hőseinek*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1939, 11-18.

KIRÁLY Péter, *A zene János király udvarában*, Magyar Zene, 1991/3-4, 284-288., 386-391.

KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Balassi, 2000.

KLANICZAY Tibor, *Attività letteraria dei francescani e dei domenicani nell'Ungheria angioina = Gli Angoini di Napoli e di Ungheria*, Roma, Accademia nazionale dei Lincei, 1974 (Problemi

Attuali di Scienze e di Cultura, 210), 27-40.

Gyöngyi KOMLÓSSY, *La storia di Griselda come regalo di nozze = Griselda, metamorfosi di un mito nella società europea, Atti del Convegno internazionale a 80 anni dalla nascita della Società per gli studi storici della provincia di Cuneo, Saluzzo, 23-24 Aprile 2009, Società per gli studi storici della provincia di Cuneo, a cura di Rinaldo COMBA et al., Cuneo, 2011, 145-154.*

KOMLÓSSY Gyöngyi, *Griseldis története: a királyi nászajándék, Irodalomtörténeti Közlemények, 113(2009), 651-665.*

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Elmés mulatságok, Anekdoták, Bp., Magvető, 1989.*

KOVÁCS Zsuzsa, *Szent Vilma magyar királyné legendájának 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéről, Lymbus. Magyarasztudományi Közlemények, 2010, 7-29.*

KOVÁCS Zsuzsa, *Aragóniai Eleonóra és Beatrix (szerelmi) élete az Ambrosiana egyik kódexében = Vestigia. Mohács előtti magyar emlékek olasz levéltárakban, szerk. DOMOKOS György, MÁTYUS Norbert, ARAMANDO Nuzzo, PPKE BTK, Pátria Nyomda, 2015, 197-214.*

KÖRMENDI Tamás, *A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei = Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013, szerk. MAJOROSSY Judit, Szentendre, 2014, 95-124.*

KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész, Budapest, Balassi, 2008.*

KRÍZA Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai, Budapest, Akadémiai, 2007.*

Karel KREJČI, *Cseh motívumok Arany János trilógiájában, Filológiai Közlöny, 11(1965), 292-314.*

KRISTÓ Gyula, *Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica XCVI, Szeged, 1992, 25-30.*

KRISTÓ Gyula, *Szent István király, Vince Kiadó, 2001.*

KRUPPA Tamás, *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578-1597), Budapest, Róma, Gondolat Kiadó, 2014.*

KUBINYI András, *Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. Utódok, örökösök, fattyúk, História, 21(1999), 20-22.*

András KUBINYI, *Matthias Rex, translated by Andrew T. GANE, Budapest, Balassi, 2008.*

KULCSÁR Péter, *Heltai Gáspár Krónikája = Humanista történetírás Magyarországon, Lucidus Kiadó, Budapest, 2008, 143-171.*

KULCSÁR Zsuzsanna, *Rejtélyek és botrányok a középkorban, Gondolat, Budapest, 1978.*

A külföldi tankönyvek magyarságképe: Tanulmányok, szerk. CSÍK Tibor, Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.

L

LACKFI János, *Milyenek a magyarok? Útikalauz kül- és belföldieknek, P. SZATHMÁRY István rajzaival, Budapest, Helikon, 2012.*

Gilles LECUPPRE, *Continuité Capétienne, monarchie univeselle et martyre rédempteur: la royauté fantasmatique du Siennoise Giannino Baglione (1316-1362) = Royautés imaginaires (XIIe-XVIe siècles), textes réunis par Anne-Hélène ALLIROT, ed. Giselle LECUPPRE et Lydwine SCORDIA, Brepols, 2005 (Culture et société médiévales, 9), 103-118.*

Ewa LETKIEWICZ, *The Jewels of Queen Isabella of Hungary, Folia Historica, 24, 197-204.*

Stanisław ŁEMPICKI, *Protektor medycyny i medyków = Renesans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów, Warszawa, 1952, 277-321.*

Anatol LEWICKI, *Pseudo-Warneńczyk, Kwartalnik Historyczny, 9(1895), 239-245.*

Francesco LUCIOLI, *Regine a Venezia nel Cinquecento: Bona Sforza in un'epistola di Agostino Valier e qualche osservazione sulle descrizioni di ingressi trionfali, Filologia e critica, XXXIX(2014), I, 73-96.*

M

Magyar történelmi kronológia, Az őstörténettől 1970-ig, Bp., Tankönyvkiadó, 1979.

MAGYAR Zoltán, *Mátyás király narratív hagyományköre: Típus- és motívumindex*, Budapest, Balassi, 2017.

MÁLYUSZ Elemér, *Az első Habsburg a magyar trónon: Albert magyar király 1438-1439*, *Aetas*, 9(1994), 120-150.

MAROSI Ernő, *Művészet Mátyás király és Gerevich Tibor udvarában, Jeges Ernő képe a Szentendrei Múzeumban = Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó et al., Budapest, L'Harmattan, 2016, 485-516.

Mattia Corvino e Firenze: arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria, a c. di Péter FARBAKY e altri, Firenze, Giunti, 2013.

MÁTÉ Ágnes, *Petrarca és Nagy Lajos*, *Acta Historae Litterarum Hungaricarum*, XXIX(2006), 177-184.

Ágnes MÁTÉ, *Amanti italiani in veste ungherese. La fortuna di tre storie umanistiche nel Cinquecento ungherese*, Tesi di dottorato di ricerca (PhD), Varsavia, 2014, kézirat.

Ágnes MÁTÉ, *Life and Afterlife of Papal Indiscretions in the Renaissance = Premodern Rulership and Political Power: The King's Body Never Dies*, Karolina MROZIEWICZ, Aleksander SROCZYŃSKI eds., Amsterdam University Press, 2017, 193-216.

MÁTÉ Györgyi, *Magyarországi Károly úr regénye = Amor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, 123-139.

Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo, Tomo I., a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1829.

Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo, Tomo V., a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1831.

Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo, Tomo VI., a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1833.

Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo, Tomo VII., raccolte dall'avvocato Delfino MULETTI saluzzese e pubblicate da Ettore DAO, Cavallermaggiore, Gribaudo, 1989.

MIKÓ Árpád, *A reneszánsz Magyarországon*, Corvina, 2009.

Stephen J. MILNER, *Boccaccio's Decameron and the semiotics of the everyday = The Cambridge Companion to Boccaccio*, edited by Guyda ARMSTRONG, Rhiannon DANIELS and Stephen J. MILNER, Cambridge University Press, 2015, 83-100.

Karolina MROZIEWICZ, *The King's Immature Body: Representations of Child Coronations in Poland, Hungary and Bohemia (1382–1530) = Premodern Rulership and Political Power: The King's Body Never Dies*, Karolina MROZIEWICZ, Aleksander SROCZYŃSKI eds., Amsterdam University Press, 2017, 139-167.

N

"Nekünk mégis Mohács kell...": II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései (Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása), szerk. FARKAS Gábor Farkas, SZEBELÉDI Zsolt, VARGA Bernadett, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ, Országos Széchényi Könyvtár, 2016.

Gizella NEMETH PAPO, Adriano PAPO, *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*, Edizioni della Laguna, 2006.

NEUMANN Tibor, *A gróf és a herceg magánháborúja. (Szapolyai István és Corvin János harca a lipői hercegségért)*, *Századok*, 148(2014), 387-426.

La novella del Grasso legnaiuolo, introd. di Paolo PROCACCIOLI, pref. di Giorgio MANGANELLI, Milano, Garzanti, 1998 (I grandi libri Garzanti 759.).

Novella del Grasso legnaiuolo nella redazione del codice Palatino 200, a c. di Domenico DE ROBERTIS e Aldo DURO, Accademia della Crusca, Firenze, 1968.

P

PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, Irodalomtörténeti Közlemények, 86(1982), 511-534.

PALOTÁS György, *Verancsics Mihály nászadala Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539)*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények, 2012-2013, 25-43.

PAPP Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd a 17. századi Magyarországon. A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*, PhD-értekezés, Miskolc, 2016, kézirat.

Daria PEROCCO, *Bandello tra la pratica dell'amore e il governo dell'onore = Gli uomini, le città, i tempi di Matteo Bandello. II Convegno internazionale di studi, Torino-Tortona-Alessandria-Castelnuovo Scrvia, 8-11 novembre 1984*, a c. di Ugo ROZZO, Tortona, 1985, 205-217.

PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon: 16-17. század*, L'Harmattan Kiadó, 2008.

PETNEHÁZI Gábor, *Kovacsóczy Farkas kéziratos feljegyzései és a 16. századi Mátyás-hagyomány (Elveszett históriás énekeink nyomában)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 116(2012), 281-299.

PETNEHÁZI Gábor, *A Mic bán-monda eddig ismeretlen verses feldolgozása = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3.*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Budapest, reciti, 2014, 187-197.

PETNEKI Áron, „Rákóczi redivivus” vagy „Mátyás király successora”? (*Egy bolond ál-Rákóczi a jozefinus Magyarországon. Mentalitástörténeti revízió*) = *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1993, 231-240.

Petrarch, A Critical Guide to the Complete Works, ed. by Victoria KIRKHAM and Armando MAGGI, University of Chicago Press, 2009.

Francesco PETRARCA, *Önmagam és sokak tudatlanságáról*, ford. LÁZÁR István Dávid, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2003.

PETROVICS István, SZÖNYI György Endre, „Capystranus.” *A Late Medieval English Romance on the 1456 Siege of Belgrade*, The New Hungarian Quarterly, 27(1986), 141-146.

Enea Silvio PICCOLOMINI, *Storia di due amanti e Rimedio d'amore*, traduz. e. introduz. di Maria Luisa DOGLIO, con un saggio di Luigi FIRPO, Torino, UTET, 1973.

Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De viris illustribus, edidit Adrianus VAN HECK, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1991.

Enea Silvio PICCOLOMINI, *Historia de duobus amantibus*, a cura di Donato PIROVANO, Edizioni dell'Orso, 2001.

Michelangelo PICONE, *L'exemplum sublime di Griselda (X.10) = Boccaccio e la codificazione della novella: letture del Decameron*, Ravenna, Longo Editore, 2008, 347-360.

PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, Irodalomtörténeti Közlemények, 88(1984), 137-149.

PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Bp., Balassi, 1996.

PITI Ferenc, *Sir Urre (Egy magyar lovag Arthur király udvarában) = Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai Phd-konferencia előadásai*, HOMONNAI Sarolta, PITI Ferenc, TÓTH Iván szerk., Szeged, 1999, 85-90.

II. Pius pápa feljegyzései, s. a. r., ford. BORONKAI Iván, BELLUS Ibolya, Bp., Balassi, 2001.

Władysław Pociecha, *Królowa Bona (1494-1557) czasy is ludzie odrodzenia*, tomi I-IV., Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1949-1958.

PÓCS Dániel, *A Didymus-corvina: hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában*, közread. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, 2012.

Angelo POLIZIANO, *Detti piacevoli*, a c. di Tiziano ZANATO, Roma, Treccani, 1983.

PÓR Antal, *Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz*, *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből*, 1892, 4-31.

Georgius PRAY, *Annales regum Hungariae ab anno Christi 997 ad annum 1564. Deducti ...*, 1766.

PROKOPP Mária, HORVÁTH Zoltán György, *Nápoly középkori magyar emlékei a XIII-XV. századból*, Romanika Kiadó, Budapest, 2014.

Luigi PULVIRENTI, *La traduzione di Pál Istvánffy dell'ultima novella del Decameron nel Cinquecento ungherese*, *Rivista di Studi Ungheresi*, XIV(2015), 27-42.

Q

Danuta QUIRINI-POPLAWSKA, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.

R

RAFFY Ádám Dr., *Blandrata György és a XVI. századi Erdély közegészségügye*, *Orvostörténeti Közlemények*, 26(1962), 51-64.

Buccio DI RANALLO, *Cronaca aquilana rimata*, 1907.

Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum hungararum*, curam gerebat Petrus KULCSÁR, Akadémiai Kiadó, 1977.

RÉTHELYI Orsolya, *Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németalföldön. Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában = Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013*, szerk. MAJOROSSY Judit, Szentendre, 2014, 231-243.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Borbála = Ámor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, 369-383.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hunyadi János († 1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei = Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. A Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17-szeptember 24. között rendezett kiállítás katalógusa*, MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin szerk., Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2000, 297-298.

Manuel ROSA, *Kolumb: historia nieznaná*, przeł. Marta SZAFRAŃSKA-BRANDT, Poznań, Dom Wydawniczy Rebis, 2012.

Antonio ROTONDÒ, *Giorgio Blandrata = Dizionario Biografico degli Italiani, Biaggio-Boccaccio vol. 10.*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1968, 257-259.

José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Királyi házasság történelmi kontextusban: az Árpád-ház és az Aragón-dinasztia szövetsége = Királynéok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 199-213.

S

Agostino SAGREDO, *Due vite di Filippo Scolari*, *Archivio Storico Italiano*, IV(1843), 119-184.

Sir Walter SCOTT, *Quentin Durward*, ford. KATONA Ágnes, MÁTHÉ Elek, SZÁVAI Nándor, versfordítások WEÖRES Sándor, Bp., Európa, 1982.

Quentin Durward by Walter Scott, ed. by J. H. ALEXANDER, G. A. M. WOOD, Edinburgh Edition of the Waverley Novels, 2001.

Hartmann SCHEDEL, *Liber chronicarum*, Augsburg, J. Schönsperger, 1497.

Milán SOLYMOSI, *Note su Giovanni Conversini da Ravenna, sui suoi rapporti con l'Ungheria e sul suo epistolario inedito = A piè del vero. Studi in onore di Géza Sallay*, pubbl. da Giampaolo SALVI e József TAKÁCS, Íbisz, 2001, 264-273.

SPENKNER Enikő, MIKÓ Árpád, *La successione del trono: gli Jagelloni all'ombra dei turchi = Mattia Corvino e Firenze: Arte e Umanesimo alla corte del re di Ungheria*, a c. di Péter FARBAKY e altri, Firenze, Giunti, 2013, 324-329.

Stanisław A. SROKA, *Congress of Monarchs in Cracow in 1364 = La diplomatie des états angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13-16 septembre 2007*, sous la direction de Zoltán KORDÉ et István PETROVICS, Roma-Szeged, 2010, 319-324.

SÜTTŐ Szilárd, *Anjou-Magyarország alkonya, Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384-1387. évi belviszályok okmánytárával*, I., Szeged, Belvedere Meridionale, 2003, 101-142.

SZ

SZABADOS György, *Aragóniai Konstancia magyar királyné = Királyné messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 163-175.

SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, JATE, 1992.

Szamosközy István *történeti maradványai: 1566-1603, IV. Vegyes feljegyzések*, Akadémiai Kiadó, Pest, 1876-1880.

SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono (Értekezés a legfőbb jóról)*, s. a. r., bev. és jegyz. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai, 1975.

SZENDE László, *Magyar-mediterrán kapcsolatok a 10-14. században*, Limes, 15(2002), V, 5-28.

SZENDE László, *Szentföldtől Katalóniáig. II. András külpolitikája és dinasztikus kapcsolatai a korabeli Európában = Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013*, szerk. MAJOROSSY Judit, Szentendre, 2014, 29-41.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „*Romulidae Cannas*”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője = *Classica, Mediaevalia, Neolatina VI. Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, BÉKÉS Enikő, TEGYEY Imre szerk., Debreceni et Budapestini, MMXII, 183-194.

SZIGETI Csaba, VAN, MERT LEHET, Bp., Balassi, előkészületben.

SZILÁGYI Emőke Rita, *De plurimis claris selectis/scelestisque mulieribus. Boccaccio nőgyűjteményének újraírása egy politikai propaganda szolgálatában = Boccaccio Etal.on. Fiatal kutatók konferenciája*, szerk. DOBOZI Nóra Emőke, LOVAS Borbála, SZILÁGYI Emőke Rita, Budapest, 2009, 55-61.

SZÖRÉNYI László, SZABÓ Zoltán, *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*, Helikon Kiadó, 1997.

SZÖRÉNYI László, *Szexualitás és erotika a 18. századi gyóntatási kézikönyvekben = Amor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, 501-514.

SZÖRÉNYI László, *Balbinus és a magyarok = Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, BERKES Tamás szerk., Osiris, 1998, 17-23.

SZÖRÉNYI László, *Az Amade család kereszteslovag őseiről szóló genealógiai legenda - „hun király volt, hun meg nem?” = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita, BATHORY Orsolya, BOGÁR Judit, DÉRI Eszter, KÓNYA Franciska, MACZÁK Ibolya, SZÁDOCZKI Vera, Bp., MTA-PPKE BILK, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17), 424-427.

SZTANÓ László, *Taljánok, olaszok, digók: a nemzeti sztereotípiák fogságában*, Budapest, Corvina, 2014.

T

Tar Lőrinc pokoljárása: Középkori magyar víziók, közread. V. KOVÁCS Sándor, ford. BELLUS Ibolya et al., illusztrálta MESZLÉNYI Attila, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.

TARDY Lajos, *A tatárországi rabszolga kereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980.

TARDY Lajos, *Rémmesék II. Lajos és „természetes fia” körül* = *Kis magyar történetek*, Kronosz, 1986, 40-53.

XVI. századbeli magyar költők művei: 1567–1577 (Valkai András, Görcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Görcsöni Ambrus históriájához), szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 9).

Paul THOEN, Gilbert TOURNOY, *Lucretia Lovaninesis: The Louvain Humanists and the Motif of Lucretia's Suicide*, *Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies*, 56 (2007), 87–119.

THURÓCZY János, *A magyarok krónikája. Rogerius mester, Siralmas ének*, ford. BELLUS Ibolya, KRISTÓ Gyula és HORVÁTH János, jegyz. KRISTÓ Gyula és ZSOLDOS Attila, utószó KRISTÓ Gyula, Osiris, 2001.

Historiae Senenses di Sigismondo Tizio, Vol. III., Tomo IV., a c. di Petra PERTICI, Roma, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 1998 (Rerum italicarum scriptores recentiores, 12).

Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, vol. 10, Praha, Řivnác, 1855–1901.

Gilbert TOURNOY, *Some Newly Discovered Latin Poems by and to Ioannes Dantiscus: the „Contentio de duabus Lucretiis” = Respublica Litteraria in Action. New Sources*, ed. by Katarzyna TOMASZUK, Warsaw-Cracow, 2016, 51-76.

U

Hans-Jörg UTHER, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, III. vols., Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2004, 492 (FF Communications 284).

V

VAJAY Szabolcs, *Dominae reginae milites: Árpád-házi Jolánta magyarjainak meghonosodása Valencia visszavétele idején = Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 243-257.

Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480-1535, Cracoviae, Typus Universitatis, 1874 (Scriptores Rerum Polonicarum, II).

Giorgio VASARI, *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori e architettori*, vol. III., Firenze, Adriano Salani Editore, 1930.

VERESS Endre, *Lengyelországi adalékok hazánk, s főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez*, Budapest, 1896.

VERESS Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, Budapest, Stephaneum, 1915-1917.

VERESS Endre, *Izabella királyné 1519-1559*, Athenaeum, Budapest, 1901.

VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864*, Budapest, 1941.

VOLTAIRE, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. Deuxième partie. Histoire des croisades. Les Oeuvres complètes de Voltaire*, vol. 23., Voltaire Foundation, Oxford, 2010.

W

Marek WAJSBLUM, *Blandrata Jerzy = Polski słownik biograficzny, II. Beyzym-Brownsford*, Kraków, 1936, 118-120.

Louis A. WALDMAN, *Alexander Formoser: un pittore straniero, mediatore di cultura fiorentina = Mattia Corvino e Firenze: arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*, a c. di Péter FARBAKY e altri, Firenze, Giunti, 2013. 300-303.

WEISS Rezső, MATTHEUS FORTUNATUS, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1888, 346-362.

WENZEL Gusztáv, *II. Ulászló magyar és cseh királyunk házas élete*, *Századok*, 11(1877), 631-641, 727-757, 816-840.

WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött műfordítások, 2. Nyugati költők*, s. a. r. STEINERT Ágota, Bp., Helikon, 2012.

WERTNER Mór, *Az Árpádok családi története*, Nagy-becskerek, 1892.

Ernest H. WILKINS, *A History of Italian Literature*, London, Cumberledge, 1954.

Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról, Bp. MTA Történettudományi Intézete, 2008.

Z

Gur ZAK, *Boccaccio and Petrarch = The Cambridge Companion to Boccaccio*, edited by Guyda ARMSTRONG, Rhiannon DANIELS and Stephen J. MILNER, Cambridge University Press, 2015, 139-154.

Zs

ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*, Bp., 2005.

ZSOLDOS Attila, *Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban = Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213-2013*, szerk. MAJOROSSY Judit, Szentendre, 2014, 17-28.

ZSOLDOS Attila, *A Nagymartoniak: egy aragóniai család Magyarországon = Királynéi messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 177-187.

Névmutató

A névmutató csak a főszövegben előforduló neveket tartalmazza

A, Á

Aba Sámuel

Achelous

Acta graduum academicorum gymnasii Patavini

Adalayda/Adelaida

Adelasia/Alasia

Agamemnón
Agilulf
Ágnes, bizánci hercegnő
Agnolo
Ágota, István király feltételezett leánya
Akhilleusz
d'Alagno, Lucrezia
Az Albertiek édenkertje (Il paradiso degli Alberti)
Albertinelli, Mariotto
Aleramo
Alfonz II. aragón király
Amade család
Amanio da Crema, Niccolo
Amedeo IX. Savoyai herceg Boldog
Ammanatini, Manetto lásd Kövér ács
Anasztázia (Romanov)
d'Andrea Giugni, Niccolò
András II. magyar király
András III. magyar király
Andrássyak
Andria
Anjou Hedvig, lengyel király
Anjou Izabella/Erzsébet magyar királyné
Anjou (Nápolyi) Johanna, nápolyi királynő
Anjou Katalin magyar királyi hercegnő
Anjou (Magyarországi) Klemencia, francia királyné
Anjou Lajos, V. Károly francia király öccse
Anjou Mária, magyar király
Anjou Mária, nápolyi királyi hercegnő
Anselmo
Antiochiai Mária
Apod fia Dénes nádor

Aragóniai Alfonz, Calabria hercege
Aragóniai Alfonz V. aragón király, I. nápolyi király
Aragóniai Beatrix
Aragóniai Eleonóra
Aragóniai Ferdinánd, nápolyi király
Aragóniai Konstancia
Arany János
Ariosto, Ludovico
Árpád fejedelem
Árpád-házi Szent Erzsébet
Árpád-házi Jolán Bolgod
Árpád-házi (Magyarországi) Jolánta, aragóniai királyné
Árpád-házi Kinga Boldog
Árpád-házi Margit királyi hercegnő
Árpád-házi Szent Margit
Árpádházi (Magyarországi) Mária, nápolyi királyné
Artois grófnője
Atheon
Atterdag II. Valdemár dán király
Attila
Authari
Azzo VII. őrgróf

B

Baglioni, Guccio
Bajor Gizella Boldog
Balassi Bálint
Balbinus, Bohuslavius
Baldo, Filippo
Balduin I. (Flandriai) latin császár
Bandello, Matteo
Banfi Florio

Bánffyné Sagani Margit
Bánk bán
Barbaro, Daniele
Barbaro, Francesco
Barlay Ö. Szabolcs
Barlám
Basin, Thomas
Báthory Grizeldisz/Krisztina
Báthory István lengyel király
Báthory Kristóf
Báthory Zsigmond
Batthyány Orbán
Beccaria, Cesare
Béla III. magyar király, Alexiosz
Béla IV. magyar király
Bembo, Pietro
Benedek XII. pápa
Bernát, István király feltételezett fia
Berto
Bertold Ursinus
Berzeviczy Albert
Blandrata/Biandrata, Giorgio
Boccaccino
Boccaccio, Giovanni
Bogomér/Amedeo
Bogusław V. lengyel herceg
Bonfini, Antonio
Bonifác VIII. pápa
Bordone, Renato
Borgo, Andrea
Borgo, Girolamo
Bornemisza Péter

Bracciolini, Jacopo
Bracciolini, Poggio
Braunschweigi Ottó
Briseis
Brodaries István
Broglio, Gaspare
Brunelleschi, Filippo, Filippo di ser Brunellesco
Bruni, Leonardo
Brunsztat lovag
Buffalmacco
Burgundiai Margit
Burgundiai Blanka
Buzlay Farkas
Buzlay László

C

Callimachus Experiens
Camillo
Candale-i, Candalei Anna magyar királyné
Capet Margit
Capeting V. Fülöp francia király
Capeting I. János francia trónörökös
Capeting X. Károly francia király
Capeting X. (Civakodó) Lajos francia király
Carafa, Diomede
Caretta Muffoni, Margherita
Caretta di ser Zanini Serravalle, Pietro
Carion
di Carpegna Falconieri, Tommaso
da Carrara, Francesco
del Carretto, Galeotto
de Carsi, Marie

Castiglione, Baldassare
da Castiglione, Branda
dei Cavalli, Paola
Cavallina
Charles le Chauve
Chastellain
Châtillon Anna/Ágnes
Châtillon Johanna
Châtillon Rajnald
della Chiesa, Gioffredo
Christie, Agatha
Chrysa
Churchill, Winston
Cillei Barbara/Borbála
Cillei Hermann
Cleocreton and Cloryana
Du Clercq
Collatinus
Colón, Fernando
Comedia delle Ninfe
Commentarii (Feljegyzések)
de Commynes, Philippe
Conversini da Ravenna, Giovanni
Conversino da Ravenna
Cordero, Giulio
i Corona
Courtenay Jolánta
Courtenay Péter
Corvin János
Cossa, Giovanni
della Croce, Lapo
Cromerus, Martinus

de Croy, Isabelle

Cs

Császár György

Cserei Mihály

Csörsz Rumen István

Csukovits Enikő

D

Daliás idők

Decameron

De claris selectisque mulieribus

De curialium miseria

De insigni obedientia et fide uxoria

De origine et rebus gestis Polonorum

De re uxoria

De sui ipsius et multorum ignorantia

De viris illustribus, A híres férfiakról

Del nascimento di Attila, re degli Ungheri

Demetriosz

Dénes fia Dénes szepesi ispán

de Dervich, Aymo

Dieudonné

Dionis család

Discursus de summo bono

Divéky Adorján

Długosz, Jan, Johannes Dlugosius

Doriane

Dózsa György

Durazzói Károly

Durazzói Kis Károly, magyar király

Durazzói Lajos

Durazzói (Nápolyi) László magyar trónkövetelő

Durazzói Margit

Dworzanin polski

E

E. Kovács Péter

Edelpeck Borbála

Elena asszony

Elisabeth

Emilio

Endre/András Anjou, magyar királyi herceg, nápolyi király

Erizzo, Sebastiano

Erzsébet lengyel királyi hercegnő, Kázmér király leánya

Erzsébet magyar királyi hercegnő, III. András király leánya

Estei Beatrix

d'Este, Ippolito

Esterházy Pál

Eurialus és Lucretia

F

Facetie

Falvay Dávid

Feci lásd More

Felícia/Buzilla

Fenenna kujávi hercegnő

Ferenc I. francia király

Fest Sándor

Fiammetta

Filelfo, Francesco

Filocolo

Firenzei Péter

Fiscellinus

Floris, Nicolaus
Fógel József
de Foix, Gaston
de Foix, Margarita
Foresti da Bergamo, Jacopo
Forgách Ferenc
Forgács Balázs
Fortunatus Máté
Franczak, Grzegorz
Frigyes brandenburgi nagyherceg
Frigyes ausztriai
Frodnarus
Fugger bankár család
Fumagalli, Edoardo
Fülöp IV. francia király
Fülöp francia király, nem azonos az előzővel
Fülöp frank herceg

G

Gábor Radomir
Gál István
Garai Miklós
Garai Bánfi Pál
Gatti, Giovanni
da Gattinara, Mercurino
Gerevich Tibor
Gerézdi Rabán
Gergely XI. pápa
Gergely XII. pápa
Géza fejedelem
di Gherardo Corsini, Bertoldo
Ghismonda

Giotto

Giovanna asszony

Giovanni budai olasz kereskedő

Giovio, Paolo

Górnicki, Łukasz

Grasso legnaiuolo

Grizelda, Griseldis, saluzzói fiktív örgrófné

Guglielmo/Gulielmo, Monferrato örgrófja

Guiscardo

Gutkeled-nemzetség

Gynaecorum ex Aristotele et Bonaciolo a Georgio Blandrata medico Subalpino noviter excerpta de fecundatione, gravitate, partu et puerperio

Gy

Gyalui Torda Zsigmond

György Lajos

Gyula erdélyi főméltóság

Gyula II. pápa

Gyulai Pál

H

Habsburg Albert I. magyar király

Habsburg I. Ferdinánd magyar király

Habsburg III. Frigyes német király és császár

Habsburg Mária

Habsburg II. Miksa magyar király

Halesus cseh lovag

Hannibál

Hedvig, István király feltételezett leánya

Heltai Gáspár

Henrik II. Szent császár

Henrik III. Cívkodó
Henrik VII. német-római császár
Henrik VII. német király
Herkules
Hilaire fiktív magyar király
Himiltrud, István király feltételezett leánya
Historia de duobus amantibus
Historia regis Volter
Hodik, Ján
Hohenstauf II. Frigyes szicíliai király
Hóman Bálint
Homérosz
Horn Ildikó
Horváti Pál
Hunyadi Demeter
Hunyadi Ferenc
Hunyadi Frigyes, Fridericus Hunnandinus Transylvanus
Hunyadi János
Hunyadi László
Hunyadi Mátyás magyar és cseh király

I

Így jártam anyáttal

Íliász

Illésházy István

Ilosvai Péter

Imre magyar király

Ince VIII. pápa, Giovan Battista Cybo

Invective contra eum qui maledixit Italie

Invectiva contra quendam magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis

Invective contra medicum

Ioannés

Isabella, Ariosto hősnője
István I. Szent magyar király
István II. magyar király
István V. magyar király
István Utószülött magyar királyi herceg
Istvánffy Miklós
Istvánffy Pál
L'Istoria del re Giannino di Francia
Ivanov, Petko
Izsák Angelosz II. bizánci császár

J

Jagelló Anna magyar királyi hercegnő
Jagelló Barbara, Zsigmond Ágost törvénytelen leánya
Jagelló Frigyes gnieznói érsek
Jagelló Izabella magyar királyné
Jagelló János Albert lengyel király
Jagelló Sándor litván nagyfejedelem
Jagelló III. Ulászló lengyel, I. Ulászló magyar király, Várnai László
Jagelló II. Ulászló cseh és magyar király
Jagelló Zsigmond glogauai herceg, később I. Öreg Zsigmond lengyel király
Jagelló Zsigmond Ágost lengyel király
Jakab I. aragón király
Jancsi király, Giannino di Guccio Baglioni
János XXII. pápa
János esztergomi érsek
Janus Pannonius
Jeges Ernő
Jegyések (I promessi sposi)
Jenő IV. pápa
Jobst morva örgróf
Johannes Polonus

Jozafát

Judit

Julianus, Zsigmond császár követe

K

Kállay család

Kálmán Könyves magyar király

Kálmán halicsi király

Kálmán herceg

Kantorowicz, Ernst H.

Kapisztrán Szent János

Kardos Tibor

Kardosné

Károly Nagy francia király

Károly IV. császár

Károly V. francia király

Károly V. (Habsburg) császár

Károly VII. francia király

Károly Kopasz frank király

Károly Róbert magyar király

Katarzyna

Katona József

Kázmér lengyel király

Kednéros, Georgios

Kelemen VII. pápa, Róbert genfi bíboros

Király Ilona

Klaniczay Gábor

Kochanowski, Jan

Kolumbusz Kristóf

Komnéné Mária

Komnénosz Alexiosz I. bizánci császár

Komnénosz Mánuel bizánci császár

Konstancia anthiókiai fejedelemnő
Konstancia magyar királyi hercegnő, cseh királyné
Korlát fia Benedek
Kornis Farkas
Kornis György
Korybut Wiśniowiecki, Michał
Kotromanić Erzsébet
Kovács Zsuzsa
Körmendi Tamás
Kövér ács, Mariotto, Manotto, Matteo
Krejčí, Karel
Kristó Gyula
Krisztus
Kulcsár Péter
Küküllei János

L

Lackfi János
Lajos I. Nagy magyar király
Lajos II. magyar király
Lajos XI. francia király
Lancelot lásd László V. magyar király
László, Kálmán király fia
László I. Szent magyar király
László III. magyar király
László IV. Kun magyar király
László V. magyar király
Lawson, Edgar
Lipsius, Justus
Lodovico II. saluzzói örgróf
Łokietek Erzsébet
Luca da Firenze budai olasz kereskedő

Lucretia római
Lucretia sienai
Luxemburgi Erzsébet
Luxemburgi János cseh király
Luxemburgi Margit, IV. Károly császár leánya
Luxemburgi Zsigmond magyar király és császár

M

Manfredo/Manfréd
Manzoni, Alessandro
Marat
Marcus, III. István magyar király állítólagos fia
Margit brandenburgi hercegnő
Mária, I. (Flandriai) Balduin császár felesége
Marosi Ernő
Martell Károly, nápolyi király
Marzio, Galeotto
Máté Ágnes
Mátyás király tudósai körében
Melanchthon, Philip
Melinda
Melsiaus fiktív magyar király
Memoriale de gestis civium Astensium et plurimum aliorum
Merániai Gertrúd
Merkúr
Middleton, Kate
z Miechowa, Maciej
Miksa I. (Habsburg) császár
Mombellozza
Monferrati I. Bonifác thesszalonikéi király
More
Morosini, Tomasina

z Mortąg, Helsinga (Elżbieta)

z Mortąg, Żofia

di Muffoni, Sandro

Muletti, Carlo

Muletti, Delfino

Murád

Muzio

N

Nagymartoniak

Nero, Franco

di Nicuoli, Filippo

Nofri

O

Omerat

Orbán V. pápa, Bartolomeo Prignano

Orlando furioso

Orsati, Michele

Orseolo Ottó

Orseolo Péter

Ottó I. császár

Ottó, I. Ottó császár elsőszülött fia

Ottó, István király feltételezett fia

Ottó V. bajor herceg

Ovidius

Ö

Ördögi kísértetek

P

Palaiologos, Konstantinos konstantinápolyi császár

Papp Ingrid

Pataki Névtelen
Patroklosz
Pellegrino
La pena
Perényi Péter
Perestrello Moniz, Felipa
Pesce, Giovan
Péter jeruzsálemi és ciprusi király
Péter II. aragón király
Petneki Áron
Petrarca, Francesco
Petrucci, Caterina
Piccinino
Piccolomini, Eneas Silvius II. Pius pápa
Pietro, a San Marco bíborosa
Pirnát Antal
Piroska/Eiréné
Pisani, Antonio
Podjebrád György
Poitiers-i Rajmund
Poliziano, Angelo
Pór Antal
de Portus, Baptista
Pray György
P. Szathmáry István

Q

Quaestiones naturales

Quentin Durward

R

Radziwiłłówna Zamoyska, Krystyna

Rákóczi II. Ferenc erdélyi fejedelem
Ranzano, Pietro
Redusio, Andrea
Rerum memorandarum libri
Réthelyi Orsolya
Rhetorica novissima
Rimay János
di Rienzo, Cola
Ritoókné Szalay Ágnes
Roberto
Róbert capuai herceg
Róbert bajor herceg
Rodomonte
Roger normann király
Rokycana
Rosa, Manuel
Rozmítal Johanna
de Rozmítal et Bratna, Leo, Zdeněk Lev z Rožmitálu
de Rubeis, Franciscus
Rucelai, Filippo
Ruiz-Domènec, José Enrique
Rychlik, Mikołaj

S

di Saluzzo, Bonifacio
di Saluzzo, Giovanni Lodovico, Gianlodovico
Sándor román gróf
Sándor VI. pápa
Santa Giulielma
Saraceno da Padova/da Cugania
Sarolt
Savoya-ház

della Scala, Brunorio
Scarpi, Martino
Schaschconus
Schedel, Hartmann
Schlick, Kaspar
Schweidnitz Anna
Sclavo, Gasparo
Scolari, Filippo, Ozorai Pipó
Scott, Walter
Seherezádé
Seneca, L. Annaeus
Severs, J. B.
Sforza, Bianca Maria
Sforza, Bona
Sforza, Francesco II.
Sforza, Micheletto
Shakespeare
Sienai Bernardin Szent
Signai Boncompagno
Skóciai Szent Margit
Solymosi Milán
Sonaglino
Sozzini, Mariano
The Sqwyr of Lowe Degree kings doughter of Hungary
Stampa, Barbara
Stampa, Pietro Martire
Statileo János
Stilfrid lovag
Stinson, Barney
Stracimir bolgár fejedelem, Strazonurus
Successi diversi tragici ed amorosi occorsi in Napoli ed altrove a' Napoletani
Süttő Szilárd

Symposion de pudicitia atque virginitate coniugali

Sz

Szamosközy István

Szapolyi János erdélyi vajda, magyar király

Szenci Molnár Albert

Szent I. Gergely (Nagy) pápa

Szent Imre magyar királyi herceg

Szent Kunigunda

Szent Pál

Szent Péter

Szentmártoni Szabó Géza

Szigeti Csaba

Szörényi László

T

Tallóci Matkó, Matico bán

Tar Lőrinc

Tarantói Lajos

Tardy Lajos

Tarquinius

Terentius

Tette/Teottone/Ottone

Theodelinda, István király feltételezett nőtestvére

Theodelinda, longobard királyné

Theodor lovag

They Do it with Mirrors

Thurzó-család

Tifenius, Gregorius

Toldi Miklós

Toldi szerelme

Toldi-trilógia

Tota

Trasullus

Traversari Erzsébet

Trója megszállása és veszedelme

Tuta, István király feltételezett leánya

U

Ulászló I. magyar király

Sir Urre lovag

V

Valerius Maximus

Valois Blanka

Valois-ház

Valois Magdolna

Valteris/Volter

Várdai István

Vasálarcos

Vasari, Giorgio

Vazul

Velenicei kalmár

Vencel

Ventimiglia, Elena

Ventura, Giulielmo

Venus

Veress Endre

Vergerio, Pier Paolo

Villani, Matteo

Villaracuta, Ramiro

Vilmos Windsori herceg

Violante

Visconti, Filippo, Fülöp milánói herceg

Visconti, Galeazzo
Visino firenzei festő
Vitéz Boleszláv
Vitold, Litvánia nagyhercege
Voltaire

W

Wapowski, Bernard
Wass Anghelita
Wass (Lanthos) János
Weiss Rezső
Weöres Sándor
Wertner Mór
Wierzynek
Wilkins, E. H.
Windecke, Eberhard

Z

da Zagabria, Michele
Zak, Gur
Zamoyska, Gryzelda Konstancja
Zamoyski, Jan
Zamoyski, Tomasz
Zerbino
Zima

Ž

Žalińska, Gryzella
Žaliński, Adam
Žaliński, Samuel

Zs

Zsófia